REFORMA 2017

Oznaczono zmiany i wykreślenia

E-book na eduranga.pl

PODSTAWA 2024

HISTORIA

Podręcznik

8

szkoła podstawowa

Drogi WSiP,

Nigdy bym nie publikowała publicznie książek wydawnictw, które działają na uczciwych zasadach.

Wasza firma jednak promuje masowy dodruk, całkowicie niepotrzebnych książek, które mogłyby być zastąpione wersjami elektronicznymi!

Co prawda e-booki są dostępne na waszej stronie, jednak:

- W przeciwieństwie do fizycznej książki, licencja na e-book kończy się po roku. Oznacza to,
- że jeżeli moja córka chciałaby powtórzyć sobie całą wiedzę do matury, musiałabym jej kupić wszystkie wasze książki od nowa.
- Waszych e-booków nie da się pobrać! Wymagają one dostęp do internetu, co uniemożliwia ich użycie na naszej wsi, gdzie zasięg jest ograniczony.
- Wasze e-booki nie działają na telefonach komórkowych!
- Wasze e-booki sprzedawane są po tej samej (albo wyższej) cenie co regularne książki. Cena e-booka powinna być niższa, gdyż e-booki wymagają elektronicznego czytnika (tabletu)!

Czas rozpocząć nową erę, w której papier nie jest bezczelnie marnowany dla pieniędzy. Przedstawiam e-book, który spełnia wszystkie oczekiwania uczniów.

Dbajmy o środowisko, zróbmy to dla młodych pokoleń.

Spis treści

Dział I
II wojna światowa

Dział II
Polska w latach II wojny światowej

Dział III
Polska i świat po II wojnie światowej

Dział IV
Świat w drugiej połowie XX wieku

Dział V
Polska Rzeczpospolita Ludowa

Dział VI
Polska i świat na przełomie XX i XXI wieku

O podręczniku

Podręcznik został podzielony na sześć działów. Na końcu każdego z nich znajduje się podsumowanie z najważniejszymi treściami do zapamiętania oraz polecenia umożliwiające zrozumienie przerobionego materiału.

Duże, czytelne **mapy** wraz z poleceniami pomagają kształcić umiejętność pracy ze źródłem kartograficznym.

Teksty źródłowe są ściśle powiązane z tematyką lekcji. Polecenia umożliwiają uczniowi samodzielne pozyskiwanie informacji, a także odróżnienie w narracji warstwy informacyjnej od wyjaśniającej i oceniającej.

Atrakcyjne **infografiki** przybliżają wybrane zagadnienia.

Barwne i duże ilustracje wraz z komentarzami pogłębiają informacje zawarte w głównym tekście lekcji.

Sekcje **Polecenia** oraz **Zapamiętaj** zawierają najważniejsze wiadomości zebrane w kilku zdaniach podsumowania. **Warto wiedzieć** to dodatkowe informacje ubarwiające wykład.

Lekcje powtórzeniowe pozwalają uchwycić związki pomiędzy historią a współczesnością. Obejmują one **zestawienie najważniejszych dat, wydarzeń** i propozycje **dodatkowej literatury** dla zainteresowanych.

zmiany i wykreślenia według podstawy programowej 2024

Pamiętaj, by odpowiedzi do wszystkich zadań zamieszczonych w podręczniku zapisywać w zeszycie przedmiotowym.

Dział I

II wojna światowa

Na zdjęciu: Lądowanie wojsk alianckich w Normandii w czerwcu 1944 r.

- **1 września 1939** – agresja Niemiec na Polskę, wybuch II wojny światowej
- **17 września 1939** – agresja ZSRS na Polskę

- **4–11 lutego 1945** – konferencja wielkiej trójki w Jałcie
- **8/9 maja 1945** – bezwarunkowa kapitulacja III Rzeszy
- **17 lipca–2 sierpnia 1945** – konferencja w Poczdamie
- **2 września 1945** – bezwarunkowa kapitulacja Japonii, koniec II wojny światowej

- **22 czerwca 1941** – agresja Niemiec na ZSRS
- **7 grudnia 1941** – japoński atak na Pearl Harbor

28 listopada–1 grudnia 1943 – konferencja w Teheranie

czerwiec 1944 – lądowanie aliantów w Normandii i utworzenie drugiego frontu

1 Wojna obronna Polski

■ Scharakteryzuj system sojuszy II Rzeczypospolitej w przededniu wybuchu II wojny światowej.

Nierówne potencjały militarne

Na mocy układu monachijskiego III Rzesza przyłączyła Kraj Sudecki do swojego terytorium, następnie w marcu 1939 r. zajęła Czechy i Morawy. W tym samym miesiącu powstało proniemieckie państwo słowackie. Wszystkie te wydarzenia pogorszyły sytuację Polski na arenie międzynarodowej. Przebieg granicy polsko-niemieckiej (patrz mapa na s. 10) dawał Hitlerowi możliwość zaatakowania Rzeczypospolitej od północy i zachodu, za zgodą rządu Słowacji Hitler mógł również zaatakować Polskę od południa.

Niekorzystną sytuację Polski pogarszało to, że **III Rzesza dysponowała większym potencjałem militarnym niż II Rzeczpospolita**. Niemcy miały dwukrotnie więcej ludności, lepiej rozwinięty przemysł, liczniejszą i bardziej zmodernizowaną armię oraz kilkakrotnie więcej nowoczesnych typów broni. Hitler od kilku lat przygotowywał się do zbrojnej konfrontacji, dlatego niemiecka gospodarka była nastawiona na produkcję wojenną. Na dodatek Niemcy zapewniły sobie polityczną i militarną pomoc ze strony państwa Stalina. Gwarantowało im to porozumienie z ZSRS zwane paktem Ribbentrop–Mołotow.

▲ Niemiecki bombowiec nurkujący **Junkers Ju-87 Stuka (tzw. sztukas)**. Samolot okazał się bardzo skuteczny w atakach na przeciwnika pozbawionego osłony powietrznej. Maszyna zabierała do 700 kg bomb.

▼ **Siły polskie, niemieckie i sowieckie we wrześniu 1939 r.**

■ Porównaj potencjał militarny Polski, Niemiec i ZSRS.

NIEMCY	POLSKA	ZSRS
1,8 mln żołnierzy	1 mln żołnierzy	ok. 650 tys. żołnierzy
2500 czołgów	600 czołgów	5000 czołgów
2200 samolotów	800 samolotów	4700 samolotów

Opracowanie własne na podstawie: *Tablice historyczne*, oprac. W. Mizerski, Warszawa 2001, s. 272; A. Czubiński, *Historia Polski 1864–2001*, Wrocław 2002, s. 184 i 186.

SŁOWNICZEK

ZSRS – Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Obie nazwy są poprawne i używane wymiennie, ponieważ rosyjskie słowo *sowiet* w języku polskim oznacza „rada". Wymiennie używa się też określeń Związek Sowiecki, Związek Radziecki (patrz klasa 7).

Atak Niemiec na Polskę

Nad ranem **1 września 1939 r.** huk bomb spadających na Wieluń i odgłos wystrzałów oddanych z zacumowanego w gdańskim porcie niemieckiego pancernika Schleswig-Holstein [czytaj: szlezwig holsztajn] w kierunku Westerplatte ogłosiły światu **wybuch II wojny światowej**. Niemiecka armia bez wypowiedzenia wojny przekroczyła polskie granice.

Przez pierwsze trzy dni rozgrywała się tzw. **bitwa graniczna**. Plany niemieckie zakładały przebicie się przez Pomorze do Prus Wschodnich i zaatakowanie Warszawy od północy i zachodu. Na tych właśnie terenach doszło do najbardziej zaciekłych walk. W Borach Tucholskich niemieckiej przewadze uległa armia „Pomorze". Cały czas broniły się bohaterska załoga Westerplatte oraz Gdynia i Hel. Zacięte boje toczyły się pod Mławą, gdzie przez trzy dni polskie jednostki powstrzymywały napór wroga.

Drugie silne uderzenie nastąpiło z tzw. niemieckiego Górnego Śląska. Wojska niemieckie przez polską część Górnego Śląska parły na Kraków, Łódź i Warszawę. Pod Mokrą bohatersko walczyli polscy kawalerzyści, którzy przez dwa dni powstrzymywali atak niemieckiej dywizji pancernej. Pomimo heroicznego oporu polskich żołnierzy bitwa graniczna została przez Polskę przegrana, a jej armie znalazły się w odwrocie.

Sojusznicy Polski przystępują do wojny

Umowy sojusznicze zawarte przez Polskę z Francją i Wielką Brytanią gwarantowały naszemu państwu pomoc zachodnich aliantów w razie niemieckiego ataku. Na wieść o wybuchu wojny rządy zachodnich koalicjantów wystosowały do III Rzeszy noty dyplomatyczne z żądaniem zaprzestania działań wojennych przeciwko Polsce. Żądania te pozostały bez odpowiedzi, toteż **3 września 1939 r.**, zgodnie z wcześniejszymi

TEKST ŹRÓDŁOWY

Przemówienie Adolfa Hitlera do niemieckich dowódców w przeddzień napaści Niemiec na Polskę (fragment).

Dżyngis-chan* kazał zabić miliony kobiet i mężczyzn, z własnej woli, z lekkim sercem. Historia widzi w nim tylko wielkiego budowniczego państwa [...]. Ja posłałem moje oddziały z trupią główką** na wschód, wydawszy im rozkaz bezlitosnego zabijania mężczyzn, kobiet i dzieci należących do polskiej rasy lub mówiących polskim językiem. Tylko w ten sposób możemy zdobyć ten *Lebensraum* [przestrzeń życiową], którego tak potrzebujemy.

* Dżyngis-chan – twórca imperium mongolskiego, który w XIII w. dokonał wielkich podbojów w Azji.

** Niemieckie formacje SS, których znakiem rozpoznawczym były trupie główki.

1. Powiedz, w jaki sposób Hitler uzasadniał napaść na Polskę.
2. Opisz metody działania, które Hitler zlecił niemieckim dowódcom.
3. Przypomnij sobie wiadomości z klasy 7 i powiedz, dlaczego Hitlerowi zależało na zdobyciu „przestrzeni życiowej".

▲ **Pancernik Schleswig-Holstein** stał się symbolem ataku na Polskę. Na Westerplatte znajdowała się polska Wojskowa Składnica Tranzytowa, którą Niemcy ostrzelali 1 września 1939 r.

▲ **Wieluń** był pierwszym polskim miastem zbombardowanym przez Niemców 1 września 1939 r. Ucierpiała ludność i zostały zburzone obiekty cywilne.

zobowiązaniami sojuszniczymi, **Francja i Wielka Brytania wypowiedziały wojnę Niemcom.**

Radość Polaków była ogromna, ale przedwczesna. Mimo olbrzymiej przewagi militarnej nad Niemcami zachodni koalicjanci postanowili nie podejmować żadnych działań wojennych. O tej decyzji nie poinformowali jednak władz Rzeczypospolitej, która w ten sposób została osamotniona w walce z hitlerowskim najeźdźcą.

Wojna błyskawiczna

W pierwszych dniach września niemieckie armie przełamały polską linię obrony na granicach. Niemcy parli w kierunku Warszawy. Realizowali w ten sposób plan **wojny błyskawicznej** – blitzkriegu. Polegał on na wytypowaniu najważniejszych celów ataku i skierowaniu na nie głównych sił militarnych. Taka taktyka pozwoliła na przekraczanie kolejnych linii polskiej obrony. Nacierającą piechotę wspomagały kolumny pancerne, wspierane przez artylerię i lotnictwo. Niemieckie samoloty bombardowały nie tylko polskie pozycje, węzły i szlaki komunikacyjne, lecz także wycofujące się oddziały, ludność i obiekty cywilne. Naloty wywoływały popłoch i dezorganizowały obronę.

Szybkość i gwałtowność działań wojsk hitlerowskich zaskoczyła Polaków. Zmotoryzowane oddziały niemieckie często okazywały się sprawniejsze niż jednostki polskie znajdujące się w odwrocie, co znacznie utrudniało obronę.

Bitwa nad Bzurą

Po przełamaniu oporu na granicach armie niemieckie ruszyły na Warszawę. Kiedy pierwsze kolumny pancerne stanęły na przedpolach stolicy, nad **rzeką Bzurą** skoncentrowały swoje siły armia „Poznań", dowodzona przez **generała Tadeusza Kutrzebę**, i część armii „Pomorze". Zaatakowały one skrzydło wojsk niemieckich sunących ku Warszawie. Uderzenie było silne. Polacy zadali nieprzyjacielowi spore straty i zdobyli m.in. Łęczycę i Łowicz.

Niemcy jednak skoncentrowali przeciwko Polakom znaczne siły i zatrzymali polską ofensywę. Przewaga w uzbrojeniu, zwłaszcza w broni pancernej i lotnictwie, doprowadziła do rozbicia wojsk Rzeczypospolitej, których resztki przedarły się przez Puszczę Kampinoską do Modlina i Warszawy.

WARTO WIEDZIEĆ

Symbolem polskiej armii we wrześniu 1939 r. były **oddziały kawalerii**. Wbrew opiniom o przestarzałości tych wojsk dowiodły one swej wartości bojowej. Dobrze zorganizowani i uzbrojeni w broń przeciwpancerną żołnierze zadali niemieckim oddziałom spore straty, np. w bitwie pod Mokrą.

▼ Pierwsze dni bitwy nad Bzurą przyniosły sukcesy polskiej armii. Jednak wkrótce wojska generała Kutrzeby uległy niemieckiej przewadze. Na polu bitwy pozostały setki zabitych oraz wielka ilość sprzętu zniszczonego przez niemieckie lotnictwo.

Sowiecki cios w plecy

Kiedy wojsko polskie toczyło zacięte walki z Wehrmachtem, **17 września 1939 r.** ZSRS, wbrew obowiązującemu układowi o nieagresji, napadł na nasz kraj. Intencje Sowietów nie do końca były zrozumiałe dla polskich władz, dlatego prezydent RP Ignacy Mościcki nie ogłosił stanu wojny z agresorem, a wódz naczelny marszałek Edward Rydz-Śmigły nakazywał wojsku unikanie walki z najeźdźcą i wycofywanie się ku granicom Rumunii. Do starć jednak dochodziło. W boju wycofywały się formacje Korpusu Ochrony Pogranicza, które zacięcie broniły się **pod Szackiem**. Opór nieprzyjacielowi stawiało także **Grodno**.

Napaść sowiecka oznaczała, że do jednego potężnego wroga, którym była III Rzesza, dołączył drugi. W ten sposób szansa Polaków na skuteczną obronę została przekreślona. Atak ze wschodu przyspieszył decyzję najwyższych władz polskich o opuszczeniu terenów Rzeczypospolitej. Prezydent, rząd i wódz naczelny przekroczyli 17 września granicę z Rumunią w Zaleszczykach. Władze rumuńskie internowały Polaków, czyli przymusowo umieściły ich w miejscach odosobnienia.

▲ Dnia 22 września 1939 r. odbyła się w Brześciu nad Bugiem **wspólna defilada Wehrmachtu i Armii Czerwonej**.

Warszawa walczy

Pomimo dramatycznego położenia walczyły nadal oddziały znajdujące się w odizolowanych punktach polskiej obrony na Wybrzeżu. Ciężkie boje toczyły się o twierdzę w **Modlinie** i o **Warszawę**. Stolica od pierwszych dni wojny była atakowana przez niemieckie lotnictwo. Bombardowania trwały bezustannie przez cały okres walk o miasto. Obroną kierowali energiczny prezydent Warszawy **Stefan Starzyński** i **generał Walerian Czuma**. Niemieckie wojska pancerne pojawiły się na

TEKST ŹRÓDŁOWY

Przemówienie radiowe prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego z 23 września 1939 r. (fragment).

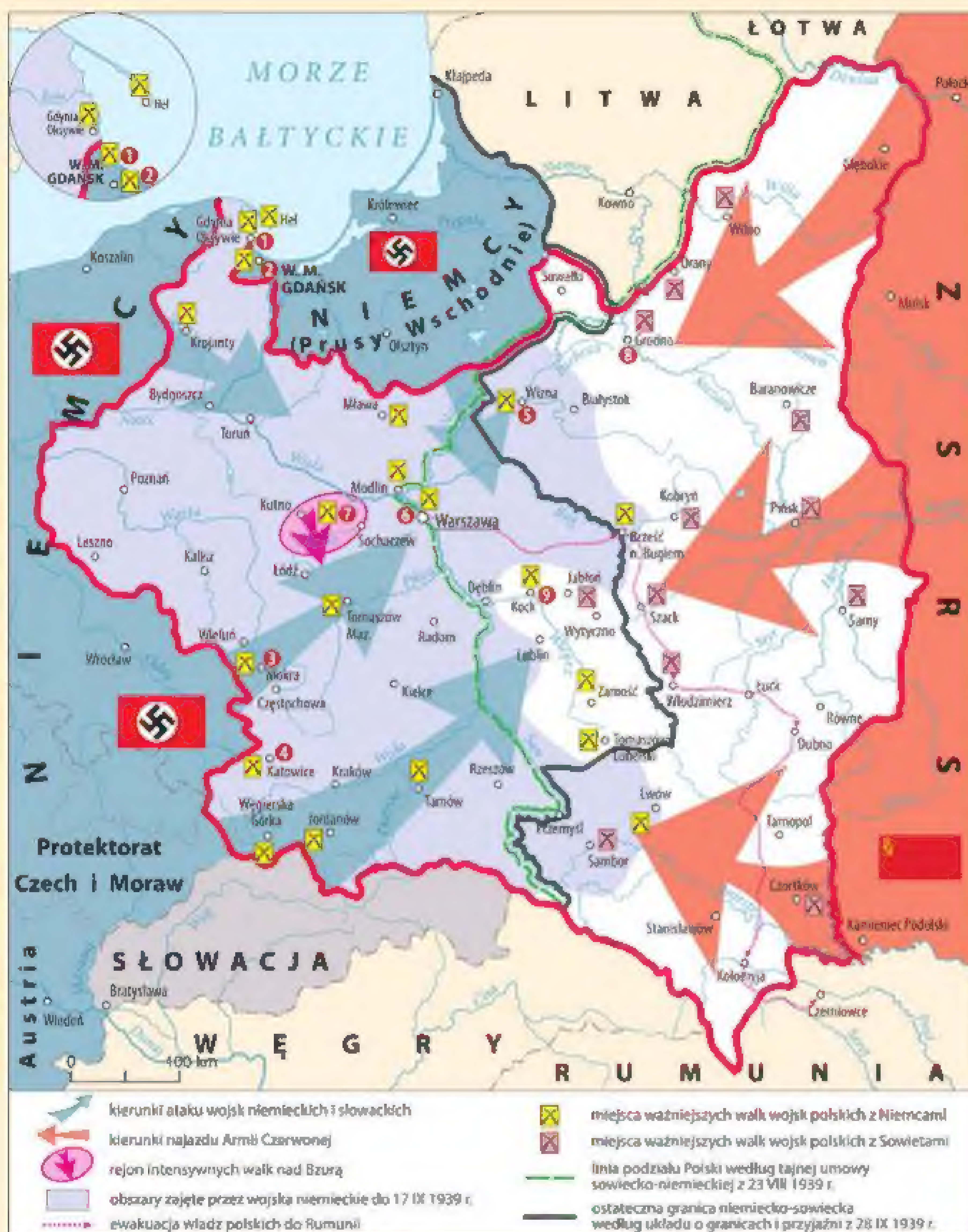
Chciałem, by Warszawa była wielka. Wierzyłem, że wielką będzie. Ja i moi współpracownicy kreśliliśmy plany, robiliśmy szkice wielkiej Warszawy przyszłości. I Warszawa jest wielka. Prędzej to nastąpiło, niż przypuszczaliśmy. Nie za lat pięćdziesiąt, nie za sto, lecz dziś widzę wielką Warszawę. Gdy teraz do was mówię, widzę ją przez okna w całej wielkości i chwale, otoczoną kłębami dymu, rozczerwienioną płomieniami ognia, wspaniałą, niezniszczalną, wielką, walczącą Warszawę. I choć tam, gdzie miały być wspaniałe sierocińce – gruzy leżą, choć tam, gdzie miały być parki – dziś są barykady gęsto trupami pokryte, choć płoną nasze biblioteki, choć palą się szpitale – nie za lat pięćdziesiąt, nie za sto, lecz dziś Warszawa broniąca honoru Polski jest u szczytu swej wielkości i chwały.

▲ **Stefan Starzyński** (1893–1939) – uczestnik walk legionowych oraz wojny z bolszewikami. W latach 30. XX w. prezydent Warszawy. Po kapitulacji miasta został aresztowany i rozstrzelany przez Niemców.

1. Wyjaśnij sens przemówienia Stefana Starzyńskiego. Dlaczego według prezydenta Warszawy stolica jest wielka?

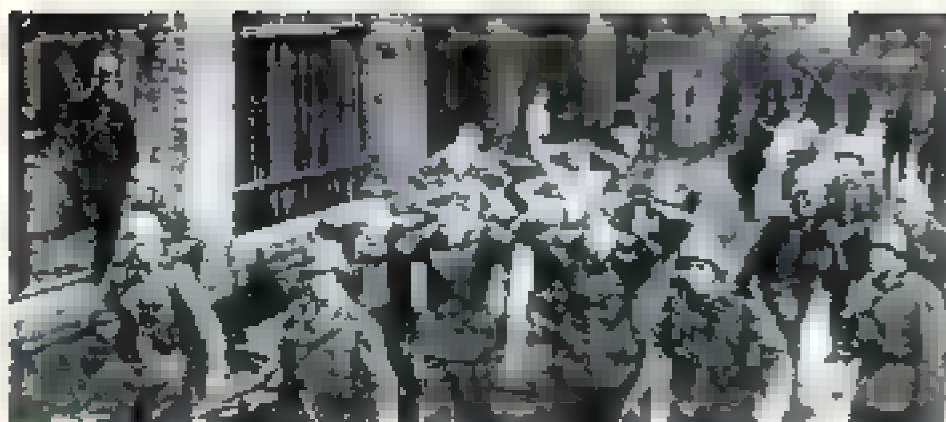
Wojna obronna 1939 r.

1. Wskaż te fragmenty granicy II RP, które były najbardziej zagrożone atakiem ze strony Niemiec i ZSRS.
2. Pokaż najważniejsze kierunki niemieckich i sowieckich ataków.
3. Wskaż miejsca najcięższych walk i główne punkty polskiego oporu.
4. Na podstawie mapy oceń szanse Polaków na zwycięstwo we wrześniu 1939 r.

1 Obrona Westerplatte, 1–7 września

Wojskowa Składnica Tranzytowa na Westerplatte strzegła polskich interesów w porcie gdańskim i stanowiła symbol obecności Polski w Gdańsku. Właśnie dlatego Niemcom zależało na tym, aby jak najszybciej zdobyć ten polski punkt oporu. Nie spodziewali się jednak tak zaciętej obrony, zwłaszcza że na miejscu stacjonowało wówczas zaledwie 220 polskich żołnierzy. Polskie dowództwo zakładało, że załodze na Westerplatte uda się bronić 12 godzin, po czym otrzyma ona wsparcie. Mimo że pomoc nie nadeszła, dzielni **obrońcy walczyli siedem dni** i wytrzymali potężny ostrzał z pancernika Schleswig-Holstein, lotnicze bombardowanie, próbę podpalenia za pomocą cystern z benzyną oraz kilka szturmów. Przez cały tydzień Polskie Radio zaczynało komunikaty słowami „Westerplatte broni się nadal" i w ten sposób nadawało walkom o ten niewielki skrawek ziemi wymiar symboliczny.

◄ Niemcy wyprowadzają z budynku obrońców Poczty Polskiej w Gdańsku.

2 Obrona Poczty Polskiej w Gdańsku, 1 września

Symbolicznym miejscem oporu wobec niemieckiego agresora była też obrona budynku Poczty Polskiej w Gdańsku. Kierował nią **podporucznik Konrad Guderski**. Pocztowcy przystąpili do walki mimo gorszego uzbrojenia niż to, którym dysponowali Niemcy. Odparli kilka szturmów niemieckich oddziałów wspomaganych przez artylerię i wozy pancerne. Skapitulowali dopiero wówczas, gdy budynek został podpalony. Polscy jeńcy zostali uwięzieni i skazani na śmierć przez niemiecki sąd polowy. Wyroki wykonano. Była to jedna z pierwszych hitlerowskich zbrodni popełnionych na ziemiach polskich.

3 Mokra, 1 września

Pod Mokrą koło Częstochowy pozycję **Wołyńskiej Brygady Kawalerii** zaatakowała niemiecka 4. Dywizja Pancerna dysponująca ponad trzema setkami czołgów. Kilkukrotne ataki zostały krwawo odparte przez Polaków, którzy zniszczyli ponad sto pojazdów pancernych i wycofali się pod koniec dnia z pola bitwy.

4 Wieża spadochronowa w Katowicach, 3 września

Po wycofaniu się z województwa śląskiego regularnej armii polskiej do walki z Niemcami stanęły oddziały samoobrony. Tworzyli je byli powstańcy śląscy, ludność cywilna i harcerze. Do legendy przeszły **walki w rejonie katowickiej wieży spadochronowej** stoczone przez śląskich harcerzy.

5 Wizna, 7–10 września

Walki pod Wizną to jeden z najbardziej heroicznych bojów we wrześniu 1939 r. Miejsca broniło **720 żołnierzy piechoty**, którzy mieli jedynie sześć dział i broń maszynową. Na trzy dni wstrzymali oni 42 tys. niemieckich żołnierzy uzbrojonych w 350 czołgów i ponad 650 dział i moździerzy. Polski dowódca, kapitan Władysław Raginis, przed bitwą ślubował, że żywy nie opuści bronionej pozycji. Słowa dotrzymał. Po przegranej walce nakazał resztce swych podkomendnych złożyć broń, a sam rozerwał się granatem.

◄ **Kapitan Władysław Raginis** (1908–1939) – polski oficer, służył w Korpusie Ochrony Pogranicza. Podczas wojny obronnej otrzymał rozkaz obrony kilkukilometrowych umocnień wokół Wizny.

6 Warszawa, 8–28 września

Od pierwszych dni wojny polska stolica była bombardowana przez niemieckie lotnictwo. Warszawy broniły regularne oddziały polskiego wojska, ale w walkach uczestniczyli również jej mieszkańcy. Pomimo dużych strat wśród obrońców i wielkich zniszczeń okrążona stolica walczyła do 28 września.

▼ **Mieszkańcy miasta pomagali w obronie.**

7 Bitwa nad Bzurą, 9–22 września

Zmagania nad Bzurą były **największą bitwą polskiego września**. O jej skali może świadczyć to, że do 1941 r. nie przeprowadzono większej operacji zaczepnej przeciwko wojskom niemieckim.

8 Grodno, 20–22 września

Siły sowieckie z czołgami i artylerią atakowały miasto, którego bronili ochotnicy cywilni i harcerze. W zemście za straty i zażartą obronę **Sowieci dokonali masakry obrońców Grodna** wziętych do niewoli.

9 Kock, 1–6 października

Pod Kockiem została stoczona ostatnia bitwa wojny obronnej. Mimo odniesionego zwycięstwa 6 października Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie" poddała się Niemcom z powodu wyczerpania amunicji.

◄ **Generał Franciszek Kleeberg** (1888–1941). Po wybuchu II wojny światowej zorganizował Samodzielną Grupę Operacyjną „Polesie", na której czele walczył przeciwko Armii Czerwonej i Wehrmachtowi. Jego szlak bojowy zakończył się pod Kockiem.

przedpolach stolicy już 8 września i z marszu próbowały ją zdobyć, jednak bez powodzenia. Tak rozpoczęło się oblężenie. Miasto było bezlitośnie bombardowane, ostrzeliwane i szturmowane. Bomby zrzucano na pozycje wojskowe, obiekty cywilne, zabytki, kościoły i szpitale oznaczone znakiem Czerwonego Krzyża. Do najsilniejszego nalotu doszło 25 września. Na Warszawę spadło wówczas aż 630 ton bomb.

Ostatnie walki

Atak Sowietów przypieczętował losy Polski. Upadały kolejne punkty polskiego oporu. Na Lubelszczyźnie zostały rozbite armie „Kraków" i „Lublin". Niezdobyty przez Niemców Lwów poddał się Sowietom. Do **2 października bronił się Hel.** Ostatni bój stoczyła **pod Kockiem** Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie" dowodzona przez generała Franciszka Kleeberga.

Bilans wojny obronnej

Wojna obronna w 1939 r. zakończyła się klęską Rzeczypospolitej. Przestało istnieć państwo rozszarpane przez dwóch sąsiadów.

Z powodu braku wsparcia sojuszników kraj walczący na dwa fronty nie był w stanie ocalić swej niepodległości. W starciach poległo około 68 tys. polskich żołnierzy, a około 140 tys. odniosło rany. **Miesięczny opór armii i ludności cywilnej w takich warunkach budzi uznanie.**

O skali i zaciętości walk świadczą zadane agresorom dotkliwe straty. W czasie kampanii wrześniowej w Polsce zginęło około 16 tys. niemieckich żołnierzy, a dwa razy tyle zostało rannych. Polacy zniszczyli około 500 samolotów, 1 tys. czołgów i pojazdów pancernych, 6 tys. samochodów i 200 dział. Straty te były tak znaczne, że Hitler podjął działania wojenne na zachodzie Europy nie jesienią 1939 r., jak planował, ale dopiero wiosną następnego roku.

Herb Warszawy
Do herbu stolicy 9 listopada 1939 r. dodano łaciński napis *Semper invicta* (Zawsze niezwyciężona). Pod nim umieszczono Order Virtuti Militari, którym naczelny wódz Władysław Sikorski odznaczył Warszawę. Był to wyraz uznania dla bohaterskiej obrony mieszkańców miasta przed niemieckim najeźdźcą.

Przypomnij sobie, kto i z jakiej okazji ustanowił Order Virtuti Militari.

ZAPAMIĘTAJ

- Nad ranem 1 września 1939 r. Niemcy bez wypowiedzenia wojny zaatakowali Polskę. Był to początek II wojny światowej.
- Zgodnie z sojuszniczymi zobowiązaniami 3 września Francja i Wielka Brytania wypowiedziały Niemcom wojnę, jednak nie podjęły przeciwko nim walki. Ułatwiło to III Rzeszy rozbicie armii polskiej.
- Związek Sowiecki napadł na Polskę 17 września 1939 r. W ten sposób wywiązał się z wcześniej zawartego porozumienia z Niemcami zwanego paktem Ribbentrop-Mołotow. Agresja ze wschodu przypieczętowała klęskę Polski w walce z III Rzeszą i ZSRS.
- Pomimo dużej dysproporcji sił między Polską a najeźdźcami polskie wojsko przez ponad miesiąc toczyło heroiczną walkę z niemieckim i sowieckim agresorem. Wspierało je polskie społeczeństwo.
- Wojna obronna zakończyła się klęską II Rzeczypospolitej.

POLECENIA

1. Wyjaśnij przyczyny niemieckiego i sowieckiego ataku na Polskę we wrześniu 1939 r.
2. Opisz w punktach w zeszycie przedmiotowym kolejne etapy wojny obronnej w 1939 r.
3. Wymień główne punkty polskiego oporu w czasie wojny obronnej.
4. Oceń szanse Polski w jednoczesnym starciu z Niemcami i ze Związkiem Sowieckim. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Działania wojenne w latach 1939–1941

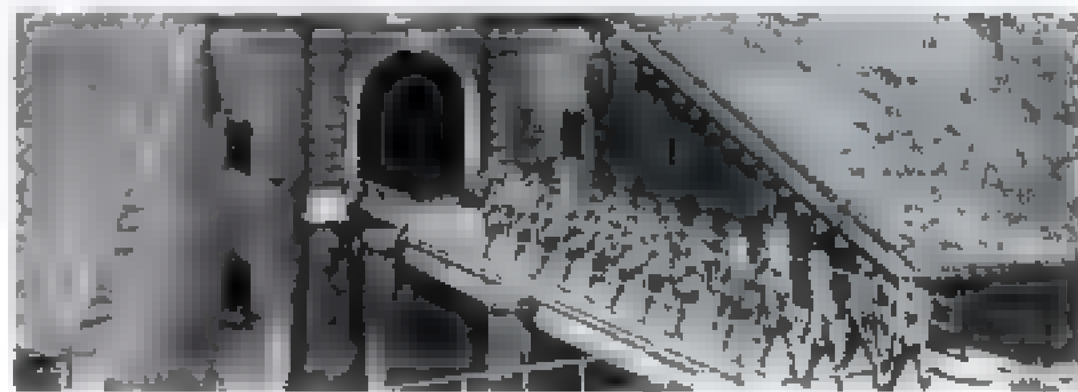
Przypomnij sobie kierunki ekspansji Niemiec, Włoch i Japonii przed wybuchem II wojny światowej.

Dziwna wojna

Po wypowiedzeniu wojny Niemcom przez Francję i Wielką Brytanię 3 września 1939 r. na zachodzie Europy trwała tzw. **dziwna wojna**. Oba kraje sojusznicze pozostawały w stanie wojny z III Rzeszą, ale bezczynnie przyglądały się walczącej samotnie Polsce i ograniczały swoje działania jedynie do niewielkich demonstracji i ruchów propagandowych, np. zrzucania ulotek. Armia francuska nie chciała wchodzić z powodu Polski w konflikt z Niemcami; skryła się za potężnymi umocnieniami **linii Maginota** (czytaj: mażinota). W ten sposób Niemcy zyskali czas na uzupełnienie strat poniesionych podczas kampanii w Polsce i odzyskali gotowość do dalszych podbojów.

WARTO WIEDZIEĆ

Doświadczenia I wojny światowej i obawy przed kolejnym konfliktem z Niemcami wpłynęły na decyzję Francji o wybudowaniu wielkiego i skomplikowanego systemu obronnego wzdłuż granicy francusko-niemieckiej. Od nazwiska pomysłodawcy tej koncepcji, ministra wojny André Maginota, nazwano go **linią Maginota** (fragment na zdjęciu).

Wojna zimowa i zajęcie państw bałtyckich przez ZSRS

Kiedy Niemcy odbudowywali swój potencjał militarny i szykowali się do ataku na froncie zachodnim, Stalin po zagrabieniu połowy Polski zażądał od Finlandii, by zrzekła się części swego terytorium na rzecz ZSRS. Rząd w Helsinkach odrzucił te roszczenia. W listopadzie 1939 r. Armia Czerwona pewna swej przewagi najechała Finlandię. Rozpoczęła się tzw. **wojna zimowa**. Finowie zażarcie walczyli o swoje tereny i zadali najeźdźcy duże straty. Sowietom udało się przełamać ich opór dopiero wiosną 1940 r. Pomimo klęski i utraty 10% terytorium Finlandia obroniła swoją niezależność.

▲ W warunkach surowej i śnieżnej zimy **oddziały fińskich narciarzy** potrafiły skutecznie powstrzymać atak sowieckich dywizji.

Wiosną i latem 1940 r. nastąpił kolejny etap sowieckiej ekspansji. ZSRS zajął **Litwę, Łotwę i Estonię**. Stalin wymusił powstanie w tych krajach rządów komunistycznych, które poprosiły o przyłączenie ich ziem do jego mocarstwa. Wymusił też na Rumunii oddanie Związkowi Sowieckiemu terenów przygranicznych – **Bukowiny i Besarabii**.

Na zajętych obszarach rozpoczęła się przebudowa stosunków gospodarczych i społecznych na wzór sowiecki. Upaństwowiono gospodarkę i kolektywizowano rolnictwo. Jednocześnie Sowieci prześladowali mieszkające tam narody. Kilkadziesiąt tysięcy Estończyków, Łotyszy i Litwinów zostało deportowanych, zesłanych do łagrów (obozów) lub uwięzionych.

Agresja Niemiec na kraje skandynawskie

W kwietniu 1940 r. III Rzesza zaatakowała kraje skandynawskie – **Danię** i **Norwegię**. Powodem agresji była chęć zabezpieczenia dostaw szwedzkiej rudy żelaza dla niemieckiego przemysłu zbrojeniowego, której transport przechodził przez norweskie porty.

Duńczycy nie stawili oporu, za to Norwegowie wsparci przez oddziały brytyjskie, francuskie i polskie (w tym Samodzielną Brygadę Strzelców Podhalańskich) walczyli z najeźdźcą. Na początku czerwca jednak musieli skapitulować wobec agresora.

Wojna na Zachodzie w 1940 r.

Miesiąc po napaści na kraje skandynawskie Hitler był gotowy do zaatakowania Francji. W maju 1940 r. Niemcy zajęli **Holandię**, **Belgię** i **Luksemburg**. Następnie wojska III Rzeszy uderzyły na Francję. Alianci sądzili, że – podobnie jak w I wojnie światowej – atak Hitlera na Francję nastąpi z terytorium Belgii, i dlatego koncentrowali większość sił przy jej granicach. Niemcy jednak ominęli linię Maginota i przez Ardeny ruszyli na północny zachód. W ciągu dziesięciu dni dotarli do kanału La Manche i odcięli główne siły brytyjskie i francuskie. Próby ucieczki z niemieckiego okrążenia się nie powiodły,

▲ **Działania wojenne w Europie w latach 1939–1941**

1. Wymień i pokaż na mapie tereny zajęte przez ZSRS. Wskaż te kraje, które zostały podbite przez III Rzeszę.
2. Odszukaj kanał La Manche [czytaj: la mansz] i powiedz, dlaczego panowanie w powietrzu nad tą cieśniną było niezbędne Niemcom, by zdobyć Wyspy Brytyjskie.

▲ Defilada wojsk niemieckich na Polach Elizejskich w Paryżu, czerwiec 1940 r.

■ Powiedz, w jakim celu Niemcy zorganizowali taką defiladę. Co chcieli w ten sposób pokazać?

a jedyną drogą ewakuacji dla wojsk brytyjskich stał się port w Dunkierce. Brytyjczykom udało się uratować 340 tys. żołnierzy, jednak ciężki sprzęt wojskowy pozostał na francuskich plażach.

Dnia **14 czerwca 1940 r.** Niemcy zajęli bez walki Paryż, a 22 czerwca działania wojenne ustały. Nowy rząd Francji pod przewodnictwem marszałka Philippe'a Pétaina [czytaj: filipa petena] podpisał akt kapitulacji w Compiégne [czytaj: kąpień], w wagonie kolejowym, w którym w 1918 r. podpisano kapitulację Niemiec. Na mocy tego aktu 2/3 terytorium Francji z Paryżem znalazło się pod hitlerowską okupacją. W południowej części kraju zostało utworzone zależne od III Rzeszy **Państwo Francuskie ze stolicą w Vichy** [czytaj: wiszi]. Jednak nie wszyscy Francuzi skapitulowali. Część wojskowych z generałem Charles'em de Gaulle'em [czytaj: szarlem de golem] na czele ewakuowała się do Wielkiej Brytanii. Tam de Gaulle powołał Komitet Wolnej Francji, którego celem była walka o wyzwolenie kraju.

Bitwa o Anglię i wojna na morzu

Dopełnieniem zwycięstwa Hitlera na Zachodzie miał być podbój Wielkiej Brytanii. Warunkiem inwazji głównych sił niemieckich i zajęcia Wysp Brytyjskich było zdobycie panowania nad kanałem La Manche. Od sierpnia do października 1940 r. trwała powietrzna **bitwa o Anglię.** Mimo codziennego bombardowania miast i obiektów przemysłowych przez niemiecką Luftwaffe nie udało się pokonać Brytyjczyków, którzy nie tylko mieli bardzo dobrą obronę przeciwlotniczą, lecz także wystawili przeciw Niemcom Królewskie Siły Powietrzne (ang. *Royal Air Force* – RAF). Hitler musiał odłożyć plan inwazji na Wyspy Brytyjskie.

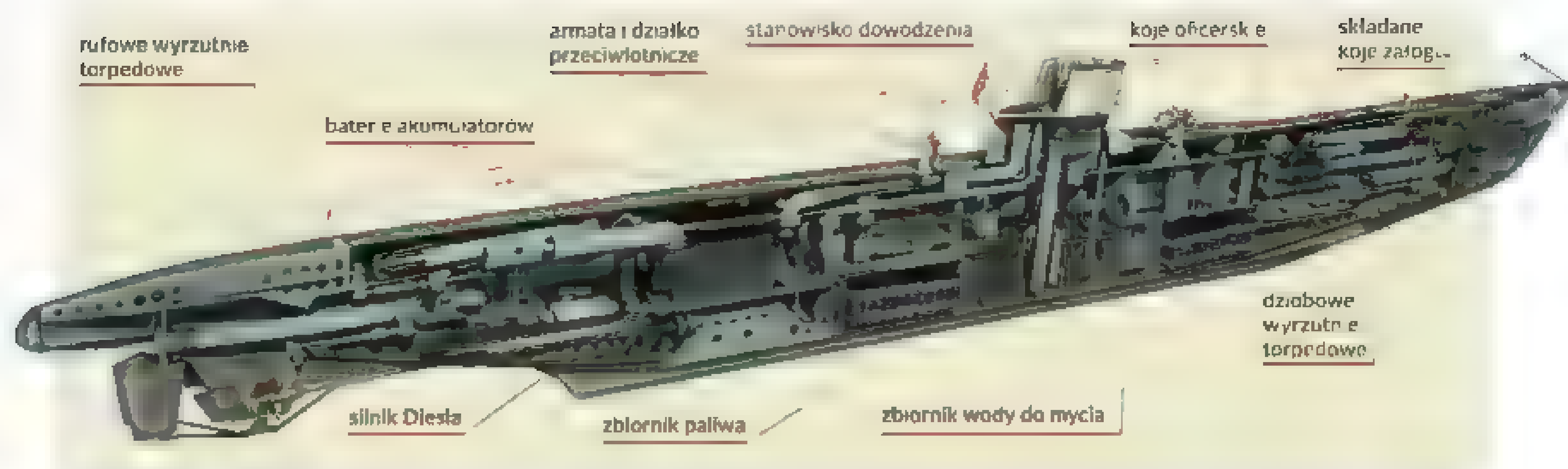
Po przegranej walce powietrznej Niemcy postanowili odciąć Wielką Brytanię od źródeł zaopatrzenia. Od 1940 r. flota niemiecka wyposażona w okręty podwodne (U-booty) niszczyła statki z żywnością, surowcami i towarami z zagranicy, które płynęły w stronę Wysp Brytyjskich. **Bitwa o Atlantyk** nieprzerwanie trwała do końca wojny, ale nasilenie działań wojennych przypadło na lata 1942–1943. Wysiłki Niemców nie przyniosły zamierzonych rezultatów, a flota Wielkiej Brytanii odniosła w tej bitwie zwycięstwo.

▼ Zwycięstwo w bitwie o Anglię Brytyjczycy zawdzięczają nielicznej grupie pilotów **samolotów myśliwskich.** Winston Churchill powiedział o nich pamiętne słowa: „Jeszcze nigdy tak wielu nie zawdzięczało tak wiele tak niewielu".

■ Wyjaśnij, co Churchill chciał przez to powiedzieć.

◄ **Winston Churchill** (1874–1965) – brytyjski polityk. Dwukrotnie pełnił funkcję premiera. Potrafił zmobilizować swych rodaków do walki z najeźdźcą.

▲ **Niemiecki okręt podwodny** (niem. *Unterseeboot*, w skrócie *U-boot*). Na początku wojny Niemcy mieli do dyspozycji 57 U-bootów. Do końca wojny zwodowano ponad 1160 jednostek, z których utracono 751. Statystycznie zatopienie jednego U-boota wymagało zaangażowania przez aliantów 25 okrętów i 100 samolotów. Niemcom udało się zniszczyć ok. 2800 statków i okrętów przeciwników.

Działania wojenne w Afryce Północnej i na Bałkanach

We wrześniu 1940 r. powstał sojusz Niemiec, Włoch i Japonii, tzw. **pakt trzech**. Jego sygnatariuszy nazywano **państwami osi**. Sojusznicy podjęli zobowiązanie, że będą się wzajemnie wspierać politycznie, militarnie i gospodarczo. Z czasem do paktu przystąpiły m.in.: Bułgaria, Rumunia, Słowacja i Węgry.

W tym samym miesiącu Mussolini zaatakował brytyjski Egipt, by poszerzyć swoje posiadłości w Afryce Północnej. Jego wojska zostały jednak odparte i przed całkowitą klęską w Afryce uratował je wysłany im z pomocą pancerny niemiecki korpus (Deutsche Afrika Korps) pod dowództwem **generała Erwina Rommla**.

Drugim kierunkiem włoskiej ekspansji stały się **Bałkany**. W październiku 1940 r. Włosi zaatakowali Grecję wspieraną przez Wielką Brytanię. Atak się nie powiódł. Walki się przedłużały i wiosną 1941 r. na pomoc włoskiemu sojusznikowi ruszyły wojska Hitlera. Niemcy zajęli **Grecję**, **Albanię** i **Jugosławię**.

Atak Niemiec na ZSRS

Zgodnie z paktem Ribbentrop–Mołotow III Rzesza i ZSRS w początkach wojny nie przeciwstawiały się ekspansji terytorialnej drugiej strony. Oba kraje prowadziły też **intensywną wymianę handlową**. Ze Związku Sowieckiego do Niemiec płynęły dostawy wielu surowców potrzebnych w przemyśle zbrojeniowym, np. ropy naftowej.

Błyskawiczne pokonanie Francji zachęciło Hitlera do dalszych podbojów, tym razem na wschodzie. Poza tym III Rzesza z niepokojem patrzyła na zajęcie przez Sowietów Besarabii i Bukowiny, ponieważ zbliżyło to ZSRS do rumuńskich złóż ropy naftowej. Sytuacja ta zagrażała interesom Niemiec, które właśnie w Rumunii zaopatrywały się w ten surowiec, tak istotny dla prowadzenia działań wojennych. Wybuch konfliktu między obydwoma państwami był kwestią czasu.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Pakt trzech zawarty w Berlinie 27 września 1940 r.

Rządy Niemiec, Włoch i Japonii uważają za warunek wstępny trwałego pokoju, aby każdy naród na świecie otrzymał przestrzeń, jaka mu się należy. Postanowiły one przeto pomagać sobie wzajemnie i współdziałać ze sobą w swoich dążeniach. Jeżeli chodzi o Japonię, odpowiednio w Wielkiej Azji Wschodniej, a jeśli chodzi o Niemcy i Włochy – w rejonach europejskich, ich podstawowym celem w tym względzie jest ustanowienie i utrzymanie nowego ładu, który przyczyni się do wzajemnej pomyślności i dobrobytu zainteresowanych narodów.

1. Wytłumacz, co według sygnatariuszy porozumienia miało być warunkiem trwałego pokoju.
2. Powiedz, w jaki sposób podzielono strefy wpływów.

Dnia **22 czerwca 1941 r.** Niemcy rozpoczęli realizację planu ataku, któremu nadano kryptonim „Barbarossa". Ponad 4,5-milionowa armia niemiecka, wspierana przez sojuszników, m.in. Włochów, Finów, Słowaków, Rumunów i Węgrów, przekroczyła na całej długości granicę ZSRS. Trzy niemieckie **zgrupowania pancerne uderzyły w kierunku Leningradu** (taką nazwę od 1924 r. nosił Petersburg), **Moskwy i Kijowa**. Stalin liczył, że uda mu się w pełni przygotować do wojny, i lekceważył informacje wywiadu o planowanej przez Hitlera napaści. Atak całkowicie zaskoczył Sowietów. Niemieckie armie błyskawicznie posuwały się naprzód, przełamując kolejne linie słabo zorganizowanej obrony. Walki charakteryzowały się niezwykłą zaciętością i brutalnością. Miliony sowieckich żołnierzy trafiły do niemieckiej niewoli.

Wojska niemieckie dotarły na przedpola Leningradu i przedpola Moskwy, a na południu osiągnęły wybrzeże Morza Czarnego. Mimo ponoszonych klęsk Sowieci nie zrezygnowali z walki. Od września 1941 r. wojska niemieckie oblegały **Leningrad**, Sowieci zaś zorganizowali jego obronę. Blokada miasta trwała 2,5 roku. Był to jeden z najtragiczniejszych epizodów II wojny światowej. W wyniku głodu, mrozu i ostrzału artyleryjskiego zginęło ponad milion mieszkańców. Niemcom nie udało się jednak zdobyć miasta.

WARTO WIEDZIEĆ

Wojna z ZSRS była przedstawiana przez Niemców jako krucjata antybolszewicka. Prócz wojsk sojuszników do specjalnych oddziałów SS zaciągali się Belgowie, Holendrzy, Francuzi, Chorwaci, a nawet Hiszpanie.

▶ Plakat zachęcający Holendrów do wstępowania do oddziałów SS.

Zatrzymanie niemieckiej ofensywy pod Moskwą

Po pierwszym szoku zimą 1941 r. Sowieci przeprowadzili masową mobilizację. Żołnierzy zmuszano do walki siłą. Grożono im też, że jeśli dostaną się do niewoli, będą uznani za zdrajców i po uwolnieniu czeka ich kara śmierci. Ponadto represje groziły również rodzinom takich żołnierzy. Wiele zakładów przemysłowych ewakuowano z zachodniej części kraju, by uruchomić je ponownie na Syberii i Uralu. Wszystkie te działania spowodowały, że zwycięski pochód wojsk Hitlera został zatrzymany

▲ Czynnikiem sprzyjającym Sowietom okazała się mroźna zima, do której niemiecka armia zupełnie nie była przygotowana. Opady śniegu unieruchomiły kolumny pancerne III Rzeszy.

w grudniu 1941 r. na przedpolach Moskwy. Wojska niemieckie nie zdobyły stolicy ZSRS i zostały odparte od miasta. Strategia blitzkriegu się nie powiodła, a konflikt przekształcił się w długotrwałą i wyniszczającą wojnę.

Japoński atak na Pearl Harbor

Zaangażowanie europejskich mocarstw kolonialnych w wojnę z Niemcami wykorzystała Japonia, która postanowiła zrealizować plan opanowania Dalekiego Wschodu. Szczególnie atrakcyjne były dla Japończyków kolonie państw europejskich ze względu na znajdujące się tam surowce naturalne. Jedyną przeszkodą na drodze do realizacji celu były Stany Zjednoczone, które niechętnie patrzyły na wzrost potęgi cesarstwa. W tej sytuacji konflikt zbrojny między tymi państwami był tylko kwestią czasu.

Dnia **7 grudnia 1941 r.** bez wypowiedzenia wojny japońskie lotnictwo zbombardowało **Pearl Harbor** [czytaj: perl harbor] na Hawajach, główną bazę amerykańskiej floty wojennej w rejonie Pacyfiku. Zniszczone zostały urządzenia portowe oraz znaczna część amerykańskich okrętów. Ograniczyło to na kilka miesięcy możliwość prowadzenia działań wojennych przez Amerykanów aż do czasu uzupełnienia strat. Japończycy wykorzystali tę sytuację i w tym czasie podbili znaczny obszar Azji (patrz mapa na s. 31).

Dzień po ataku na Pearl Harbor Stany Zjednoczone i Wielka Brytania wypowiedziały wojnę Japonii, a kilka dni później do konfliktu przystąpiły Niemcy i Włochy – europejscy sojusznicy Japonii. Tym samym wojna przybrała charakter globalny.

▲ **Amerykański port w Pearl Harbor** po ataku japońskiego lotnictwa w grudniu 1941 r. Bombardowanie było zaskoczeniem dla Stanów Zjednoczonych.

ZAPAMIĘTAJ

- W 1940 r. Niemcy opanowali kolejno: Danię, Norwegię, Belgię, Luksemburg, Holandię i Francję.
- Skuteczny opór III Rzeszy stawiła Wielka Brytania. Od sierpnia do października 1940 r. trwała powietrzna bitwa o Anglię, w której wyniku Hitler zrezygnował z ataku na Wyspy Brytyjskie.
- W 1940 r. Włosi zaczęli wojnę na Bałkanach i w Afryce Północnej. Nie odnieśli jednak sukcesu. Wiosną 1941 r. otrzymali wsparcie zbrojne ze strony Hitlera. Wojska niemieckie opanowały Grecję i Jugosławię.
- ZSRS w latach 1939–1941 zajął prawie połowę terytorium Polski, anektował część Finlandii, Litwę, Łotwę i Estonię, a także Besarabię i Bukowinę.
- Do czerwca 1941 r. trwał sojusz Hitlera ze Stalinem. W czerwcu 1941 r. Niemcy zaatakowały ZSRS. Ofensywa III Rzeszy została zatrzymana w grudniu 1941 r. pod Moskwą.
- Japoński atak na Pearl Harbor w grudniu 1941 r. był początkiem zaangażowania się Stanów Zjednoczonych w II wojnę światową.

POLECENIA

1. Przedstaw poszczególne etapy ekspansji terytorialnej III Rzeszy. Co było powodem tak wielkich sukcesów Niemiec? Sporządź notatkę na ten temat w zeszycie przedmiotowym.
2. Wyjaśnij określenia: dziwna wojna i wojna zimowa.
3. Przedstaw kolejne etapy sowieckiej ekspansji w latach 1939–1941.
4. Scharakteryzuj stosunki niemiecko-sowieckie od sierpnia 1939 r. do końca 1941 r.
5. Wymień przyczyny japońskiego ataku na Pearl Harbor.

3 Polityka Niemiec w okupowanej Europie

■ Przypomnij sobie stosunek Adolfa Hitlera do Żydów i podstawowe zasady ustaw norymberskich.

Dwa oblicza niemieckiej okupacji

W latach 1939–1941 Niemcy i ich sojusznicy zajęli lub podporządkowali sobie większość Europy. Władze niemieckie eksploatowały gospodarkę okupowanych krajów i zwalczały w nich ruch oporu. Jednak działania Hitlera wobec mieszkańców zdobytych ziem miały różne oblicza. **W Europie Zachodniej** naziści najlepiej traktowali Duńczyków, Norwegów i Holendrów, gdyż uznali ich za rasowo najbliższych Niemcom. W tych państwach toczyło się prawie normalne życie, represje były umiarkowane. Stosowano je głównie wobec miejscowej ludności w odwecie za działalność ruchu oporu. Pozostawiono tam krajową administrację, szkolnictwo i instytucje kultury.

Znacznie gorzej wyglądała niemiecka okupacja **w Europie Wschodniej i Środkowej**. Niemcy uważali żyjące tu narody za stojące niżej w rozwoju cywilizacyjnym, a Słowian – za gorszych rasowo. Miejscową ludność pozbawiali więc większości praw i systematycznie niszczyli. W ten sposób realizowali koncepcję zdobycia przestrzeni życiowej. Obszary opustoszałe w wyniku **eksterminacji** lub wysiedlenia ludności mieli zasiedlić osadnicy niemieccy. Taką politykę III Rzesza prowadziła w Polsce (patrz temat 6), na terenach ZSRS, Jugosławii i Grecji.

Podbite na wschodzie tereny Hitler poddał dużemu wyzyskowi ekonomicznemu. Miejscowe zakłady pracowały na rzecz niemieckiego przemysłu zbrojeniowego. Chłopów obarczono obowiązkowymi dostawami żywności. Nieposłusznych czekały surowe kary (w tym kara śmierci). Miliony osób zmuszono do niewolniczej pracy lub wywieziono na roboty do III Rzeszy. Zamknięto szkoły średnie i wyższe, biblioteki i muzea.

SŁOWNICZEK

eksterminacja – wyniszczenie lub masowa zagłada jakiejś grupy ludności z powodów politycznych, religijnych, rasowych itp.

pacyfikacja – masakra ludności cywilnej. Niemcy dokonywali pacyfikacji w latach 1939–1945

▲ **Formacje SS podczas pacyfikacji** na okupowanych obszarach ZSRS. Na tych terenach hitlerowcy dopuszczali się szczególnych aktów bestialstwa.

▲ **Pomnik ku czci zamordowanych 88 dzieci z Lidic** w Czechach. W odwecie za udany zamach ruchu oporu na protektora Czech i Moraw Reinharda Heydricha naziści w czerwcu 1942 r. wymordowali mieszkańców wsi Lidic, w tym dzieci.

Terror

Wszelkie próby oporu czy niezadowolenia władze niemieckie bezwzględnie tłumiły. W celu zastraszenia ludności posługiwały się terrorem. Niemieckie formacje wojskowe i policyjne przeprowadziły tysiące akcji pacyfikacyjnych, podczas których niszczone były całe miejscowości, a ich mieszkańców mordowano. Codziennością stały się **łapanki** na ulicach, **masowe egzekucje** i wywózki ludności do obozów koncentracyjnych.

Pierwsze takie obozy hitlerowcy założyli jeszcze w 1933 r. na terenie III Rzeszy i umieszczali w nich wrogów państwa. Po wybuchu wojny naziści zbudowali w Niemczech i okupowanych krajach kilka tysięcy kolejnych **obozów koncentracyjnych**. Trafiali do nich m.in. członkowie ruchu oporu z krajów podbitych, duchowni, jeńcy sowieccy, a także przypadkowe ofiary ulicznych łapanek. Więźniowie byli zmuszani do niewolniczej pracy na rzecz III Rzeszy i głodzeni, w wyniku czego często umierali z wycieńczenia. Ogromna ich liczba została też uśmiercona. W brutalny sposób traktowani byli m.in. jeńcy sowieccy, których po zamknięciu w obozach skazywano często na śmierć głodową.

Różne postawy wobec okupanta

Mieszkańcy okupowanych krajów przybierali różne postawy wobec władz okupacyjnych. Jedni z nimi **kolaborowali**, czyli współpracowali, jak członkowie marionetkowego rządu norweskiego kierowanego przez faszystę Vidkuna Quislinga [czytaj: widkuna kwislinga] i francuski rząd Vichy marszałka Philippe'a Pétaina. Inni nie godzili się na takie działania i tworzyli **ruch oporu**. Szczególnie silny był on w Polsce, na terenach ZSRS, Francji, Grecji i Jugosławii. Działały tam oddziały partyzanckie, które prowadziły akcje **dywersyjne** i **sabotażowe**, wymierzone w państwa osi.

SŁOWNICZEK

dywersja – działania zbrojne lub propagandowe (np. niszczenie linii kolejowych, mostów itp.) prowadzone przez zorganizowane grupy ludzi po to, aby utrudnić wrogowi prowadzenie walki

Holokaust – zagłada Żydów w czasie II wojny światowej

kolaboracja – współpraca z władzami okupacyjnymi

obóz koncentracyjny – miejsce uwięzienia i niewolniczej pracy; niektóre obozy koncentracyjne były też miejscami masowej zagłady

obóz zagłady – obóz zbudowany w celu masowego zabijania więźniów; takie obozy zwano także fabrykami śmierci

sabotaż – forma walki z okupantem poprzez umyślne niestosowanie się do zarządzeń władz w celu wywołania szkód i strat

▶ Na głównej bramie Auschwitz I [czytaj:ałszwic], jednego z największych niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych, umieszczony był napis: *Arbeit macht frei*, co znaczy: Praca czyni wolnym. Obóz został utworzony na przedmieściach Oświęcimia, włączonego przez nazistów do III Rzeszy. Pierwsi więźniowie trafili tu 14 czerwca 1940 r., dlatego Sejm RP ustanowił ten dzień **Narodowym Dniem Pamięci Ofiar Niemieckich Nazistowskich Obozów Koncentracyjnych i Obozów Zagłady**.

▶ Więźniami obozów koncentracyjnych były także dzieci

▼ Zagłada Żydów w okupowanej Europie w latach 1939–1945

1. Odszukaj na mapie tereny gett oraz obozy zagłady i powiedz, w jakim rejonie Europy zostały usytuowane.
2. Odczytaj z mapy nazwy obozów koncentracyjnych.

Zbrodnia, jakiej nie widział świat

Najniżej w hitlerowskiej hierarchii rasowej stali Żydzi i Romowie (Cyganie). Ich też spotkał najbardziej tragiczny los. Unicestwienie rasy żydowskiej w Europie stało się jednym z głównych celów polityki Hitlera. Było to zaplanowane, zorganizowane i systematycznie przeprowadzane **ludobójstwo**. Określa się je jako **Holokaust** (z greckiego *holókauston* – całopalenie). Izraelczycy używają też słowa Shoah [czytaj: szoah], które oznacza zagładę.

Żydzi zostali zamknięci w wyznaczonych dzielnicach miast zwanych **gettami**. Pierwsze założono już w październiku 1939 r. Panowały tam niezwykle trudne warunki. Głód, choroby (zwłaszcza tyfus) i ciężka praca przyczyniały się do wysokiej śmiertelności mieszkańców getta. Majątki żydowskie zostały skonfiskowane, a najdrobniejsze wykroczenia przeciw niemieckim zarządzeniom karano biciem lub śmiercią. Za samowolne opuszczenie getta również groziła śmierć.

W styczniu 1942 r. podczas konferencji w Wannsee [czytaj: wanzee] niemieccy urzędnicy zatwierdzili projekt „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej". Zdecydowano, że getta zostaną zlikwidowane, a znajdujący się tam Żydzi – zabici na miejscu lub przewiezieni do specjalnych **obozów zagłady**, w których mieli być mordowani. Aby usprawnić proces zabijania, Niemcy instalowali w obozach komory gazowe, w których duszono więźniów za pomocą trującego gazu. Ciała zamordowanych palono. Pierwszy obóz zagłady powstał już w 1941 r. w **Chełmnie nad Nerem** (niem. *Kulmhof am Nehr*), następne wybudowano m.in. w **Bełżcu, Treblince** i **Sobiborze**. Największą fabryką śmierci był obóz koncentracyjny i masowej zagłady **Auschwitz II-Birkenau** [czytaj: birkenał], wybudowany w 1941 r. (wchodził w skład kompleksu obozów Auschwitz). Zamordowano tam ponad 1,1 mln

ludzi, głównie Żydów, Polaków i Romów, lecz także Rosjan i przedstawicieli innych narodowości.

W wyniku Holokaustu **śmierć poniosło około 6 mln europejskich Żydów**, z czego połowę stanowili Żydzi zamieszkujący ziemie polskie. Szacuje się też, że naziści wymordowali w czasie II wojny światowej 600 tys. Romów.

◀ **Mordechaj Anielewicz** (1919–1943) – dowódca ŻOB i powstania w getcie warszawskim. By nie dostać się w ręce Niemców, 8 maja 1943 r. popełnił samobójstwo. Rozkazem Komendy Głównej AK pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Walecznych.

Powstanie w getcie warszawskim

Największe getto okupanci utworzyli w Warszawie. W szczytowym momencie przebywało tam 450 tys. ludzi. Dnia **19 kwietnia 1943 r.** Niemcy przystąpili do całkowitej likwidacji warszawskiego getta. Ku swemu zaskoczeniu napotkali na zbrojny opór. Garstka słabo uzbrojonych bojowników Żydowskiej Organizacji Bojowej (ŻOB) rozpoczęła powstanie. Heroiczny bój trwał miesiąc. Powstańcy nie walczyli, aby zwyciężyć, bo to było niemożliwe, ale po to, by godnie umrzeć. Niemcy brutalnie stłumili powstanie. Wielu mieszkańców getta zginęło, a pozostałych przy życiu wywieziono do obozów zagłady, a całą żydowską dzielnicę Warszawy doszczętnie zniszczono.

◀ **Janusz Korczak** (1878–1942) – lekarz, pedagog, publicysta. W wychowywaniu dzieci przeciwstawiał się stosowaniu kar cielesnych. Przed wojną prowadził w Warszawie sierocińce, później dom dla sierot zorganizował również na terenie getta. Pomimo możliwości wydostania się z getta pozostał ze swoimi podopiecznymi, z którymi został zamordowany w komorze gazowej obozu zagłady w Treblince.

Dzienna wartość odżywcza przydziałów kartkowych dla ludności Warszawy w 1941 r.

Norma żywieniowa	Liczba kilokalorii
Dzienna norma fizjologiczna	2400
dla ludności niemieckiej	2613
dla ludności polskiej	699
dla ludności żydowskiej	184

Opracowanie własne na podstawie: C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979, s. 549.

■ Porównaj normy żywieniowe przypadające na poszczególne kategorie ludności. O czym świadczą te różnice? Powiedz, jaki cel mieli Niemcy, ustalając właśnie takie normy.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Mary Berg*, Dziennik z getta warszawskiego, 12 czerwca 1941 r. (fragment).

Getto staje się coraz bardziej zatłoczone; stale napływają nowi uchodźcy. Są to Żydzi z prowincji, których obrabowano ze wszystkiego, co posiadali. [...] Ludzie ci są obdarci, bosi i mają tragiczne oczy głodnych. W większości to kobiety i dzieci. Przechodzą pod opiekę Gminy, która umieszcza ich w tzw. domach. Tam wcześniej czy później umierają. Odwiedziłam taki dom uchodźców. Jest to zdewastowany budynek. Ściany działowe wyburzono, by utworzyć wielkie sale; nie ma wygód, kanalizacja zniszczona. Pod ścianą prycze z desek nakryte szmatami. Tu i ówdzie leży brudna, czerwona pierzyna. Widziałam półnagie, brudne dzieci leżące apatycznie na podłodze. W kącie siedziała śliczna cztero- czy pięcioletnia dziewczynka, płakała. Nie mogłam się powstrzymać, by nie pogłaskać jej zwichrzonych, jasnych włosów. Dziecko spojrzało na mnie wielkimi niebieskimi oczami i powiedziało: „Jestem głodna".

* Mary Berg była 15-letnią dziewczynką zamkniętą w warszawskim getcie wraz z całą rodziną. Prowadziła dziennik, w którym zapisywała na bieżąco swoje obserwacje.

1. Na podstawie tekstu opisz warunki panujące w getcie.

Polacy wobec Holokaustu

Niemcy uczynili z terenów okupowanej części Polski miejsce największej eksterminacji Żydów. Stało się tak dlatego, że na tych terenach żyła najliczniejsza grupa ludności żydowskiej. Ponadto oddalenie tych ziem od Europy Zachodniej i wprowadzony na nich terror pozwalały na zatajenie zbrodni.

Za ukrywanie Żydów i udzielanie im pomocy Polakom groziła **kara śmierci**. I choć zdarzali się tacy, którzy wykorzystywali trudną sytuację Żydów – szantażowali ich i grozili wydaniem w ręce władz niemieckich, a w zamian za milczenie oczekiwali pieniędzy lub kosztowności – to wiele osób jednak ryzykowało i udzielało im schronienia lub pomagało w inny sposób.

Jedną z nich była **Irena Sendlerowa**, która uratowała od zagłady niemal 2,5 tys. żydowskich dzieci. Organizowała ich przerzuty poza mury warszawskiego getta, załatwiała im fałszywe dokumenty, w tym metryki chrztu (w razie niemieckiej kontroli dokumenty te pozwalały uwiarygodnić nieżydowskie pochodzenie dziecka i w ten sposób ocalić jego życie). Potem umieszczała dzieci u polskich rodzin lub w katolickich klasztorach jako polskie sieroty.

Przykładem poświęcenia była też postawa **rodziny Ulmów** ze wsi Markowa niedaleko Łańcuta. Za ukrywanie dwóch żydowskich rodzin małżeństwo Józef i Wiktoria oraz ich szóstka dzieci zostali rozstrzelani. „Patrzcie, jak giną polskie świnie, które przechowują Żydów" – miał powiedzieć jeden z niemieckich żandarmów podczas egzekucji.

▲ **Rodzina Ulmów.** By uczcić postawę rodziny Ulmów i tych, którzy z narażeniem życia nieśli pomoc ludności żydowskiej, utworzono Muzeum Polaków Ratujących Żydów podczas II Wojny Światowej im. Rodziny Ulmów w Markowej.

▶ **Irena Sendlerowa** (1910–2008) – była zaangażowana w pracę konspiracyjnej Rady Pomocy Żydom („Żegoty"). Za swoją ofiarność została uhonorowana medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata.

▼ **Wartownia i brama obozu Auschwitz II-Birkenau,** nazywana **bramą śmierci**. Niemcy zwozili tu Żydów z całej Europy, których mordowali w komorach gazowych, a ich ciała palili w krematoriach.

Instytut Yad Vashem w Jerozolimie ustanowił w 1953 r. **medal Sprawiedliwy wśród Narodów Świata**. Odznaczenie to jest nadawane osobom, które ratowały Żydów w czasie Holokaustu. Dotychczas otrzymało je ponad 26 tys. osób, z czego ponad 6 tys. uhonorowanych to Polacy, m.in. pośmiertnie rodzina Ulmów.

▲ **Medal Sprawiedliwy wśród Narodów Świata.**

WARTO WIEDZIEĆ

Państwo Vichy, współpracujące z Niemcami, aktywnie uczestniczyło w wywozie ludności żydowskiej do obozów koncentracyjnych i obozów zagłady. W eksterminacji Żydów pomagały także paramilitarne oddziały złożone z Litwinów, Łotyszy i Ukraińców.

Karski informuje Zachód o losie Żydów

Jan Karski – kurier Polskiego Państwa Podziemnego (patrz s. 61), przekazał na Zachód jedną z najpełniejszych informacji o straszliwym losie Żydów i prośbę o pomoc. Spotykał się w tej sprawie osobiście z wieloma politykami brytyjskimi i amerykańskimi, w tym z prezydentem Stanów Zjednoczonych, oraz przedstawicielami środowisk żydowskich. Jego apele nie przyniosły jednak żadnego rezultatu. Wiele osób nie wierzyło w jego relacje na temat eksterminacji Żydów.

◀ **Jan Karski** (1914–2000), prawnik, dyplomata, historyk. Został uhonorowany medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata.

ZAPAMIĘTAJ

- Władze III Rzeszy stosowały niejednolitą politykę wobec terenów okupowanych. Wszystkie podbite obszary pracowały na rzecz niemieckiej machiny wojennej. Okupacja krajów Europy Zachodniej była łagodniejsza niż tych leżących na wschodzie, gdzie hitlerowcy prowadzili politykę wyniszczenia mieszkających tam narodów. W tym celu posługiwali się terrorem.
- Najgorszy los spotkał Żydów i Romów. Niemcy zamykali ich w gettach, a potem mordowali w obozach zagłady. W wyniku Holokaustu zginęło około 6 mln europejskich Żydów. Naziści wymordowali też 600 tys. Romów.
- W kwietniu 1943 r. w getcie warszawskim wybuchło powstanie.
- Pomoc Żydom w Polsce była karana śmiercią, mimo to wielu Polaków udzielało takiej pomocy.

POLECENIA

1. Wyjaśnij, czym się charakteryzowało i z czego wynikało różne traktowanie przez Niemców ludności okupowanych krajów.
2. Omów postawy władz krajów okupowanych wobec władz niemieckich.
3. Opisz kolejne etapy polityki Niemców wobec ludności żydowskiej.
4. Wymień przykłady pomocy, której prześladowanym Żydom udzielili Polacy. Powiedz, czy można tych ludzi nazwać bohaterami. Swoją odpowiedź uzasadnij.
5. Uzasadnij twierdzenie, że obozy koncentracyjne były hańbą dla niemieckich okupantów.

Wielka koalicja i przełom na frontach

■ Przypomnij sobie główne etapy działań wojennych w okresie 1939–1941.

Początek wielkiej koalicji

Po klęskach wojennych Polski, Norwegii i Francji ciężar prowadzenia wojny z Niemcami spoczywał na Wielkiej Brytanii. Na początku 1941 r. uzyskała ona pomoc w postaci broni i żywności od formalnie neutralnych Stanów Zjednoczonych. Było to możliwe dzięki uchwaleniu przez Kongres Stanów Zjednoczonych ustawy zwanej **Lend-Lease Act** [czytaj: lend liiz akt]. Zgodnie z nią Stany Zjednoczone mogły udzielać państwom walczącym z III Rzeszą pomocy, która polegała na dostarczaniu sprzętu wojskowego i zaopatrzenia.

Wybuch konfliktu niemiecko-sowieckiego w czerwcu 1941 r. oznaczał, że dotychczasowy sojusznik Hitlera – ZSRS – stał się naturalnym sprzymierzeńcem państw walczących przeciwko III Rzeszy. Z tego powodu już w lipcu **Wielka Brytania i Związek Sowiecki zawarły porozumienie** o współpracy militarnej i niezawieraniu odrębnego pokoju z Niemcami. Uzgodniono też, że ZSRS zostanie objęty dostawami sprzętu wojskowego, żywności i lekarstw ze Stanów Zjednoczonych. Za porozumienie ze Stalinem spadła na Winstona Churchilla fala krytyki ze strony polityków i opinii publicznej. Brytyjski premier miał wówczas odpowiedzieć, że jest gotów nawet zawrzeć pakt z diabłem, byleby pokonać Hitlera.

W ślad za Brytyjczykami, czasem pod ich wyraźną presją, porozumienia z ZSRS podpisały inne państwa. Były to państwa pozostające w stanie wojny z Niemcami, a ich rządy przebywały na emigracji w Londynie. Uczynił tak m.in. rząd polski.

Po japońskim ataku na Pearl Harbor do koalicji **antyhitlerowskiej dołączyły Stany Zjednoczone**. Amerykanie mieli dobrze rozwiniętą gospodarkę i olbrzymi potencjał militarny, dzięki czemu alianci zyskali znaczną przewagę w sprzęcie wojskowym nad państwami osi.

TEKST ŹRÓDŁOWY

***Karta atlantycka* z 14 sierpnia 1941 r. (fragment).**

Prezydent Stanów i premier Wielkiej Brytanii uważają za słuszne ogłosić pewne wspólne zasady w zakresie polityki narodowej obu krajów, na których opierają oni swe nadzieje osiągnięcia lepszej przyszłości świata.
Po pierwsze, ich kraje nie dążą do żadnego rozrostu ani pod względem terytorialnym, ani pod żadnym innym.
Po wtóre, nie pragną oni zrealizować żadnych zmian terytorialnych, które by nie zgadzały się ze swobodnie wyrażonymi życzeniami ludów zainteresowanych.
Po trzecie, szanują oni prawo wszystkich ludów do wybrania sobie ustroju, w jakim chcą żyć, i pragną oni, żeby przywrócono prawa suwerenne i autonomię tym, którym je odebrano siłą;
Po czwarte, [...] będą oni usiłowali ułatwić wszystkim państwom wielkim i małym, zwycięzcom i zwyciężonym korzystanie z dostępu, w równym stopniu, do handlu i surowców świata, potrzebnych im dla ich pomyślności gospodarczej. [...]
Po ósme, wierzą oni, że wszystkie narody, ze względów zarówno rzeczowych, jak i duchowych, muszą dojść do wyrzeczenia się stosowania przemocy.

1. Wskaż główne postanowienia zawarte w *Karcie atlantyckiej* i powiedz, na jakich zasadach miała się układać współpraca między narodami.
2. Wymień ustalenia zawarte w dokumencie odnośnie do państw pozbawionych suwerenności.
3. Wyjaśnij, czym twórcy *Karty atlantyckiej* motywowali jej powstanie.

Karta atlantycka

Ideowe podstawy działań alianckich zostały określone w ***Karcie atlantyckiej*** (patrz tekst źródłowy na s. 25). Podpisali ją amerykański prezydent Franklin Delano Roosevelt i premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill. Nastąpiło to w **sierpniu 1941 r.**, czyli jeszcze przed przystąpieniem Stanów Zjednoczonych do wojny. Umowę ratyfikowały następnie państwa walczące z Niemcami, także Związek Sowiecki, ale z zastrzeżeniem, że nie gwarantuje powrotu do granic sprzed wybuchu wojny. Ustalenia *Karty atlantyckiej* zostały włączone do ***Deklaracji Narodów Zjednoczonych*** podpisanej w styczniu 1942 r. przez wszystkie państwa koalicji, w tym Polskę. Te treści stały się podstawą działania Organizacji Narodów Zjednoczonych (patrz s. 89).

Niemieckie klęski na froncie wschodnim

Po nieudanej próbie zdobycia Moskwy Niemcy zdecydowali się na zmianę kierunku natarcia. Latem 1942 r. zamiast na sowiecką stolicę skierowali swe wojska na Ukrainę. Po raz kolejny Sowieci dali się zaskoczyć i w rezultacie utracili donieckie zagłębie przemysłowe. Niemcy zaś kontynuowali ofensywę. Ich celem były roponośne tereny Kaukazu. We wrześniu dotarli do nadwołżańskiego miasta **Stalingrad**, które stanowiło ważny węzeł komunikacyjny. Jego zdobycie znacznie utrudniłoby zaopatrywanie ZSRS w kaukaską ropę. Walki o Stalingrad były niezwykle zażarte. W końcu wojska sowieckie okrążyły armię niemiecką i odcięły jej w ten sposób drogi zaopatrzenia. Armia niemiecka skapitulowała **2 lutego 1943 r.** Obie strony poniosły ogromne straty.

Bitwa była jedną z największych w czasie II wojny światowej i stała się przełomowym momentem w zmaganiach na froncie wschodnim.

▲ Kolumna jeńców niemieckich wziętych do niewoli pod Stalingradem. W niewoli znalazło się około 90 tys. niemieckich żołnierzy. Trafili oni do prowizorycznych obozów zorganizowanych wokół Stalingradu lub zostali zesłani do kopalni w głąb ZSRS. Większość z nich zmarła. Nieliczni powrócili do Niemiec kilka lat po zakończeniu wojny.

▶ T-34.

◀ Tygrys.

▲ Walczące strony dysponowały rozbudowanymi siłami pancernymi. Na polach bitew dochodziło do starć czołgów i wozów bojowych. Najlepiej rozpoznawalnym niemieckim czołgiem był Tygrys. Miał gruby pancerz i znakomitą armatę, ale zużywał dużo paliwa, często się psuł, a jego produkcja była droga. Sowieci dysponowali czołgiem T-34 – szybkim, wyposażonym w dobry pancerz i działo. Prostota konstrukcyjna wpłynęła na niski koszt i krótki czas jego produkcji. Z tego powodu T-34 stał się najliczniej produkowanym czołgiem II wojny światowej.

Przeczytaj hasło na plakacie i powiedz, do czego autor plakatu chciał zachęcić żołnierzy sowieckich.

Latem 1943 r. Niemcy podjęli próbę przełamania frontu, ale klęska w wielkiej pancernej **bitwie pod Kurskiem**, zwanej też bitwą na łuku kurskim, przekreśliła te plany. Odtąd wojska III Rzeszy były w odwrocie, Armia Czerwona zaś parła na Zachód.

Porażka państw osi w Afryce i lądowanie we Włoszech

Jesienią 1942 r. Erwin Rommel, dowodzący siłami niemieckimi w Afryce, podjął kolejną ofensywę w kierunku Egiptu. W **bitwie pod El-Alamejn** został pokonany przez wojska brytyjskie i rozpoczął odwrót. W maju 1943 r. siły niemiecko-włoskie w Afryce skapitulowały.

Dwa miesiące później **alianci wylądowali na Sycylii** i południu Półwyspu Apenińskiego. Pod wpływem tych wydarzeń doszło do przewrotu we Włoszech. Mussolini został aresztowany, a nowy rząd poprosił aliantów o zawieszenie broni. Uwięzienie byłego dyktatora i wycofanie się Włoch z wojny spowodowało interwencję wojsk niemieckich, które wkroczyły na teren Półwyspu Apenińskiego i rozpoczęły jego okupację. Na stworzonej przez nich linii obrony na długie miesiące zatrzymała się aliancka ofensywa. Ważnym punktem niemieckiej defensywy stał się zamieniony w twierdzę klasztor na Monte Cassino (patrz temat 8). Jego zdobycie przez aliantów w maju 1944 r. przyczyniło się do przełamania frontu. W czerwcu 1944 r. wojska alianckie wkroczyły do Rzymu, ale walki we Włoszech trwały jeszcze do 2 maja 1945 r.

Konferencja w Teheranie

W listopadzie 1943 r. doszło w Teheranie (Iran) do pierwszego spotkania przywódców Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i ZSRS. Alianci zobowiązali się do wspólnej walki z Niemcami i otwarcia drugiego frontu we Francji. Przyjęto projekt utworzenia po zakończeniu wojny organizacji międzynarodowej, której celem byłoby utrzymanie pokoju na świecie. Podjęto również decyzję o przebiegu wschodnich granic Polski wzdłuż linii Curzona. Oznaczało to dla Polski utratę Kresów Wschodnich (patrz s. 33 i 34). Tego ostatniego ustalenia nie podano do publicznej wiadomości na prośbę prezydenta Franklina Delano Roosevelta. Amerykański przywódca ubiegał się wówczas o reelekcję i zabiegał o głosy Polonii. W wypadku ujawnienia ustaleń teherańskich Polacy mieszkający w Ameryce mogli odmówić mu swego poparcia.

SŁOWNICZEK

alianci – państwa należące do koalicji antyhitlerowskiej

▼ **Działania wojenne w Europie w latach 1942–1945**

1. Wskaż główne kierunki ekspansji niemieckiej i najdalszy zasięg niemieckich zdobyczy podczas II wojny światowej.
2. Wymień miejsca zmagań wojennych przełomowe dla losów światowego konfliktu i wskaż je na mapie.

Lądowanie aliantów we Francji

Zgodnie z ustaleniami z Teheranu alianci rozpoczęli długotrwałe przygotowania do **otwarcia drugiego frontu** w Europie. Działania te udało się utrzymać w tajemnicy przed Niemcami. W końcu **6 czerwca 1944 r.** alianci zachodu pod dowództwem generała Dwighta Eisenhowera [czytaj: dłuajta aizenhałera] przeprowadzili udany **desant na plaże Normandii.** Po zaciętych walkach udało się opanować część tej francuskiej prowincji. W ten sposób utworzono przyczółek, z którego następnie wyprowadzono atak w głąb Francji. Inwazją na okupowaną Francję dowodziło dwóch wojskowych: Amerykanin **Dwight Eisenhower** i Brytyjczyk **Bernard Montgomery**. Zaskoczeni Niemcy próbowali kontratakować, ale zakończyło się to ich klęską w **bitwie pod Falaise** [czytaj: falez].

Pod koniec sierpnia 1944 r. wojska alianckie wyzwoliły Paryż, w którym na wieść o zbliżających się aliantach wybuchło antyhitlerowskie powstanie. Władzę we Francji objął generał de Gaulle, który przystąpił do odbudowy armii francuskiej. Wzięła ona udział w ostatniej fazie wojny z Niemcami. Na początku 1945 r. wojska zachodnich aliantów weszły na terytorium III Rzeszy.

Walki na Dalekim Wschodzie

Zniszczenie bazy w Pearl Harbor wyeliminowało na pewien czas z walki amerykańską marynarkę wojenną. Japończycy wykorzystali ten moment, by dokonać podbojów znacznej części Azji. Wojska japońskie opanowały **Indochiny** i **Malaje**. Ich wielkim sukcesem było przejęcie brytyjskiej bazy wojennej w **Singapurze**. Po zdobyciu **Birmy** ruszyły na **Indie**, tu jednak ich ofensywa została zatrzymana przez wojska brytyjskie. W drodze na południe Japończycy zagarnęli **Nową Gwineę**. Następnie zamierzali sięgnąć po Australię. Zostali jednak powstrzymani w bitwie na Morzu Koralowym.

W czerwcu 1942 r. wojska japońskie zaatakowały wyspę Midway [czytaj: midłej], by zyskać dogodną bazę wypadową do zdobycia Hawajów. Po ich opanowaniu Japonia mogłaby kontrolować cały Ocean Spokojny. Amerykanie postanowili bronić wyspy i w wielkiej bitwie morskiej **pod Midway** pokonali Japończyków.

Był to jeden z przełomowych momentów wojny. Stany Zjednoczone przeszły do ofensywy na Pacyfiku i od tej pory Amerykanie stopniowo spychali wojska japońskie w stronę Wysp Japońskich.

Niemcy spodziewali się inwazji aliantów, dlatego zbudowali pas umocnień ciągnący się od granicy Hiszpanii po północną Holandię. Najsilniejsze fortyfikacje wzniosły się w okolicach Calais [czytaj: kale] – punktu znajdującego się najbliżej Wysp Brytyjskich. Zdaniem Hitlera tam miał nastąpić atak wojsk sprzymierzonych. Wielkim **sukcesem aliantów było utrzymanie w tajemnicy prawdziwego miejsca inwazji**, którą zamierzano przeprowadzić na wybrzeżach słabiej pilnowanej Normandii. By zmylić Niemców, naprzeciwko Calais alianci zbudowali tysiące atrap pojazdów, czołgów i łodzi desantowych. Podstęp się udał, większość wojsk niemieckich zgrupowała się właśnie w okolicach Calais, a nie w Normandii.

◀ **Bernard Montgomery (1887–1976) – brytyjski marszałek, dowodził siłami brytyjskimi w Afryce Północnej, a następnie we Włoszech. Podczas lądowania aliantów w Normandii był dowódcą sił lądowych.**

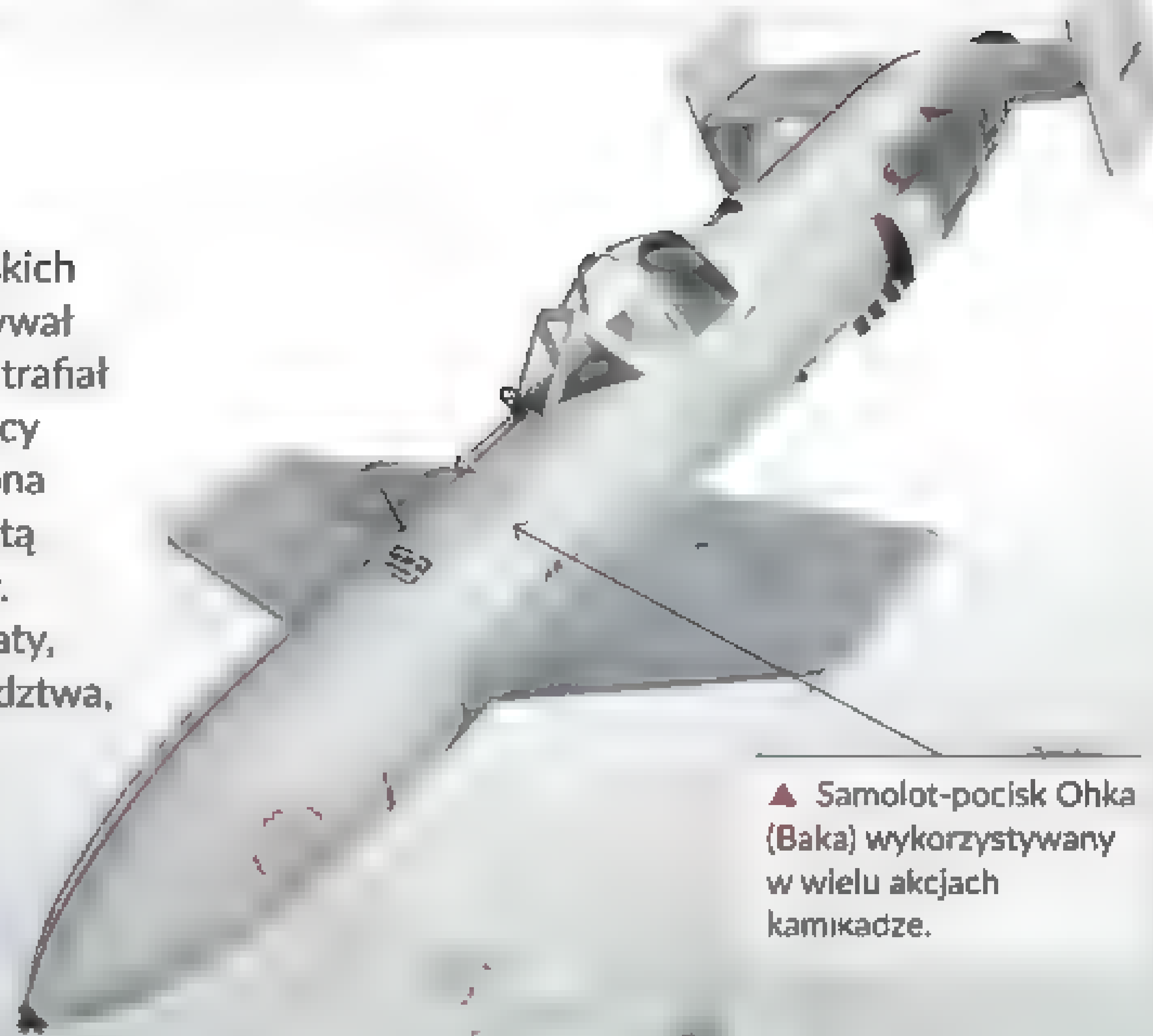
▶ **Dwight Eisenhower** (1890–1969) – amerykański wojskowy, jeden z głównych dowódców alianckich podczas II wojny światowej, dowódca Alianckich Ekspedycyjnych Sił Zbrojnych. W latach 1953–1961 prezydent Stanów Zjednoczonych.

▲ **Lądowanie wojsk alianckich na plażach Normandii w 1944 r. Do plaż podpłynęły okręty desantowe. Wysiedli z nich żołnierze i wyładowano ciężki sprzęt. Lotnictwo zapewniało osłonę wojskom lądowym.**

Atak kamikadze

Kamikadze – boski wiatr – nazwa japońskich pilotów samobójców. Kamikadze nadlatywał nad okręt, a następnie lotem nurkowym trafiał w cel. Pierwszą taką jednostkę Japończycy utworzyli w październiku 1944 r. Miała ona wspierać japońską flotę w starciach z flotą amerykańską, która zaatakowała Filipiny. Kamikadze zadali Amerykanom duże straty, ale wbrew nadziejom japońskiego dowództwa, nie przeważyły one szali losów wojny.

▲ Samolot-pocisk Ohka (Baka) wykorzystywany w wielu akcjach kamikadze.

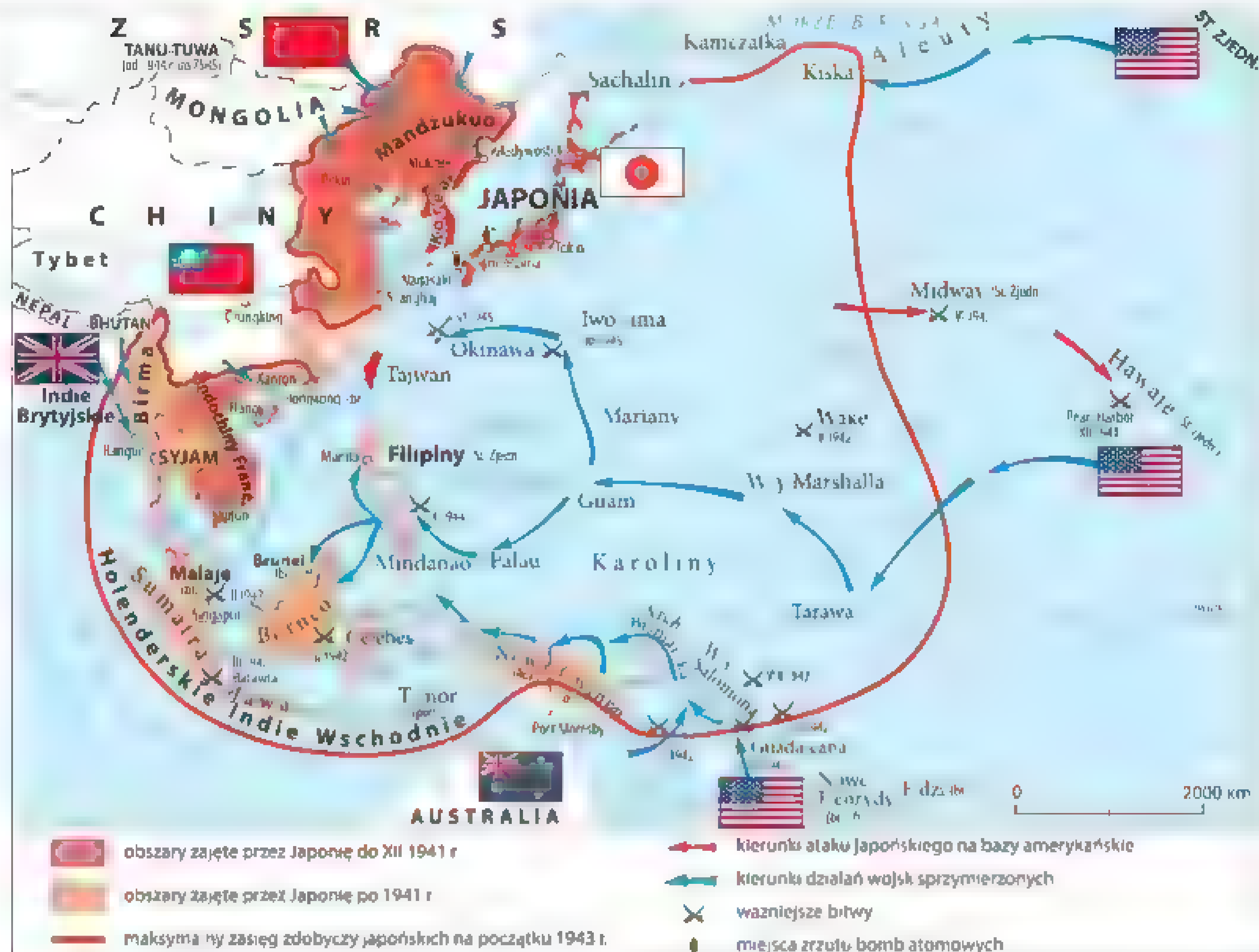
EDZIEC

W wojnie na Pacyfiku obie strony konfliktu wykorzystały **lotniskowce**, czyli specjalne okręty pełniące funkcję ruchomych lotnisk. Ich główną broń stanowiły bombowce, które startowały z ich pokładów i wykonywały loty bojowe na odległe nieraz cele. Lotniskowce były słabo uzbrojone i nieodporne na ogień przeciwnika, toteż towarzyszyły im inne okręty, a ochronę przed atakiem z powietrza miały zapewnić samoloty myśliwskie.

▲ Amerykański lotniskowiec trafiony przez kamikadze

▲ Startujące z pokładu samoloty mogły atakować skuteczniej niż uzbrojone w działa pancerniki.

▲ Lotniskowiec zabierał na pokład kilkadziesiąt samolotów uzbrojonych w bomby lub torpedy.

▲ **Wojna na Dalekim Wschodzie**

1. Wskaż na mapie najdalszy zasięg japońskich zdobyczy i miejsca zmagań wojsk japońskich z siłami koalicjantów.
2. Wskaż główne kierunki natarć wojsk alianckich.

ZAPAMIĘTAJ

- Po ataku Hitlera na ZSRS w czerwcu 1941 r. Stalin stał się sojusznikiem Wielkiej Brytanii. W grudniu 1941 r. do wojny przystąpiły Stany Zjednoczone. W ten sposób ukształtowała się wielka koalicja antyhitlerowska.
- Pierwszą klęskę państwa osi poniosły na Pacyfiku w bitwie o Midway, w czasie której Amerykanie pokonali Japończyków, kolejną – w Afryce Północnej, w bitwie pod El-Alamejn, w której zostały zwyciężone wojska niemiecko-włoskie. W maju 1943 r. alianci wyparli Niemców i Włochów z Afryki.
- Na konferencji w Teheranie pod koniec 1943 r. alianci postanowili otworzyć we Francji drugi front. 6 czerwca 1944 r. dokonali desantu w Normandii, skąd wyprowadzono atak w kierunku Niemiec.
- W czasie II wojny światowej główne walki toczyły się na froncie wschodnim, gdzie po niemieckiej klęsce pod Stalingradem w lutym 1943 r. i pod Kurskiem w sierpniu 1943 r. doszło do przełomu. Armia Czerwona przeszła do ofensywy.

1. Opowiedz, co doprowadziło do powstania koalicji antyhitlerowskiej. Które wydarzenia miały na to wpływ?
2. Wyjaśnij, kiedy i gdzie doszło do przełomu na frontach wojny na niekorzyść państw osi. Napisz na ten temat krótką notatkę w zeszycie przedmiotowym.
3. Podaj ustalenia konferencji w Teheranie i powiedz, dlaczego Stalinowi zależało na otwarciu drugiego frontu.

5 Klęska państw osi i zakończenie II wojny

Przypomnij sobie przełomowe momenty działań wojennych na frontach II wojny światowej do końca 1943 r.

Wojska sowieckie w drodze na Berlin

Klęska Niemców w bitwie pod Kurskiem oznaczała przejęcie inicjatywy przez ZSRS. Od tego momentu Armia Czerwona rozpoczęła stopniowe odzyskiwanie utraconych terenów. Jeszcze w 1943 r. dotarła do granic Polski sprzed 17 września 1939 r. W kolejnym roku Sowieci zajęli tereny państw bałtyckich, Białorusi, Ukrainy i wschodniej Polski. W sierpniu 1944 r. **front zatrzymał się na linii Wisły**.

Armia Czerwona dotarła też do Rumunii, Bułgarii i Węgier. Sowieckie zwycięstwa miały wpływ na postawę niektórych sprzymierzeńców Hitlera. Finlandia, Bułgaria i Rumunia odstąpiły od dotychczasowego sojusznika i przyłączyły się do koalicji antyfaszystowskiej.

W styczniu 1945 r. rozpoczęła się kolejna sowiecka ofensywa. W jej wyniku Armia Czerwona zajęła pozostałe ziemie polskie, Prusy Wschodnie (przedwojenne tereny niemieckie) i dotarła nad Odrę. W tym czasie Sowieci zajęli też Słowację, Węgry i północną Jugosławię.

Aby odciążyć wojska sowieckie, zachodnie lotnictwo alianckie przez cały czas przeprowadzało **naloty bombowe** na niemieckie miasta, obiekty militarne, przemysłowe i linie komunikacyjne. Bombardowania te powodowały wielkie zniszczenia i obniżały zdolności produkcyjne niemieckiego przemysłu zbrojeniowego. Ich skutkiem były również wielkie straty wśród ludności cywilnej.

▲ **Walki na froncie wschodnim,** gdzie w lutym i marcu 1945 r. doszło do jednych z najcięższych starć. Armia Wojska Polskiego odegrała ważną rolę w bojach o przełamanie Wału Pomorskiego (potężnego systemu fortyfikacji ciągnącego się od Gorzowa Wielkopolskiego do wybrzeży Bałtyku).

◀ **Drezno zbombardowane** w trakcie alianckiego nalotu. Amerykańskie i brytyjskie lotnictwo prowadziło w latach 1944–1945 naloty dywanowe, polegające na jednoczesnym ataku kilkuset samolotów zrzucających bomby

Opisz wygląd miasta po nalocie dywanowym. Powiedz, w jakim celu alianci przeprowadzali takie ataki.

▲ **Wielka trójka**, czyli przywódcy najważniejszych państw koalicji antyhitlerowskiej, w czasie obrad na konferencji w Jałcie. Od lewej siedzą kolejno: **Winston Churchill** – premier Wielkiej Brytanii, **Franklin Delano Roosevelt** – prezydent Stanów Zjednoczonych i **Józef Stalin** – przywódca ZSRS.

Ostatnia ofensywa Hitlera

W grudniu 1944 r. Niemcy podjęły ostatnią ofensywę w belgijskich **Ardenach**. Jej celem było zatrzymanie naporu zachodnich aliantów. Po początkowych sukcesach atak niemiecki został jednak powstrzymany. Po tej klęsce wojska III Rzeszy nie były już zdolne do większych akcji ofensywnych.

Konferencja w Jałcie

W pierwszej połowie lutego 1945 r. po raz kolejny zebrali się przywódcy wielkiej trójki. Tym razem miejscem obrad została **Jałta** (patrz tekst źródłowy na s. 34). Wybór ten nie był przypadkowy – miejscowość znajdowała się bowiem na wyzwolonym przez wojska sowieckie Krymie. W ten sposób Stalin chciał pokazać sojusznikom skalę sukcesów swojego kraju. Wobec perspektywy zakończenia II wojny omówiono strategiczne plany ostatniej fazy walk i podjęto szereg decyzji, które miały regulować powojenny ład.

Najważniejszą z nich było ścisłe określenie działań związanych z kwestią niemiecką. Przedstawiciele mocarstw opowiedzieli się za pociągnięciem III Rzeszy do odpowiedzialności za wybuch światowego konfliktu i obciążeniem ich reparacjami wojennymi. Ustalono, że niemieckie terytorium zostanie podzielone na cztery strefy okupacyjne – amerykańską, brytyjską, sowiecką i francuską. Francja bowiem została uznana za czwarte główne mocarstwo sojusznicze dzięki wsparciu wojskowemu, jakiego udzieliła aliantom.

W celu zakończenia wojny w Azji i na Pacyfiku sojusznicy zatwierdzili plan wspólnych działań w tym rejonie. Stalin obiecał, że trzy miesiące po kapitulacji Niemiec przystąpi do wojny z Japonią.

Przywódcy mocarstw zgodzili się na nowy układ granic powojennej Europy. Ustalili, że nowa granica Polski z ZSRS będzie przebiegała na linii Curzona. Polska miała stracić Kresy Wschodnie, a w zamian dostać rekompensatę w postaci ziem na zachodzie,

TEKST ŹRÓDŁOWY

Postanowienia konferencji jałtańskiej dotyczące Niemiec (fragment).

Jest naszym niezłomnym zamiarem zniszczenie niemieckiego militaryzmu i narodowego socjalizmu i zdobycie pewności, że Niemcy już nigdy więcej nie będą mogły zakłócić pokoju świata.

Jesteśmy zdecydowani rozbroić i rozwiązać wszystkie niemieckie siły zbrojne; złamać na zawsze niemiecki sztab generalny, który wielokrotnie doprowadził do wskrzeszenia militaryzmu niemieckiego; usunąć lub zniszczyć wszelki niemiecki ekwipunek wojskowy; znieść lub poddać kontroli wszelkiego rodzaju przemysł niemiecki, który mógłby być wykorzystany w produkcji wojskowej; ukarać sprawiedliwie i szybko wszystkich zbrodniarzy wojennych oraz wymusić odszkodowanie w naturze za zniszczenia dokonane przez Niemców; unicestwić narodowosocjalistyczną partię, narodowosocjalistyczne ustawy, organizacje i instytucje; usunąć wszelkie treści narodowosocjalistyczne i militarystyczne z urzędów publicznych i z życia kulturalnego i gospodarczego narodu niemieckiego oraz podjąć zgodnie w Niemczech inne tego rodzaju działania, które mogłyby okazać się konieczne dla przyszłego pokoju i bezpieczeństwa świata. Nie mamy zamiaru zniszczyć narodu niemieckiego; jednak wtedy tylko będzie nadzieja na stworzenie warunków przyzwoitego życia dla Niemców i dania im miejsca w społeczności narodów, jeżeli zostaną wykorzenione narodowy socjalizm i militaryzm.

1. Wyjaśnij, w jakim celu przywódcy wielkiej trójki podjęli ustalenia w sprawie Niemiec.
2. Wymień przykłady działań, które miały zapobiec odbudowaniu potęgi militarnej państwa niemieckiego.
3. Powiedz, jaki los miał spotkać zbrodniarzy wojennych.
4. Wytłumacz, jakie działania planowano podjąć, by oczyścić życie publiczne w Niemczech z wpływu nazizmu.

czyli terenów należących do Niemiec na Pomorzu, Śląsku i w Prusach Wschodnich. Alianci zdecydowali też o sposobie powołania nowych władz Polski.

Wielka trójka podjęła również decyzję o utworzeniu organizacji międzynarodowej, której zadaniem byłoby zapewnienie pokoju na świecie.

Upadek Berlina – zakończenie wojny

Wiosną 1945 r. los III Rzeszy został przesądzony. Rezerwy niemieckie były na wyczerpaniu, potencjał aliantów rósł, zwłaszcza dzięki przemysłowi amerykańskiemu. Przewaga sojuszników zarysowywała się coraz wyraźniej. Na zachodzie **alianci sforsowali** Ren i ruszyli w głąb Niemiec. Na wschodzie zaś **Sowieci przekroczyli Odrę i Nysę**.

Pod koniec kwietnia wojska sowieckie i amerykańskie spotkały się nad Łabą. Armia Czerwona zajęła Wiedeń. Sowieci przystąpili do generalnego szturmu na Berlin. Dwie potężne armie dowodzone przez marszałków Iwana Koniewa i Gieorgija Żukowa – jedna z północy, druga z południa – zamknęły pierścień okrążenia wokół miasta. Berlina broniły zaciekle wojska frontowe i oddziały ludności cywilnej złożone z młodzieży i powołanych pod broń weteranów. Walki były bardzo krwawe i zmieniły miasto w gruzowisko. Żołnierze sowieccy, którzy brali udział w odzyskiwaniu ziem Rosji, Białorusi i Polski, widzieli ogrom zbrodni hitlerowskich dokonanych na tych terenach. W akcie zemsty bardzo brutalnie potraktowali niemiecką ludność cywilną i jeńców. **30 kwietnia 1945 r.** Hitler, świadomy swojego dramatycznego położenia, popełnił samobójstwo. Dwa dni później Berlin został zdobyty.

Upadek Berlina stanowił przypieczętowanie losu III Rzeszy. Walczono jeszcze w odosobnionych punktach oporu, ale – wobec zajęcia większości terytoriów Niemiec i rozbicia niemieckich armii – hitlerowskim dowódcom nie pozostało nic innego jak bezwarunkowa kapitulacja. Została ona podpisana 7 maja 1945 r. w kwaterze amerykańskiego generała Eisenhowera we francuskim Reims [czytaj: res] w obecności aliantów zachodnich. Na wyraźne żądanie Stalina podpisanie aktu kapitulacji powtórzono w berlińskiej kwaterze marszałka Żukowa w nocy z 8 na 9 maja.

▲ Żołnierz Armii Czerwonej umieszcza sowiecką flagę na ruinach Reichstagu, Berlin, maj 1945 r. Zdjęcie prawdopodobnie zostało zainscenizowane. Powiedz, dlaczego Sowietom zależało na takim ujęciu i jakie miało znaczenie propagandowe.

Konferencja w Poczdamie

Po zakończeniu działań wojennych w Europie doszło do kolejnego spotkania przywódców ZSRS, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Odbyło się ono na przełomie **lipca i sierpnia 1945 r.** w podberlińskim **Poczdamie**.

Głównym celem konferencji było uregulowanie powojennych stosunków na świecie. Przywódcy mocarstw **potwierdzili wszystkie ustalenia z Jałty**. Niemcy i Austrię podzielono na cztery strefy okupacyjne. Ponieważ Niemcy byli winni rozpętania wojny, musieli wypłacić odszkodowania pokrzywdzonym krajom. Polska miała otrzymać 15% reparacji przyznanych ZSRS.

Podjęto też decyzję w sprawie **zmian granic w Europie**. Północną część Prus Wschodnich z Królewcem oddano ZSRS. Południowe i zachodnie tereny tej prowincji, a także dotychczasowe tereny Niemiec na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej przypadły Polsce jako rekompensata za utracone Kresy Wschodnie. Czechosłowacji przywrócono terytoria, które utraciła na rzecz III Rzeszy w wyniku postanowień układu monachijskiego z 1938 r.

Przywódcy trzech mocarstw zdecydowali, że osoby narodowości niemieckiej z terenów przyznanych Polsce oraz z Czechosłowacji i Węgier zostaną przesiedlone do Niemiec.

Ustalony w Jałcie i Poczdamie podział świata na strefy wpływów między mocarstwami został nazwany **porządkiem** lub **ładem jałtańskim**.

WARTO WIEDZIEĆ

Stalinowi zależało na tym, by zdobyć Berlin, zanim dotrą do niego wojska aliantów. W tym celu wykorzystał ambicje dwóch swoich marszałków – Gieorgija Żukowa i Iwana Koniewa. Doprowadziło to do prawdziwego wyścigu obydwu sowieckich dowódców w stronę stolicy III Rzeszy. Za cenę wysokich strat w ludziach i sprzęcie wojskowym Armia Czerwona zdobyła miasto. Tym samym Stalin uzyskał ważny argument polityczny w negocjacjach z aliantami zachodnimi.

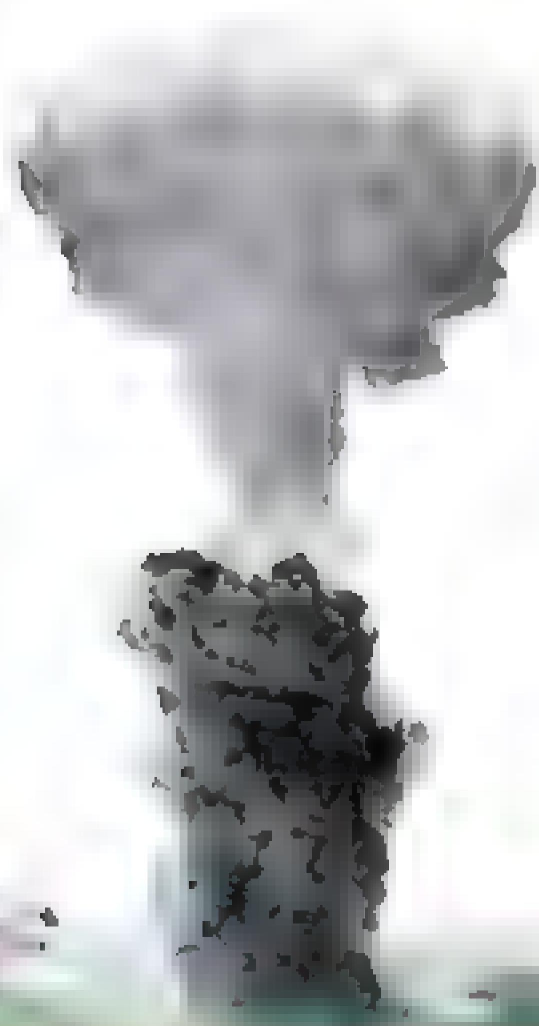
Koniec wojny na Dalekim Wschodzie

Porażki Japonii na Pacyfiku oznaczały zwrot w wojnie. Od tej pory to Amerykanie byli stroną zaczepną. Zdecydowali się na zastosowanie taktyki tzw. żabich skoków, która polegała na zdobywaniu kolejnych strategicznie położonych wysp i zbliżaniu się tym sposobem do Japonii.

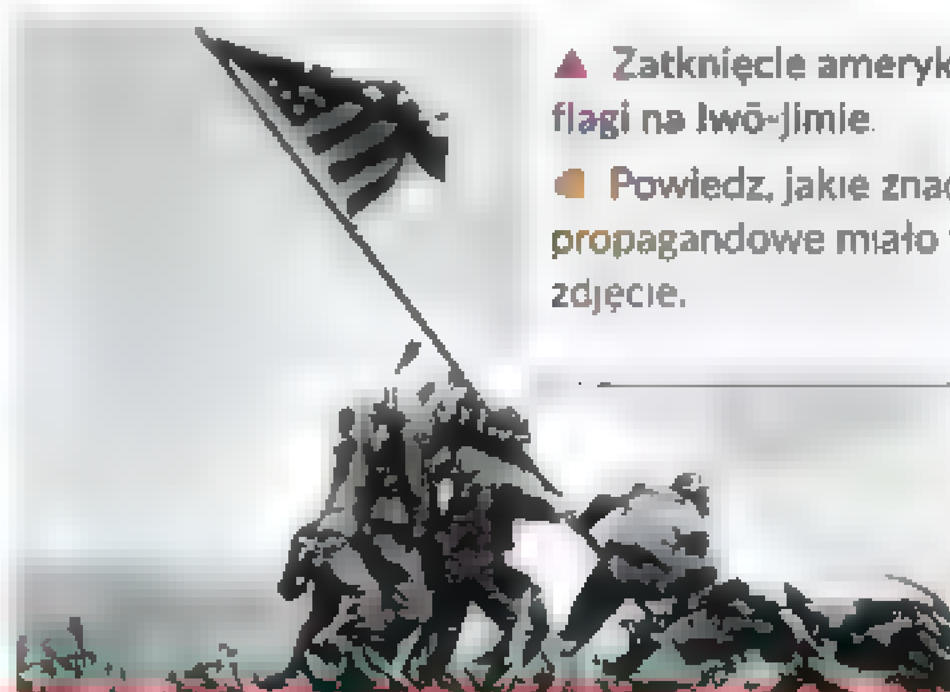
Opór Japończyków był niezwykle zażarty. Szczególnie krwawe walki toczyły się wiosną 1945 r. na wyspach Oceanu Spokojnego **Iwō-jima** (czytaj: iwo dżimie) i **Okinawa**, które należały do terytorium Japonii. Zginęli prawie wszyscy obrońcy tych ziem. Większość mieszkańców Okinawy popełniła samobójstwo, by nie dostać się w ręce Amerykanów.

Stany Zjednoczone poniosły w tych zmaganiach duże straty. Ze względu na determinację Japończyków Amerykanie obawiali się, że podczas inwazji na Wyspy Japońskie straty będą o wiele wyższe, a walki potrwają jeszcze długo. Z tego powodu Amerykanie zdecydowali się na użycie nowej broni – bomby atomowej. Pierwsza taka bomba została zrzucona 6 sierpnia 1945 r. na **Hiroszimę**, druga – 9 sierpnia 1945 r. na **Nagasaki**. Skutki były przerażające. Zginęło 160 tys. mieszkańców, a obydwa japońskie miasta zostały doszczętnie zniszczone. Dziesiątki tysięcy ludzi zachorowały na chorobę popromienną.

Wobec tak ogromnych zniszczeń i sowieckiej ofensywy w Mandżurii cesarz Japonii Hirohito zgodził się na bezwarunkową kapitulację, którą podpisano **2 września 1945 r.** Tym samym **II wojna światowa dobiegła końca**. Japonia znalazła się pod okupacją amerykańską.

◀ **Wybuch bomby** atomowej zrzuconej przez Amerykanów na Hiroszimę. W wyniku eksplozji powstała chmura w kształcie grzyba, która składała się z nagrzanego powietrza i radioaktywnych pyłów. Bomba uśmierciła 80 tys. mieszkańców.

▲ Zatknięcie amerykańskiej flagi na Iwō-Jimie.

Powiedz, jakie znaczenie propagandowe miało to zdjęcie.

ZAPAMIĘTAJ

- Od końca 1943 r. alianci przeszli do ofensywy i stopniowo wyzwalali tereny okupowane przez III Rzeszę. Armia Czerwona nadciągała do Berlina od wschodu, a zachodnie wojska alianckie zaatakowały Niemcy od strony Francji.
- W maju 1945 r. Sowieci zdobyli Berlin. Niemcy podpisały bezwarunkową kapitulację.
- Zrzucenie bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki przesądziło o ostatecznej klęsce Japonii i zakończeniu wojny na Dalekim Wschodzie.
- Na konferencjach w Jałcie i Poczdamie wielka trójka podjęła szereg decyzji dotyczących światowego ładu po zakończeniu wojny.

POLECENIA

1. Wymień główne fronty II wojny światowej i wskaż przełomowe bitwy, które wpłynęły na jej przebieg.
2. Omów postanowienia konferencji jałtańskiej i poczdamskiej dotyczące powojennego ładu.
3. Określ główne przyczyny klęsk państw osi.
4. Wyjaśnij, jaką rolę w zakończeniu wojny w Japonii odegrało zrzucenie bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki.

II wojna światowa

● O świcie **1 września 1939 r.** Niemcy bez wypowiedzenia wojny zaatakowały Polskę. Pierwsze strzały padły na polską bazę wojskową na Westerplatte w Gdańsku. Niemieckie lotnictwo bombardowało polskie miasta, szlaki komunikacyjne i linie obrony.

● W momencie ataku III Rzesza dysponowała nieporównanie **większym potencjałem militarnym** niż II Rzeczpospolita. Przewaga ta była widoczna nie tylko w liczbie żołnierzy, lecz także w nowoczesnym sprzęcie wojskowym: czołgach, artylerii, samolotach i środkach łączności.

● Przez pierwsze trzy dni września trwała **bitwa graniczna**. Walka była zacięta, ale przewaga wojskowa pozwoliła agresorowi przełamać polską defensywę. Wojska polskie zaczęły się wycofywać, by stworzyć linię obrony na Narwi, Wiśle i Sanie. Natomiast niemieckie wojska parły w kierunku Warszawy.

● Dnia 3 września 1939 r. do wojny przystąpili polscy sojusznicy – Francja i Wielka Brytania, jednak nie podjęli praktycznie żadnych działań militarnych. Ukryci za linią umocnień czekali na ruch Niemiec. Ten czas bezczynności na froncie zachodnim określa się jako **dziwną wojnę**.

● Jedyną polską operacją zaczepną na większą skalę w czasie wojny obronnej był manewr armii „Poznań" i części armii „Pomorze". Nazwano go ze względu na rejon walk – **bitwą nad Bzurą** (9–22 września). Po początkowych sukcesach polska ofensywa została jednak zatrzymana. Niemcy zaś wykorzystali swoją przewagę i pokonali Polaków. Część wycofujących się polskich oddziałów zasiliła szeregi obrońców Warszawy i Modlina.

● Jako symbole wojny obronnej w 1939 r. do legendy przeszły boje o Pocztę Polską w Gdańsku, tygodniowa obrona Westerplatte oraz walki na Helu, pod Mławą, Mokrą i Wizną.

● Dnia **17 września 1939 r.** Związek Sowiecki najechał na Polskę od wschodu. W ten sposób wywiązał się z zawartego w sierpniu 1939 r. porozumienia z Niemcami zwanego paktem Ribbentrop–Mołotow. Doszło do walk m.in. pod Tomaszowem Lubelskim, Lwowem i Grodnem. Agresja sowiecka przypieczętowała klęskę II Rzeczypospolitej, która była bez szans wobec dwóch potężnych najeźdźców.

● Pomimo tragicznego położenia walczyły odosobnione punkty oporu. Warszawa broniła się do 28 września, załoga Helu – do 2 października. Ostatnią bitwę stoczyły pod Kockiem oddziały generała Franciszka Kleeberga, które złożyły broń 6 października. Wojna obronna zakończyła się **klęską Polski**.

● Związek Sowiecki po zajęciu połowy polskiego terytorium w listopadzie 1939 r. najechał na Finlandię. Rozpoczęła się **wojna zimowa**, która trwała do wiosny 1940 r. W jej wyniku Finowie obronili swoją niepodległość, ale musieli się zrzec na rzecz ZSRS 10% powierzchni kraju.

● Związek Sowiecki podporządkował sobie też kraje bałtyckie (**Litwę, Łotwę i Estonię**) oraz należące do Rumunii tereny **Besarabii i Bukowiny**.

● Kampania w Polsce wyczerpała wojska niemieckie na tyle, że przez kilka miesięcy nie były one w stanie podjąć akcji zaczepnych na zachodzie Europy. **Wiosną 1940 r.**, po uzupełnieniu strat, Niemcy zajęły Danię i Norwegię, następnie najechały Belgię, Holandię, Luksemburg i Francję.

● Kolejnym celem Hitlera stała się Wielka Brytania. Warunkiem przeprowadzenia desantu na Wyspy Brytyjskie było pokonanie brytyjskiego lotnictwa. Od sierpnia do października 1940 r. trwała powietrzna **bitwa o Anglię**. Luftwaffe dokonywała nalotów na miasta i obiekty przemysłowe. Brytyjczykom udało się odnieść zwycięstwo i Niemcy musieli zrezygnować z ataku na Wyspy Brytyjskie.

● Po przegranej bitwie o Anglię Hitler postanowił odciąć Wielką Brytanię od źródeł zaopatrzenia. W ten sposób rozpoczęła się wojna na morzu znana jako **bitwa o Atlantyk**. Rozbudowana flotylla niemieckich okrętów podwodnych niszczyła konwoje z zaopatrzeniem płynącym w stronę Wysp Brytyjskich. Pomimo wielkich strat alianci wygrali to starcie.

● We wrześniu 1939 r. powstał sojusz Niemiec, Włoch i Japonii zwany **paktem trzech**. Jego sygnatariuszy nazywano **państwami osi**.

● W 1940 r. Włosi zaatakowali brytyjski Egipt w Afryce Północnej i Grecję na Bałkanach. W obu przypadkach nie odnieśli sukcesów, a przed klęską uratowało ich wsparcie Hitlera. Wiosną 1941 r. wojska niemieckie zajęły Grecję i Jugosławię. Walki w Afryce Północnej trwały jeszcze do roku 1943.

● **W czerwcu 1941 r.** zgodnie z planem „Barbarossa" **Hitler zaatakował Stalina**, swego dotychczasowego sprzymierzeńca. Atak był dla Sowietów zaskoczeniem, co pozwoliło Niemcom na błyskawiczne sukcesy. Pomimo wielkich strat późną jesienią 1941 r. Armii Czerwonej udało się powstrzymać agresora na przedpolach Moskwy.

● Wiosną 1942 r. wojska niemieckie wznowiły ofensywę w ZSRS. Przełomowym momentem wojny na froncie wschodnim okazała się **klęska Niemców pod Stalingradem** w lutym 1943 r. Trwające kilka miesięcy zmagania o miasto doprowadziły do okrążenia i zniszczenia 300-tysięcznej armii niemieckiej. Latem 1943 r. Hitler chciał odzyskać inicjatywę na wschodzie, ale jego wojska poniosły **klęskę w bitwie pancernej pod Kurskiem**. ZSRS przeszedł do ofensywy i stopniowo zaczął odzyskiwać utracone terytoria Białorusi, Ukrainy i państw bałtyckich.

● W grudniu 1941 r. Japończycy zaatakowali amerykańską bazę floty wojennej **Pearl Harbor** na Pacyfiku. Dzień po ataku Stany Zjednoczone i Wielka Brytania wypowiedziały Japonii wojnę. Wojna stała się konfliktem globalnym. Stany Zjednoczone przez kilka miesięcy uzupełniały straty spowodowane japońskim atakiem. W tym czasie Japończycy rozpoczęli podbój Azji Wschodniej.

● **W czerwcu 1942 r.** Amerykanie odnieśli zwycięstwo nad Japończykami w bitwie morskiej na Pacyfiku koło **Midway** i przeszli do kontrofensywy.

● Kiedy III Rzesza zaatakowała w czerwcu 1941 r. ZSRS, zamieniła swego dotychczasowego sojusznika we wroga. Związek Sowiecki zawarł więc porozumienie z Wielką Brytanią. **Koalicja antyhitlerowska** zyskała też potężnego sprzymierzeńca, gdy do wojny przystąpiły Stany Zjednoczone. Głównym celem koalicjantów, do których dołączyły pozostałe państwa znajdujące się pod niemiecką okupacją, była wspólna walka przeciwko państwom osi.

● W ciągu dwóch lat od rozpoczęcia wojny Niemcy podbiły lub podporządkowały sobie dużą część Europy. **We wszystkich krajach okupowanych** władze niemieckie zaprowadzały nowe porządki. Ponadto eksploatowały gospodarkę podbitych krajów, wykorzystując ich produkcję przemysłową i rolniczą na potrzeby III Rzeszy. Zdecydowanie zwalczano każdy objaw ruchu oporu. Niemcy rozbudowali w Europie system obozów koncentracyjnych.

● **Hitler różnie traktował podbite narody.** Uzależniał to od pozycji, którą przyznawał im w hierarchii rasowej. Z tego powodu w krajach zachodnich, takich jak Norwegia, Dania, Holandia, okupacja była łagodniejsza – zachowano w nich krajową administrację, działały instytucje kultury. Znacznie gorzej byli traktowani mieszkańcy w krajach Europy Wschodniej. Zlikwidowano tam miejscowe władze, zamknięto szkoły wyższe i instytucje kultury, a na całym podbitym obszarze wprowadzono terror. Władze okupacyjne prowadziły akcję wyniszczania miejscowej ludności i wyzysk gospodarczy tych terenów.

● Bezprzykładnej zbrodni Niemcy dokonali na Żydach i Romach, których umieścili najniżej w hierarchii ras. Żydów pozbawiono praw politycznych i zamknięto w gettach. W początkach 1942 r. zapadła decyzja o ich wymordowaniu. Ponad 6 mln Żydów i 600 tys. Romów zginęło w masowych egzekucjach, w obozach pracy lub **obozach zagłady**.

● Największym niemieckim obozem zagłady był **Auschwitz II-Birkenau**. Większość ofiar obozu stanowili polscy Żydzi. Na terenach polskich Niemcy stworzyli najwięcej gett i obozów zagłady. Zagładę Żydów w czasie II wojny określa się mianem **Holokaustu**.

● W niektórych gettach Żydzi próbowali się bronić przeciwko wywózkom do obozów śmierci. Gdy Niemcy przystąpili do likwidacji warszawskiego getta **19 kwietnia 1943 r.**, wybuchło tam powstanie. Wojska niemieckie stłumiły je po kilku tygodniach walk.

● W czasie II wojny światowej doszło do trzech ważnych spotkań wielkiej trójki, czyli przedstawicieli głównych mocarstw koalicji antyhitlerowskiej: Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i ZSRS. W listopadzie 1943 r. **na konferencji w Teheranie** przedstawiciele mocarstw ustalili, że alianci wylądują we Francji i otworzą tam drugi front.

● Zgodnie z ustaleniami z Teheranu 6 czerwca 1944 r. alianci zachodni rozpoczęli **inwazję w Normandii**, skąd wyprowadzili atak na teren Francji. Otwarcie drugiego frontu odciążyło Armię Czerwoną na froncie wschodnim.

● Olbrzymia przewaga militarna państw koalicji antyhitlerowskiej i zmuszenie Niemiec do walki na dwa fronty przesądziło o losach wojny. Nawet próba **niemieckiej ofensywy w Ardenach** na przełomie 1944 i 1945 r. okazała się nieudana.

● Idąca na Berlin Armia Czerwona przejmowała okupowane przez III Rzeszę tereny na wschodzie. Wielka ofensywa wojsk sowieckich wiosną 1945 r. doprowadziła do okrążenia Berlina. Po ciężkich walkach miasto zostało zdobyte, a Adolf Hitler popełnił samobójstwo. Upadek Berlina przesądził o końcu III Rzeszy. **8 maja 1945 r. Niemcy podpisali akt bezwarunkowej kapitulacji.** Wojna w Europie została zakończona.

● Dłużej trwał konflikt na Dalekim Wschodzie. Straty ponoszone przez Amerykanów w walce z Japończykami stawiającymi zacięty opór i perspektywa przedłużenia konfliktu wpłynęły na decyzję Stanów Zjednoczonych o użyciu broni jądrowej. Bomby atomowe zrzucono na dwa japońskie miasta – **Hiroszimę i Nagasaki**. Wielkie zniszczenia wywołane tym atakiem i przystąpienie ZSRS do wojny skłoniły Japończyków do bezwarunkowej kapitulacji **2 września 1945 r.** Data ta wyznacza kres II wojny światowej.

● W lutym 1945 r. wielka trójka spotkała się na kolejnej konferencji, tym razem w **Jałcie na Krymie**. Podczas spotkania omówiono strategię walki w ostatniej fazie wojny i kształt powojennego świata. Ustalono podział Niemiec na strefy okupacyjne, warunki reparacji wojennych i powstanie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Podjęto też decyzje w sprawie przebiegu granic w powojennej Europie, w tym granic polskich. Określono również zasady powołania polskich władz. W rezultacie środkowa i wschodnia część Europy stały się sowiecką strefą wpływów. Warunki ustalone w Jałcie zostały potwierdzone na **konferencji w Poczdamie**, która odbyła się w lipcu 1945 r.

● Ład międzynarodowy powstały w wyniku ustaleń konferencji w Jałcie i Poczdamie jest nazywany **ładem** lub **porządkiem jałtańskim**.

PAMIĘTAJ O DATACH!

1 września 1939	agresja Niemiec na Polskę, wybuch II wojny światowej
17 września 1939	agresja ZSRS na Polskę
7 grudnia 1941	japoński atak na Pearl Harbor
22 czerwca 1941	agresja Niemiec na ZSRS
luty 1943	kapitulacja Niemców pod Stalingradem
listopad 1943	konferencja w Teheranie
czerwiec 1944	lądowanie aliantów w Normandii i otwarcie drugiego frontu
luty 1945	konferencja wielkiej trójki w Jałcie
8/9 maja 1945	bezwarunkowa kapitulacja III Rzeszy
lipiec–sierpień 1945	konferencja w Poczdamie
6 i 9 sierpnia 1945	zrzucenie bomby atomowej na Hiroszimę i Nagasaki
2 września 1945	bezwarunkowa kapitulacja Japonii, koniec II wojny światowej

Warto przeczytać

II wojna światowa, red. P. Matusak, Warszawa 2005.

A. Bevor, *Druga wojna światowa*, Kraków 2013.

A. Bevor, *Stalingrad*, Kraków 2015.

M. Gilbert, *Druga wojna światowa*, Poznań 2000.

Z. Flisowski, *Burza nad Pacyfikiem*, Warszawa 1995.

K. Grünberg, *Adolf Hitler. Biografia Führera*, Warszawa 1989.

I. Kershaw, *Hitler, Niemcy i ostateczne rozwiązanie*, Warszawa 2010.

R. Szuchta, P. Trojański, *Holokaust. Zrozumieć dlaczego*, Warszawa 2006.

J. Dimbleby, *Bitwa o Atlantyk*, Kraków 2017.

▲ Sowiecki generał podpisuje 2 września 1945 r. akt bezwarunkowej kapitulacji Japonii (jej przedstawicieli widać po prawej stronie zdjęcia). Do podpisania doszło o godzinie 9.00 na pokładzie amerykańskiego pancernika zakotwiczonego w Zatoce Tokijskiej.

Rozwiązania zadań zapisz w zeszycie.

ZADANIE 1.

Do każdej cyfry oznaczającej wydarzenie przyporządkuj literę odpowiadającą konsekwencji tego wydarzenia.

1. ostrzał polskiej bazy wojskowej na Westerplatte 1 września 1939 r.
2. wojna zimowa
3. atak niemiecki na ZSRS
4. konferencja w Wannsee
5. atak na Pearl Harbor
6. lądowanie wojsk alianckich w Normandii
7. zrzucenie bomby atomowej na Hiroszimę i Nagasaki

A. kapitulacja Japonii
B. początek II wojny światowej
C. otwarcie drugiego frontu na zachodzie
D. przystąpienie Stanów Zjednoczonych do wojny
E. utracenie przez Finlandię 10% terenów na rzecz ZSRS
F. przystąpienie ZSRS do koalicji antyhitlerowskiej

ZADANIE 2.

Przeczytaj tekst, skorzystaj z wiedzy zdobytej na lekcjach i wskaż poprawne dokończenie każdego ze zdań 1–4.

TEKST

Przemówienie Heinricha Himmlera* do wyższych oficerów SS w październiku 1943 r. (fragment).

SS-mana musi bezwzględnie obowiązywać zasada: uczciwy, solidny, wierny i koleżeński wobec swoich towarzyszy i ludzi naszej krwi, a poza tym wobec nikogo innego. Los Rosjan czy Czechów jest mi całkowicie obojętny. Jednostki dobrej krwi naszego pokroju w tych narodach zabierzemy dla siebie, w razie konieczności zrabujemy ich dzieci i wychowamy. To, czy inne narody żyją w dobrobycie czy umierają z głodu, interesuje mnie o tyle, o ile potrzebujemy ich jako niewolników dla naszej kultury, i nie więcej. Czy przy kopaniu rowów przeciwczołgowych zginie z wyczerpania 10 000 rosyjskich kobiet, czy nie, interesuje mnie tylko wtedy, gdy przyczyni się to do wykonania zapory przeciwczołgowej dla Niemiec.

Francja, Holandia, Norwegia, Dania, Belgia, Polska, Czechy i Morawy – sytuacja jest znana. Wszędzie musimy zachować czujność, to jest oczywiste. Wszędzie musimy się liczyć z aktami sabotażu, skoczkami spadochronowymi, małymi powstaniami, strajkami, nieposłuszeństwem i bojaźnią – również w przychylnych nam kręgach ludności. Jeśli chodzi o kraje germańskie, to jest dla mnie oczywiste, że większość społeczeństw tych germańskich krajów można będzie pozyskać dopiero wtedy, gdy rozstrzygnie się walka pomiędzy dwoma germańskimi państwami: niemieckim i brytyjskim, i będzie wiadomo, które z nich jest silniejsze.

*Heinrich Himmler [czytaj: hajnrich himler] – stał na czele SS. Nadzorował działalność gestapo oraz obozów koncentracyjnych i obozów zagłady.

1. **Himmler podzielił narody Europy na grupy, spośród których najwyżej cenił**
   A. narody słowiańskie.
   B. narody germańskie.
   C. Żydów.
2. **Podbitą ludność słowiańską Himmler chciał**
   A. wykorzystać jako niewolniczą siłę roboczą.
   B. poddać germanizacji.
   C. włączyć do III Rzeszy jako pełnoprawnych obywateli.
3. **Z tekstu wynika, że Niemcy w podbitych krajach**
   A. zostali bardzo dobrze przyjęci.
   B. nie musieli się niczego obawiać.
   C. musieli być czujni ze względu na zagrożenie sabotażem.
4. **Himmler liczył, że pozyska przychylność społeczeństw krajów germańskich**
   A. po zwycięstwie nad ZSRS.
   B. po rozstrzygnięciu konfliktu niemiecko-brytyjskiego.
   C. po przystąpieniu Stanów Zjednoczonych do wojny.

ZADANIE 3.

Spośród wymienionych wydarzeń wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i chronologicznie ostatnie.

I. wydarzenie chronologicznie pierwsze

A / B / C / D / E / F / G

II. wydarzenie chronologicznie ostatnie

A / B / C / D / E / F / G

A. konferencja w Jałcie

B. konferencja w Teheranie

C. konferencja w Poczdamie

D. bitwa pod Stalingradem

E. zajęcie Francji przez wojska niemieckie

F. bitwa o Anglię

G. uderzenie wojsk włoskich w Afryce Północnej

ZADANIE 4.

Przyjrzyj się sowieckiemu plakatowi propagandowemu z czasów II wojny, skorzystaj z wiedzy zdobytej na lekcjach i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Plakat nawiązuje do**

   A. klęski wojsk Napoleona w Rosji.

   B. sukcesów wojsk Hitlera na froncie zachodnim.

   C. paktu Ribbentrop–Mołotow.

2. **Autorom plakatu zależało na**

   A. zachęceniu do wspólnej walki III Rzeszy i ZSRS przeciwko Francji.

   B. pokazaniu, że ZSRS może pokonać Hitlera, tak jak Rosja zwyciężyła Napoleona.

   C. zniechęceniu do walki Związku Sowieckiego z III Rzeszą.

▼ Straty ludności żydowskiej w poszczególnych krajach w wyniku Holokaustu

Procent odnosi się do ogólnej liczby ofiar ludności żydowskiej w danym kraju.

Kraj	Ofiary	
	Liczby bezwzględne	Procenty
Litwa	222 000	94
Protektorat Czech i Moraw	80 000	89
Polska	2 900 000	88
Grecja	65 000	80
Słowacja	71 000	80
Jugosławia	60 000	80
Łotwa	70 000	77
Holandia	106 000	76
Węgry	450 000	70
Białoruś	245 000	65
Belgia	25 000	60
Ukraina	900 000	60

Kraj	Ofiary	
	Liczby bezwzględne	Procenty
Niemcy	130 000	55
Norwegia	870	55
Luksemburg	1950	50
Austria	50 000	36
Estonia	1500	35
Rumunia	270 000	33
Francja	90 000	26
Włochy	7500	20
Bułgaria	11 400	14
Rosja	107 000	11
Finlandia	7	2,8
Dania	60	1,3
Razem	5 862 287	około 62

Źródło: R. Szuchta, P. Trojański, *Holokaust. Zrozumieć dlaczego*, Warszawa 2006, s. 259

ZADANIE 5.

Przyjrzyj się tabeli i wskaż poprawne dokończenia zdań.

1. **Największe straty ludności żydowskiej w liczbach bezwzględnych poniosły w czasie Holokaustu**
   A. kraje Europy Środkowo-Wschodniej.
   B. kraje Europy Zachodniej.
   C. wszystkie kraje Europy w tym samym stopniu.
2. **Najmniejsze straty procentowe ludności żydowskiej w czasie Holokaustu odnotowały**
   A. Dania i Finlandia.
   B. Polska.
   C. wszystkie kraje Europy w tym samym stopniu.

ZADANIE 6.

Przyjrzyj się zdjęciu i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Państwo, które podpisuje kapitulację,**
   A. należało do koalicji antyhitlerowskiej.
   B. należało do państw osi.
   C. było neutralne.
2. **Podpisanie kapitulacji zakończyło wojnę**
   A. na zachodzie Europy.
   B. na Bliskim Wschodzie.
   C. na Dalekim Wschodzie.

Na zdjęciu: Powstańcy warszawscy, sierpień 1944

Polska w latach II wojny światowej

- wrzesień 1939 – powstanie rządu RP na uchodźstwie i SZP w Warszawie przekształconej w ZWZ
- kwiecień 1940 – zamordowanie polskich oficerów w Katyniu
- lipiec 1941 – układ Sikorski–Majski
- luty 1942 – utworzenie Armii Krajowej
- kwiecień 1943 – odkrycie grobów katyńskich
- lipiec 1943 – śmierć generała Sikorskiego
- maj 1944 – walki 2 Korpusu Polskiego na Monte Cassino
- 22 lipca 1944 – ogłoszenie manifestu PKWN
- 1 sierpnia 1944 – wybuch powstania warszawskiego

XX WIEK

Polska pod okupacją niemiecką

■ Przypomnij sobie okoliczności zawarcia paktu Ribbentrop–Mołotow i konsekwencje tego aktu dla Polski.

Rozbiór ziem polskich

Pod koniec września 1939 r., kiedy trwały jeszcze ostatnie walki wojny obronnej Polski, III Rzesza i ZSRS podpisały **traktat o przyjaźni i granicy**. W myśl jego postanowień II Rzeczpospolita została podzielona między dwóch agresorów. Linia graniczna niemiecko-sowiecka przebiegała wzdłuż rzek San, Bug, Narew, Pisa (patrz mapa na s. 10). Władze obydwu państw zobowiązały się także do zwalczania polskiego ruchu oporu.

Niemieckie zdobycze

Zgodnie z postanowieniami traktatu Niemcom przypadła zachodnia część polskiego terytorium. Pomorze, Wielkopolska, północne Mazowsze, Łódzkie, polska część Górnego Śląska i Suwalszczyzna zostały bezpośrednio **wcielone do III Rzeszy**. Z reszty okupowanych terenów władze niemieckie utworzyły **Generalne Gubernatorstwo (GG)** ze stolicą w Krakowie. Siedzibą Hansa Franka, generalnego gubernatora, uczyniono zamek na Wawelu. Obszar GG został podzielony na cztery dystrykty. Po inwazji Niemiec na ZSRS w czerwcu 1941 r. rozszerzono go o dystrykt Galicja ze Lwowem. W tym samym czasie obszar Białostocczyzny, zajmowany dotychczas przez ZSRS, przyłączono do III Rzeszy.

Na ziemiach wcielonych do III Rzeszy

Od pierwszych dni wojny Niemcy dążyli do jak najszybszej **germanizacji** obszarów włączonych bezpośrednio do III Rzeszy. Prowadzili brutalną politykę, której celem była **eksterminacja polskich elit** – inteligencji,

Bekanntmachung
Obwieszczenie

▼ O kolejnych ofiarach okupanta informowały **plakaty z nazwiskami osób rozstrzelanych lub powieszonych**. Miały one budzić strach wśród Polaków i zniechęcić ich do oporu wobec najeźdźcy.

▼ Egzekucja Polaków w Bochni w grudniu 1939 r.

ziemian, duchowieństwa, jak również powstańców śląskich. W wyniku masowych represji już w pierwszych miesiącach okupacji hitlerowcy rozstrzelali kilkadziesiąt tysięcy Polaków. Ponad 860 tys. osób wywłaszczono, czyli pozbawiono majątków, i wysiedlono do Generalnego Gubernatorstwa. Tych, którzy zostali na terenach włączonych do III Rzeszy, zmuszano do niewolniczej pracy i nałożono na nich liczne ograniczenia, np. odebrano im prawa obywatelskie i polityczne.

Ludność polską na Śląsku i Pomorzu Niemcy traktowali jako osoby niemieckiego pochodzenia i zmuszali do wpisywania się na **niemiecką listę narodową - folkslistę**. Ci, którzy się na niej znaleźli, mieli lepsze warunki bytowe i zaopatrzenie niż Polacy, zarazem ich obowiązkiem była służba w armii niemieckiej.

Hitlerowcy prześladowali też polskich duchownych Kościoła katolickiego. Wielu z nich, szczególnie na obszarach wcielonych do Rzeszy, zostało aresztowanych, wysłanych do obozów koncentracyjnych lub zamordowanych. Podobny los spotykał duchownych ewangelicko-augsburskich, którzy odmawiali podpisania folkslisty.

Polska pod okupacją niemiecką

1 Wskaż ziemie polskie wcielone w 1939 r. do III Rzeszy i te, które przypadły w udziale Sowietom.

2 Kiedy i o które ziemie został powiększony obszar GG?

W walce z elitą narodu w GG

Na terenach Generalnego Gubernatorstwa władze niemieckie przystąpiły do eksterminacji polskiej inteligencji. W listopadzie 1939 r. zapowiedzią takiej polityki było aresztowanie w Krakowie **183 wykładowców i pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego** i innych uczelni. Większość z nich została wywieziona do obozu koncentracyjnego. W pierwszej połowie 1940 r. Niemcy rozpoczęli skierowaną przeciw inteligencji **akcję „AB"**, podczas której aresztowano i rozstrzelano m.in. w Palmirach pod Warszawą kilka tysięcy osób: działaczy społecznych, artystów, urzędników. Zginęli wtedy m.in. były marszałek sejmu Maciej Rataj oraz sportowiec, medalista olimpijski Janusz Kusociński.

Podobny los spotkał **polskich profesorów uczelni we Lwowie** – Uniwersytetu Jana Kazimierza i Politechniki Lwowskiej. Po zajęciu miasta w początkach lipca 1941 r. Niemcy ich aresztowali i rozstrzelali, niektórych wraz z rodzinami. Na długiej liście zamordowanych Polaków znalazł się polski matematyk i pięciokrotny premier II RP Kazimierz Bartel, a także lekarz i literat Tadeusz Boy-Żeleński.

Masowy terror

Lata niemieckiej okupacji cechowały się wszechobecnym terrorem wobec ludności ziem polskich. Niemcy wykonywali **masowe egzekucje**, często publicznie, by widok zamordowanych był przestrogą dla innych obywateli. Śmierć groziła nie tylko podejrzanym o działalność w ruchu oporu, lecz także ich rodzinom, sąsiadom, a często – osobom przypadkowym, schwytanym w ulicznych łapankach. W grudniu 1939 r. w podwarszawskim **Wawrze** w odwecie za zabicie dwóch Niemców władze okupacyjne kazały rozstrzelać 107 przypadkowych osób. Podobne zasady stosowano w walce z partyzantką. **Pacyfikowano** całe wsie podejrzane o wspieranie ruchu partyzanckiego. Tak się stało w lipcu 1943 r. we wsi Michniów. W ciągu dwóch dni hitlerowcy spalili całą wieś, której mieszkańcy pomagali partyzantom. Prawie wszyscy zginęli. Najmłodsza ofiara miała zaledwie dziewięć dni.

Od listopada 1942 r. do marca 1943 r. – zgodnie z nazistowskimi planami tworzenia „przestrzeni życiowej" na wschodzie – Niemcy wysiedlili **z terenów Zamojszczyzny** prawie 300 wsi, których ludność wysłali do obozów koncentracyjnych bądź na przymusowe roboty do III Rzeszy. Miejsce mieszkających na tych obszarach Polaków zajmowali niemieccy koloniści.

WARTO WIEDZIEĆ

Germanizacja ludności polskiej odbywała się nie tylko przez zapisy na folkslistę, lecz także **przez odbieranie rodzicom dzieci**, które uznawano za mające cechy aryjskie, czyli dla nazistów wartościowe rasowo. Z tego powodu około 200 tys. polskich dzieci zostało odebranych polskim rodzinom i trafiło do niemieckich opiekunów. Po zakończeniu wojny do Polski wróciło zaledwie 30 tys. z tych dzieci.

▲ Wiele polskich wsi Niemcy spalili, a ich ludność wymordowali lub wywieźli do obozów.

▲ Cmentarz wojenny w Palmirach. Od grudnia 1939 r. do lipca 1941 r. w Palmirach hitlerowcy rozstrzelali około 1700 obywateli polskich.

Niemieckie katownie

Postrach wśród Polaków budziła niemiecka policja polityczna – **gestapo**. Jej funkcjonariusze byli znani ze stosowania brutalnych metod w czasie przesłuchań, w tym torturowania podejrzanych w celu wymuszenia zeznań. Z tego powodu siedziby niemieckiego aparatu przemocy były powszechnie znienawidzone.

Do najbardziej znanych katowni w Warszawie należały **siedziba gestapo w alei Szucha** oraz **więzienie na Pawiaku**. Równie ponurą sławą cieszyły się **Zamek w Lublinie** i **więzienie przy ulicy Montelupich** w Krakowie. Często po okrutnych śledztwach więźniów mordowano lub wysyłano do obozów koncentracyjnych, gdzie wielu z nich umierało.

▲ Pieta Michniowska – pomnik odsłonięty w pięćdziesiątą rocznicę pacyfikacji wsi świętokrzyskiej. Przedstawia kobietę podtrzymującą na ręku syna. Wokół niego ustawiono 230 krzyży symbolizujących wsie spacyfikowane przez niemieckiego okupanta.

Niszczenie polskiej kultury

Niemcy prowadzili też działania, które miały na celu **zniszczenie polskiej kultury**. Władze okupacyjne zamknęły uniwersytety, szkoły średnie i instytucje kultury. Zabroniły wydawania, czytania i posiadania polskiej literatury. Natomiast prasa niemiecka, nazwana **gadzinową**, służyła jako tuba propagandowa okupanta.

Niszczono pomniki i zabytki kultury, rabowano dzieła sztuki. W czasie okupacji Niemcy wywieźli do III Rzeszy ołtarz dłuta Wita Stwosza z kościoła

SŁOWNICZEK

prasa gadzinowa – propagandowa prasa z okresu II wojny światowej będąca na usługach okupanta, często przez niego finansowana. W okupowanej Polsce prasa ta była wydawana w języku polskim, zawierała wyłącznie treści zgodne z wytycznymi władz okupacyjnych

TEKST ŹRÓDŁOWY

Kroniki parafialne wsi Wzdół Rządowy w województwie świętokrzyskim (fragment, pisownia oryginalna).

Dnia 11 kwietnia [1943] w niedzielę o godzinie 3 rano zajechała na Wzdół trzema autami ekspedycja karna, która otoczyła [wieś] Kapkazy i koniec wsi Wzdół [...] zaaresztowano 4 rodziny [...]. Przy oblężeniu zabili kilka osób, które wyszły z domu na podwórze. W ten sposób została zabita żona Furmańczyka Władysława, która wyszła z dzieckiem 8 miesięcznym na ręku na podwórko. Żołdak przed zastrzeleniem matki wydarł jej dziecko z rąk, rzucił na ziemię zabijając, a potem strzelił do matki. Krzyczących dwoje starszych dzieci wywlekli z domu, ustawili przed stodołą i straszyli przebiciem bagnetem, następnie wykopali doł, zepchnęli dzieci do dołu a usiłujące się wydobyć dźgali bagnetami, a po pewnym czasie zakopali żywcem. 13 osób zaaresztowanych zawiedli na Wzdół [...] i zamknęli w stodole skrępowanych drutem kolczastym. Zarządzili zbiórkę jaj, masła i kur po wsi, a nasyciwszy się ustawili się w dwa szeregi, i przy nieludzkim wyciu wywiedli uwięzionych na pobliską łąkę i tam kolejno wystrzelali. [...] Ogółem zamordowano w tym dniu 23 osoby. [...] Po zamordowaniu Niemcy odjechali, pozostawiając trupy nie pogrzebane. Wieś sporządziła trumny i dnia 14 kwietnia odbył się manifestacyjny pogrzeb 23 ofiar mordu. Nad mogiłą odśpiewano Rotę Konopnickiej, a skupienie i ciszę zastąpiły przemówienia.

1 Określ sposób postępowania Niemców. Wymień podane w tekście przykłady ich okrucieństwa.
2 Powiedz, ile osób zostało tego dnia zamordowanych. Opowiedz, w jaki sposób uczczono pamięć ofiar

Plakat zachęcający do wyjazdu na roboty do Niemiec.

Powiedz, w jaki sposób ten plakat miał zachęcić Polaków do wyjazdu do Niemiec.

Mariackiego w Krakowie, obraz *Dama z gronostajem* Leonarda da Vinci, a także wiele innych cennych dóbr kultury.

W teatrach nie wolno było wystawiać ambitnego repertuaru. Władze dawały zezwolenie na sztuki lekkie i nieskomplikowane. Podobne ograniczenia nałożono na kina. Wszystkie te działania miały na celu pozbawienie społeczeństwa zdolności refleksji, by łatwiej było nim manipulować.

Wyzysk ekonomiczny i rabunek

Władze niemieckie przejęły majątek państwa polskiego, zlikwidowały większość zakładów przemysłowych. Zachowane zaś zakłady musiały produkować dla III Rzeszy. Polskim chłopom narzucono obowiązek dostarczania okupantowi płodów rolnych, tzw. **kontyngentów. Żywność była dostępna na kartki** i to w małej ilości. Z powodu niewielkich przydziałów i niedoborów artykułów spożywczych kwitł **czarny rynek**, na którym obowiązywały dużo wyższe ceny. W konsekwencji wiele osób było niedożywionych, zwiększyły się liczba zachorowań i śmiertelność społeczeństwa.

Formą eksploatacji ekonomicznej było wysyłanie ludności z podbitych krajów na roboty do Niemiec. Na co dzień władze okupacyjne zachęcały do dobrowolnych wyjazdów, kusząc wysokim wynagrodzeniem. **Większość osób wywieziono jednak wbrew ich woli** i zmuszono do ciężkiej pracy w przemyśle i rolnictwie.

ZAPAMIĘTAJ

- We wrześniu 1939 r. III Rzesza i ZSRS dokonały rozbioru ziem polskich.
- Część terenów zajętych przez Niemców została wcielona do III Rzeszy, z reszty utworzono Generalne Gubernatorstwo ze stolicą w Krakowie.
- Ludność na ziemiach wcielonych germanizowano. Tereny GG poddano wyzyskowi ekonomicznemu. Zgodnie z planami nazistów GG miało dostarczać III Rzeszy siły roboczej i surowców.
- W celu wyniszczenia polskich elit społecznych i zastraszenia ludności Niemcy posługiwali się terrorem i dopuścili się wielu zbrodni wobec Polaków.

POLECENIA

1. Opisz postępowanie władz niemieckich wobec Polaków na terenach wcielonych do III Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie. Wyjaśnij jego przyczyny. Przykłady postępowania władz niemieckich zapisz w zeszycie przedmiotowym.
2. Powiedz, dlaczego Niemcy starali się zniszczyć przedstawicieli polskich elit społecznych.
3. Podaj przykłady największych zbrodni popełnionych przez Niemców na polskich terenach okupowanych.

7 Polska pod okupacją sowiecką

■ Przypomnij sobie główne ustalenia w sprawie Polski traktatu o przyjaźni i granicy zawartego przez ZSRS i Niemcy we wrześniu 1939 r.

Wschodnie tereny II RP wcielone do ZSRS

Sowieci zaatakowali Polskę 17 września 1939 r. Swoją agresję uzasadnili chęcią wzięcia w obronę bratnich narodów: białoruskiego i ukraińskiego w obliczu upadku państwa polskiego (patrz tekst źródłowy na s. 50). W rzeczywistości realizowano w ten sposób zawarty w sierpniu pakt Ribbentrop–Mołotow.

Zająwszy polskie Kresy Wschodnie, władze sowieckie przyłączyły je do swojego terytorium. Jedynie Wilno i okolice wcielono do Litwy. Jednak latem 1940 r., po sowieckiej aneksji państw bałtyckich, również Wileńszczyzna znalazła się w granicach ZSRS.

Na pozostałych terenach Polski zajętych przez ZSRS władze sowieckie przeprowadziły w październiku 1939 r. **zmanipulowane wybory**, które poprzedziła antypolska kampania przedwyborcza. Była ona mieszaniną propagandy i kłamstw. Miała na celu oczernienie państwa polskiego i pokazanie w jak najlepszym świetle stosunków społecznych panujących w ZSRS. Ludność zmuszano do udziału w wiecach przedwyborczych. Opornych zastraszano i szykanowano. Pod nadzorem NKWD w wyborach wyłoniono Rady Delegatów Ludowych Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi, czyli wschodnich obszarów II RP. Następnie władze sowieckie na wniosek Rad wcieliły te tereny do Związku Sowieckiego. Mieszkańcom siłą nadano obywatelstwo ZSRS, co skutkowało poborem do Armii Czerwonej.

Kresy pod władzą sowiecką

Polityka władz sowieckich na zajętych terenach II RP miała **charakter antypolski**. Rządzący zlikwidowali polskie urzędy i zastąpili je rozbudowaną administracją sowiecką. Zakazali używania języka polskiego w urzędach i usunęli polskie nazwy ulic i placów. Wprowadzili nowe programy nauczania do szkół, które stały się miejscem sowietyzacji dzieci i młodzieży. Polski

▼ **Część obywateli II RP wywodząca się z mniejszości narodowych z radością witała Armię Czerwoną.** Wynikało to z niechęci do państwa polskiego, które nie zawsze potrafiło rozwiązać problemy narodowościowe. Wielu z nich bezkrytycznie wierzyło w zapewnienia propagandy sowieckiej o lepszym bycie i równości społecznej. Scena została prawdopodobnie zaaranżowana na potrzeby sowieckiej propagandy, ponieważ część witających nie patrzy na czołgi, ale w stronę fotografa.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Nota ministra spraw zagranicznych ZSRS doręczona ambasadorowi Polski w Moskwie w nocy z 16 na 17 września 1939 r. (fragment).

Wojna niemiecko-polska ujawniła wewnętrzne bankructwo państwa polskiego. W ciągu dziesięciu dni operacji wojskowych Polska straciła wszystkie swoje okręgi przemysłowe i ośrodki kulturalne. Warszawa, jako stolica Polski, już nie istnieje. Rząd polski uległ rozkładowi i nie okazuje przejawów życia. Oznacza to, że państwo polskie i jego rząd przestało faktycznie istnieć. Dlatego też straciły ważność traktaty, zawarte pomiędzy ZSRS a Polską. [...] Rząd radziecki [sowiecki] nie może również pozostać obojętny na fakt, że zamieszkująca terytorium Polski pokrewna ludność ukraińskiego i białoruskiego pochodzenia jest bezbronna i została pozostawiona swojemu losowi. Rząd radziecki polecił wobec powyższych okoliczności Naczelnemu Dowództwu Armii Czerwonej, aby nakazało wojskom przekroczyć granicę i wziąć pod swoją opiekę życie i mienie ludności zachodniej Ukrainy i zachodniej Białorusi.

1 Powiedz, jak sowiecki minister Wiaczesław Mołotow uzasadnił agresję na Polskę. Jakie podał argumenty?
2 Przypomnij, czy Warszawa faktycznie nie istniała jako stolica Polski w dniu przesłania noty. Co się wtedy działo w mieście?
3 Wyjaśnij, w jakim celu, według autora noty, Armia Czerwona wtargnęła na terytorium II RP.

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie został zamknięty, a na jego miejsce powołano Uniwersytet im. Iwana Franki – ukraińskiego poety i pisarza. Zlikwidowano także polskie instytucje kultury, zakazano nauki religii, a część kościołów przemieniono w kina lub magazyny. Na wzór sowiecki wywłaszczono polskich właścicieli i znacjonalizowano banki, fabryki oraz warsztaty pracy. Rozpoczęto również proces kolektywizacji rolnictwa.

Sowieckie represje

Na ziemiach zajętych przez ZSRS rozpoczęły się **prześladowania ludności polskiej**. W pierwszej kolejności dotknęły one polskie elity: nauczycieli, urzędników, duchownych, działaczy politycznych i społecznych, policjantów i wojskowych. Część inteligencji II RP została zabita. Innych aresztowano i wraz z rodzinami wywieziono w głąb ZSRS – na Syberię bądź do Kazachstanu.

Deportacje miały zazwyczaj taki sam scenariusz. W nocy bez uprzedzenia Sowieci okrążali dom i dawali ludziom kilkadziesiąt minut na spakowanie najpotrzebniejszych rzeczy. Następnie odstawiano ich na stacje kolejowe. Tam czekały na nich nieogrzewane wagony towarowe. Nie tłumaczono nikomu celu wywózki. Podróż w nieznane trwała całymi tygodniami i była pasmem cierpień. Żywność, a nawet wodę, wydzielano rzadko i w niedostatecznej ilości.

Część deportowanych trafiała do **łagrów** (obozów), m.in. w okolice Workuty i Magadanu (patrz mapa na s. 51), gdzie zmuszano ich do niewolniczej pracy w kopalniach i kamieniołomach. Innych przymusowo osiedlano na Syberii i w Kazachstanie, aby pracowali przy wyrębie lasów i w kołchozach.

SŁOWNICZEK

deportacja – przymusowe przesiedlenie osoby bądź grupy ludności z jednego obszaru na drugi z powodów politycznych

▲ Zesłańcy na Syberii.
■ Opisz warunki pracy zesłańców.

Miejsca zesłania Polaków w czasie II wojny światowej

1. Wskaż na mapie najdalsze rejony ZSRS, dokąd zsyłano obywateli II Rzeczypospolitej.
2. Wskaż największe obszarowo skupiska polskich zesłańców.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Relacja Stanisława Jadacha o wywózce na Sybir (fragment, pisownia oryginalna).

W dniu 10 lutego 1940 roku o godzinie 4. rano zastukali do drzwi i kazali otwierać, bo u nas znajduje się broń. Po przeszukaniu mieszkania i strychu i nie znalazłszy nic, powiedzieli do ojca „ty jesteś zwolennikiem Piłsudskiego, ty wojowałeś przeciw nam w 1920 r. i za to pojedziecie na Sybir". [...] Kazali zaprząc konie do sań i ładować trochę pościeli i ubrań, nawet oficer NKWD kazał siostrze zabić 10 kur i załadować do worka jakieś naczynie. [...] Na stacji stały wagony bydlęce, z piecykami i drewnianymi pryczami.

Po załadowaniu nas do tych wagonów staliśmy na stacji cały dzień. Wieczorem powieźli nas z naszej stacji Bukaczowce do stacji Halicz, doczepiając po drodze inne wagony z ludźmi. Na stacji Halicz staliśmy znowu cały dzień [...].

Była sobota 2 marca 1940 roku, po trzech tygodniach jazdy przybyliśmy na miejsce zsyłki. Osiedlono nas w barakach drewnianych po 4 rodziny, razem 22 osoby. [...] 4 marca rano pognali dorosłych do pracy w lesie i na tartaku. [...] Ja zacząłem pracę od 1 kwietnia przy paleniu gałęzi i potem jak dorastałem, robiłem cięższe prace. Praca w lesie była ciężka, ludzie nieprzyzwyczajeni ulegali wypadkom, często śmiertelnym. [...]

Kto był odporny, pracował, to miał pieniądze na utrzymanie rodziny, gorzej było ludziom starszym i wielodzietnym; tym często zaglądał głód w oczy

1. Omów sposób i powody aresztowania przedstawione przez autora wspomnień.
2. Opisz warunki podróży, pracy i życia na zesłaniu.

Trudne warunki atmosferyczne, wyczerpująca praca, słabe wyżywienie, brak opieki lekarskiej i odpowiednich mieszkań przyczyniły się do ciężkich chorób i śmierci kilkudziesięciu tysięcy Polaków.

Zbrodnia katyńska

Symbolem postępowania władz sowieckich wobec Polaków był **los tysięcy polskich oficerów wziętych do niewoli we wrześniu 1939 r.** Wielu z nich powołano do wojska w chwili wybuchu wojny. Byli to przedstawiciele polskiej inteligencji, którzy przed wstąpieniem do armii byli m.in. nauczycielami, prawnikami, lekarzami, dziennikarzami, urzędnikami. Osadzono ich w obozach w Kozielsku i Starobielsku. W pobliżu Ostaszkowa przetrzymywano oficerów Korpusu Ochrony Pogranicza, funkcjonariuszy policji i służby więziennej.

Z rozkazu władz Związku Sowieckiego **w kwietniu i maju 1940 r.** zostało rozstrzelanych 14 730 jeńców. W podobny sposób Sowieci wymordowali też około 7300 więźniów cywilnych, obywateli polskich wziętych do niewoli. Oprawcy zabijali ofiary strzałem w tył głowy i wrzucali do zbiorowych mogił. Więźniów z obozu w Kozielsku zabito w **Katyniu** pod Smoleńskiem. Jeńców z obozu w Ostaszkowie zamordowano w **Kalininie** (obecnie Twer), a grzebano w **Miednoje**, oficerów ze Starobielska rozstrzelano w **Charkowie** i pochowano w **Piatichatkach**, ofiary mordów dokonanych na terenach dzisiejszej Ukrainy pochowano w lesie w **Bykowni** koło Kijowa, a zabitych na Białorusi pogrzebano prawdopodobnie w **Kuropatach** na przedmieściach Mińska. Jako pierwsze odnaleziono groby zamordowanych w Katyniu, dlatego dla określenia całości tego sowieckiego ludobójstwa symbolicznie używa się nazwy **zbrodnia katyńska**.

Kłamstwo katyńskie

Masowe groby polskich oficerów zastrzelonych przez Sowietów w Katyniu zostały odkryte przez Niemców, którzy ogłosili to **w kwietniu 1943 r.** Jednak Sowieci wyparli się zbrodni i winą obarczyli stronę niemiecką. Po zakończeniu II wojny światowej Polska znalazła się pod rządami zależnych od ZSRS komunistów, więc przez wiele lat oficjalnie przypisywano ten mord Niemcom. Choć wiedza o tym, kto naprawdę zabił polskich oficerów, była powszechna, to głoszenie prawdy było karane – nawet więzieniem. Władze Związku Sowieckiego dopiero w 1990 r. przyznały, że to Stalin ponosi odpowiedzialność za zbrodnię katyńską.

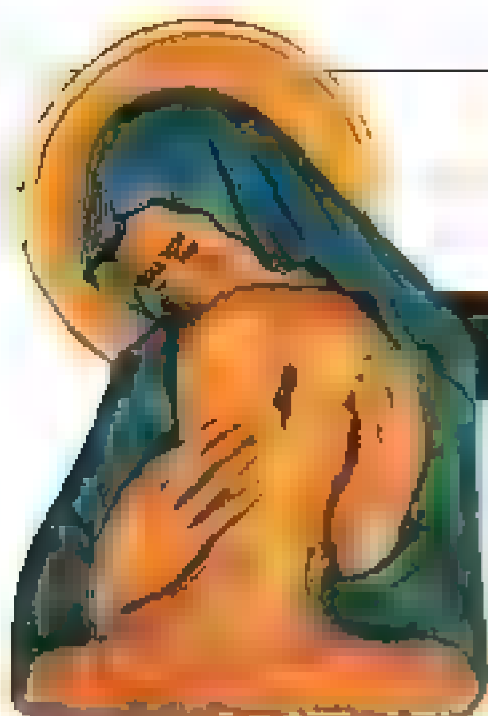

▼ **Polski Cmentarz Wojenny w Katyniu**, na którym spoczywają polscy oficerowie pomordowani w Lesie Katyńskim wiosną 1940 r.

▲ **Polski orzeł wojskowy wz. 19**, używany przez wojska lądowe w latach 30. XX w. Orzeł został znaleziony w 1996 r. podczas prac sondażowo-ekshumacyjnych w Charkowie. Znajduje się w relikwiarzu Muzeum Katyńskiego w Warszawie

Tu leży armia...

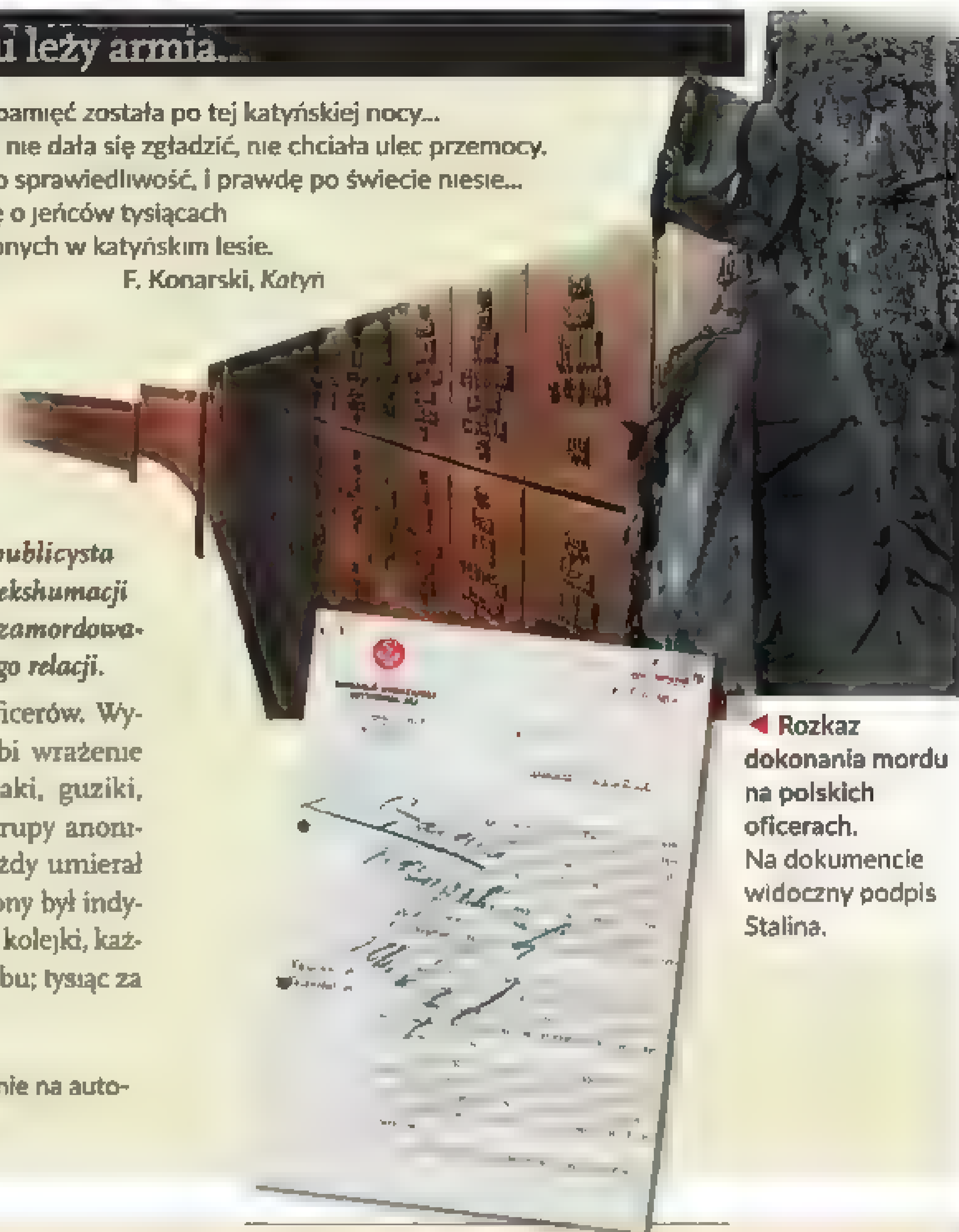

▲ Matka Boska Katyńska.

■ W jaki sposób artysta nawiązał do zbrodni katyńskiej?

I tylko pamięć została po tej katyńskiej nocy...
Pamięć nie dała się zgładzić, nie chciała ulec przemocy.
I woła o sprawiedliwość, i prawdę po świecie niesie...
Prawdę o jeńców tysiącach
zgładzonych w katyńskim lesie.

F. Konarski, *Katyń*

◄ Rozkaz dokonania mordu na polskich oficerach.
Na dokumencie widoczny podpis Stalina.

Józef Mackiewicz, polski publicysta i dziennikarz, był świadkiem ekshumacji (wydobycia z ziemi) zwłok zamordowanych oficerów. Oto fragment jego relacji.

W Katyniu znaleziono [...] oficerów. Wymowność tego munduru robi wrażenie zwłaszcza na Polaku. Odznaki, guziki, pasy, orły, ordery. Nie są to trupy anonimowe. Tu leży armia. [...] każdy umierał długie minuty, każdy zastrzelony był indywidualnie, każdy czekał swojej kolejki, każdy wleczony był nad brzeg grobu; tysiąc za tysiącem!

1. Co zrobiło największe wrażenie na autorze tekstu?

TEKST ŹRÓDŁOWY

Wyciąg z protokołu nr 13 Biura Politycznego KC WKP w Moskwie z 5 marca 1940 r. (fragment).

Ściśle tajne
Uchwała z 5 marca 1940 r.
Polecić NKWD ZSRS

Sprawy znajdujących się w obozach dla jeńców wojennych – 14 700 osób, byłych polskich oficerów, urzędników, obszarników, policjantów, agentów wywiadu, żandarmów, osadników i służby więziennej [...].

[...] jak też sprawy aresztowanych i znajdujących się w więzieniach w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi – 11 000 osób, członków różnorakich [kontrrewolucyjnych] organizacji, byłych obszarników, fabrykantów, byłych polskich oficerów, urzędników i uciekinierów – rozpatrzyć w trybie specjalnym, z zastosowaniem wobec nich najwyższego wymiaru kary – rozstrzelanie. Sprawy rozpatrzyć bez wzywania aresztowanych i bez przedstawiania zarzutów, decyzji o zakończeniu śledztwa i aktu oskarżenia [...].

1. Kogo władze sowieckie nakazały skazać na śmierć?
2. Czy wobec jeńców przewidziano postępowanie sądowe w celu udowodnienia winy? Powiedz, dlaczego Sowieci postępowali w ten sposób.

WARTO WIEDZIEĆ

Jedną z ofiar zbrodni katyńskiej była **Janina Antonina Lewandowska**, córka generała Józefa Dowbora-Muśnickiego, polska lotniczka. W 1939 r. dostała się do sowieckiej niewoli i wraz z innymi polskimi oficerami zamordowano ją w Katyniu. Zwłoki Janiny Antoniny Lewandowskiej zostały wydobyte przez Niemców podczas ekshumacji w 1943 r.
Faktu znalezienia w mogile szczątków kobiety wśród ciał mężczyzn nikt nie potrafił wytłumaczyć, dlatego go nie ujawniono.
Czaszka polskiej pilotki była przechowywana przez kilkadziesiąt lat w tajemnicy w obawie przed służbami bezpieczeństwa, które zwalczały wszelkie ślady i informacje świadczące o odpowiedzialności Sowietów za zbrodnię katyńską. Dopiero w 2005 r. czaszkę tę zbadano, zidentyfikowano i pochowano w rodzinnym grobie Dowborów-Muśnickich w Lusowie.

▶ **Janina Antonina Lewandowska** (1908–1940).

TEKST ŹRÓDŁOWY

Nota rządu Związku Sowieckiego w sprawie zerwania stosunków dyplomatycznych z rządem Rzeczypospolitej Polskiej z 25 kwietnia 1943 r.

Rząd radziecki [sowiecki] uważa postępowanie rządu polskiego w stosunku do ZSRR [ZSRS] w ostatnim okresie za całkowicie nienormalne, naruszające wszelkie przepisy i normy obowiązujące we wzajemnych stosunkach dwu państw sojuszniczych. […]
Wroga Związkowi Radzieckiemu oszczercza kampania, wszczęta przez niemieckich faszystów z powodu zabójstw, których oni sami dopuścili się na oficerach polskich w rejonie Smoleńska [chodzi o zbrodnię w Katyniu] na terytorium okupowanym przez wojska niemieckie, natychmiast została podchwycona przez rząd polski […].
W czasie gdy narody Związku Radzieckiego przelewają krew w ciężkiej walce z Niemcami hitlerowskimi, […] rząd polski, idąc na rękę tyranii Hitlera, zadaje Związkowi Radzieckiemu zdradziecki cios. […]
Wszystkie te okoliczności zmuszają rząd radziecki do stwierdzenia, że obecny rząd polski […] zerwał w rzeczywistości sojusznicze stosunki z ZSRR [ZSRS] i zajął wrogie stanowisko, schodząc na drogę zmowy z rządem hitlerowskim. Na tej podstawie rząd radziecki powziął decyzję przerwania stosunków z rządem polskim.

1 Powiedz, kogo rząd sowiecki obciążył odpowiedzialnością za mord w Katyniu.
2 Podaj powód zerwania stosunków dyplomatycznych z rządem polskim przez Sowietów.

ZAPAMIĘTAJ

- ZSRS przyłączył okupowane tereny Polski do swoich ziem na podstawie wyników wyborów przeprowadzonych z pogwałceniem wszelkich reguł demokracji pod nadzorem NKWD. Mieszkańcom tych terenów narzucono sowieckie obywatelstwo.
- Wobec Polaków władze sowieckie rozpoczęły masowe represje – aresztowania, deportacje. Prześladowano przede wszystkim polskie elity społeczne. Do łagrów i na zesłanie trafiło kilkaset tysięcy obywateli II RP.
- Z rozkazu Stalina w kwietniu i maju 1940 r. rozstrzelano 14 730 polskich oficerów i około 7300 polskich obywateli więzionych przez NKWD. Zostali pochowani w Katyniu, Miednoje, Piatichatkach, Bykowni i Kuropatach.

POLECENIA

1 Powiedz, jakie były cele sowieckiej polityki okupacyjnej i jakie metody stosowały władze, by je osiągnąć.
2 Porównaj polityczne dążenia i sposoby działania okupantów niemieckiego i sowieckiego. Wymień podobieństwa i różnice. Przygotuj tabelkę w zeszycie przedmiotowym, do której wpiszesz przykłady działań okupantów.
3 Opowiedz, na czym polegała zbrodnia katyńska i co oznaczało kłamstwo katyńskie.

8 Władze polskie na uchodźstwie

Przypomnij sobie, w jakich okolicznościach rząd RP podjął decyzję o opuszczeniu Polski.

Rząd RP na uchodźstwie

Po agresji sowieckiej na Polskę, nocą z 17 na 18 września 1939 r., prezydent Ignacy Mościcki, rząd i wódz naczelny marszałek Edward Rydz-Śmigły przekroczyli granicę polsko-rumuńską, aby przez Rumunię dostać się do Francji. Jednak władze rumuńskie ich internowały, w wyniku czego nie mogli wykonywać swoich obowiązków. W zaistniałej sytuacji prezydent Mościcki na mocy konstytucji kwietniowej przekazał swój urząd przebywającemu we Francji **Władysławowi Raczkiewiczowi**.

Nowy prezydent 30 września 1939 r. powołał na uchodźstwie rząd RP. Na jego czele stanął **generał Władysław Sikorski**, który jednocześnie objął funkcję wodza naczelnego.

Rząd Sikorskiego miał charakter koalicyjny, weszli do niego przedstawiciele głównych sił politycznych: Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Narodowego, Stronnictwa Pracy. Władysław Raczkiewicz powołał też **Radę Narodową**, jako namiastkę parlamentu na uchodźstwie, której przewodniczącym został **Ignacy Jan Paderewski**. Nowy prezydent i rząd zostali uznani przez Polaków w kraju, a także przez Francję, Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone oraz inne państwa. W ten sposób została zachowana konstytucyjna ciągłość władz II RP

◄ **Władysław Raczkiewicz** (1885–1947) – uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, działacz polityczny II RP, prezydent RP na uchodźstwie w latach 1939–1947

Po zajęciu Francji przez Niemców polski rząd przeniósł się do Londynu. Prezydent Raczkiewicz sprawował swój urząd przez całą II wojnę. Z kolei po śmierci Sikorskiego urząd premiera sprawował ludowiec **Stanisław Mikołajczyk**, a potem socjalista **Tomasz Arciszewski**. Funkcję naczelnego wodza obejmowali kolejno generałowie **Kazimierz Sosnkowski**, **Tadeusz Komorowski** i **Władysław Anders**.

Głównymi zadaniami polskich władz na emigracji były ochrona interesów polskich obywateli, zachowanie integralności terytorialnej i suwerenności Polski, stworzenie Polskich Sił Zbrojnych (PSZ) na Zachodzie oraz konspiracji zbrojnej w kraju. W krótkim czasie udało się powołać ponad 80-tysięczną armię we Francji składającą się z uchodźców z kraju oraz ochotników wywodzących się ze środowisk emigracyjnych.

◄ **Generał Władysław Sikorski** (1881–1943) – wojskowy i polityk. Przed 1918 r. brał udział w ruchu niepodległościowym, m in. walczył w Legionach Polskich. Odegrał znaczącą rolę w czasie wojny z bolszewikami. W okresie międzywojennym pełnił wysokie funkcje wojskowe i ministerialne, piastował też stanowisko premiera. Skonfliktowany z Józefem Piłsudskim, wyjechał do Francji. Po kampanii wrześniowej stanął na czele rządu, został też mianowany wodzem naczelnym. Zginął w katastrofie samolotu po starcie z Gibraltaru.

Polska flota

Przed wybuchem wojny odesłano część polskich okrętów do portów w Wielkiej Brytanii. Dzięki temu nie doznały one żadnego uszczerbku, wobec czego po klęsce wrześniowej innych polskich formacji flota wojenna stała się ważnym trzonem narodowych sił zbrojnych. Prawdziwie heroicznego wyczynu dokonała załoga okrętu podwodnego ORP *Orzeł*. Podczas walk we wrześniu 1939 r. zawinął on do portu w Tallinnie (patrz mapa na s. 14). Tam został aresztowany i rozbrojony przez estońskie władze. Polscy marynarze potajemnie wymknęli się z portu i popłynęli do Wielkiej Brytanii. Zadanie nie było łatwe, ponieważ odebrano im mapy. Mimo przeszkód okrętowi udało się jednak przedrzeć przez morską blokadę i dotrzeć do Anglii.

W obronie Norwegii, Francji i Wielkiej Brytanii

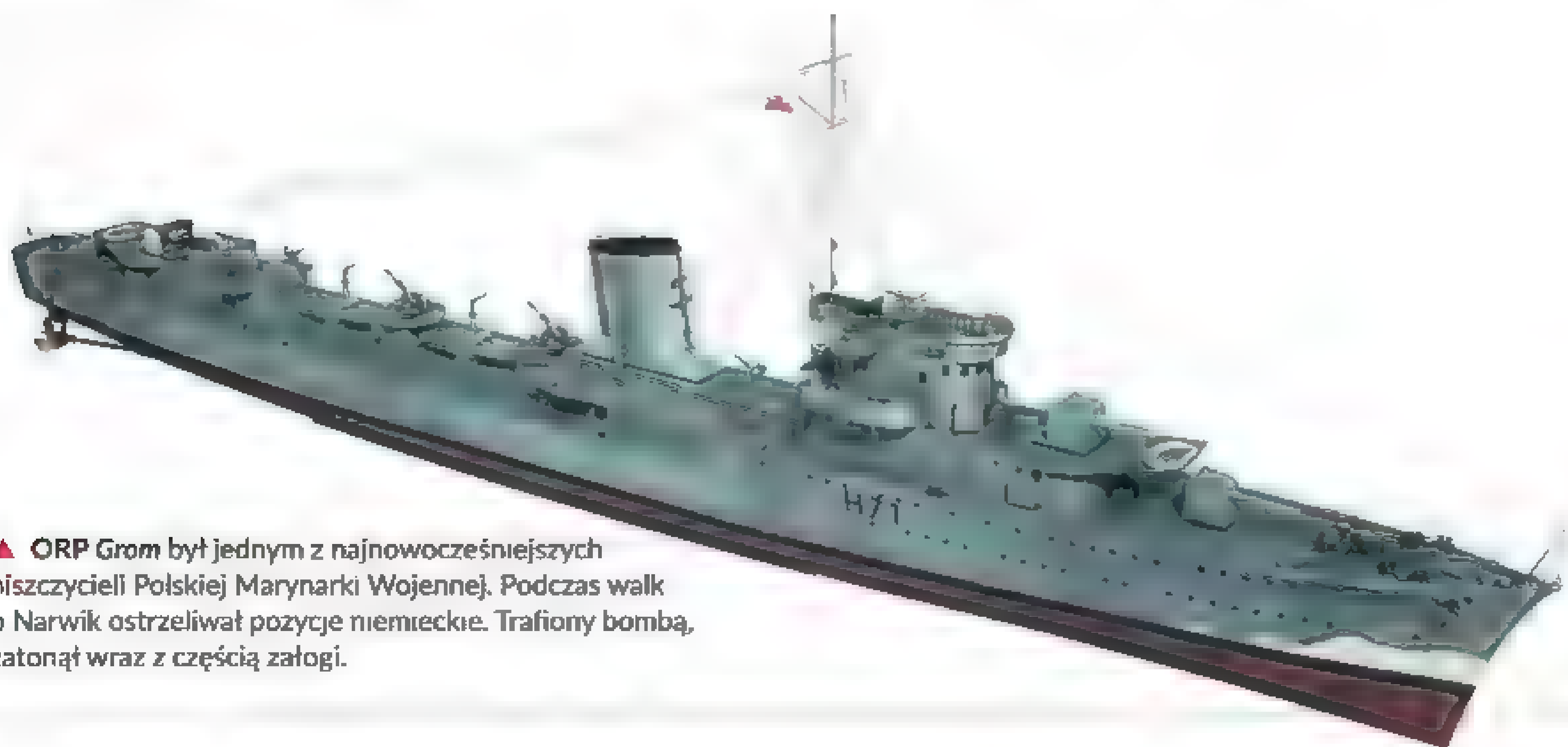
Część polskich oddziałów floty wysłano w 1940 r. do Norwegii. Szczególnie zasłużyły się tam załogi okrętów wojennych ORP *Grom*, *Burza* i *Błyskawica* oraz **Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich**, która bohatersko walczyła o Narwik (patrz mapa na s. 81). W tym samym roku Polacy uczestniczyli w obronie Francji. Po jej kapitulacji w 1940 r. polskie oddziały ewakuowano do Wielkiej Brytanii.

W bitwie o Anglię szczególna rola przypadła **polskim lotnikom**. Ruszyli oni na pomoc mieszkańcom Wysp Brytyjskich, kiedy lotnictwo brytyjskie poniosło duże straty i nie było w stanie walczyć z najeźdźcą. W walkach szczególnie wyróżniły się myśliwskie **dywizjony 302 i 303**. Polacy otrzymali od Brytyjczyków nowoczesne samoloty i wykazali się ponadprzeciętnymi umiejętnościami oraz wojskowym kunsztem. Zestrzelili wiele maszyn wroga, a Dywizjon 303 został uznany za najlepszą jednostkę RAF walczącą w bitwie o Anglię.

▲ **Stanisław Skalski** (1915–2004) – polski pilot, uczestnik bitwy o Anglię w dywizjonie RAF

■ Odszukaj w dostępnych źródłach, czym się wsławił Skalski w czasie II wojny i jakie były jego powojenne losy.

▲ **ORP *Grom*** był jednym z najnowocześniejszych niszczycieli Polskiej Marynarki Wojennej. Podczas walk o Narwik ostrzeliwał pozycje niemieckie. Trafiony bombą, zatonął wraz z częścią załogi.

Układ Sikorski–Majski

Agresja sowiecka na Polskę w 1939 r. i współpraca sowiecko-niemiecka uniemożliwiały jakiekolwiek porozumienie rządu polskiego na emigracji z władzami ZSRS. Kiedy wybuchła wojna między Niemcami a Związkiem Sowieckim, z inicjatywy Wielkiej Brytanii doszło do rozmów polsko-sowieckich. Zakończyły się one **30 lipca 1941 r.** podpisaniem porozumienia przez Władysława Sikorskiego i Iwana Majskiego, sowieckiego ambasadora w Wielkiej Brytanii. Na mocy porozumienia układy niemiecko-sowieckie z 1939 r. uznano za nieważne, choć nie uregulowano kwestii granicy wschodniej II RP. Oba państwa nawiązały stosunki dyplomatyczne. Stalin zgodził się na uwolnienie wszystkich Polaków represjonowanych po 17 września 1939 r. i przetrzymywanych w łagrach. Pozwolił również na utworzenie polskiej armii w ZSRS, która miała podlegać rządowi na uchodźstwie.

▲ Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich wyróżniła się w walkach w Afryce Północnej. Szczególnie wsławiła się w obronie Tobruku (patrz mapa na s. 81) w 1941 r. Na zdjęciu **generał Sikorski odwiedza karpatczyków w oblężonym porcie.**

■ Dowiedz się, jak długo trwało oblężenie miasta.

Armia Polska w ZSRS

Wkrótce po podpisaniu układu Sikorski–Majski powstały w ZSRS polskie przedstawicielstwa dyplomatyczne. Przystąpiono także do tworzenia **polskiej armii, na której czele stanął generał Władysław Anders**. W okolicach Kujbyszewa (dziś Samara – patrz mapa na s. 81) zorganizowano obóz, do którego ściągali Polacy uwolnieni z łagrów, by zaciągnąć się w szeregi wojska. W ślad za ochotnikami napływały do obozu dziesiątki tysięcy kobiet i dzieci. Większość przybyłych była schorowana i wycieńczona podróżą oraz dotychczasowymi warunkami, w których przyszło im żyć. Polska armia w ZSRS, od nazwiska dowódcy zwana **armią Andersa**, miała otrzymywać zaopatrzenie i uzbrojenie, jednak okazały się one niewystarczające na potrzeby tak wielkiej liczby ochotników. Z powodu głodu, braku ciepłych ubrań i odpowiedniego schronienia ogromna część mieszkańców obozu chorowała.

Wobec piętrzących się trudności zdecydowano o ewakuacji Polaków z ZSRS przez Iran na Bliski

TEKST ŹRÓDŁOWY

Układ Sikorski–Majski podpisany w Londynie 30 lipca 1941 r. (fragment).

1. Rząd Związku Socjalistycznych Republik Rad uznaje, że traktaty sowiecko-niemieckie z 1939 r., dotyczące zmian terytorialnych w Polsce, utraciły swą moc. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej oświadcza, że Polska nie jest związana z jakimkolwiek trzecim państwem żadnym układem zwróconym przeciwko Związkowi Socjalistycznych Republik Rad.
2. Stosunki dyplomatyczne między obu rządami będą przywrócone po podpisaniu niniejszego układu [...].
4. Rząd Związku Socjalistycznych Republik Rad wyraża zgodę na tworzenie na terytorium Związku Socjalistycznych Republik Rad Armii Polskiej [...].

Protokół II (tajny)

Z chwilą przywrócenia stosunków dyplomatycznych rząd Związku Socjalistycznych Republik Rad ogłosi amnestię dla wszystkich obywateli polskich, którzy są obecnie pozbawieni swobody na terytorium Związku Socjalistycznych Republik Rad bądź jako jeńcy wojenni, bądź z innych odpowiednich powodów.

1. Wymień najważniejsze postanowienia układu Sikorski–Majski. Które z nich były korzystne dla Polski?
2. Powiedz, czy anulowanie porozumień sowiecko-niemieckich oznaczało zgodę ZSRS na powrót do granic sprzed wybuchu wojny.

Maskotką 2 Korpusu Polskiego był **niedźwiedź** o imieniu Wojtek, wokół którego narosło sporo legend. Przeszedł z polskimi żołnierzami cały szlak bojowy. Uwielbiał jazdę samochodem w szoferce. Swymi sztuczkami zapewniał rozrywkę, za co był wynagradzany smakołykami. Po wojnie został oddany do edynburskiego zoo, gdzie żył do 1963 r.

Wschód. Do sierpnia 1942 r. przetransportowano tam ponad 116 tys. żołnierzy i ludności cywilnej. Na Bliskim Wschodzie oddziały Andersa zostały przeformowane w 2 Korpus Polski i przez Palestynę dotarły do Włoch. Cywile i dzieci do końca wojny pozostali w Palestynie.

Po dotarciu na Półwysep Apeniński 2 Korpus Polski uczestniczył w walkach we Włoszech. Tam od 11 do 18 maja 1944 r. polscy żołnierze brali udział w zażartej bitwie o wzgórze Monte Cassino i pomogli w jego zdobyciu. Następnie Polacy walczyli m.in. o Ankonę i Bolonię.

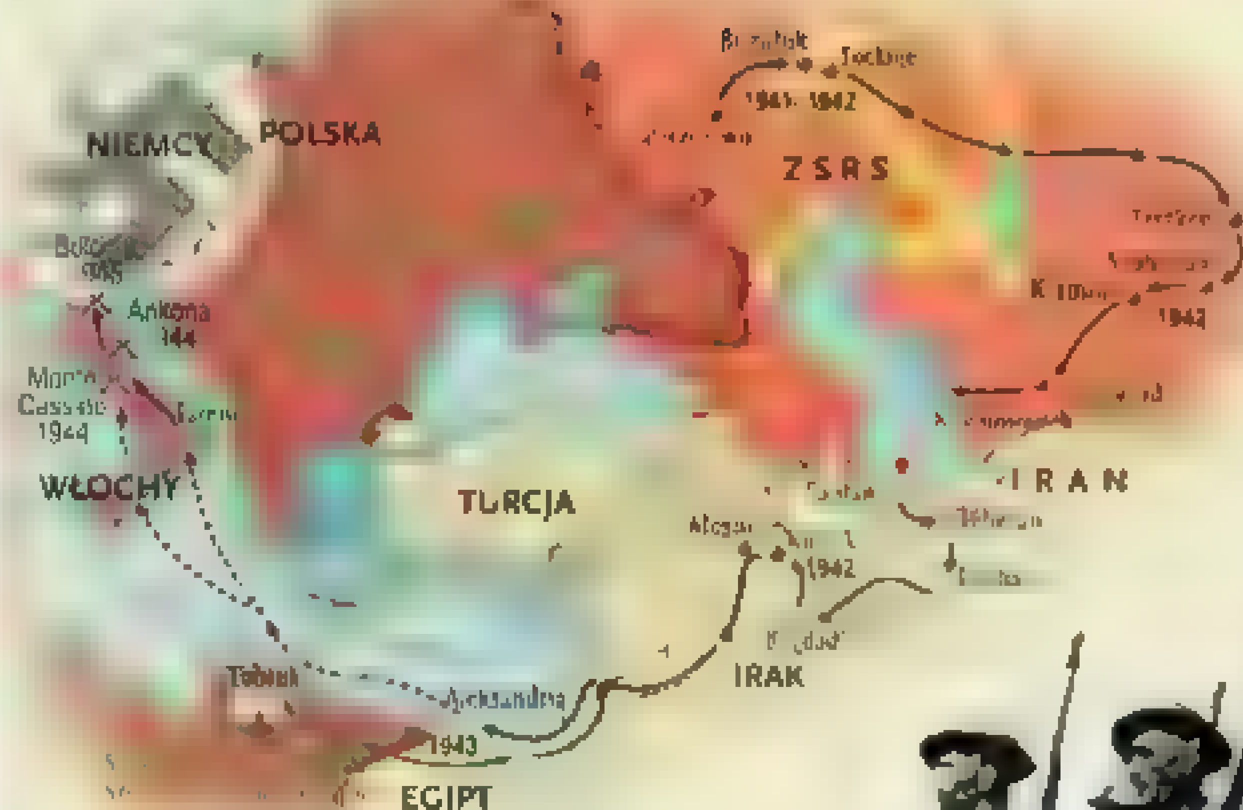
Zerwanie stosunków dyplomatycznych z ZSRS

Sukcesy Armii Czerwonej na froncie wschodnim oraz przyzwolenie Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych na sowiecką dominację w Europie Środkowo-Wschodniej zachęciły Stalina do budowy niezależnego od władz w Londynie polskiego ośrodka politycznego, którego trzon mieli stanowić działacze komunistyczni. **W kwietniu 1943 r.** po ogłoszeniu przez Niemców odkrycia masowych grobów polskich oficerów w Katyniu polski rząd na uchodźstwie zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża z prośbą o wyjaśnienie sprawy. Stalin wykorzystał to jako pretekst i oskarżył Polaków o współpracę z III Rzeszą, a następnie **zerwał stosunki dyplomatyczne z rządem Sikorskiego**.

Zerwanie stosunków dyplomatycznych przez ZSRS było niekorzystne dla rządu polskiego na uchodźstwie, zwłaszcza że nie mógł w tej kwestii liczyć na poparcie ze strony Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii.

Żołnierze generała Andersa

szlak Armii Polskiej generała Andersa

najważniejsze bitwy 2 Korpusu Polskiego generała Andersa w latach 1944–1945

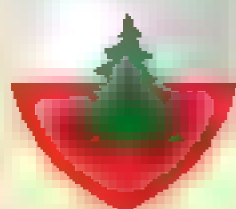
główne miejsca formowania się jednostek

najdalszy zasięg ofensywy niemieckiej w 1942 roku

0 1000 km

▲ 5 KRESOWA DYWIZJA PIECHOTY

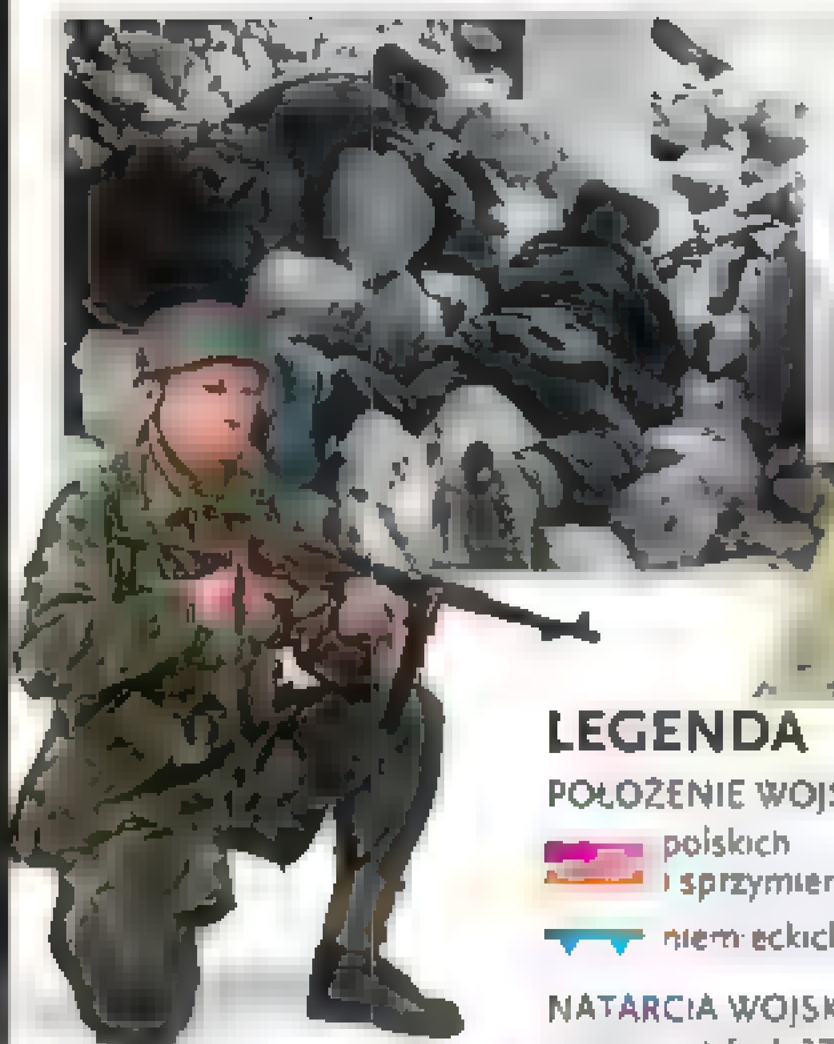

▲ 3 DYWIZJA STRZELCÓW KARPACKICH

BITWA O MONTE CASSINO

Generał Władysław Anders (1892–1970), dowodził walczącym we Włoszech 2 Korpusem Polskim

Trudny górski teren był broniony przez elitarne niemieckie jednostki, w tym spadochroniarzy.

Krwawe i uporczywe walki 2 Korpusu Polskiego, wspierane przez artylerię ciężką i lotnictwo sprzymierzonych doprowadziły do opanowania wzgórza i otwarcia drogi na Rzym

Klasztor na Monte Cassino został niemal całkowicie zniszczony

Praca z infografiką

1. Wskaż przeszkody, które utrudniały aliantom zdobycie wzgórza Monte Cassino.

Wkrótce na Polaków spadł kolejny cios. W katastrofie lotniczej, której okoliczności do dziś nie wyjaśniono, **4 lipca 1943 r. zginął premier Władysław Sikorski**. Utrata przywódcy i uznanego polityka osłabiła rząd emigracyjny wobec aliantów, którzy podczas konferencji teherańskiej zgodzili się na propozycję Stalina oparcia wschodniej granicy Polski na linii Curzona.

Polacy w walkach drugiego frontu

Polskie jednostki stacjonujące w Wielkiej Brytanii wzięły udział w lądowaniu w Normandii. **1 Dywizja Pancerna** dowodzona przez **generała Stanisława Maczka** wyróżniła się w bitwie pancernej pod Falaise [czytaj: falez]. Następnie walczyła w Belgii i Holandii, zdobyła m.in. Bredę (październik 1944 r.) oraz niemiecką bazę morską w Wilhelmshaven (kwiecień 1945 r.).

W czasie II wojny szczególnie wsławiła się także **Samodzielna Brygada Spadochronowa** dowodzona przez **generała Stanisława Sosabowskiego**. Wyszkolono ją do walki w kraju, jednak alianci nie zgodzili się wysłać jej na pomoc walczącej Warszawie (patrz temat 11). Wzięła udział w nieudanej akcji powietrzno-desantowej zachodnich państw alianckich we wrześniu 1944 r. na terytorium okupowanej Holandii.

WARTO WIEDZIEĆ

Generał Władysław Sikorski zginął 4 lipca 1943 r. w Gibraltarze. Samolot, którym wracał do Londynu z inspekcji wojsk polskich, kilkanaście sekund po starcie runął do morza. Oprócz naczelnego wodza zginęło 15 osób, które mu towarzyszyły, w tym jego córka. Uratował się jedynie pilot. Okoliczności tej katastrofy do dzisiaj wywołują wiele pytań. Premier został pochowany na cmentarzu lotników polskich w Newark. W 1993 r. jego ciało sprowadzono z Wielkiej Brytanii do Polski i złożono na Wawelu.

▶ Żołnierze Samodzielnej Brygady Spadochronowej w bojach pod Arnhem.

generał Stanisław Sosabowski (1892–1967)

▶ Czołgi 1 Dywizji Pancernej dowodzonej przez generała Maczka.

generał Stanisław Maczek (1892–1994)

ZAPAMIĘTAJ

- Mimo że Polska była pod okupacją, na uchodźstwie działał rząd RP – początkowo we Francji, a potem w Wielkiej Brytanii.
- Na emigracji powstały też polskie siły zbrojne. Polacy brali udział w walkach u boku sojuszników.
- W lipcu 1941 r. na mocy układu Sikorski–Majski rząd polski nawiązał stosunki dyplomatyczne z ZSRS i uzyskał zgodę na utworzenie na jego terytorium polskiej armii.
- Odkrycie w kwietniu 1943 r. grobów katyńskich przez Niemców Stalin wykorzystał jako pretekst do zerwania stosunków dyplomatycznych z polskim rządem na uchodźstwie.

POLECENIA

1. Powiedz, w jakich okolicznościach utworzono polski rząd na uchodźstwie.
2. Wymień główne polskie formacje zbrojne, które walczyły z Niemcami po stronie aliantów, i podaj miejsca ważniejszych bitew. Zanotuj je w zeszycie przedmiotowym.
3. Scharakteryzuj stosunki polsko-sowieckie od września 1939 r. do lipca 1943 r.
4. Wyjaśnij, dlaczego stosunek aliantów wobec sprawy polskiej podczas konferencji w Teheranie był inny niż na początku II wojny światowej.

9 Polskie Państwo Podziemne

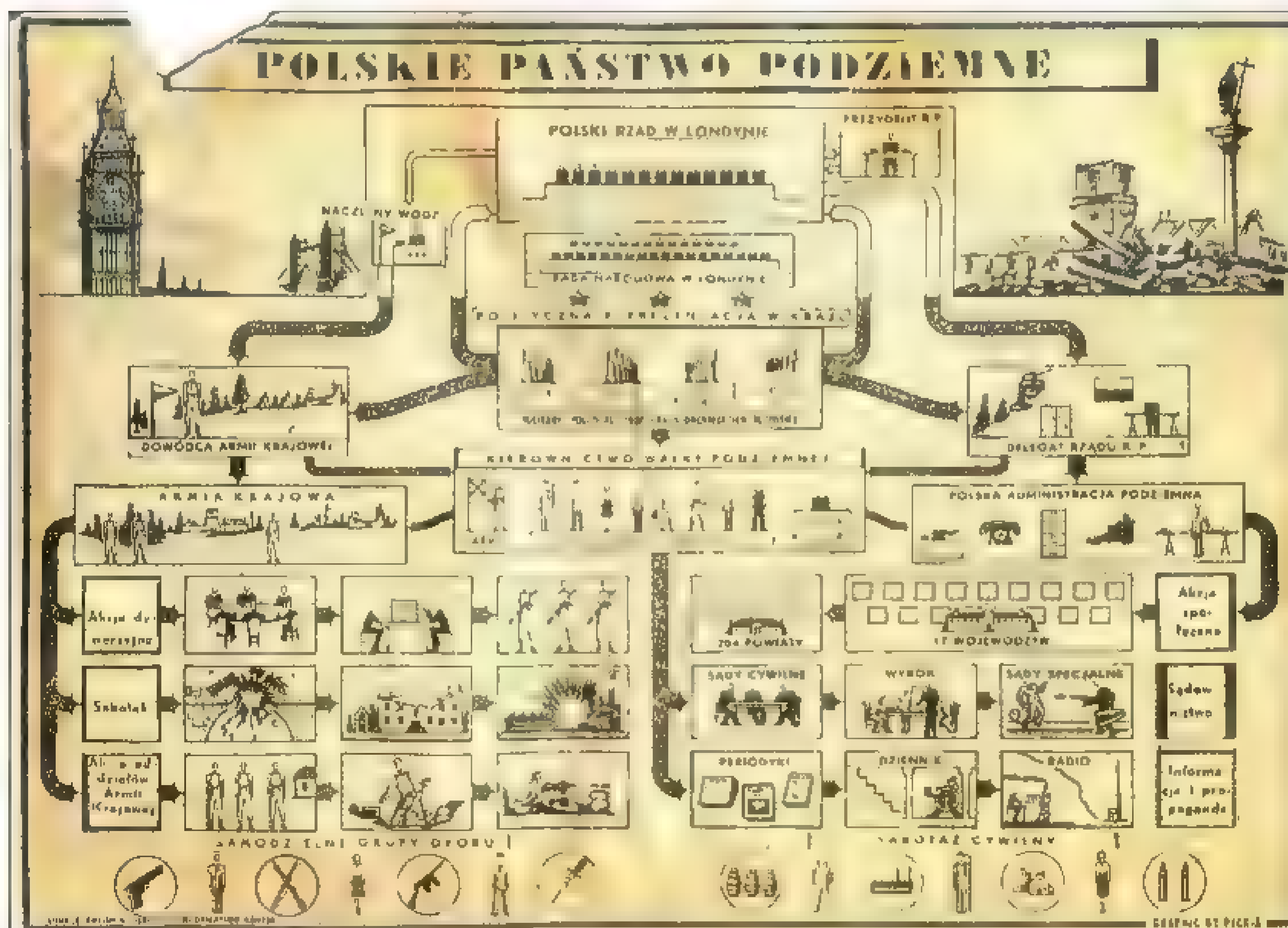
- Przypomnij sobie, które tereny II RP znalazły się we wrześniu 1939 r. pod okupacją niemiecką, a które pod okupacją sowiecką.

Polskie Państwo Podziemne

Klęska wrześniowa była wstrząsem dla polskiego społeczeństwa. Jednak mimo porażki Polacy nie pogodzili się z utratą niepodległości. W kraju okupowanym przez Niemców i Sowietów już jesienią 1939 r. zawiązały się pierwsze konspiracyjne organizacje, podporządkowane rządowi na uchodźstwie. Tworzyły one **Polskie Państwo Podziemne**, zorganizowane w dwóch pionach: cywilnym i wojskowym.

Delegatura Rządu RP na Kraj

W grudniu 1940 r. rząd RP na uchodźstwie powołał przedstawicielstwo krajowe – **Delegaturę Rządu RP na Kraj**, której zadaniem było zorganizowanie

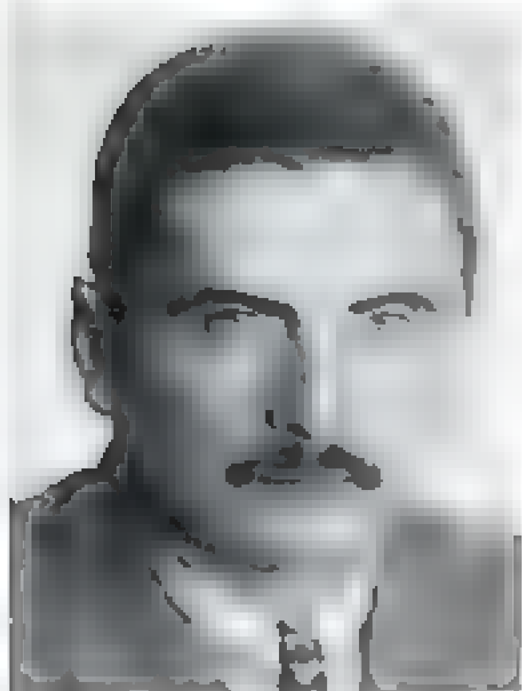

▲ **Struktura Polskiego Państwa Podziemnego**, rysunek z epoki.

- **Wskaż na ilustracji pion cywilny i pion wojskowy. Kto stał na czele każdego z tych pionów?**

SŁOWNICZEK

Polskie Państwo Podziemne – tajna instytucja polskiego państwa powołana do życia w czasie II wojny światowej, które, struktury podlegały rządowi RP na uchodźstwie

Generał Stefan Rowecki „Grot" (1895–1944) – w czasie I wojny światowej żołnierz Legionów Polskich. Od czerwca 1940 r. komendant główny ZWZ, a następnie – AK. Aresztowany w czerwcu 1943 r. przez gestapo i wysłany do obozu koncentracyjnego. Odmówił współpracy z Niemcami i został przez nich zamordowany w 1944 r., po wybuchu powstania warszawskiego.

konspiracyjnej administracji państwowej w okupowanym kraju, kierowanie jej działalnością i przygotowanie się na przejęcie władzy po zakończeniu wojny. Na czele tego organu stał **Delegat Rządu RP na Kraj**. W czasie II wojny funkcję tę pełnili kolejno: Cyryl Ratajski, Jan Piekałkiewicz (torturowany i zamordowany przez Niemców) i Jan Stanisław Jankowski (aresztowany przez Sowietów w 1945 r., zmarł w sowieckim więzieniu).

Delegatura składała się z departamentów, będących odpowiednikami ministerstw, np. spraw wewnętrznych, oświaty, kultury, opieki społecznej, rolnictwa. Zadaniem organów podległych Delegaturze Rządu było także kierowanie walką cywilną.

W Polskim Państwie Podziemnym działał też wymiar sprawiedliwości – wojskowy i cywilny.

Partie polityczne w podziemiu

Działalność konspiracyjną rozwinęli przedstawiciele ugrupowań politycznych. W 1940 r. utworzono **Polityczny Komitet Porozumiewawczy**. Stanowił on namiastkę podziemnego parlamentu. W jego skład wchodziły cztery stronnictwa: Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Pracy, Stronnictwo Narodowe oraz PPS-Wolność, Równość, Niepodległość. W 1944 r. instytucja ta przekształciła się w **Radę Jedności Narodowej**, na której czele stanął Kazimierz Pużak.

SZP–ZWZ–AK

Już 27 września 1939 r. zawiązały się konspiracyjne organizacje wojskowe. Pierwsza powstała **Służba Zwycięstwu Polski (SZP)**, kierowana przez generała Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego. W grudniu 1939 r. rząd na uchodźstwie w jej miejsce powołał **Związek Walki Zbrojnej** (ZWZ), którym początkowo dowodził z Francji generał Kazimierz Sosnkowski. W 1940 r. na stanowisku komendanta głównego zastąpił go **generał Stefan Rowecki** przebywający w okupowanej Polsce. W lutym 1942 r. ZWZ został przemianowany na **Armię Krajową (AK)**. Była ona najliczniejszą w Europie organizacją o charakterze konspiracyjnym. W pierwszych miesiącach 1944 r. liczyła 360 tys. zaprzysiężonych żołnierzy.

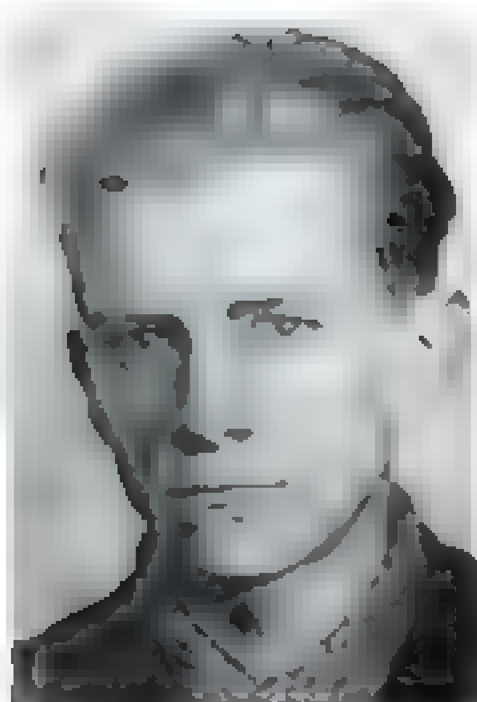
Od początku okupacji prócz ZWZ działały także mniejsze organizacje wojskowe tworzone na bazie stronnictw politycznych. Organem zbrojnym Stronnictwa Ludowego były **Bataliony Chłopskie** (BCh), a Stronnictwa Narodowego – **Narodowa Organizacja Wojskowa** (NOW). Niechętnie podporządkowywały się one Armii Krajowej, starały się raczej zachować sporą niezależność. Niektóre zaś, jak powstałe w 1942 r. **Narodowe Siły Zbrojne** (NSZ), zwierzchności tej wcale nie uznawały. Podobny stosunek do AK prezentowały organizacje komunistyczne.

Walka zbrojna

AK stawiała sobie dwa podstawowe cele: walkę z Niemcami i przygotowanie się do jawnego wystąpienia przeciwko okupantowi (powstania). W związku z tym szkolono kadry, przygotowywano jednostki wojskowe i gromadzono broń. Formami walki bieżącej z okupantem były **dywersja i sabotaż**. Polegały one m.in. na wysadzaniu pociągów i torów kolejowych łączących Niemcy z frontem

▲ Po zakończeniu działań wojennych w 1939 r. powstało kilkadziesiąt oddziałów partyzanckich. Najsłynniejszy z nich działał na Kielecczyźnie do wiosny 1940 r. Dowodził nim major Henryk Dobrzański „Hubal" (na zdjęciu w szaliku).

◀ **Jan Bytnar „Rudy"** (1921–1943) – harcmistrz, podporucznik AK. Został aresztowany przez Niemców, którzy – świadomi, że schwytali ważnego członka ruchu oporu – torturami starali się wymusić na nim zeznania. Mimo cierpień nikogo nie wydał. Z powodu obrażeń odniesionych podczas przesłuchań zmarł cztery dni po uwolnieniu go z rąk gestapo.

◀ **Tadeusz Zawadzki „Zośka"** (1921–1943) – harcmistrz, podporucznik AK, przyjaciel „Rudego" i organizator akcji jego uwolnienia. Sam zginął w czasie innej akcji przeciw okupantowi kilka miesięcy później. Na jego cześć nazwano bata lion Szarych Szeregów (batalion „Zośka"), w którego skład weszła kompania „Rudy".

wschodnim oraz niszczeniu infrastruktury i urządzeń służących okupantowi do prowadzenia wojny.

Innym celem dywersji stał się odwet za brutalne działania władz okupacyjnych wobec Polaków. Jedną z najbardziej znanych akcji był udany **zamach** w lutym 1944 r. **na szefa SS i policji dystryktu warszawskiego Franza Kutscherę** (czytaj: kuczerę). Nazywano go katem Warszawy, ponieważ wprowadził w stolicy wyjątkowy terror. Na ulicach urządzano łapanki, a aresztowanych rozstrzeliwano w publicznych egzekucjach.

W czasie II wojny światowej AK zorganizowała też wiele akcji odbijania więźniów z rąk Niemców. Za najsłynniejszą należy uznać warszawską akcję **pod Arsenałem** w marcu 1943 r. Z rąk Niemców uwolniono wówczas grupę więźniów, wśród których był Jan Bytnar – jeden z dowódców Szarych Szeregów (konspiracyjnego harcerstwa).

▲ **Rotmistrz Witold Pilecki** (1901–1948) jako więzień Auschwitz. Działacz podziemia. W 1940 r. dobrowolnie dostał się do obozu koncentracyjnego Auschwitz, aby założyć organizację konspiracyjną wśród więźniów. Spędził tam 2,5 roku. Zagrożony zdemaskowaniem, uciekł. Wrócił do podziemnej działalności, walczył m.in. w powstaniu warszawskim (dalsze losy patrz s. 108).

Armia Krajowa stanowiła także zbrojne ramię konspiracyjnego wymiaru sprawiedliwości. Członkowie ruchu oporu wykonywali wyroki na okupantach, a także na zdrajcach, konfidentach czy denuncjatorach Żydów.

Wywiad i łączność

Pion wojskowy państwa podziemnego prowadził też **działalność wywiadowczą**. Polacy pozyskiwali wiele cennych informacji potrzebnych aliantom. Największym sukcesem było **zdobycie i przekazanie do Londynu danych na temat niemieckiego pocisku rakietowego V-2 oraz fragmentów tego pocisku**. Dzięki wywiadowi podziemnej armii polskiej udało się zlokalizować ośrodek doświadczalny w Peenemünde na bałtyckiej wyspie Uznam, w którym pracowano nad rakietami V-1 i V-2. Pozwoliło to alianckiemu lotnictwu zniszczyć ośrodek.

WARTO WIEDZIEĆ

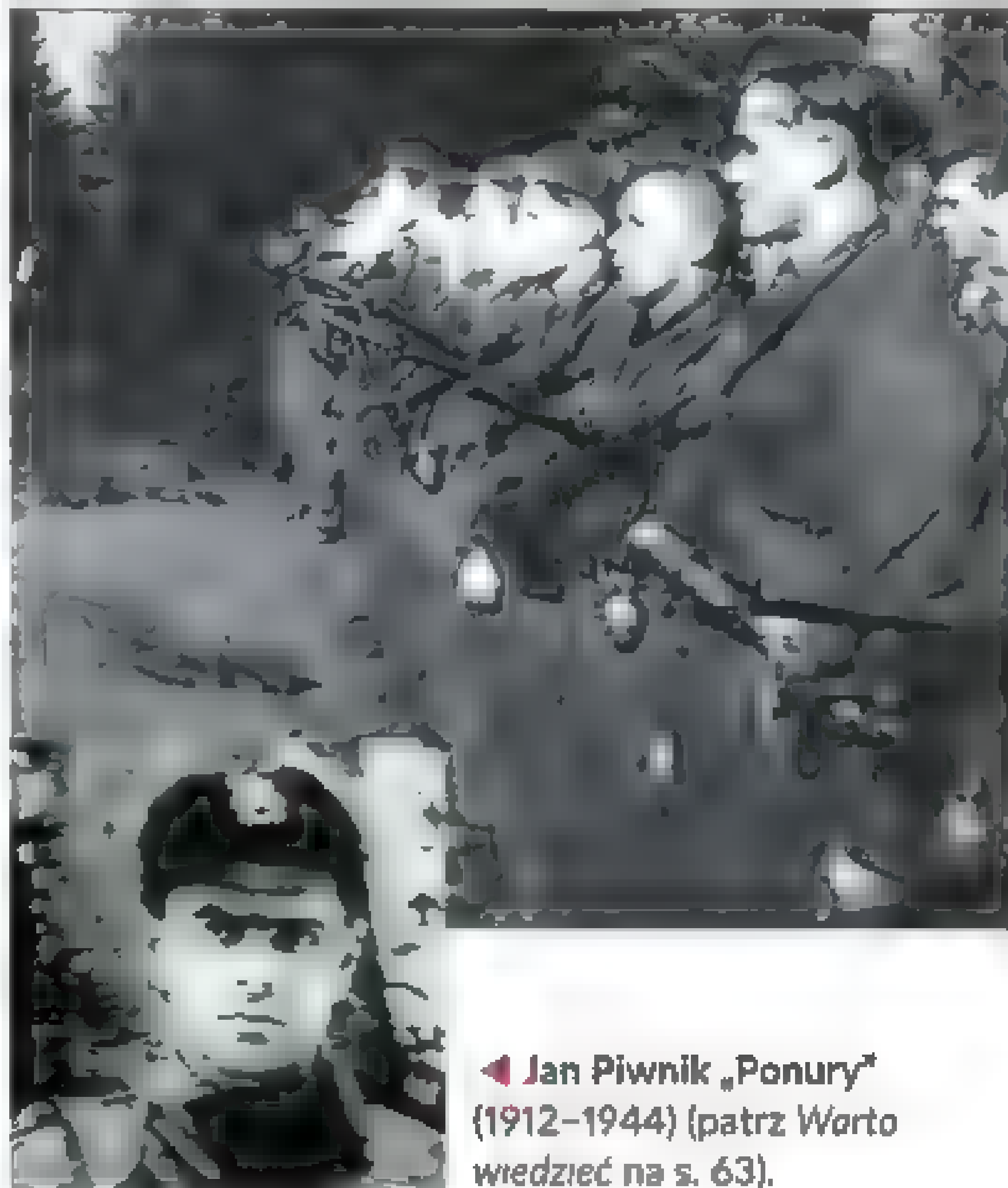
Cichociemni to wyselekcjonowani żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, których po szkoleniu w Wielkiej Brytanii zrzucano na spadochronach do okupowanego kraju. Uczono ich walki wręcz, posługiwania się różnoraką bronią czy zakładania ładunków wybuchowych. Dzięki temu stali się specjalistami w walce partyzanckiej i akcjach dywersyjnych. Działali po cichu i po ciemku, czyli bez rozgłosu i z zachowaniem tajemnicy. Do Polski przerzucono 316 cichociemnych. Jednym z nich był **Jan Piwnik „Ponury"**, który prowadził liczne akcje dywersyjne. Został schwytany przez Niemców, jednak po kilku miesiącach uciekł z więzienia i powrócił do pracy w konspiracji. Przeprowadził udaną akcję uratowania żołnierzy AK z więzienia w Pińsku. Później zorganizował oddział partyzancki działający w Górach Świętokrzyskich. Po przeniesieniu na Kresy zginął w potyczce z Niemcami

Sprawnie działała sieć stałych **kurierów**, którzy zapewniali łączność pomiędzy okupowanym krajem a rządem RP na uchodźstwie. Emisariusze, posługujący się fałszywymi dokumentami, często w przebraniu, musieli w drodze na Zachód przemierzać Niemcy i zajęte przez nich terytoria. Wieźli rozkazy, dokumenty, pieniądze, raporty z okupowanej Polski. Jednym z takich kurierów był **Zdzisław Jeziorański, pseudonim Jan Nowak**, który przedarł się przez Niemcy, by złożyć raport rządowi polskiemu w Londynie i spotkać się z premierem Wielkiej Brytanii, a następnie powrócił do Polski. Kurierką była także **Elżbieta Zawacka „Zo"**, która była jedyną kobietą w szeregach cichociemnych. Setki razy jeździła z meldunkami między Warszawą a Berlinem. Jako emisariuszka AK przedostała się do Anglii i powróciła do kraju zrzucona na spadochronie z samolotu.

Walka cywilna

W okupowanym kraju nie było polskiego radia ani polskich gazet, a okupanci zatajali ważne informacje. Przekazywano je polskiemu społeczeństwu, korzystając z **prasy podziemnej, ulotek, plakatów i napisów na murach**. Jedną z form oporu stanowiło również **tajne nauczanie**.

▼ **Oddział „Ponurego" w Górach Świętokrzyskich**
Część partyzanckiej broni pochodziła z niemieckiej fabryki w Suchedniowie, w której z inicjatywy Piwnika prowadzono tajną produkcję kopii brytyjskich pistoletów maszynowych.

◀ **Jan Piwnik „Ponury"** (1912–1944) (patrz *Warto wiedzieć* na s. 63).

◀ **Obóz partyzancki w lesie.** W 1943 r. działało ponad 40 wielkich oddziałów partyzanckich AK toczących regularne bitwy z Niemcami. Partyzanci szkolili też nowych ochotników, przyjmowali zrzuty lotnicze, organizowali łączność radiową kraju z władzami polskimi na uchodźstwie. Prowadzili wiele akcji przeciwko Niemcom, m.in. wysadzali niemieckie transporty wojskowe, gromadzili broń i amunicję. Mimo surowych represji okupanta pomocy udzielała im ludność cywilna.

Zgodnie z niemieckimi planami Polacy mieli być jedynie tanią siłą roboczą, społeczeństwem bez wykształcenia, dlatego władze okupacyjne zamknęły polskie uniwersytety i szkoły. W tej sytuacji na tajnych kompletach młodzież poznawała dzieje ojczyste i literaturę narodową, uczyła się języka polskiego i innych przedmiotów. W warunkach konspiracyjnych zdawano maturę, a nawet studiowano. Za udział w tajnym nauczaniu groziło aresztowanie, wysłanie do obozu koncentracyjnego, a nawet – śmierć.

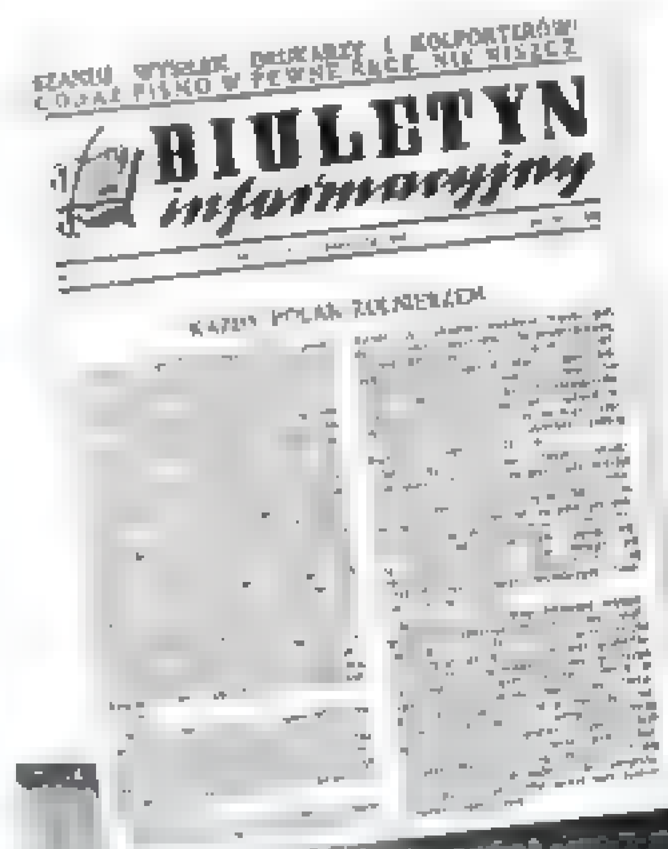
Walka cywilna polegała też na zniechęcaniu ludności do brania udziału w rozrywkach organizowanych przez władze okupacyjne. Na przykład od chodzenia na seanse filmowe miało odwieść Polaków hasło „Tylko świnie siedzą w kinie".

Szare Szeregi

Ważną rolę w walce z niemieckim okupantem odegrały Szare Szeregi (kryptonim Związku Harcerstwa Polskiego działającego w konspiracji). W ramach akcji **małego sabotażu** harcerze zrywali niemieckie obwieszczenia, a także flagi, które zastępowali polskimi. Ponadto kolportowali ulotki, na murach rysowali znak Polski Walczącej oraz hasła wzywające do oporu czy nawołujące do powolnej pracy.

Akcja „N"

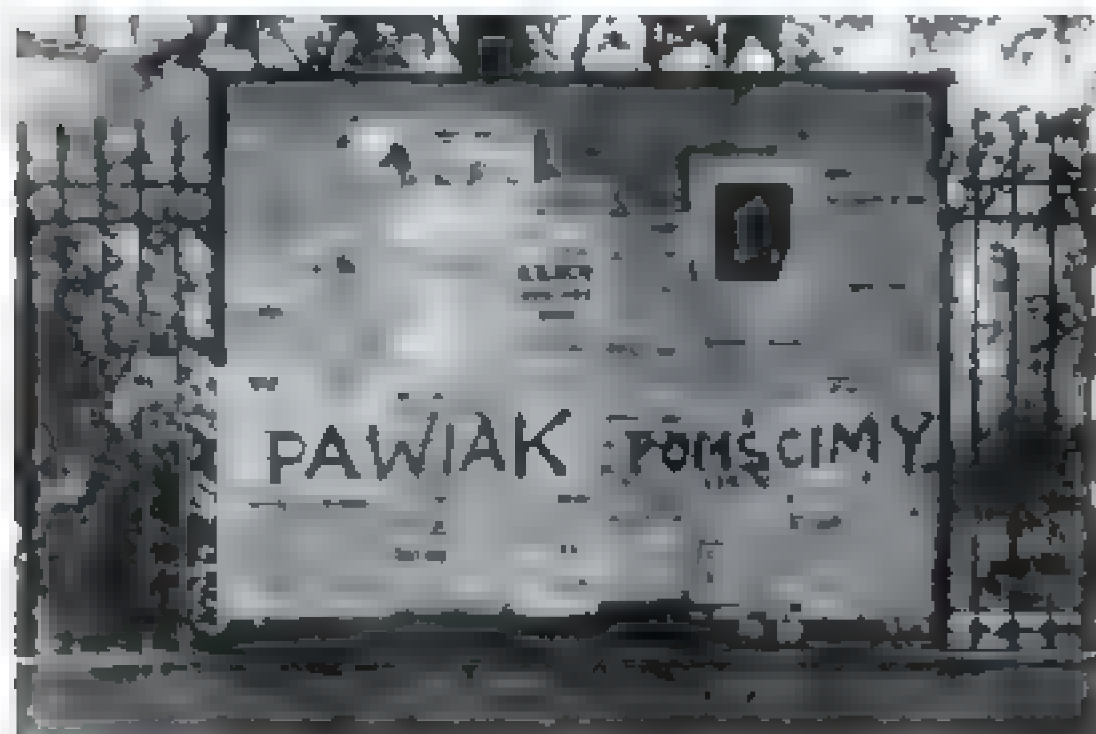
Działania informacyjne i propagandowe Państwa Podziemnego były skierowane nie tylko do Polaków, lecz także do Niemców, zwłaszcza żołnierzy niemieckich. Nosiły one kryptonim **akcja „N"**. W jej ramach drukowano gazetki w języku niemieckim, które wyglądem i treścią miały sugerować, że są wydawane oficjalnie za zgodą władz, lub nasuwać na myśl istnienie niemieckich grup oporu. W specjalnych ulotkach, na plakatach za pomocą karykatur ośmieszano nazistów i podkopywano ich morale. Niektóre dezinformacyjne działania wywoływały spore zamieszanie w szeregach okupanta.

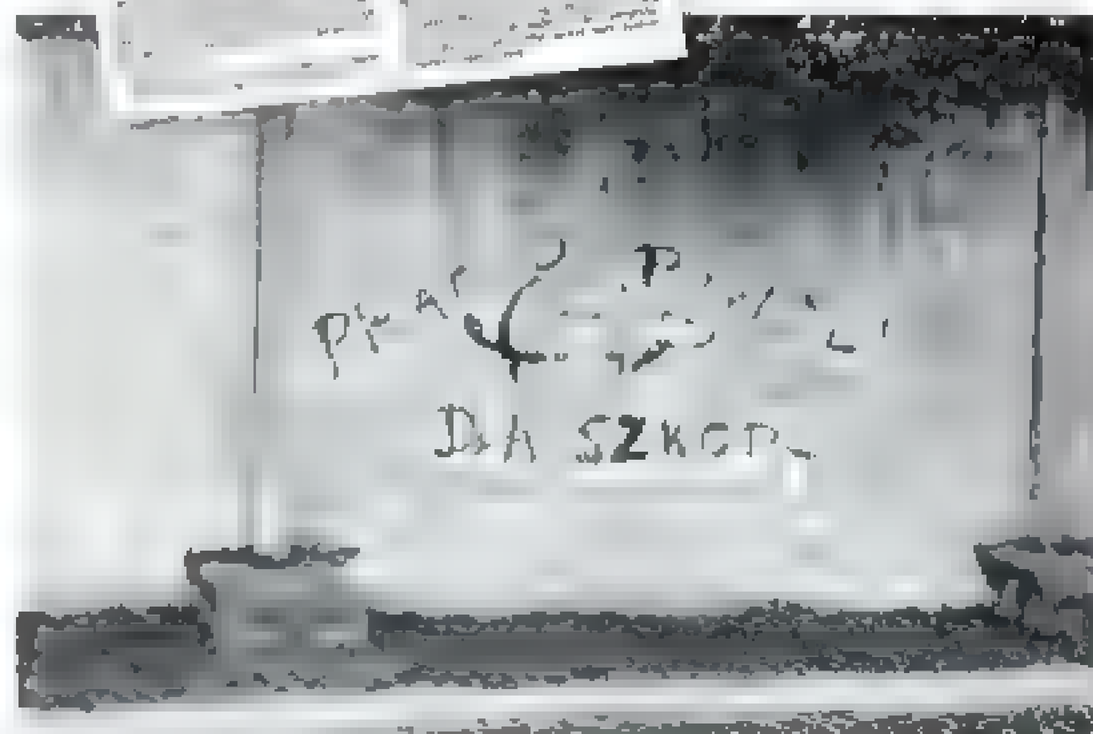

◀ Pierwsza strona „Biuletynu Informacyjnego", tygodnika konspiracyjnego wydawanego w latach 1939–1944.

■ Powiedz, jaką funkcję pełniła prasa konspiracyjna.

▲ Symbole Polski Walczącej, wezwanie do pomszczenia więźniów Pawiaka czy żółw wzywający do powolnej pracy na rzecz okupanta to tylko niektóre z haseł i znaków malowanych na murach i niemieckich afiszach przez harcerzy Szarych Szeregów. Powiedz, w jakim celu malowano na murach takie hasła i znaki.

TEKST ŹRÓDŁOWY

10 przykazań walki cywilnej

„Biuletyn Informacyjny" nr 18/122, 7 V 1942

1) Polska walczy z wrogiem nie tylko poza granicami Kraju, ale i na swoich obecnie okupowanych ziemiach.
2) Do chwili rozpoczęcia rozprawy zbrojnej – wyrazem wojny na ziemiach polskich jest walka cywilna.
3) Udział w walce cywilnej jest obowiązkiem każdego obywatela polskiego.
4) Podstawowym nakazem i obowiązkiem jest poszanowanie prawowitych władz polskich na emigracji oraz posłuch wobec zarządzeń czynników miarodajnych w kraju [władz PPP].
5) Nakazem walki cywilnej w stosunku do okupanta jest bojkot jego zarządzeń i wezwań, utrudnianie mu wszelkiej akcji – w granicach nakreślonych przez kierownictwo życia polskiego oraz absolutny bojkot w stosunkach handlowych, kulturalnych i towarzyskich.
6) Obowiązuje konieczność solidarności społeczeństwa, wspieranie bliźniego Polaka wszędzie, gdzie grozi mu zguba lub nędza.
7) Utrzymywać należy na najwyższym poziomie poczucie honoru narodowego i zgodnie z tym honorem postępować.
8) Należy przeciwdziałać w spotykanych wypadkach odstępstwa Polaka od obowiązujących go zasad postępowania, a to drogą perswazji, napomnień, bojkotu towarzyskiego, wreszcie rejestrowania występnych faktów i przekazania ich odpowiednim czynnikom polskim.
9) Wobec odstępców i zaprzańców obowiązuje bojkot, jak wobec wroga, oraz rejestrowanie ich jako zdrajców.
10) Powinnością każdego Polaka jest troska o ocalenie i zachowanie polskości we wszelkiej postaci, a więc ludzkiej, kulturalnej i materialnej jako sił potrzebnych do wywalczenia wolności i odbudowania Ojczyzny.

1. Wymień w punktach podstawowe normy, którymi Polacy mieli się kierować podczas okupacji.
2. Wyjaśnij, czy za niestosowanie się do wymienionych zarządzeń groziły jakieś sankcje. Jeśli tak, to jakie?
3. Powiedz, w jakim celu został wydany dokument.

ZAPAMIĘTAJ

- W okupowanej Polsce powstało wiele tajnych organizacji cywilnych i wojskowych, tworzących Polskie Państwo Podziemne, podległe rządowi na uchodźstwie.
- Najważniejszym organem władzy cywilnej w okupowanej Polsce była Delegatura Rządu RP na Kraj, pion wojskowy zaś tworzyła Armia Krajowa.
- Polskie Państwo Podziemne było w czasie II wojny światowej najbardziej rozbudowaną organizacją konspiracyjną w Europie.
- AK prowadziła walkę z okupantem za pomocą dywersji i sabotażu oraz tworzyła oddziały partyzanckie, które staczały często regularne bitwy z Niemcami.

POLECENIA

1. Opisz instytucje i organizacje, które tworzyły Polskie Państwo Podziemne. Powiedz, za co każda z nich była odpowiedzialna.
2. Przedstaw metody oporu, które stosowali Polacy wobec niemieckiego okupanta.
3. Podaj przykłady udanych akcji przeprowadzonych przez polskie organizacje konspiracyjne.
4. Wymień najważniejsze ugrupowania polityczne działające w warunkach konspiracyjnych.
5. Odszukaj w dostępnych ci źródłach informacje na temat działalności Szarych Szeregów w czasie II wojny światowej. Sporządź na ten temat krótką notatkę w zeszycie przedmiotowym.

10 Ziemie polskie w latach 1943–1944

Przypomnij sobie, w jakich okolicznościach Stalin zerwał stosunki z polskim rządem na uchodźstwie.

Polska Partia Robotnicza

Nie wszystkie ugrupowania polityczne weszły w skład struktur Polskiego Państwa Podziemnego. Środowiska komunistyczne poparły sowiecką aneksję polskich Kresów i wspierały politykę Stalina. Ich aktywność wzrosła po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. Stalin uznał wówczas, że mogą się one stać użytecznym narzędziem w jego planach podporządkowania sobie Polski. Wobec tego zdecydował o założeniu partii komunistycznej na ziemiach polskich zależnej od władz w Moskwie. Pod koniec grudnia 1941 r. została zrzucona na spadochronach w okolicach Warszawy tzw. grupa inicjatywna, która w styczniu 1942 r. powołała **Polską Partię Robotniczą (PPR)**. W nazwie celowo nie użyto słowa komunizm, gdyż ten kierunek ideowy nie cieszył się wśród Polaków popularnością. PPR wzywała do walki z Niemcami, ale jej głównym zadaniem było zbudowanie podziemia konkurencyjnego wobec Polskiego Państwa Podziemnego.

PPR odmawiała uznania rządu RP na uchodźstwie, który działał na podstawie konstytucji kwietniowej. Partia deklarowała sojusz z ZSRS. Zapowiadała przesunięcie polskiej granicy na zachód i północ. Natomiast wschodnia granica przyszłego państwa polskiego miała przebiegać wzdłuż środkowego i górnego Bugu – podobnie jak granica dzieląca Polskę między III Rzeszę i Związek Sowiecki. Ponadto deklarowała nacjonalizację zakładów przemysłowych i banków oraz wywłaszczenie i parcelację wielkich majątków ziemskich.

KRN

Po zerwaniu stosunków dyplomatycznych z polskim rządem na uchodźstwie Stalin rozpoczął montowanie konkurencyjnego wobec niego ośrodka władzy. W noc sylwestrową 1943/1944 r. przywódcy PPR powołali **Krajową Radę Narodową (KRN)**, której przewodniczył Bolesław Bierut. Uzurpowała ona sobie prawo do reprezentowania narodu, odmawiała zaś tego prawa rządowi polskiemu w Londynie. W odpowiedzi rząd na uchodźstwie i władze Państwa Podziemnego zdecydowały o stworzeniu **Rady Jedności Narodowej** (patrz s. 62).

Wiosną 1942 r. komuniści utworzyli Gwardię Ludową (GL), której dowódcą został Michał Rola-Żymierski. GL liczyła kilka tysięcy żołnierzy, co w porównaniu z kilkusettysięczną Armią Krajową było liczbą niewielką. Prowadziła antyniemieckie akcje sabotażowe, tworzyła oddziały partyzanckie. W istocie jednak czekała na przejęcie władzy w Polsce przez komunistów. W styczniu 1944 r. GL została przekształcona w **Armię Ludową (AL)** – nazwa sugerowała przeciwwagę dla Armii Krajowej. Jej członkowie brali udział w przejmowaniu władzy na terenach zajętych przez Sowietów. W lipcu 1944 r. AL scalono z podporządkowanymi Sowietom oddziałom regularnego wojska polskiego. Mimo to oddziały Armii Ludowej walczyły także w powstaniu warszawskim.

▲ **Niemcy weryfikują straty po wysadzeniu przez żołnierzy Gwardii Ludowej niemieckiego pociągu w 1942 r.**

Wojsko polskie u boku Armii Czerwonej

Jeszcze zanim ZSRS zerwał stosunki z polskim rządem w Londynie, z inicjatywy Stalina w Moskwie w marcu 1943 r. powstał **Związek Patriotów Polskich** (ZPP) z Wandą Wasilewską na czele. Tworzyli go polscy działacze chętni do bliskiej współpracy ze Związkiem Sowieckim. ZPP zaczął organizować wojsko polskie u boku Armii Czerwonej. W maju 1943 r. przystąpiono do formowania **1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki** w Sielcach nad Oką. Jej dowództwo objął generał **Zygmunt Berling**, który wraz z grupą oficerów zdecydował się zdezerterować z armii Andersa. Do jednostki przydzielono wielu oficerów sowieckich i polskich komunistów, wstępowali też do niej Polacy wywiezieni z Kresów w głąb ZSRS w latach 1940–1941. Dywizja zachowała zewnętrzne pozory polskości, chociaż na żołnierskich czapkach i hełmach orzeł był pozbawiony korony.

Z czasem siły zbrojne powstałe z inicjatywy Sowietów rozrosły się do rozmiarów dwóch armii Wojska Polskiego. W 1944 r. wcielano do nich Polaków z ziem polskich zajętych przez Związek Sowiecki. Pod przymusem trafiali do WP także żołnierze AK. Oddziały te brały udział w walkach u boku Armii Czerwonej. Szczególnie ciężkie boje stoczyły **pod Studziankami** oraz podczas przełamywania niemieckich umocnień **na Wale Pomorskim** i w czasie **zdobywania Kołobrzegu**. Polskie oddziały brały również udział w operacji berlińskiej, a niektóre – w szturmie na stolicę III Rzeszy.

▶ Orła 1 Dywizji Piechoty wzorowano na orle z grobowca Bolesława Krzywoustego. Był pozbawiony korony i nie spodobał się żołnierzom, którzy pogardliwie nazywali go z rosyjska *kurica* – kura.

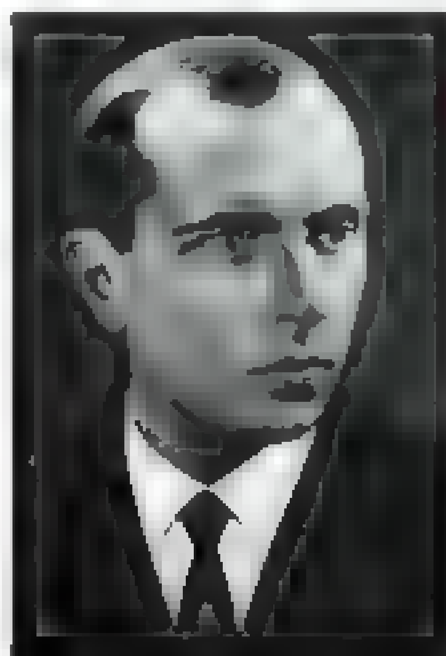

▲ Obraz *Lenino* namalowany przez Michała Bylinę. Chrzest bojowy polska jednostka przeszła **w bitwie pod Lenino** na sowieckiej Białorusi w październiku 1943 r. Źle dowodzona i pozbawiona wsparcia artylerii, poniosła ciężkie straty w starciu z Niemcami i została wycofana z frontu.

Zbrodnia wołyńska

II Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym. Na południowo-wschodnich kresach kraju obok Polaków mieszkali m.in. Ukraińcy, którzy dążyli do utworzenia własnego państwa. Konflikty narodowościowe szły w parze z problemami społecznymi, dlatego stale przybierały na sile. W tych warunkach polityka terroru stosowana przez radykalną Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) doprowadziła do zaostrzenia polityki polskich władz wobec mniejszości narodowych.

W trakcie wojny obronnej 1939 r. dochodziło do wielu akcji sabotażowych i ataków ukraińskich bojówek na wycofujące się polskie oddziały. Po opanowaniu tych terenów w 1941 r. przez wojska niemieckie ukraińscy nacjonaliści, chcąc zbudować własne państwo, wybrali drogę kolaboracji z III Rzeszą. Za przyzwoleniem Niemców sformowali oddziały wojskowe i policyjne. W 1942 r. odłam ukraińskich nacjonalistów związanych ze Stepanem Banderą utworzył **partyzancką Ukraińską Powstańczą Armię** (UPA). Potocznie jej żołnierzy nazywano banderowcami. UPA zorganizowała **antypolską akcję**, której celem była eksterminacja Polaków mieszkających w południowo-wschodnich województwach II RP. Zależało jej na tym, by obszary Wołynia, Podola i wschodniej Małopolski zamieszkiwała wyłącznie ludność ukraińska.

◀ Jednym z przywódców OUN był ukraiński skrajnie nacjonalistyczny polityk **Stepan Bandera** (1909–1959), przeciwnik porozumienia z Polakami, organizator m.in. zamachu z 1934 r., w którym zginął polski minister spraw wewnętrznych. Przez część Ukraińców jest uznawany za bohatera.

Rzeź sąsiadów

W początkach 1943 r. oddziały UPA rozpoczęły krwawe ataki na ludność polską. Do pierwszego doszło 9 lutego w Parośli, gdzie zamordowano 179 mieszkańców. Wkrótce rozpoczęła się masowa eksterminacja Polaków **na Wołyniu**, a następnie **we wschodniej Małopolsce**. Członkowie UPA i współdziałające z nimi grupy Ukraińców dopuszczały się okrucieństw na bezbronnej ludności. Wiele miejscowości zostało dosłownie startych z powierzchni ziemi. Mordowano mieszkańców, a zabudowania i kościoły niszczono. Z rąk UPA ginęli też Ukraińcy, którzy ukrywali zagrożonych Polaków lub nie chcieli brać udziału w ich mordowaniu. Szacuje się, że **w wyniku działań UPA na Wołyniu i we wschodniej Małopolsce zginęło od 70 do 130 tys.** Polaków. Ze względu na masowość zbrodni podanie dokładnej liczby ofiar nie jest możliwe.

▼ **Obszar zbrodni wołyńskiej na tle granic II Rzeczypospolitej**

1. Odczytaj nazwy województw, w których doszło do mordu Polaków.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Raport Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Chełmie z 8 września 1943 r. (fragment).

W niedzielę dnia 29 sierpnia 1943 r. w godzinach nocnych i wczesnym rankiem w powiatach kowelskim, włodzimierskim i lubomelskim dokonano mordu na bezbronnej ludności polskiej. [...] Bandy uzbrojone w broń maszynową i ręczną okrążały poszczególne miejscowości i oświetlały rakietami, a ludność ukraińska z sąsiednich wsi uzbrojona w siekiery, widły, łopaty, kosy i sierpy napadała na poszczególne domy, po kilka lub kilkanaście osób, i mordowała śpiących domowników. Po dokonaniu mordu i wrzuceniu na wpół zabitych do studni, podpalano zabudowania mieszkalne i gospodarcze. Zaledwie mały procent ludności zdołał ujść z życiem.

1. Opisz i oceń postępowanie ukraińskich nacjonalistów wobec ludności polskiej.

Wielu przestraszonych tym, co się stało, masowo uciekało z zagrożonych obszarów. W odpowiedzi na krwawą akcję zorganizowała się polska samoobrona w celu ochrony polskiej ludności. Dochodziło także do akcji odwetowych organizowanych przez Polaków, ale nieproporcjonalnych do ukraińskich napaści. Wydarzenia te na długie lata położyły się cieniem na stosunkach polsko-ukraińskich.

▲ Kilka miesięcy po wydarzeniach na Wołyniu, **28 lutego 1944 r.**, ukraińscy nacjonaliści przeprowadzili kolejną brutalną akcję – **w Hucie Pieniackiej** położonej w Małopolsce Wschodniej. Obecnie wznosi się tam pomnik przypominający o tych krwawych wydarzeniach.

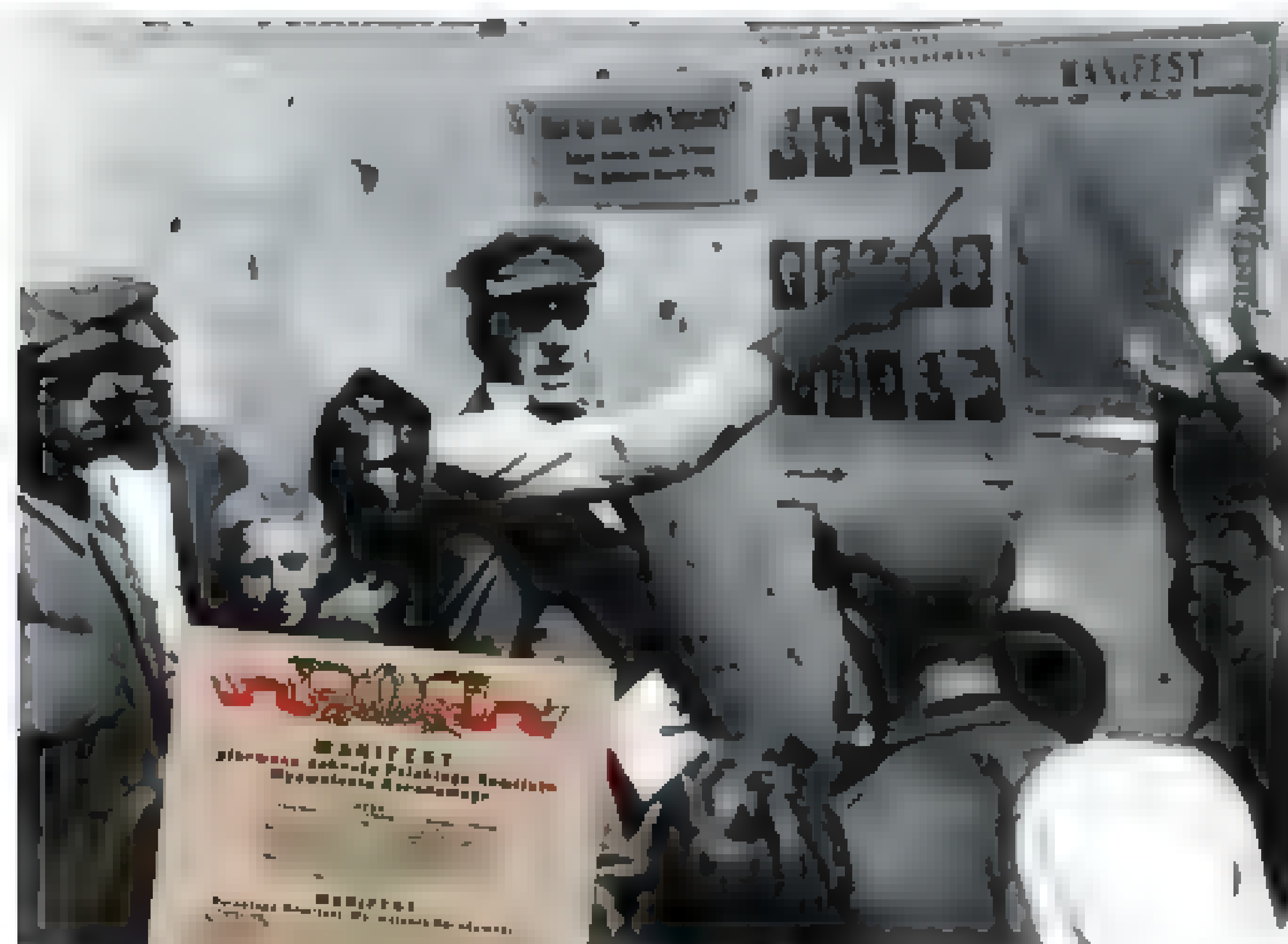
PKWN

Gdy Armia Czerwona przekroczyła Bug, Stalin przystąpił do realizacji kolejnej części swego planu zainstalowania w Polsce komunistycznych rządów. 22 lipca 1944 r. ujawnił swoje istnienie **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN)**. Ogłoszono, że powstał w Chełmie, ale w rzeczywistości został założony dzień wcześniej w Moskwie. Na jego czele stanął Edward Osóbka-Morawski, a wśród członków znalazła się m.in. Wanda Wasilewska. PKWN był całkowicie podporządkowany ZSRS.

W dniu 22 lipca PKWN ogłosił również **manifest**, w którym deklarował walkę z Niemcami, budowę demokratycznego państwa polskiego oraz przeprowadzenie głębokich reform społecznych, gospodarczych i politycznych. Za legalną władzę uznano Krajową Radę Narodową, a nie rząd polski na emigracji. Komitet zapowiedział dążenie do przyznania Polsce ziem aż do Odry i szeroki dostęp do morza. Nie zajął jasnego stanowiska w sprawie granicy wschodniej, choć niedługo później zrzekł się wschodnich województw II RP. W przyszłości miała być też przeprowadzona reforma rolna.

PKWN w praktyce był rządem. W jego skład wchodziły resorty – np. spraw zagranicznych, oświaty czy kultury i sztuki. Komitet na zajętych przez Armię Czerwoną terenach organizował własną administrację i jednocześnie likwidował struktury Polskiego Państwa Podziemnego. Osoby zaangażowane w jego działanie aresztowano, podobnie jak żołnierzy AK.

Z połączenia 1 Armii Wojska Polskiego i Armii Ludowej powstało pod koniec lipca 1944 r. **Ludowe Wojsko Polskie**, na którego czele stanął generał Michał Rola-Żymierski.

Rząd Tymczasowy

W grudniu 1944 r. PKWN przekształcił się w **Rząd Tymczasowy**, uznany przez Sowietów za jedyną reprezentację Polaków. Rząd na uchodźstwie uznał ten fakt za zamach na suwerenność Polski. Jednak na mocy decyzji wielkiej trójki podjętych w lutym 1945 r. podczas konferencji jałtańskiej postanowiono – za plecami Polaków – o konieczności powołania Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, będącego w istocie rozszerzonym Rządem Tymczasowym. Zabiegi Stanisława Mikołajczyka, który został premierem po śmierci Władysława Sikorskiego, nie mogły uratować pozycji legalnych władz Polski w Londynie. Mocarstwa zachodnie nie chciały bowiem z powodu sprawy polskiej pogarszać swoich stosunków ze Stalinem.

▲ **Sowiecki oficer pokazuje polskiej ludności zdjęcia członków PKWN.** Obok wisi Manifest PKWN, zapowiadający m.in. przywrócenie praw i swobód demokratycznych oraz reform społecznych.

■ Powiedz, dlaczego to zdjęcie można uznać za propagandowe.

◄ Manifest PKWN.

ZAPAMIĘTAJ

- Stalin postanowił utworzyć na ziemiach polskich nowy ośrodek władzy, podległy ZSRS, a nie rządowi w Londynie. W 1942 r. powstała Polska Partia Robotnicza, której zbrojnym ramieniem była Gwardia Ludowa (przemianowana na Armię Ludową). Przywódcy PPR powołali Krajową Radę Narodową (KRN), która miała reprezentować naród polski.
- W 1943 r. działający w ZSRS i podporządkowany Stalinowi Związek Patriotów Polskich zorganizował 1 Dywizję Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, dowodzoną przez generała Zygmunta Berlinga.
- W latach 1943–1945 na południowo-wschodnich kresach II RP nacjonaliści ukraińscy dopuścili się masowych mordów na ludności polskiej. W bestialski sposób zamordowano około 100 tys. Polaków.
- Po przekroczeniu Bugu przez Armię Czerwoną polscy komuniści z poparciem Stalina w lipcu 1944 r. powołali PKWN, ośrodek władzy konkurencyjny wobec rządu RP w Londynie. W grudniu 1944 r. PKWN przekształcił się w Rząd Tymczasowy, uznany przez ZSRS.
- Na konferencji w Jałcie wielka trójka ustaliła, że nowy rząd powstanie przez rozszerzenie komunistycznego Rządu Tymczasowego.

POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie działania podjął Stalin, by stworzyć na ziemiach polskich nowy ośrodek władzy. Dlaczego mu na tym zależało?
2. Przypomnij sobie, w jakich okolicznościach utworzono 1 Dywizję Piechoty im. Tadeusza Kościuszki.
3. Wymień powody konfliktu polsko-ukraińskiego w Małopolsce Wschodniej. Powiedz, dlaczego przybrał on tak krwawą formę.
4. Na podstawie ustaleń konferencji jałtańskiej dotyczących Polski scharakteryzuj stosunek mocarstw do sprawy polskiej.

11 Powstanie warszawskie

■ Przypomnij sobie, kiedy się odbyła konferencja w Teheranie, kto wziął w niej udział i co ustalono.

Plan „Burza"

Porażki III Rzeszy w 1943 r. na froncie wschodnim oznaczały, że Armia Czerwona, po wyparciu wojsk niemieckich, wkroczy na ziemie polskie. Sytuacja ta zmusiła władze polskiego podziemia do zmiany dotychczasowych planów strategicznych. Zdawano sobie sprawę z tego, że przegrana Niemiec nie musi oznaczać wolności dla Polski. Obawiano się ZSRS, tym bardziej że Sowieci nie utrzymywali stosunków dyplomatycznych z rządem polskim na emigracji. Odrzucono więc wcześniejszy pomysł powszechnego powstania na rzecz lokalnych wystąpień przeciwko Niemcom, które miały być organizowane, gdy oddziały Hitlera będą się cofały przed nacierającą Armią Czerwoną. Armia Krajowa oraz struktury cywilne Polskiego Państwa Podziemnego wobec wojsk sowieckich miały występować jako pełnoprawne polskie władze. Ten strategiczny plan otrzymał kryptonim **„Burza"**.

▶ Żołnierze Armii Krajowej i Armii Czerwonej na ulicach Wilna po sześciu dniach wspólnej walki o miasto. Niestety szybko zakończył się okres współdziałania. Po zdobyciu miasta żołnierzy wileńskiej AK Sowieci zesłali do Kaługi, gdzie pracowali przy wyrębie lasów

Militarnie „Burza" była skierowana przeciwko Niemcom, politycznie zaś – przeciwko Sowietom. Chodziło o to, by zmusić ZSRS do uznania polskich władz oraz zapewnić Polsce suwerenność.

„Burza" na Kresach

W styczniu 1944 r. Sowieci przekroczyli przedwojenną granicę Polski i pod koniec miesiąca doszło do pierwszych akcji w ramach „Burzy". Najszerszy zasięg miały one na Wileńszczyźnie oraz w województwach lwowskim i tarnopolskim. W lipcu Armia Krajowa razem z Armią Czerwoną opanowały **Wilno**, a w mieście ujawniła się polska administracja. Sowieci jednak niechętnie odnieśli się do tych polskich działań. Dowódców AK i członków władz cywilnych aresztowano. Żołnierzy Armii Krajowej zmuszano do wstępowania do polskich jednostek tworzonych pod patronatem ZSRS. W razie odmowy zsyłano ich w głąb Związku Sowieckiego. Podobnie się stało we Lwowie, po jego wyzwoleniu, a także na Lubelszczyźnie i w Rzeszowskiem.

Decyzja o wybuchu powstania

Niepowodzenie planu „Burza" na Kresach, zbliżanie się wojsk sowieckich do Warszawy oraz zainstalowanie prosowieckich władz w Lublinie sprawiły, że władze podziemnej Polski stanęły przed dylematem, czy rozpoczynać powstanie w stolicy. Warszawa bowiem początkowo nie była przewidywana jako miejsce walk powstańczych. Dopiero polityka sowiecka doprowadziła do konieczności podjęcia takiej decyzji. Wyzwolenie Warszawy przez AK miało być najważniejszym argumentem przemawiającym za objęciem władzy w kraju przez przedstawicieli Polskiego Państwa Podziemnego. Liczono, że przypomni to światu sprawę polską, a reakcja światowej opinii publicznej zmusi Sowietów do uznania suwerenności Polski.

Za wybuchem powstania przemawiało także postępowanie Niemców obserwowane przez warszawiaków. W lipcu 1944 r. rozpoczęli przygotowania do ewakuacji miasta. Do walki wzywali też komuniści związani z PKWN. Wszystkie te czynniki doprowadziły dowództwo AK do podjęcia decyzji o rozpoczęciu zrywu w stolicy.

Pierwsze dni powstania

Powstanie wybuchło **1 sierpnia 1944 r.** o godz. 17.00 zwanej godziną W. Do walki przeciwko niemieckiemu garnizonowi ruszyli powstańcy, spośród których zaledwie co dziesiąty mógł liczyć na otrzymanie broni palnej. Reszta poszła w bój wyposażona w granaty i butelki z benzyną. Zapasy amunicji obliczano na kilka dni walki. Wierzono, że broń i wojskowe wyposażenie uda się zdobyć od pokonanych Niemców.

Kiedy dowództwo AK wydawało decyzję o powstaniu, zakładało, że potrwa ono parę dni. Inicjatorzy zrywu mieli nadzieję nie tylko na ofensywę sowiecką, lecz także na wsparcie aliantów zachodnich.

W pierwszych dniach walk żołnierzom AK nie udało się jednak zająć całego miasta. Bardzo szybko zakończyły się boje na Pradze. Powstanie toczyło się – z różnym natężeniem – w poszczególnych dzielnicach lewobrzeżnej Warszawy. Na początku sierpnia powstańcom udało się przejściowo opanować znaczną część stolicy: wschodnią Wolę, Starówkę, Śródmieście, Powiśle, Czerniaków, a także pozycje na Mokotowie i Żoliborzu. Ulice pokryły się siecią barykad, nad którymi powiewały biało-czerwone flagi. Jednak strategiczne punkty Warszawy pozostały w rękach niemieckich.

▲ W lipcu 1944 r. Niemcy zaczęli ewakuację swoich żołnierzy z Warszawy. Przy okazji zabierali ze sobą dobra kultury ze stołecznych muzeów. Na zdjęciu gmach Zachęty, a przed nim samochody ciężarowe załadowane dziełami sztuki wyniesionymi z galerii.

Na wyzwolonych obszarach ujawniły się władze Państwa Podziemnego: Delegatura Rządu na Kraj, Krajowa Rada Ministrów i Rada Jedności Narodowej. Zaczęły działać powstańcza administracja i sądownictwo, uruchomiono powstańczą radiostację „Błyskawica",

◀ Generał Tadeusz Komorowski „Bór" (1895–1966) – w latach 1943–1944 dowódca AK. Podjął decyzję o wybuchu powstania warszawskiego.

◀ Generał Antoni Chruściel „Monter" (1895–1960) – komendant Okręgu Warszawa AK, dowódca powstania warszawskiego.

wydawano powstańcze gazety. Zorganizowano także Harcerską Pocztę Polową.

Kiedy Hitler dowiedział się o wybuchu powstania, nakazał je bezwzględnie stłumić, wymordować mieszkańców, a miasto – zniszczyć. Na dowódcę sił niemieckich wyznaczono generała Ericha von dem Bacha-Zelewskiego. Pod jego rozkazami służyły m.in. oddziały złożone z kryminalistów. Niemcy sprowadzili także do Warszawy służących pod ich zwierzchnictwem kolaborantów z terenów sowieckich, m.in. Rosjan i Ukraińców. Już w początkach powstania żołnierze Hitlera oraz jego sojusznicy dopuścili się zbrodni na wielką skalę – bestialsko wymordowali kilkadziesiąt tysięcy cywilnych mieszkańców dwóch

WARSZAWA W POWSTANIU 1944 ROKU

◀ **Opaska powstańcza.** Litery WP miały pokazywać, że powstańcy należą do Wojska Polskiego

▶ **Żołnierze niemieccy** uczestniczący w tłumieniu powstania warszawskiego (rekonstrukcja).

TEKST ŹRÓDŁOWY

Przemówienie wygłoszone w powstańczym Polskim Radiu przez Delegata Rządu RP na Kraj, wicepremiera Jana Stanisława Jankowskiego, w piątą rocznicę wybuchu wojny, Warszawa 1 września 1944 r. (fragment).

Szereg przyczyn spowodował naszą walkę powstańczą: Chcieliśmy odeprzeć z bronią w ręku przygotowany przez Niemców ostatni zamach na żywe siły Polski w chwili opuszczania Kraju, chcieliśmy przeszkodzić w zapowiadanej zemście na buntowniczej Warszawie. Chcieliśmy światu okazać, że dążąc do istotnej niepodległości, nie chcemy otrzymać wolności od nikogo w podarunku, aby wraz z podarunkiem nie były nam dyktowane warunki sprzeczne z interesami, tradycjami i godnością Narodu. Wreszcie chcieliśmy uwolnić Polskę od gniotącej zmory kaźni gestapo i mordowni więziennych. Chcieliśmy być wolni i wolność sobie zawdzięczać.

1. Wymień przyczyny wybuchu powstania podane przez Jankowskiego.

dzielnic – **Woli** i **Ochoty** – które stały się celem pierwszego niemieckiego natarcia.

Następnie główny wysiłek najeźdźcy został skierowany na **Starówkę**, zażarcie bronioną przez powstańców. Walki odznaczały się zaciętością, którą sami Niemcy porównywali do walk w Stalingradzie. Determinacja jednak nie wystarczyła. Wojska III Rzeszy miały olbrzymią przewagę w uzbrojeniu i jakości broni. Lotnictwo bez przeszkód bombardowało polskie pozycje, a artyleria prowadziła ostrzał. Po bezskutecznych próbach wyrwania się z okrążenia wykrwawieni powstańcy wycofali się kanałami do Śródmieścia i na Żoliborz, gdzie kontynuowali walkę.

Twarda obrona Starówki pozwoliła na odniesienie kilku sukcesów w innych rejonach miasta, jak chociażby zdobycie silnie bronionego budynku PAST-y w Śródmieściu.

Pomoc nie nadchodzi

Powstańcy liczyli na pomoc aliantów i szybkie dotarcie wojsk sowieckich do miasta. Stalin jednak zatrzymał ofensywę na przedpolach miasta, a zachodnia pomoc nie nadchodziła. Powstanie potępili też komuniści związani z PKWN – choć wcześniej sami nawoływali do walki. Dramatyczne zabiegi o pomoc i wsparcie oraz

SŁOWNICZEK

rzeź Woli – niemieckie mordy masowe na ludności cywilnej warszawskiej dzielnicy Woli w czasie powstania warszawskiego

WARTO WIEDZIEĆ

Rzeź Woli. Na opanowaną przez powstańców Wolę, warszawską dzielnicę, Niemcy uderzyli w sobotni poranek 5 sierpnia 1944 r. Zgodnie z rozkazami żołnierze niemieccy rozpoczęli masowe mordy ludności cywilnej. Nie oszczędzano nikogo – rozstrzeliwano dorosłych i małe dzieci. Zabijano duchownych, pacjentów szpitali, lekarzy i pielęgniarki. Budynki, z których wyganiano ludzi, były podpalane. Mordy kontynuowano także w kolejnych dniach. Na ulicach leżały tysiące ciał pomordowanych. Specjalne grupy nadzorowane przez Niemców układały je w stosy i paliły. W czasie rzezi Woli Niemcy zabili ok. 40 tys. osób. Była to jedna z największych takich zbrodni w czasie II wojny światowej.

▲ **Budynek PAST-y (skrót od Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej) był jednym z najwyższych wieżowców w przedwojennej stolicy. W czasie powstania stał się miejscem zaciętych walk.**

nacisk opinii publicznej spowodowały, że nad Warszawę ruszyły **alianckie samoloty ze zrzutami broni**, amunicji, żywności i leków. Startowały one z południa Włoch. Ze względu na to, że Sowieci zabronili korzystania z lotnisk pod swoją kontrolą, samoloty musiały zabierać dodatkowe zbiorniki z paliwem kosztem zaopatrzenia dla mieszkańców walczącego miasta. Loty nad Warszawę były niezwykle ryzykowne, a większość zrzutów dostawała się w ręce nieprzyjaciela.

Zbrojnej pomocy walczącej Warszawie udzielili żołnierze z armii Berlinga, która wraz z Armią Czerwoną w połowie września zajęła Pragę. Za zgodą Stalina około 2,5 tys. żołnierzy dokonało desantów (wcześniej Niemcy wysadzili mosty) na Żoliborzu, Powiślu i Czerniakowie. Nie otrzymali oni odpowiedniego wsparcia artyleryjskiego i lotniczego, a nawet odpowiedniej ilości sprzętu przeprawowego. Niewyszkoleni do walk w mieście, pomimo męstwa w większości polegli.

Ludność cywilna

Wybuch powstania został przywitany z radością przez żołnierzy AK i wielu mieszkańców miasta. Ludność cywilna spontanicznie pomagała powstańcom: żywiła ich, kwaterowała, brała też udział w budowaniu umocnień. Z czasem postawa ludności zmieniła się z powodu przedłużania się walk, drastycznego pogorszenia się warunków życia codziennego, niemieckich zbrodni i rosnącej liczby ofiar. Dochodziło do aktów wrogości wobec powstańców, których obciążano winą za cierpienia mieszkańców miasta. Należy jednak podkreślić, że powstanie nie mogłoby trwać tak długo bez pomocy ludności cywilnej.

Kapitulacja powstania

Powstańcy walczyli z heroiczną odwagą. Przewaga militarna nieprzyjaciela, brak pomocy, duże straty i cierpienia ludności wpłynęły na decyzję polskiego dowództwa o zakończeniu walki. Układ o zaprzestaniu działań wojennych w Warszawie podpisano **2 października 1944 r.** – po 63 dniach walki powstańcy złożyli broń i trafili do niewoli. Stolicę musiała opuścić także ludność cywilna, która trafiła do obozów koncentracyjnych, na roboty do Niemiec lub została rozlokowana na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

Powstanie przyniosło olbrzymie straty. Ponad 16 tys. powstańców i 150 tys. cywili zginęło w walce, zostało bestialsko zamordowanych lub straciło życie pod

▼ **Barykada powstańcza w Śródmieściu** Barykady budowano z płyt chodnikowych, worków z piaskiem a także z przewróconych pojazdów, np. tramwajów.

▲ Ludność przy studni, w kolejce po wodę. W mieście brakowało nie tylko wody, lecz także żywności i leków.

▲ Żołnierze wychodzą z kanału. Tylko dzięki kanałom powstańcy utrzymywali łączność pomiędzy walczącymi dzielnicami; tędy transportowano broń i ewakuowano się w chwili zagrożenia.

TEKSTY ŹRÓDŁOWE

Wspomnienia Jana Nowaka-Jeziorańskiego z pierwszych dni powstania (fragment).

Mieszkańcy pobliskich domów, bez żadnego rozkazu z góry, zupełnie spontanicznie budują wzdłuż ulicy barykadę, która ma zamknąć drogę czołgom. Jedni kopią rów, inni wyrzucają przez okna i znoszą ze wszystkich stron, co im w rękę popadnie. Za mało jest łopat i kilofów. Ludzie rozwalają jezdnię, czym się da, niektórzy wyrywają kawałki bruku gołymi rękoma, ale robią to z tak nieprawdopodobnym zapałem i poświęceniem, że w ciągu kilkunastu minut powstaje głęboki rów [...]. Tu, w tłumie [...] zacierają się wszelkie różnice: robotnik ze sklepikarzem obok profesora uniwersytetu, żołnierz z biało-czerwoną opaską z cywilem, starzy z młodymi, chłopcy i dziewczęta. Dźwigają ciężkie kamienie, płyty wyrwane z chodników, znoszą skrzynie, meble. Wydaje się, że w tej ekstazie gotowi, by własne ciała rzucić na bezkształtny stos rosnącej z każdą minutą barykady. W bramie naprzeciwko pokazuje się dozorca z biało-czerwoną chorągwią na drzewcu.

Pamiętniki żołnierzy batalionu „Zośka" z końca sierpnia 1944 r. (fragment).

Wyszliśmy na podwórze, gdzie odbyła się krótka zbiórka plutonu, i po odliczeniu zapuściliśmy się do piwnic. Wszędzie tłumy ludzi. Ktoś od przodu zawołał:

– Dać przejście dla wojska!

W odpowiedzi z dalekiego ciemnego kąta piwnicy dobiegły naszych uszu głośne szepty:

– Macie ich, wojsko... Wojny im się zachciało. Całe miasto zniszczyli... Ludzki dobytek, szczeniaki, spalili! Ludzie stali wzdłuż ścian z pospuszczanymi głowami, nie patrząc nawet na przechodzących żołnierzy. Odprowadził nas tylko pełen gorzkiej nienawiści wzrok [...]. Trudno nam było uwierzyć, że to ci sami ludzie, którzy jeszcze niedawno, w pierwszych dniach powstania, witali nas ze łzami w oczach na ulicach Warszawy, karmili nas i poili, troszczyli się o nas jak najbardziej. Jeszcześmy mieli w pamięci łzy radości i entuzjazmu ulicy na widok naszych mundurów i biało-czerwonych sztandarów. Wtedy nikt nie nazywał nas niszczycielami miasta, barbarzyńcami, bandytami. A przecież my byliśmy tacy sami.

1. Na podstawie tekstów źródłowych porównaj postawę ludności cywilnej wobec powstania i powstańców w pierwszych dniach zrywu i po miesiącu trwania walk.
2. Powiedz, co wpłynęło na zmianę tej postawy.

▲ **Wymarsz oddziałów powstańczych do niewoli.** Niemcy kazali opuścić miasto również ludności cywilnej

gruzami walących się domów. W czasie walk spłonęły bezcenne zbiory dóbr kultury narodowej. Dodatkowo, już po upadku powstania, Niemcy przez kilka miesięcy rujnowali Warszawę, wysadzając i paląc jej zabudowania. Zniszczono wówczas więcej budynków niż w czasie walk.

Spór o powstanie

Spór o sens wybuchu powstania podzielił opinię publiczną. **Zwolennicy** tej decyzji argumentowali, że było ono nieuniknione. Walka zakończyła się klęską, ponieważ powstańcy nie otrzymali wsparcia ze strony wojsk sowieckich i aliantów zachodnich. Jednak zdaniem zwolenników zrywu heroiczny bój stał się symbolem oporu Polaków wobec Niemców i ich determinacji w walce o wolne państwo. Właśnie ta nieugięta postawa powstańców zapobiegła przekształceniu Polski w kolejną republikę sowieckiego państwa.

Przeciwnicy powstania podawali w wątpliwość militarny i polityczny sens zrywu. Oskarżali jego dowódców o przyczynienie się do wymordowania elit narodu i zagłady miasta. Według nich ułatwiło to Stalinowi podporządkowanie sobie Polski. Krytykami powstania byli też komuniści, którzy zdawali sobie sprawę z jego antysowieckiego znaczenia politycznego.

ZAPAMIĘTAJ

- Zbliżanie się Armii Czerwonej do przedwojennych granic Polski wpłynęło na podjęcie decyzji przez przywódców Polskiego Państwa Podziemnego o wprowadzeniu w życie planu „Burza".
- Gdy Armia Czerwona zbliżyła się do miasta, 1 sierpnia 1944 r. o godzinie 17.00 (godzina W) w Warszawie wybuchło powstanie skierowane przeciwko Niemcom.
- Po 63 dniach heroicznej walki powstanie zakończyło się klęską.

POLECENIA

1. Przedstaw główne założenia planu „Burza". Co wpłynęło na wybór takiego planu?
2. Opisz przyczyny wybuchu i przebieg powstania.
3. Powiedz, dlaczego alianci zachodni i ZSRS zrobili tak niewiele, by przyjść na pomoc walczącej Warszawie.
4. Jaka jest twoja ocena decyzji o wybuchu powstania? Swoją odpowiedź uzasadnij.

Polska w latach II wojny światowej

● Pod koniec września, gdy trwały jeszcze walki, III Rzesza i ZSRS podpisały w Moskwie **traktat o przyjaźni i granicy**, na mocy którego podzieliły między siebie terytorium II Rzeczypospolitej. Granica została wyznaczona wzdłuż rzek: Pisa, Narew, Bug, San.

● Pomorze Gdańskie, Wielkopolska, polska część Górnego Śląska, Łódzkie, część Mazowsza i Suwa szczyzna zostały bezpośrednio **wcielone do III Rzeszy**. Z pozostałych terenów Niemcy utworzyli **Generalne Gubernatorstwo** ze stolicą w Krakowie, na którego czele stanął Hans Frank.

● Po inwazji Niemiec na ZSRS w czerwcu 1941 r. obszar GG powiększono **o dystrykt Galicja ze Lwowem**. W tym samym czasie **Białostocczyzna**, zajmowana dotychczas przez ZSRS, została przyłączona do III Rzeszy.

● **Ziemie wcielone do III Rzeszy** były germanizowane. Władze niemieckie prowadziły tam celową akcję eksterminacyjną skierowaną przeciwko polskiej inteligencji. Polaków pozbawiano majątków, a kilkaset tysięcy wysiedlono do GG. Ludność polską na Śląsku i Pomorzu Niemcy zmuszali do wpisywania się na niemiecką listę narodową (folkslistę).

● Dużemu wyzyskowi ekonomicznemu zostało poddane **Generalne Gubernatorstwo**, które w planach nazistów miało dostarczać III Rzeszy siły roboczej i surowców. Okupant nakazał chłopom obowiązkowo oddawać płody rolne – były to tzw. kontyngenty. W GG władze okupacyjne posługiwały się terrorem, który przejawiał się masowymi egzekucjami, łapankami na ulicach, pacyfikacjami wsi, wywózką ludności do obozów koncentracyjnych i na przymusowe roboty do Niemiec.

● Przykładami aktów hitlerowskiego **terroru** na ziemiach polskich są liczne aresztowania i mordy ludności. W listopadzie 1939 r. Niemcy aresztowali 183 wykładowców i pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także innych uczelni. Większość z nich wywieźli do obozu koncentracyjnego. Wiosną 1940 r. przeprowadzili akcję „AB", w której trakcie aresztowali i rozstrzelali w Palmirach pod Warszawą 3,5 tys. osób – głównie inteligencji i działaczy politycznych. Po zajęciu Lwowa w początkach lipca 1941 r. Niemcy rozstrzelali wielu tamtejszych polskich profesorów wraz z rodzinami.

● Hitlerowcy stosowali zasadę odpowiedzialności zbiorowej. Z tego powodu np. **w Wawrze pod Warszawą** w zemście za zabicie dwóch Niemców rozstrzelali 106 Polaków.

● Na terenach zdobytych we wrześniu 1939 r. (oprócz przekazanej Litwie Wileńszczyzny) Sowieci przeprowadzili fikcyjne wybory. Wybrani delegaci ludowi zwrócili się o przyjęcie ich krajów do ZSRS. W ten sposób **wschodnie kresy II RP zostały wcielone do Związku Sowieckiego**, a ich mieszkańcom narzucono sowieckie obywatelstwo.

● Władze sowieckie prowadziły **restrykcyjną politykę wobec Polaków**. Zlikwidowano polskie szkolnictwo, znacjonalizowano banki, fabryki i majątki ziemskie. Rozpoczęto także akcję zmierzającą do zniszczenia polskich elit. Polaków aresztowano i wywożono na Syberię i do Kazachstanu. Część deportowanych trafiała do łagrów, gdzie zmuszano ich do pracy w kamieniołomach, przy wyrębie lasów lub w kopalniach. W wyniku uciążliwej podróży, złych warunków bytowych i niezwykle ciężkiej pracy tysiące wywiezionych zmarło.

◀ **Maksymilian Maria Kolbe** (1894–1941) – duchowny katolicki, franciszkanin. W czasie okupacji niemieckiej był więziony w obozie koncentracyjnym Auschwitz. Tam dobrowolnie zastąpił więźnia skazanego na śmierć i sam został zabity. Kanonizowany w 1982 r. jako męczennik.

◀ **Juliusz Bursche** (1862–1942) – biskup Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Nie poddał się presji władz okupacyjnych i nie podpisał folkslisty, za co został przez Niemców zamordowany.

● Wielu aresztowanych zostało też zamordowanych. Taki los spotkał polskich oficerów, funkcjonariuszy policji, służb więziennych oraz przedstawicieli elit. Byli oni najpierw przetrzymywani w specjalnych obozach, a następnie **wiosną 1940 r.** zostali rozstrzelani z rozkazu władz sowieckich. Zbiorowe cmentarze zamordowanych Polaków znajdują się w **Katyniu, Piatichatkach, Miednoje, Bykowni** i w **Kuropatach**.

● **17 września 1939 r.** władze II RP przekroczyły granicę z Rumunią i zostały tam internowane. Na mocy konstytucji kwietniowej prezydent Mościcki przekazał swój urząd Władysławowi Raczkiewiczowi. Nowy prezydent powołał we Francji **rząd na uchodźstwie** z premierem generałem Władysławem Sikorskim na czele. Po upadku Francji władze emigracyjne przeniosły się do Londynu. Jednym z głównych zadań polskiego rządu była ochrona interesów polskich obywateli i stworzenie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

● **Polskie wojska** brały udział w bojach o Narwik, w walkach w obronie Francji, w bitwie o Anglię, walczyły też w Afryce Północnej.

● **30 lipca 1941 r.** Władysław Sikorski i sowiecki ambasador w Wielkiej Brytanii Iwan Majski podpisali porozumienie. Na jego mocy wznowiono zerwane stosunki dyplomatyczne pomiędzy Polską i ZSRS. Sowieci zezwolili na tworzenie polskiej armii na swoim terytorium. Na jej czele stanął **generał Władysław Anders**. Trudne warunki bytowe i brak należytego zaopatrzenia wpłynęły na podjęcie decyzji o ewakuacji armii i towarzyszących jej cywili na Bliski Wschód. Armia Andersa brała udział w walkach we Włoszech. W maju 1944 r. polskie oddziały pomogły zdobyć klasztor na **Monte Cassino** w środkowych Włoszech.

● Skomplikowane stosunki narodowościowe na południowo-wschodnich kresach podczas II wojny się zaogniły. **W 1943 r.** ukraińscy nacjonaliści z powstańczej armii UPA rozpoczęli antypolską akcję, której celem było usunięcie Polaków z terenów Wołynia i wschodniej Małopolski. Oddziały ukraińskie atakowały polskie wsie i w bestialski sposób mordowały ich mieszkańców. W wyniku **rzezi wołyńskiej** śmierć poniosło 100 tys. Polaków. Ludność polska zorganizowała samoobronę i akcje odwetowe. Jednak strach przed nacjonalistami ukraińskimi i kolejnymi aktami ludobójstwa doprowadziły do ucieczki części Polaków z miejsc ich zamieszkania.

● W kwietniu 1943 r., po ogłoszeniu przez Niemców odkrycia masowych grobów oficerów polskich w Katyniu, rząd polski na uchodźstwie zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża z prośbą o wyjaśnienie sprawy. **Stalin** wykorzystał to jako pretekst do **zerwania stosunków dyplomatycznych z polskim rządem na emigracji**.

● W dniu **4 lipca 1943 r.** w katastrofie lotniczej w Gibraltarze zginął premier Władysław Sikorski.

● Klęska w wojnie obronnej była wstrząsem dla Polaków, którzy jednak się nie poddali w walce o wolną ojczyznę. W okupowanym kraju działało wiele tajnych organizacji, które utworzyły **Polskie Państwo Podziemne (PPP)** podporządkowane władzom na uchodźstwie. Państwo to było zorganizowane w dwóch pionach: wojskowym i cywilnym. Pierwszy tworzyła Armia Krajowa, drugim kierowała Delegatura Rządu RP na Kraj.

● We wrześniu 1939 r. powstała na ziemiach polskich pierwsza organizacja konspiracyjna – Służba Zwycięstwu Polski. W jej miejsce rząd na uchodźstwie powołał Związek Walki Zbrojnej, który w lutym 1942 r. przekształcił się w **Armię Krajową** (AK).

● Oprócz AK działały na terenach okupowanych Bataliony Chłopskie i Narodowa Organizacja Wojskowa, z której w 1942 r. powstały **Narodowe Siły Zbrojne**. Prowadziły one akcje wywiadowcze i militarne, stosowały dywersję i sabotaż. Z czasem uformowały się oddziały partyzanckie toczące boje z okupantem.

● **Delegatura Rządu RP na Kraj** była w okupowanej Polsce przedstawicielstwem rządu na uchodźstwie. Koordynowała ona walkę i działalność konspiracyjną, była podziemnym rządem. Funkcję podziemnego parlamentu pełnił Polityczny Komitet Porozumiewawczy tworzony przez przedstawicieli partii politycznych działających w konspiracji. W 1944 r. instytucja ta przekształciła się w **Radę Jedności Narodowej**.

● Głównymi zadaniami Polskiego Państwa Podziemnego były **walka z okupantem**, podtrzymywanie ducha oporu w społeczeństwie i przygotowanie powstania.

● **W ramach walki cywilnej** prowadzono akcję informacyjną polegającą na wydawaniu prasy i wydawnictw podziemnych, stosowaniu biernego oporu. Organizowano tajne nauczanie. Działało także konspiracyjne harcerstwo – Szare Szeregi.

● **Pion wojskowy PPP** prowadził działalność wywiadowczą na potrzeby państw sprzymierzonych. Formą bezpośredniej walki z okupantem były dywersja i sabotaż.

● W styczniu 1942 r. z poparciem Stalina rozpoczęła działalność **Polska Partia Robotnicza (PPR)**, która stawiała sobie za cel nie tylko walkę z okupantem, lecz także zdobycie władzy w Polsce przez komunistów. Jej zbrojnym ramieniem była Gwardia Ludowa, przekształcona później w Armię Ludową. Przywódcy PPR w noc sylwestrową

1943/1944 powołali **Krajową Radę Narodową (KRN)** z Bolesławem Bierutem na czele.

● Po zerwaniu stosunków dyplomatycznych ZSRS z rządem polskim na uchodźstwie Stalin zgodził się na zorganizowanie wojska polskiego u boku Armii Czerwonej. Zajęli się tym komuniści ze Związku Patriotów Polskich. **1 Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki**, dowodzona przez generała Zygmunta Berlinga, powstała w Sielcach nad Oką. Zgłosiło się do niej wielu Polaków przetrzymywanych w sowieckich łagrach. Dywizja przeszła chrzest bojowy w bitwie pod Lenino w październiku 1943 r.

● W części Polski zajętej przez Armię Czerwoną rozpoczął działalność zależny od Stalina **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN)**. Razem z KRN stanowił komunistyczny ośrodek władzy, konkurencyjny wobec legalnego rządu RP w Londynie. 22 lipca 1944 r. PKWN wydał manifest, w którym zapowiedział nacjonalizację przemysłu i reformę rolną, ponadto rozbudował administrację i z pomocą wojsk sowieckich szybko rozbudował aparat represji skierowany przeciwko działaczom podziemia i żołnierzom AK.

● PKWN przekształcił się w Rząd Tymczasowy. Przywódcy wielkiej trójki podczas konferencji w Jałcie zdecydowali o utworzeniu w **Polsce Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (TRJN)** na bazie wspieranego przez Stalina komunistycznego Rządu Tymczasowego.

Porządkujemy wiedzę...

◀ Polacy na frontach II wojny światowej

● Z powodu zbliżania się Armii Czerwonej do granic Polski opracowano **plan „Burza"**. Zakładał on uderzenie na wojska niemieckie na zapleczu frontu, tuż przed wkroczeniem Armii Czerwonej, by wystąpić na tych terenach w roli gospodarza wobec Sowietów. Akcja „Burza" skończyła się niepowodzeniem na wschodnich obszarach Polski. Oddziały AK często współdziałały z Armią Czerwoną w walce z Niemcami, jak np. podczas zdobywania Wilna. Mimo to były one później rozbijane przez Sowietów. Władze sowieckie wcielały żołnierzy AK w szeregi Ludowego Wojska Polskiego lub zsyłały do więzień i do łagrów w głąb ZSRS.

● Gdy Armia Czerwona zbliżyła się do Warszawy, **1 sierpnia 1944 r.** w mieście wybuchło powstanie. Powstańcy opanowali znaczną część stolicy, ale wobec militarnej przewagi nieprzyjaciela i wstrzymania ofensywy przez Stalina ponieśli klęskę. Po 63 dniach heroicznej walki, 2 października 1944 r., powstanie upadło. Podczas powstania warszawskiego Niemcy dopuścili się wielkiego okrucieństwa – wymordowali dziesiątki tysięcy cywili. Miasto zostało obrócone w gruzy, a część powstańców i ludności cywilnej trafiła do obozów lub na przymusowe roboty w III Rzeszy.

PAMIĘTAJ O DATACH

wrzesień 1939	• podział ziem polskich między Niemcy a ZSRS • powstanie rządu RP na uchodźstwie • utworzenie SZP w Warszawie (przekształconej w ZWZ)
kwiecień 1940	zamordowanie polskich oficerów w Katyniu
maj–lipiec 1940	niemiecka akcja „AB"
lipiec 1941	zawarcie układu Sikorski–Majski
sierpień 1941	rozpoczęcie formowania Armii Polskiej w ZSRS
styczeń 1942	powstanie Polskiej Partii Robotniczej
luty 1942	utworzenie Armii Krajowej
marzec–sierpień 1942	ewakuacja armii Andersa z ZSRS do Iranu
marzec 1943	utworzenie w Moskwie Związku Patriotów Polskich
kwiecień 1943	• odkrycie grobów katyńskich • zerwanie stosunków dyplomatycznych między ZSRS a rządem polskim na uchodźstwie
maj 1943	początek formowania 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki
lipiec 1943	śmierć generała Władysława Sikorskiego
grudzień 1943/ styczeń 1944	utworzenie Krajowej Rady Narodowej z Bolesławem Bierutem na czele
styczeń 1944	powstanie Rady Jedności Narodowej
maj 1944	walki 2 Korpusu Polskiego na Monte Cassino
marzec 1944	początek realizacji planu „Burza"
22 lipiec 1944	ogłoszenie manifestu PKWN
1 sierpnia 1944	wybuch powstania warszawskiego

Warto przeczytać

M. Apfelbaum, *Dwa sztandary. Rzecz o powstaniu w getcie warszawskim*, Kraków 2003

Armia Krajowa, Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego, red. K. Komorowski, Warszawa 1996.

C. Chlebowski, *Pozdrówcie Góry Świętokrzyskie*, Warszawa 2017.

J. Ciechanowski, *Powstanie warszawskie*, Pułtusk–Warszawa 2009

N. Davies, *Powstanie '44*, Kraków 2004.

S.M. Jankowski, *Karski. Raporty tajnego emisariusza*, Warszawa 2009

T. Kisielewski, *Gibraltar i Katyń*, Warszawa 2009.

A. Kunert, *Ilustrowany przewodnik po Polsce Podziemnej*, Warszawa 1996.

A. Paczkowski, *Pół wieku Polski*, Warszawa 2005.

C. Ryan, *Najdłuższy dzień*, Warszawa 1990.

Rozwiązania zadań zapisz w zeszycie.

TEKST

Raport generała Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego do generała Kazimierza Sosnkowskiego o sytuacji ludności polskiej na terenach wcielonych do ZSRS, 17 III 1940 r.

Od 9 lutego począwszy nastąpiło masowe wywożenie w głąb Rosji elementu pracującego dawniej nie tylko politycznie, ale i społecznie i gospodarczo. Inteligencję wywieziono już poprzednio. Wywożono całe rodziny, starców, kobiety i nawet najmniejsze dzieci, zostawiając pół godziny na spakowanie się. O rozmiarach wysiedlenia może świadczyć, że z pow. lidzkiego odszedł transport 300 wagonów towarowych nieogrzewanych. […] Poza niezwykle minimalną ilością sympatyków komunizmu, przeważnie materialnie zainteresowanych, tak ludność polska, jak i białoruska oczekują z utęsknieniem wskrzeszenia Polski; dawny element komunistyczny rozczarował się i wyrzekł komunizmu, dlatego wielu dawnych działaczów komunistycznych, organizatorów wiejskich komitetów i milicji siedzi dziś w kryminałach sowieckich; celem samoobrony w obawie przed wysiedleniem lub zaaresztowaniem ludność samorzutnie organizuje się i zakłada luźnie działające tajne organizacje, szykując się do działań partyzanckich […]. Po doświadczeniach w wojnie fińsko-rosyjskiej prysły resztki uroku i wiary w potęgę militarną Sowietów, co na początku okupacji odgrywało dużą rolę w nastrojach. […]

Walka o polską szkołę coraz bardziej się rozpala, szkoła polska podlega coraz szybszej likwidacji; dzieje się to przez ciągłe areszty nauczycieli polskich, przez masowe areszty młodzieży gimnazjalnej […]. Młodzież szkolna, i to zarówno gimnazjalna, jak i ze szkół powszechnych, zdała i zdaje co dzień niezwykle chlubny egzamin, jeżeli chodzi o narodowy stan posiadania, najmniejsze dzieciaki staczały czynne walki przy usuwaniu godeł narodowych, zdzierały portrety wodzów komunizmu, walczyły o modlitwę w szkole, a do dziś w kościołach śpiewają *Boże, coś Polskę*.

[…] Bolszewicy masowo wszędzie angażują konfidentów; niestety należy przyznać, że sporo ludzi poszło na tę podłą służbę. Dlatego na terenach bolszewickich swobodna rozmowa jest wykluczona, chociaż jest jeszcze daleko do stosunków panujących w Rosji. Oprócz agentów płatnych jest wielu donosicieli z amatorstwa – załatwiają dawne porachunki, pisząc „donosy"; niestety jest tego dużo. Stosunki gospodarcze pogarszają się z dnia na dzień. […] Dziś miasta i miasteczka mają niezwykły wygląd: prawie wszystkie sklepy są puste i zamknięte.

ZADANIE 1.

Przeczytaj tekst i wskaż wszystkie poprawne dokończenia zdań.

1. **Sowieci większość ludności polskiej**
   A. wywozili.
   B. pozostawiali w domach.
   C. zachęcali do przeniesienia się na teren Generalnego Gubernatorstwa.
2. **Wywożona ludność miała na spakowanie rzeczy**
   A. dwa tygodnie.
   B. dwa dni.
   C. pół godziny.
3. **Polacy**
   A. pozostali bierni wobec działań władz sowieckich.
   B. organizowali samoobronę.
   C. chętnie współpracowali z Sowietami.

ZADANIE 2.

Spośród wymienionych wydarzeń wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i chronologicznie ostatnie.

I wydarzenie chronologicznie pierwsze

A / B / C / D / E / F

II wydarzenie chronologicznie ostatnie

A / B / C / D / E / F

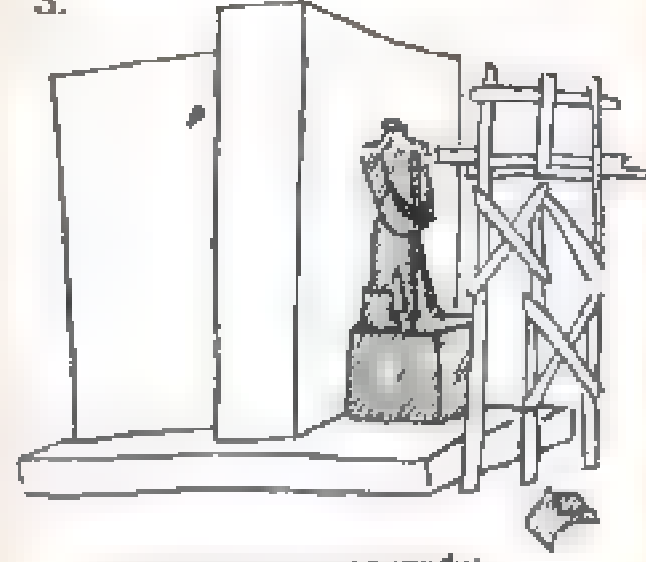
A. podpisanie układu Sikorski–Majski
B. wymarsz armii Andersa z ZSRS
C. zbrodnia katyńska
D. zerwanie stosunków ZSRS z rządem polskim na uchodźstwie
E. śmierć generała Władysława Sikorskiego
F. powstanie PKWN

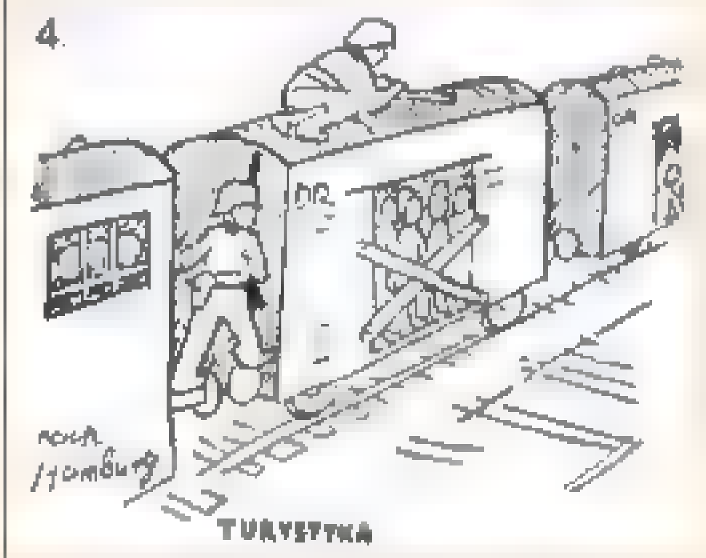
ZADANIE 3.

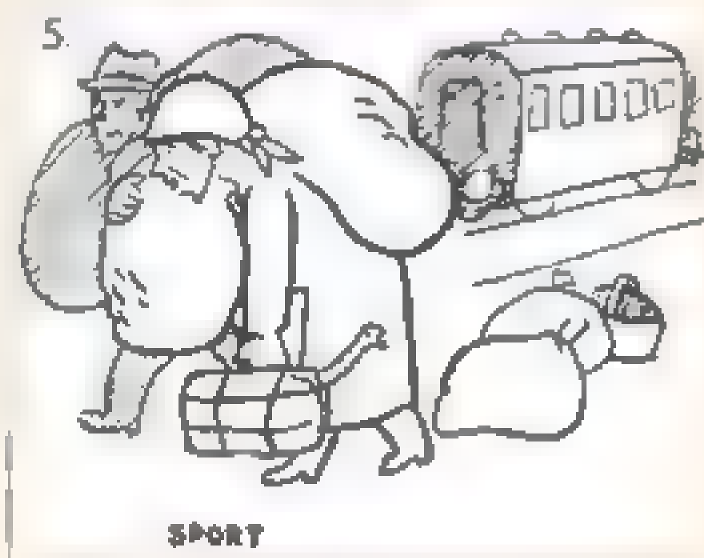
Przyjrzyj się rysunkom satyrycznym z czasów II wojny światowej, skorzystaj z wiedzy zdobytej na lekcjach i do każdej ilustracji dobierz jedno z działań represyjnych okupanta niemieckiego wobec polskiej ludności.

Do każdej cyfry oznaczającej zdjęcie przyporządkuj literę z odpowiednim opisem.

A. transporty do obozów koncentracyjnych
B. grabież dóbr kultury
C. wywózki ludności na roboty przymusowe
D. bombardowania miast
E. przymusowe dostawy żywności dla niemieckiego wojska
F. łapanki

ZADANIE 4.

Przyjrzyj się znaczkowi, wykorzystaj wiedzę zdobytą na lekcjach i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Znaczki powstały w czasie**
   A. obrony Warszawy we wrześniu 1939 r.
   B. powstania warszawskiego.
   C. obrony Grodna we wrześniu 1939 r.

2. **Wydarzenie historyczne uwiecznione na znaczku było**
   A. związane z planem „Barbarossa".
   B. związane z planem „Burza".
   C. niezaplanowane.

3. **Wydarzenie historyczne, do którego tematycznie nawiązuje znaczek, zakończyło się**
   A. zwycięstwem Polaków.
   B. podpisaniem aktu kapitulacji przez Polaków
   C. podziałem miasta na dwie strefy okupacyjne.

Na zdjęciu: Proces zbrodniarzy nazistowskich w Norymberdze w latach 1945–1946

Polska i świat po II wojnie światowej

1944 – reforma rolna

1946 – sfałszowane referendum

1948 – powstanie PZPR

1950–1953 – wojna koreańska

1953 – śmierć Stalina

1945 – powstanie TRJN-u

1945 – powstanie ONZ

1947 – sfałszowane wybory do Sejmu Ustawodawczego

1949 – [illegible] NATO

1952 – uchwalenie konstytucji PRL

1956 – [illegible]

1968 – [illegible]

12 Skutki II wojny światowej

Przypomnij sobie, kiedy i w jakim celu została powołana do życia Liga Narodów. Scharakteryzuj jej działalność.

Bilans strat ludzkich

Jeszcze podczas trwania II wojny światowej ludzie zaczęli zdawać sobie sprawę z tego, że mają do czynienia z największym kataklizmem w dziejach. Wkrótce po zakończeniu działań wojennych zaczęto liczyć straty. Bilans ofiar był niewyobrażalny, choć nie sposób go precyzyjnie określić. Śmierć podczas wojny poniosło około **60 mln osób**. W skali całego świata naliczono około **35 mln rannych i kalek**. Normalnym widokiem na ulicach miast byli młodzi mężczyźni bez kończyn, często żebrzący o kawałek chleba.

Ludzie byli okaleczeni nie tylko fizycznie, lecz także psychicznie. Nie mogli dojść do siebie po przeżytym koszmarze. Tysiące obywateli wszystkich krajów okupiło tragiczne przeżycia wojenne depresją i chorobami psychicznymi.

Powszechna bieda i bolesne wspomnienia

W czasie wojny większość krajów Europy i niektóre państwa azjatyckie **zostały obrócone w gruzy**. Niezależnie od tego, czy kraj należał do zwycięzców, czy zwyciężonych, panowała w nim nędza. Nie dotyczyło to jedynie Stanów Zjednoczonych. Życiu ocalonych zagrażały miliony min i niewybuchów pozostałych po walkach i nalotach.

Ofiary II wojny światowej (w tysiącach)

Państwa walczące	Żołnierze	Cywile	Procent zabitych w ogólnej liczbie ludności
ZSRS	14 600	8800	9,7
Niemcy	4450	1050	7,9
Polska	160	5380	16,1
Japonia	2120	500	3,7
Francja	217,6	350	1,4
Wielka Brytania	383,8	67,1	0,9
Stany Zjednoczone	416,8	1,7	0,3

Opracowanie własne na podstawie: http://dzieje.pl/infografiki/ofiary-ii-wojny-swiatowej [dostęp: 31.08.2017].

1. Które z państw koalicji antyhitlerowskiej poniosło największe straty?
2. Który kraj odnotował najmniejsze straty wśród cywili? Powiedz dlaczego.
3. Wyjaśnij, dlaczego była tak duża różnica między stratami w ludności cywilnej a ofiarami wśród żołnierzy w Polsce w porównaniu z innymi krajami.

W zbombardowanych miastach ludzie nie mieli gdzie mieszkać, gnieździli się w podmokłych piwnicach, ruinach budynków czy naprędce skleconych barakach. W ocalałych mieszkaniach władze kwaterowały tych, którzy stracili swoje domy. Nie było jedzenia, leków, ubrań, opału, mieszkań, dostępu do wody czy dostaw prądu. Z powodu braku pojazdów oraz zniszczenia dróg, mostów i torów kolejowych nie działała komunikacja publiczna – nie kursowały pociągi, autobusy, tramwaje.

◀ Tramwaj obładowany ludźmi jadący wśród ruin Warszawy

Wskaż na ilustracji elementy, które świadczą o tym, że zdjęcie zostało zrobione po wojnie.

◀ Niemcy i Austria po zakończeniu II wojny światowej

1. Wskaż tereny, które Niemcy utracili na rzecz Polski.
2. Powiedz, w czyjej strefie okupacyjnej znalazł się Wiedeń.

Wiele osób rozpaczliwie szukało informacji o swoich najbliższych, z którymi podczas wojny straciło kontakt. Pomagał im w tym m.in. Międzynarodowy Czerwony Krzyż prowadzący bazę osób poszukiwanych.

Zmiany na mapie politycznej Europy i masowe migracje

W wyniku wojny wiele milionów ludzi znalazło się w obcych krajach, z dala od swoich ojczyzn. Trafili tam podczas działań wojennych jako uchodźcy, jeńcy, więźniowie, zesłańcy czy pracownicy przymusowi.

Miliony obywateli, zwłaszcza państw Europy Środkowo-Wschodniej, musiało po wojnie opuścić swoje pierwotne miejsca zamieszkania. Te masowe migracje wiązały się z powojennymi zmianami granic państwowych. Polacy z terytoriów przyznanych ZSRS przenosili się na ziemie odebrane Niemcom. Z kolei ogromna liczba Niemców z krajów Europy Środkowo-Wschodniej została przymusowo wysiedlona do niemieckich stref okupacyjnych.

Po wojnie alianci zatwierdzili sowieckie zdobycze terytorialne z lat 1939–1940, uzyskane kosztem Polski, Finlandii, Rumunii i krajów nadbałtyckich. ZSRS przyznano także należący przed wojną do Rzeszy fragment Prus Wschodnich z Królewcem (dziś Kaliningrad). Okupowane przez aliantów Niemcy musiały zwrócić wszystkie ziemie odebrane w czasach hitlerowskich państwom sąsiednim – Austrii i Czechosłowacji.

Ukaranie zbrodniarzy

Ludzie poszkodowani podczas wojny powszechnie domagali się ukarania osób odpowiedzialnych za rozpoczęcie walk i liczne zbrodnie wojenne. Niektórzy pokrzywdzeni w czasie wojny nie chcieli czekać na wyroki sądów i dokonywali samosądów na pojmanych oprawcach. W ten sposób życie stracił np. przywódca ruchu faszystowskiego we Włoszech – Benito Mussolini, który w 1945 r. został rozstrzelany przez komunistycznych partyzantów.

W latach 1945–1946 w niemieckim mieście **Norymberdze** odbył się proces najwyższych rangą urzędników i dowódców III Rzeszy. Sędziowie ze zwycięskiej koalicji osądzili ich za popełnione przez nich zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Gestapo, SS i NSDAP zostały uznane za organizacje zbrodnicze.

Państwa alianckie i sprzymierzone oraz okupowane przez Niemców zorganizowały setki mniejszych procesów osób oskarżonych o zbrodnie wojenne albo kolaborację z okupantami. Wielu niemieckim przestępcom wojennym udało się jednak zmienić tożsamość i schronić w państwach Ameryki Łacińskiej, gdzie wiedli spokojne życie i uniknęli procesów.

Również w Japonii, okupowanej przez Stany Zjednoczone, w 1946 r. powstał Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu. W Tokio zorganizowano proces japońskich zbrodniarzy wojennych. Wielu z nich zostało skazanych na karę śmierci lub więzienie.

Supermocarstwa

Wojna przyniosła zwycięstwo nad niemieckim nazizmem, włoskim faszyzmem i japońskim ekspansjonizmem. Po podpisaniu traktatów pokojowych

SŁOWNICZEK

zbrodnie wojenne – ciężkie przestępstwa niezgodne z prawem międzynarodowym, niewynikające z działań wojennych, dokonywane podczas wojny na ludność cywilnej lub jeńcach wrogiej armii, np. nieludzkie obchodzenie się z cywilami, mordowanie chorych, rannych, jeńców, zakładników, masowe egzekucje, deportacje ludności cywilnej na przymusowe roboty, burzenie miast

zbrodnia przeciw ludzkości – zbrodnicze czyny popełniane wobec określonych grup ludności cywilnej z powodów rasowych, narodowych czy religijnych

W ramach rozliczeń zbrodniarzy wojennych sądzono w Polsce niektórych niemieckich nazistów. Byli to między innymi Jürgen Stroop, który dowodził tłumieniem powstania w getcie warszawskim, czy Rudolf Höss [czytaj: hyes] komendant obozu koncentracyjnego Auschwitz w latach 1940–1943. Obaj zostali uznani za winnych zarzucanych im czynów i skazani na karę śmierci. Wyroki wykonano. Ich los podzielił Arthur Greiser [czytaj: grajzer], namiestnik Kraju Warty. W procesach sądzono także członków załóg obozów koncentracyjnych. Wielu katom udało się jednak uniknąć konsekwencji. Nigdy nie został osądzony Heinz Reinefarth [czytaj: rajnefart], który był współodpowiedzialny za masakrę mieszkańców Woli w pierwszych dniach powstania warszawskiego. Po wojnie pełnił on nawet funkcję burmistrza jednego z miast w RFN.

◀ **Ława oskarżonych w procesie norymberskim. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy osądził 24 najwyższych rangą dygnitarzy III Rzeszy. Wielu z nich skazano na śmierć, np. Hermanna Göringa, Joachima von Ribbentropa i Hansa Franka. Pozostali otrzymali kary wieloletniego więzienia.**

■ **Sprawdź w dostępnych ci źródłach, jakie funkcje w III Rzeszy pełnili skazani na śmierć dygnitarze. Jakie popełnili zbrodnie?**

na znaczeniu zyskały Stany Zjednoczone i ZSRS, które urosły do rangi **supermocarstw**, czyli najpotężniejszych państw na świecie. Zmniejszyło się natomiast znaczenie Wielkiej Brytanii i Francji, których gospodarkę zrujnowały koszty wojny i zniszczenia po niemieckiej okupacji oraz przejściu frontów. Osłabienie mocarstw kolonialnych przyczyniło się do wzrostu ruchów niepodległościowych na obszarach od nich zależnych (patrz temat 19).

Skutki gospodarcze i kulturowe wojny

Działania wojenne wymusiły **rozwój techniki**, ponieważ potrzebowano coraz nowocześniejszego sprzętu wojennego. Udoskonalono samoloty odrzutowe, śmigłowce, rakiety i radary. Jednym z największych osiągnięć tego okresu była budowa bomby atomowej. Jednak poza Stanami Zjednoczonymi wszystkie państwa wyszły z wojny zadłużone i zrujnowane gospodarczo. Przystąpiły więc do odbudowy przemysłu i przestawienia go z produkcji wojennej na cywilną, by zapewnić pracę milionom zdemobilizowanych żołnierzy.

W wyniku wojny ogromne straty poniosła kultura światowa. Podczas wojny bezpowrotnie zniszczono setki tysięcy zabytkowych budowli, archiwów, bibliotek lub zrabowano miliony bezcennych dzieł sztuki z poprzednich epok. Po ustaniu walk artyści powrócili do tworzenia, a ich dzieła stanowiły odbicie tragicznych przeżyć całego pokolenia. W swych powieściach, wierszach, obrazach, sztukach teatralnych czy filmach twórcy starali się nadać walkom sens, zrozumieć dramatyczne wydarzenia, w których uczestniczyli, i uczcić ofiary.

Powstanie Organizacji Narodów Zjednoczonych

W celu uniknięcia kolejnej wojny, utrzymania pokoju i zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego państwa koalicji antyhitlerowskiej i antyjapońskiej zdecydowały się założyć organizację, która miała pomóc w realizacji tych zadań i zastąpić skompromitowaną Ligę Narodów.

W czerwcu 1945 r. na konferencji międzynarodowej w San Francisco powołano do życia **Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ)**. Kluczową rolę odgrywały w niej największe państwa zwycięskiej koalicji, które otrzymały prawo stałego zasiadania w Radzie Bezpieczeństwa, organie odpowiedzialnym za utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Były to ZSRS, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja i Chiny. ONZ miała także wspierać dekolonizację, rozwój gospodarczy i społeczny na świecie oraz ochronę praw człowieka. Polska również należała do założycieli tej organizacji.

▲ **Bronisław Linke, *Egzekucja w ruinach getta*,** z cyklu *Kamienie krzyczą*, 1946.

■ Opisz ruiny przedstawione na obrazie. Zastanów się, dlaczego malarz nadał im kształt rozstrzeliwanej w nich ofiary. Co chciał w ten sposób wyrazić? Do jakich tragicznych wydarzeń nawiązuje to dzieło?

SŁOWNICZEK

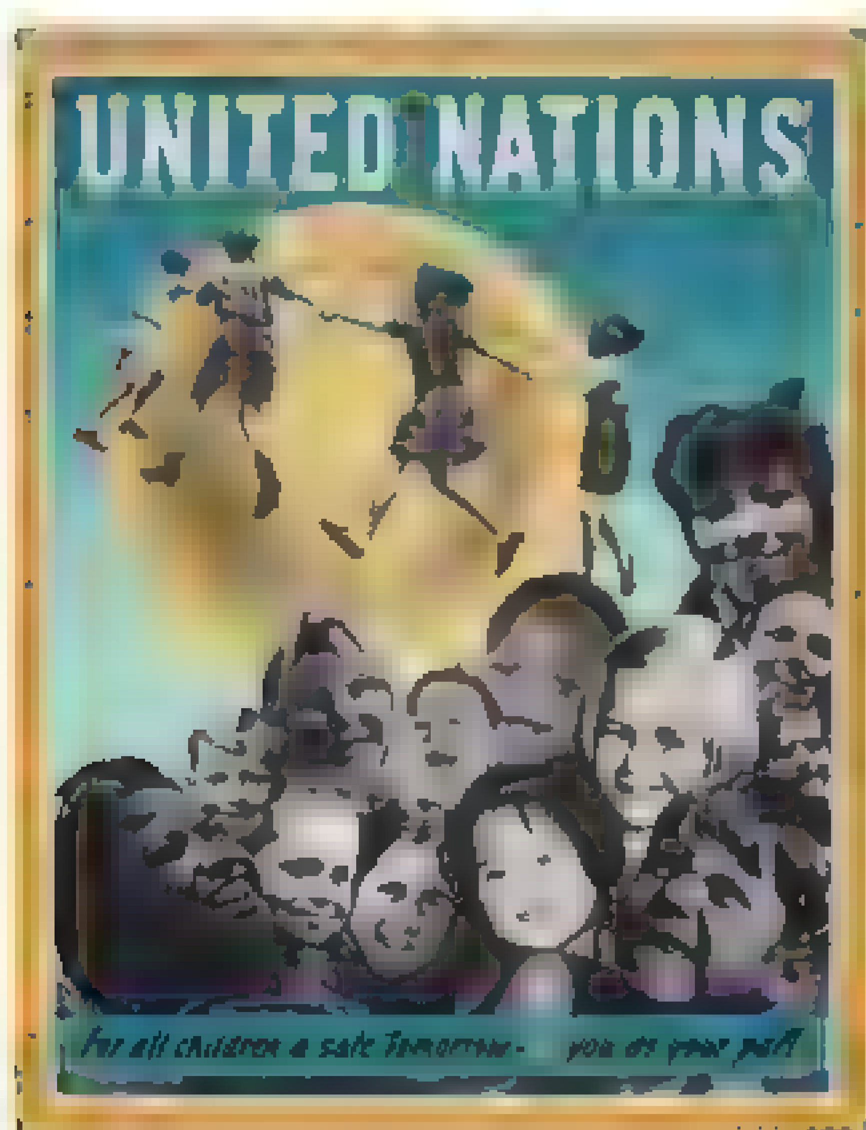
Organizacja Narodów Zjednoczonych – najważniejsza organizacja międzynarodowa współczesnego świata, zrzeszająca zdecydowaną większość współczesnych państw; jej głównym celem jest zachowanie pokoju na świecie i promowanie współpracy między narodami.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment preambuły (części wstępnej) Karty Narodów Zjednoczonych, dokumentu powołującego do życia ONZ i określającego zasady jej działania.

MY, LUDY NARODÓW ZJEDNOCZONYCH, ZDECYDOWANE uchronić przyszłe pokolenia od klęski wojny, która dwukrotnie za naszego życia wyrządziła ludzkości niewypowiedziane cierpienia, przywrócić wiarę w podstawowe prawa człowieka, godność i wartość jednostki, [...] I W TYM CELU [...] zjednoczyć swe siły dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, zapewnić przez przyjęcie zasad i ustalenie metod, aby siła zbrojna używana była wyłącznie we wspólnym interesie, korzystać z organizacji międzynarodowych w celu popierania gospodarczego i społecznego postępu wszystkich narodów, POSTANOWILIŚMY ZJEDNOCZYĆ NASZE WYSIŁKI DLA WYPEŁNIENIA TYCH ZADAŃ. Zgodnie z tym rządy nasze [...] niniejszym tworzą organizację międzynarodową pod nazwą „Organizacja Narodów Zjednoczonych".

1. Powiedz, o których dwóch wojnach wspominają autorzy preambuły.
2. Jak sądzisz, dlaczego po 1945 r. trzeba było przywracać wiarę w prawa człowieka i godność jednostki?
3. Wymień cele, które miała realizować ONZ.
4. W jakiej sytuacji autorzy preambuły dopuszczają użycie siły zbrojnej?

▲ Miliony ludzi na świecie przyjęły powstanie ONZ z nadzieją, że przyczyni się ona do stworzenia lepszego świata. Te oczekiwania wyraża przedstawiany plakat. Napis na nim brzmi: „Narody Zjednoczone. Dla wszystkich dzieci bezpieczne jutro – jeśli wykonasz swoją część zadania".

■ Powiedz, jak można wyjaśnić przesłanie plakatu. Jak rozumiesz wezwanie „jeśli wykonasz swoją część zadania"?

ZAPAMIĘTAJ

- II wojna światowa była największą tragedią w historii ludzkości. Straciło wówczas życie około 60 mln osób. Tysiące miast, zakładów przemysłowych i wsi zostało doszczętnie zniszczonych.
- W wyniku II wojny najpotężniejszymi państwami na świecie stały się Stany Zjednoczone i Związek Sowiecki.
- Po wojnie wiele milionów osób musiało opuścić swe miejsca zamieszkania i przenieść się w inne miejsca, także do innych państw.
- Organizacja Narodów Zjednoczonych, założona w 1945 r., miała zapewnić pokój na świecie.

POLECENIA

1. Opisz zmiany polityczne na świecie po II wojnie światowej.
2. Sporządź w zeszycie przedmiotowym notatkę na temat gospodarczych, społecznych i kulturowych skutków II wojny światowej.
3. Powiedz, w jaki sposób zostały ukarane osoby odpowiedzialne za zbrodnie wojenne.
4. Opisz warunki, w jakich żyli ludzie w Europie po zakończeniu wojny.
5. Przeczytaj opinię Stefana Kisielewskiego (1911–1991) na temat II wojny światowej: „Ta wojna zdecydowała o naszym życiu, przekreśliła wszystko, zmarnowała naszą młodość i wiek dojrzały, wyrwała nam sześć lat życia, przekreśliła marzenia o Polsce całkiem wolnej – i tak cud, że żyjemy". Powiedz, dlaczego polski publicysta i prozaik tak oceniał wpływ wojny na losy swojego pokolenia.

Początki zimnej wojny

■ Przypomnij sobie, które państwa uczestniczące w II wojnie światowej wyszły z niej jako supermocarstwa.

Rozpad koalicji antyhitlerowskiej

Wkrótce po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. pomiędzy członkami koalicji antyhitlerowskiej zaczęły narastać napięcia. Różnice ustrojowe między **Stanami Zjednoczonymi** i **ZSRS** uniemożliwiały trwałe utrzymanie przyjacielskich relacji. Stalin, podobnie jak Hitler, pogardzał demokracją, prawami człowieka i swobodami obywatelskimi. Jego ambicją było przejęcie całkowitej kontroli nad podległymi mu narodami i państwami. Zachęcony zwycięstwem nad Niemcami nie zamierzał poprzestać na podporządkowaniu sobie Europy Środkowo-Wschodniej. Dążył do rozszerzenia sowieckiej strefy wpływów na inne państwa Europy i świata. Komunizm miał zapanować na wszystkich kontynentach.

Z kolei w 1947 r. **Harry Truman**, prezydent Stanów Zjednoczonych w latach 1945–1953, ogłosił publicznie, że w interesie jego państwa leży powstrzymywanie postępów komunizmu na świecie. Tę politykę amerykańską wobec komunizmu określono **doktryną powstrzymywania**. Między demokratycznymi krajami zachodniej Europy a państwami Europy Środkowo-Wschodniej zdominowanymi przez komunistów występowały różnice ustrojowe oraz panowała wrogość. Dlatego mówiono, że oddziela je od siebie **żelazna kurtyna**.

Stany Zjednoczone przyjęły na siebie rolę przywódcy świata zachodniego, czyli demokratycznych państw Europy Zachodniej, Kanady, Australii i Nowej Zelandii.

Stany Zjednoczone postanowiły też, że wesprą gospodarczo i militarnie kraje Europy. W 1947 r. rząd amerykański ogłosił tzw. **plan Marshalla**. Zakładał on udzielenie państwom europejskim pomocy finansowej i materiałowej, obejmującej dostawy żywności i surowców. Miało to przyspieszyć ich odbudowę ze zniszczeń wojennych. Europa Zachodnia dobrze wykorzystała zaproponowany jej program wsparcia. Kraje, które z niego skorzystały, szybko się rozwijały i zbudowały silną gospodarkę rynkową. Natomiast państwa Europy Środkowo-Wschodniej, podporządkowane Związkowi Sowieckiemu, musiały – pod naciskiem Stalina – odrzucić tę pomoc. ZSRS i podległe mu państwa z bloku wschodniego od 1949 r. współpracowały ze sobą w dziedzinie gospodarki w ramach **Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG)**.

▶ **Plakat poświęcony planowi pomocy gospodarczej**, opracowanemu przez George'a C. Marshalla [czytaj: dżordża marszala]. Na łopatach wiatraka namalowano flagi państw uczestniczących w programie pomocy gospodarczej. Napis na plakacie brzmi: „Niezależnie od pogody, aby osiągnąć dobrobyt, musimy trzymać się razem".

■ Powiedz, co autorzy plakatu chcieli w ten sposób przekazać.

Powstanie NATO i Układu Warszawskiego

W 1949 r. demokratyczne państwa Europy Zachodniej, Kanada i Stany Zjednoczone założyły **Organizację Paktu Północnoatlantyckiego (NATO)**, która miała bronić ich terytoriów przed agresją sowiecką. W kolejnych latach do NATO przyłączyły się m.in. Grecja i Turcja, które czuły zagrożenie ze strony ZSRS.

W 1955 r. Związek Sowiecki i podległe mu komunistyczne kraje Europy Środkowo-Wschodniej zawiązały sojusz wojskowy nazwany **Układem Warszawskim**.

W ten sposób powstały dwa wrogie sobie bloki militarne. Państwa członkowskie NATO i Układu Warszawskiego stale rozbudowywały swoje armie, co doprowadziło do **wyścigu zbrojeń**. Każda ze stron dążyła, aby mieć więcej żołnierzy i uzbrojenia niż druga. Wydatki na zbrojenia wymagały gigantycznych nakładów finansowych.

Zimna wojna

Przez kilka kolejnych dziesięcioleci najsilniejszymi państwami na świecie pozostawały ZSRS i Stany Zjednoczone. Stosunki między supermocarstwami w tych latach nazwano **zimną wojną**. Charakteryzowały się one wzajemną wrogością. Na szczęście dla ludzkości nie doszło w Europie do bezpośredniego konfliktu zbrojnego między **blokiem zachodnim**, kierowanym przez Stany Zjednoczone, a **blokiem wschodnim**, skupionym wokół ZSRS. Natomiast obie strony rywalizowały ze sobą, wykorzystując i popychając do walki państwa w Azji i Afryce. Z tego powodu supermocarstwa

▲ **Państwa należące do NATO i Układu Warszawskiego**

1. Odczytaj z mapy nazwy państw należących do Układu Warszawskiego i tych, które przystąpiły do NATO.
2. Wskaż te państwa członkowskie NATO, których terytoria były najbardziej zagrożone w przypadku konfliktu z państwami należącymi do Układu Warszawskiego.

◀ **Greccy partyzanci.** W latach 1946–1949 w Grecji toczyła się wojna domowa między partyzantką komunistyczną wspomaganą przez ZSRS a legalnym rządem w Atenach wspieranym przez Brytyjczyków i Stany Zjednoczone. Dla państw Zachodu stanowiła ona dowód, że Związek Sowiecki prowadzi agresywną politykę zagraniczną.

■ Odszukaj w dostępnych ci źródłach, czyim zwycięstwem zakończyła się ta wojna

wspierały różne strony w lokalnych i regionalnych konfliktach na tych kontynentach. Udzielały pomocy gospodarczej i wojskowej krajom, które chciały włączyć w orbitę swoich wpływów. To w Waszyngtonie i Moskwie podejmowano najważniejsze decyzje dotyczące polityki światowej. Zimna wojna z różnym natężeniem trwała do końca lat 80. XX stulecia.

SŁOWNICZEK

zimna wojna – stan otwartej wrogości i rywalizacji między USA i ZSRS oraz ich sojusznikami, panujący od zakończenia II wojnie światowej do czasu zmian ustrojowych w Europie Wschodniej

Blokada Berlina

Po zakończeniu wojny **Niemcy znalazły się pod okupacją czterech zwycięskich mocarstw**, czyli ZSRS, Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji (patrz mapa na s. 87). Każde z nich miało własną strefę okupacyjną. Berlin, jako stolica, także został podzielony w ten sposób. Dawni sojusznicy nie mogli się jednak porozumieć co do przyszłości Niemiec, dlatego Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Francja postanowiły utworzyć na kontrolowanym przez siebie terytorium oddzielne państwo zachodnioniemieckie. W odpowiedzi na przygotowania do

TEKST ŹRÓDŁOWY

Przemówienie Winstona Churchilla z 1946 r. (fragment). Od Szczecina nad Bałtykiem do Triestu nad Adriatykiem opuściła się żelazna kurtyna w poprzek kontynentu. Poza tą linią znajdują się wszystkie stolice byłych państw środkowej i wschodniej Europy: Warszawa, Praga, Wiedeń, Budapeszt, Bukareszt i Sofia – wszystkie te sławne miasta i zamieszkująca je wokół ludność leżą, że się tak wyrażę, w sferze radzieckiej [sowieckiej] i wszystkie, w takiej czy w innej formie, podlegają nie tylko wpływom radzieckim [sowieckim], ale kontroli z Moskwy w bardzo wysokim, niekiedy rosnącym stopniu. Rządy policyjne przenikają z Moskwy [...]. Partie komunistyczne, które były bardzo małe w tych wszystkich państwach Europy Wschodniej, otrzymały stanowisko nadrzędne i władzę o wiele przewyższającą ich liczebność i dążą wszędzie do zdobycia wpływów totalistycznych. Prawie wszędzie panują [tam] rządy policyjne.

1. Wyjaśnij, jak rozumiesz termin żelazna kurtyna.
2. Wymień cztery państwa leżące w sowieckiej strefie wpływów.
3. Powiedz, jak Churchill oceniał rozwój sytuacji w Europie Środkowo-Wschodniej.

◀ Dzieci w Berlinie bawią się w most powietrzny, którym Amerykanie i ich sojusznicy przez niemal rok zaopatrywali metropolię we wszystkie artykuły potrzebne do życia i odbudowy miasta.

■ Powiedz, jaka była skala tego zjawiska, skoro dzieci bawiły się w most powietrzny.

jego powołania Stalin w czerwcu 1948 r. zarządził blokadę zachodnich (amerykańskich, francuskich i brytyjskich) sektorów Berlina. Blokada polegała na zamknięciu przez sowieckie wojska wszystkich dróg dojazdowych, połączeń kolejowych i kanałów dla żeglugi śródlądowej. Kontakt z miastem był możliwy tylko drogą lotniczą. Sowiecki przywódca liczył, że w ten sposób zmusi wojska państw zachodnich do wycofania się z miasta.

Stany Zjednoczone i ich sojusznicy nie zamierzali jednak pozwolić Sowietom na zagarnięcie całej niemieckiej stolicy. **Blokada Berlina** trwała 11 miesięcy. W końcu Stalin – zrozumiawszy, że nie osiągnie swojego celu – zniósł blokadę.

Podział Niemiec

Próba sił zakończyła się podziałem Niemiec i Berlina. W 1949 r. na obszarze trzech zachodnich stref okupacyjnych (bez Berlina Zachodniego) Niemcy za zgodą zachodnich aliantów powołali do życia **Republikę Federalną Niemiec (RFN)** ze stolicą w niewielkim miasteczku Bonn. Było to państwo demokratyczne. Pierwszym jego kanclerzem (szefem rządu) został **Konrad Adenauer**. W polityce zagranicznej postawił on na sojusz ze Stanami Zjednoczonymi i integrację z państwami Europy Zachodniej. Miesiąc po narodzinach RFN Sowieci utworzyli w swojej strefie okupacyjnej **Niemiecką Republikę Demokratyczną (NRD)**. Było to kraj niedemokratyczny, rządzony przez partię komunistyczną, całkowicie podporządkowany ZSRS.

Berlin został znów podzielony: jego wschodnia część pełniła funkcję stolicy NRD, natomiast strefy okupacyjne Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji funkcjonowały jako oddzielne terytorium – Berlin Zachodni. Mimo odrębnego statusu był on połączony prawnie i ekonomicznie z RFN.

Wojna koreańska

Obszarem, na którym doszło do zbrojnego starcia państw wspieranych przez oba supermocarstwa, stał się Półwysep Koreański. Korea była anektowana przez Japonię na początku XX w., a w ostatnich tygodniach II wojny światowej została zajęta przez oddziały Armii Czerwonej idące od północy i wojska armii amerykańskiej nadciągające z południa. Spotkały się one w okolicy 38 równoleżnika, w którego pobliżu wyznaczono linię rozgraniczenia obu armii. Z powodu zimnej wojny Stany Zjednoczone i ZSRS nie doszły do porozumienia, dlatego na północy powstała związana z ZSRS **Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna**, zwana potocznie **Koreą Północną**, a na południu – proamerykańska **Republika Korei**, zwana **Koreą Południową**.

W 1950 r. Korea Północna zaatakowała Koreę Południową. Napadniętemu państwu przyszły z wojskową pomocą kraje ONZ, a zwłaszcza – Stany Zjednoczone. W czasie **wojny koreańskiej**, w którą pośrednio wmieszały się także komunistyczne Chiny, światu groził wybuch III wojny światowej. Działania wojenne zostały zakończone w 1953 r. Mimo to napięcie między Koreą Północną a Koreą Południową, które nigdy nie podpisały formalnego traktatu pokojowego, trwa do dziś.

SŁOWNICZEK

propaganda – sterowanie poglądami i postawami ludzi poprzez podawanie do wiadomości publicznej przesadzonych lub nieprawdziwych informacji

imperializm – polityka zagraniczna państwa zmierzająca do zwiększenia jego potęgi poprzez dążenie do podporządkowania sobie słabszych krajów i eksploatowania ich pod względem ekonomicznym

▲ Ważną rolę podczas zimnej wojny odgrywała propaganda. Twórcy tego **polskiego plakatu** starali się – wbrew faktom – przekonać odbiorcę, że to Amerykanie chcą opanować świat, ponieważ wywołali wojnę i odpowiadają za jej ofiary.

■ Przyjrzyj się plakatowi i powiedz, w jaki sposób twórcy plakatu przedstawili swoje przekonania. Do którego konfliktu się odwołali?

WARTO WIEDZIEĆ

Wojna koreańska doprowadziła do rozdzielenia tysięcy rodzin. W wojennej zawierusze małżonkowie, rodzice i dzieci tracili ze sobą kontakt i nic nie wiedzieli o losach najbliższych. Jeśli przebywali na terytoriach kontrolowanych przez wrogie kraje, ponowne połączenie okazało się niemożliwe. Po 1953 r. pomiędzy państwami koreańskimi wciąż trwał stan wrogości. Nie można było z jednego do drugiego kraju ani wyjechać z wizytą, ani nawet zadzwonić czy wysłać listu. Do pierwszych spotkań rodzin rozdzielonych z powodu wojny doszło dopiero w roku 2000.

ZAPAMIĘTAJ

- Do rozpoczęcia zimnej wojny między ZSRS i Stanami Zjednoczonymi doszło głównie z powodu dążenia Stalina do poszerzenia sowieckiej strefy wpływów i zniewolenia kolejnych narodów.
- W 1949 r. powstała Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego (NATO), która miała na celu obronę Stanów Zjednoczonych, Kanady i Europy Zachodniej przed ewentualną inwazją ze strony ZSRS. Kilka lat później powstał Układ Warszawski (UW), czyli sojusz krajów komunistycznych.
- Po II wojnie światowej nastąpił podział Niemiec na dwa państwa: RFN związane ze Stanami Zjednoczonymi i NRD wchodzące w skład bloku wschodniego.
- W latach 1950–1953 trwała wojna pomiędzy Koreą Północną i Koreą Południową zwana wojną koreańską. W tym czasie pojawiła się groźba wybuchu III wojny światowej

POLECENIA

1. Wyjaśnij, czym była zimna wojna i dlaczego do niej doszło.
2. Powiedz, dlaczego po II wojnie światowej powstały dwa państwa niemieckie.
3. Podaj nazwy sojuszy wojskowych, które łączyły Stany Zjednoczone i ich partnerów oraz ZSRS i kraje mu podporządkowane.
4. Przypomnij sobie, w jaki sposób zakończyła się wojna koreańska i dlaczego jest ona przykładem jednego z konfliktów zimnej wojny.

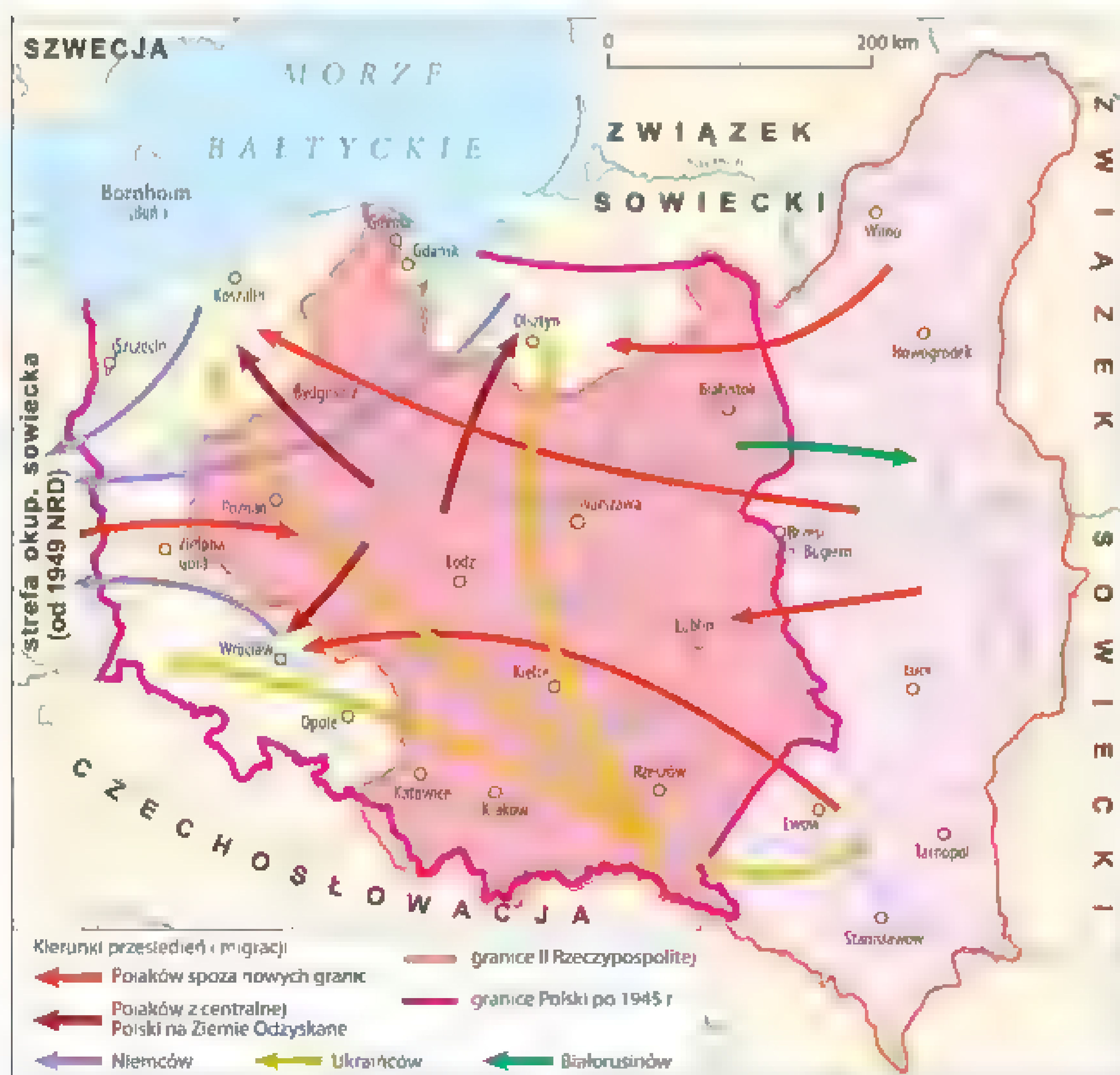
14 Powojenna Polska

Przypomnij sobie decyzje dotyczące Polski, podjęte przez mocarstwa na konferencjach w Jałcie i Poczdamie.

Nowe granice Polski

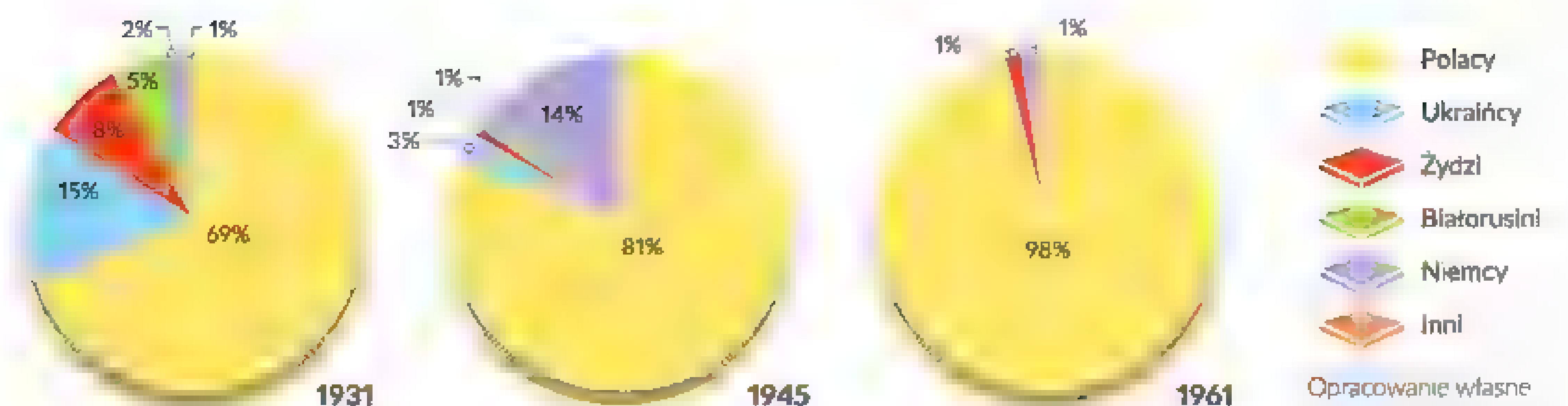
Polska wyszła z wojny teoretycznie jako państwo zwycięskie, w rzeczywistości jednak była krajem przegranym. Odzwierciedliło się to w kształcie terytorialnym państwa. Został on ustalony przez trzy mocarstwa Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię i ZSRS na konferencjach w Jałcie i Poczdamie. Dlatego mówiąc o tych granicach, często używano określenia **terytorium pojałtańskie**.

W wyniku tych ustaleń **Polska zmieniła swoje granice** – jej obszar zmniejszył się o 20%. Związek Sowiecki zagarnął 180 tys. km^2, w tym miasta, które były centrami polskiej kultury i nauki: Wilno, Stanisławów i Lwów. Do Polski przyłączono za to 103 tys. km^2 ziem, które przed II wojną należały do Niemiec. W jej granicach znalazły się Warmia i Mazury, Pomorze Gdańskie i Zachodnie, ziemia lubuska, Dolny i Górny Śląsk. Do Polski włączono także Wolne Miasto Gdańsk. W ten sposób na polskim terytorium znalazły się takie miasta, jak: Wrocław, Olsztyn, Gdańsk i Szczecin.

Polska po II wojnie światowej – zmiany terytorialne i migracje ludności

1. Wskaż ziemie, które należały do II RP, lecz nie znalazły się w powojennych granicach Polski.
2. Wskaż ziemie, które nie wchodziły w skład terytorium II RP, ale znalazły się w granicach Polski po II wojnie światowej.
3. Wymień państwa, z którymi Polska sąsiadowała po II wojnie. Do którego bloku należały i jakie to mogło mieć konsekwencje dla Polski?
4. Odczytaj z mapy kierunki migracji ludności. Z jakich terenów Polacy przybywali na dawne ziemie niemieckie?
5. Wymień nazwy dzisiejszych państw, które leżą na terenach utraconych przez Polskę po II wojnie światowej.

Opracowanie własne na podstawie: A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, GIPZ PAN, Warszawa 2005, s. 264–265.

▲ **Mieszkańcy Polski według narodowości**

■ Dlaczego w 1945 r. spadła liczba Ukraińców i Żydów w Polsce? Dlaczego wówczas zwiększyła się liczba Niemców?

Zmiany ludnościowe

Zmianom terytorialnym towarzyszyły zmiany ludnościowe. Na skutek polityki okupantów (terror, wysiedlenia, zmiany granic) **ludność Polski zmniejszyła się o ponad 10 mln osób**. Po wojnie nastąpił czas **migracji**. Do kraju powracali ludzie, których w latach wojny zmuszono do opuszczenia domów: zesłani przez Sowietów na Wschód, wyzwoleni więźniowie niemieckich obozów koncentracyjnych, przymusowi robotnicy, jeńcy wojenni, niektórzy żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

Niemcy mieszkający na terenach przyznanych Polsce zostali zmuszeni, zgodnie z decyzjami zwycięskich mocarstw, do wyjazdu na tereny okupowanych Niemiec. Z polskich terenów wysiedlono także około 0,5 mln Ukraińców i Białorusinów, którzy trafili do ZSRS.

Z kolei wielu Polaków, którzy mieszkali na ziemiach wcielonych do ZSRS, władze sowieckie zmusiły do opuszczenia domów rodzinnych. Część z nich zdecydowała się na to sama, aby uniknąć zrusyfikowania. W 1945 r. rozpoczęła się – jak to wówczas nazywano – **repatriacja**, czyli przesiedlanie mieszkańców dawnych Kresów na nowo przyłączone ziemie zwane Ziemiami Odzyskanymi. Objęła ona około 2 mln osób. Na tereny te przyjeżdżali też osadnicy z innych części Polski. Przybyłych osiedlano w domach i mieszkaniach pozostawionych przez wysiedlonych Niemców.

W II RP mniejszości narodowe stanowiły około 30% ogółu ludności. W wyniku Holokaustu, zmiany granic, migracji, wysiedleń i przesiedleń ludności powojenna **Polska stała się krajem niemal jednonarodowym**.

Zmiana liczby ludności Polski po II wojnie światowej

Rok	Liczba ludności
1939	35 100 000
1946	23 930 000

Źródło: W. Grabowski, *Raport. Straty ludzkie poniesione przez Polskę w latach 1939–1945*, w: *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 35.

SŁOWNICZEK

repatriacja – powrót do ojczyzny osób, które wcześniej były zmuszone do jej opuszczenia. Przesiedlenia Polaków z dawnych Kresów Wschodnich nie były więc repatriacją, choć wówczas właśnie takiej nazwy używano.

WARTO WIEDZIEĆ

Określenie **Ziemie Odzyskane** było używane w odniesieniu do dawnych ziem niemieckich, które po II wojnie światowej zostały włączone do Polski. Nazwa miała wskazywać na to, że niegdyś Rzeczpospolita utraciła te tereny, a teraz zostały jej sprawiedliwie przywrócone. Zgodnie z polityką partii nazywano je także ziemiami piastowskimi – komuniści podkreślali bowiem, że granice kraju z 1945 r. przypominały te z okresu początku polskiej państwowości.

Część niemieckich koszar na Ziemiach Odzyskanych zajęła Armia Czerwona (od 1946 r. Armia Sowiecka). Stacjonowała ona na polskich terenach aż do początku lat 90. XX stulecia. W ten sposób Sowieci tworzyli ośrodki militarne całkowicie niezależne od władz polskich.

Polacy na Wschodzie

Wielu Polaków pozostało w granicach ZSRS. Część, ze względu na wykonywany rzadki zawód, w którym nie można było znaleźć zastępcy, nie dostała od tamtejszych władz zgody na wyjazd.

Niektórzy nie chcieli opuszczać swoich rodzinnych domów. Innych, uznanych za wrogów komunizmu, władze sowieckie zesłały na Syberię i do Kazachstanu. Wielu z tych, którzy zostali na Wschodzie, **kultywowało pamięć o Polsce, język i religię.** Nie było to łatwe, ponieważ Sowieci starali się rusyfikować Polaków. Likwidowali polskie instytucje – szkoły, uniwersytety, biblioteki. Niektóre zbiory udało się uratować i przewieźć do kraju. W ten sposób do Wrocławia trafiły m.in. archiwum i biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Przenieśli się tam też naukowcy z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, a wielu pracowników wileńskiego Uniwersytetu Stefana Batorego trafiło na Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pracownicy Politechniki Lwowskiej współtworzyli Politechnikę Śląską w Gliwicach.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Stanisława Doktor-Jarosławska, Mój wyjazd z Czortkowa w 1945 r. (fragment).

I tak podróż nasza trwała 13 dni, aż wreszcie dojechaliśmy do stacji Brochów pod Wrocław. Tam musieliśmy się przeładować do innych wagonów z szerokiego toru na wąski i jechać do Jeleniej Góry. Tymczasem chodzili ludzie i pytali, skąd jedziemy, i spotkaliśmy znajomych z Czortkowa. Poradzili, żebyśmy zostali w Brochowie, bo w Radwanicy [miejscowość koło Brochowa] mieszka kilka rodzin z naszych stron. Pomogli nam się wyładować i przewieźli nas do Radwanic.
Tu sołtys przydzielił nam dom uszkodzony przez działania wojenne. Jedna ściana była rozwalona, a na drodze leżało skrzydło z samolotu i silnik. W domu tym mieszkała Niemka i my z nią zamieszkaliśmy. Święta Bożego Narodzenia spędziliśmy razem. Dopiero w maju 1946 r. Niemcy zostali przesiedleni do Niemiec.

1. Jak długo trwała, licząca około 800 km, podróż z Czortkowa na Kresach do Wrocławia?
2. Co zadecydowało o tym, że rodzina autorki wspomnień zdecydowała się pozostać w Brochowie?
3. Gdzie i z kim zamieszkali przesiedleńcy? Co się stało z Niemcami, którzy mieszkali w tym domu?

▲ **Pomnik króla Jana III Sobieskiego** w Gdańsku. Pierwotnie stał we Lwowie, po 1945 r. został zdemontowany przez władze sowieckie, a w 1965 r. ustawiono go w obecnym miejscu.

▲ W 1947 r. w ramach akcji „Wisła" władze Polski Ludowej przesiedliły z terenów Bieszczad i Beskidów na dawne ziemie niemieckie ludność ukraińską i łemkowską, którą oskarżyły o wspieranie oddziałów UPA. Komuniści zastosowali odpowiedzialność zbiorową – było to działanie charakterystyczne dla systemów totalitarnych.

■ Wytłumacz, na czym polega zasada odpowiedzialności zbiorowej i w jakim celu się ją stosuje.

Straty materialne

Polska poniosła ogromne straty nie tylko ludnościowe, lecz także materialne. Dach nad głową utraciły prawie 3 mln rodzin. Okupanci zniszczyli i ograbili zabytki, spalili lub zrabowali biblioteki, archiwa i muzea. Duże straty poniosła gospodarka. Tysiące fabryk zostało zniszczonych. Ponad 50% najważniejszych gałęzi przemysłu, takich jak górnictwo czy hutnictwo, przestało istnieć. Powodem tego były nie tylko działania wojenne, lecz także rabunki dokonywane przez Armię Czerwoną po przejściu frontu. Za oddziałami frontowymi posuwały się bowiem tzw. oddziały zdobyczne, których głównym zadaniem były demontaż i wywóz mienia do ZSRS.

Reforma rolna i nacjonalizacja

Od września 1944 r. władze komunistyczne przeprowadzały na terenie pojałtańskiej Polski **reformę rolną**. Duże prywatne majątki rolne podzielono (rozparcelowano), a pozyskaną ziemię rozdysponowywano pomiędzy najbiedniejszych chłopów. W ten sposób władza zyskała przychylność tej grupy społecznej.

▲ **Zrujnowana ulica Wrocławia.** Niemcy postanowili bronić Wrocławia. Ogłosili go twierdzą, a wszystkim niezdolnym do obrony kazali go opuścić. Od marca do maja 1945 r. miasto było oblegane przez wojska sowieckie, które regularnie je bombardowały. Sowieckie naloty i walki z oddziałami wiernymi Hitlerowi zamieniły Wrocław w wielkie gruzowisko.

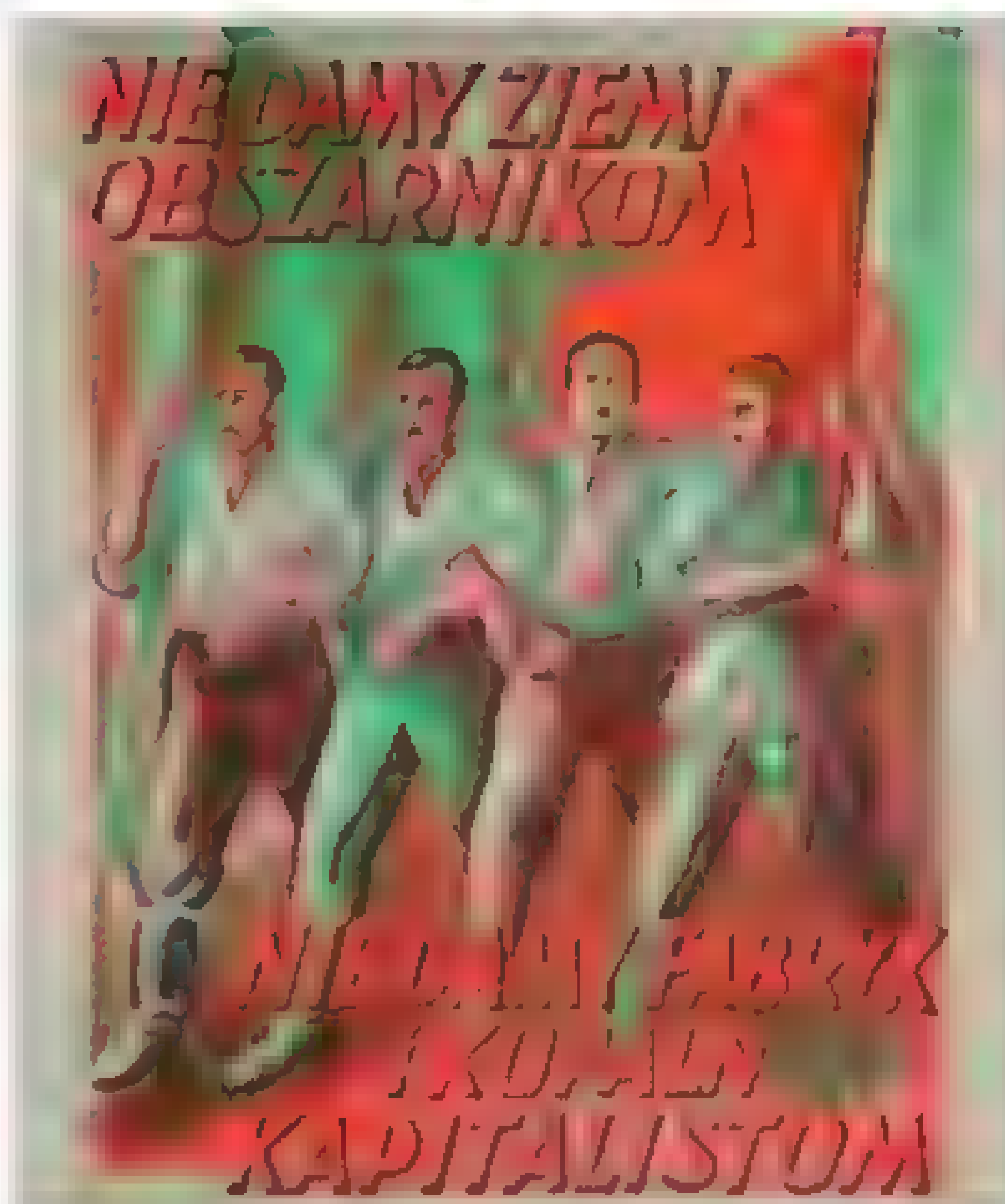
■ Powiedz, w granicach którego państwa Wrocław znajdował się przed II wojną światową.

▲ Po wojnie Polacy z entuzjazmem ruszyli do odbudowy zburzonej przez Niemców stolicy. Posługiwano się wówczas hasłem „Cały naród buduje swoją stolicę". Na zdjęciu **prace w Warszawie w 1948 r.**

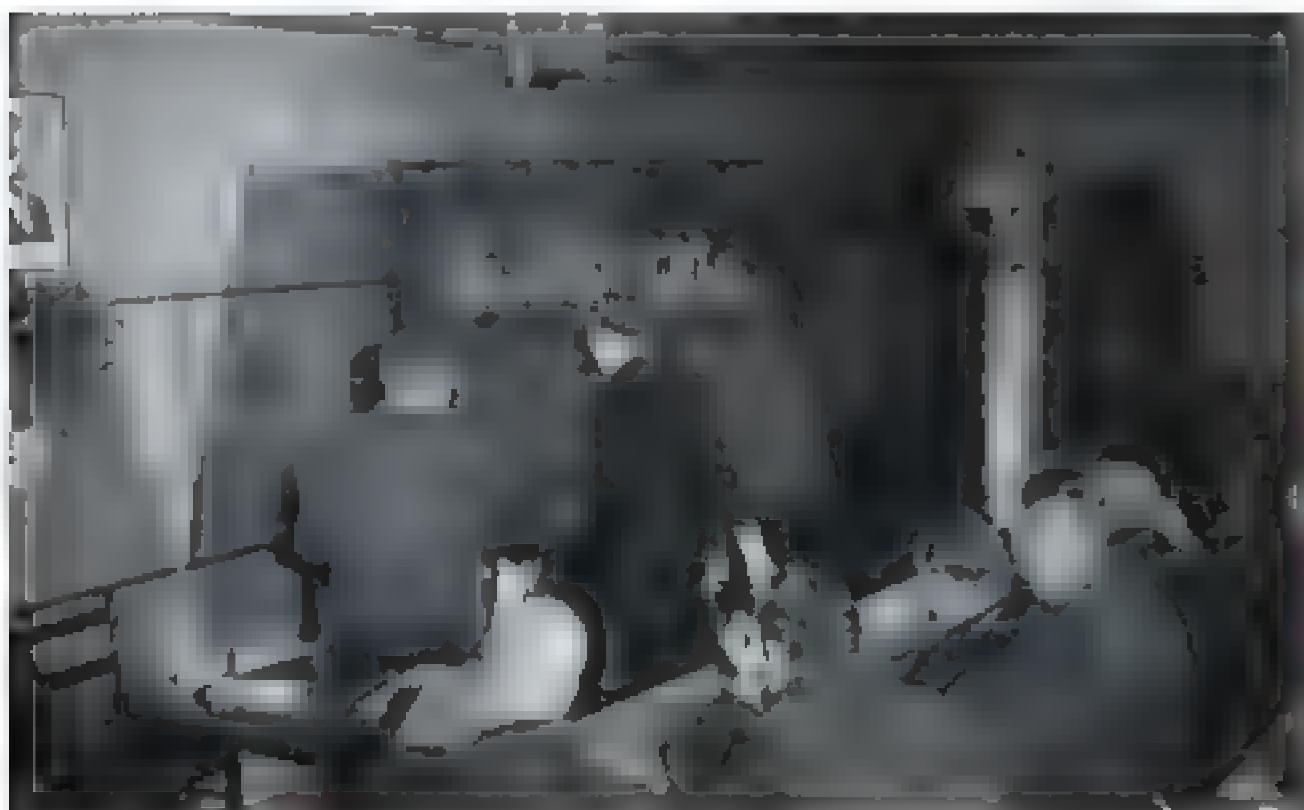
Reforma wpłynęła jednak niekorzystnie na polskie rolnictwo. Duże majątki produkowały bowiem sporo żywności przeznaczonej na sprzedaż. W małych gospodarstwach plonów było mniej i wystarczały głównie na wyżywienie właścicieli. W związku z tym znacznie mniej artykułów rolnych trafiało do sprzedaży. Doprowadziło to do kłopotów z zaopatrzeniem sklepów.

Na wzór sowiecki komuniści postanowili w 1946 r. przeprowadzić **nacjonalizację**, czyli upaństwowienie zakładów przemysłowych. W 1947 r. rozpoczęła się także tzw. **bitwa o handel** – władza nałożyła na właścicieli sklepów wysokie podatki i utrudniała im zakup towarów. W ten sposób doprowadziła do zamknięcia niemal wszystkich prywatnych punktów sprzedaży.

▲ Plakat **propagandowy z 1946 r.** Posiadaczy dużych gospodarstw rolnych nazywano obszarnikami, a właścicieli fabryk – kapitalistami.

■ Powiedz, kogo przedstawia ten plakat. Do jakich posunięć władz nawiązywały hasła na nim umieszczone?

▲ Władze rozpoczęły **walkę z analfabetyzmem.** Prace nad jego likwidacją podjęto już w II Rzeczypospolitej, mimo to wciąż około 18% Polaków nie umiało czytać i pisać. Na zdjęciu lekcja pisania – zwróć uwagę na wiek osób uczących się pisać.

1 Scharakteryzuj bezpośrednie skutki społeczne i gospodarcze II wojny światowej na ziemiach polskich.
2 Opisz trudności życia codziennego w powojennej Polsce. Z jakimi podstawowymi problemami Polacy musieli się zmagać?
3 Wymień czynniki, które wpłynęły na zmianę struktury narodowościowej w Polsce.
4 Przypomnij sobie, w jaki sposób władze komunistyczne przeprowadziły proces podporządkowywania sobie polskiej gospodarki.

ZAPAMIĘTAJ

- Decyzją mocarstw państwo polskie po II wojnie światowej zmieniło granice i było mniejsze o 20% niż przed wojną.
- Działania wojenne i powojenne zniszczyły Polskę. Straty ludnościowe i materialne były ogromne. Miasta zostały zburzone, a gospodarkę zrujnowano.
- Po 1945 r. na ziemiach polskich doszło do masowych, często przymusowych migracji. Niemcy zostali wysiedleni, a w ich miejsce osiedlali się Polacy z odebranych Polsce Kresów Wschodnich i innych terytoriów. Do kraju powracali obywatele polscy wywiezieni do obozów i na roboty przymusowe oraz polscy emigranci.
- Po II wojnie światowej Polska stała się krajem niemal jednonarodowym. To znaczy, że mieszkali na jej terytorium głównie obywatele narodowości polskiej.
- Komuniści przeprowadzili reformę rolną i nacjonalizację przemysłu oraz zlikwidowali prywatny handel.

15 Tworzenie podstaw władzy komunistycznej w Polsce

■ Przypomnij sobie okoliczności i cele powołania w lipcu 1944 r. Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej

Podczas konferencji w Jałcie mocarstwa wielkiej trójki – ZSRS, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone – zdecydowały, że przyszłe władze w Polsce powinni utworzyć reprezentanci Rządu Tymczasowego (komuniści) i emigracyjnego (przedstawiciele władz na uchodźstwie). Rząd Polski w Londynie odrzucił tę propozycję w obawie, że stanowi ona zagrożenie dla polskiej niepodległości. Polskim komunistom udało się jednak przekonać do współpracy przebywającego na emigracji Stanisława Mikołajczyka. Zdawał on sobie sprawę z nieuchronności podporządkowania Polski Związkowi Sowieckiemu. Liczył jednak, że uda się ograniczyć ingerencje sowieckie w wewnętrzne sprawy Polski.

Pod koniec czerwca 1945 r., po przyjeździe Mikołajczyka do Polski, Rząd Tymczasowy przekształcił się w **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN)**. Premierem został Edward Osóbka-Morawski, a wicepremierem oprócz Mikołajczyka był też przywódca komunistycznej Polskiej Partii Robotniczej **Władysław Gomułka**. Władza ustawodawcza pozostawała w ręku Krajowej Rady Narodowej, na której czele stał **Bolesław Bierut**, zaufany człowiek Stalina. To on formalnie był głową państwa i miał niczym nieograniczoną władzę w Polsce.

Wejście Mikołajczyka do TRJN-u sprawiło, że mocarstwa wielkiej trójki uznały za spełniony warunek postawiony w Jałcie, dotyczący stworzenia w Polsce nowych władz. Tym argumentem posłużyły się m.in. Wielka Brytania i Stany Zjednoczone, kiedy cofały uznanie dla rządu RP na uchodźstwie. Od tej chwili mocarstwa za legalny rząd Polski uważały władze w Warszawie. W ten sposób Brytyjczycy i Amerykanie zdradzili sojusznika, który u ich boku walczył w latach II wojny światowej.

▲ **Stanisław Mikołajczyk** (1901–1966) – polityk ruchu ludowego; walczył w powstaniu wielkopolskim, wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. i wojnie obronnej 1939 r. Po klęsce wrześniowej przedostał się na Zachód. W rządzie polskim na uchodźstwie pełnił funkcję wicepremiera, a w latach 1943–1944 – premiera. Z powodu zagrożenia aresztowaniem wyjechał w 1947 r. z Polski. Zmarł w Stanach Zjednoczonych.

▲ **Znaczek pocztowy z 1946 r.** Od lewej: Edward Osóbka-Morawski (premier), Bolesław Bierut (przewodniczący KRN) i Michał Rola-Żymierski (minister obrony narodowej).

■ Powiedz, w jakim celu władza wydawała tego typu znaczki.

Komunistyczny aparat represji

Polscy komuniści oficjalnie głosili hasła budowy kraju dla wszystkich Polaków – bez względu na ich poglądy polityczne. W rzeczywistości jednak tworzyli struktury państwa na wzór ZSRS. We współpracy z doradcami sowieckimi rozbudowali przede wszystkim aparat represji i terroru. Jego podstawę stanowiło **Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP)**, tzw. **bezpieka**. Funkcjonariusze MBP w całej Polsce tworzyli areszty, więzienia i obozy, do których bez wyroków trafiały osoby uznane za wrogów nowego systemu. Na porządku dziennym były tortury oraz mordowanie przeciwników. Powołano do życia także **Milicję Obywatelską**, która miała zastąpić przedwojenną Policję Państwową.

Na formalnie polskich terenach bez żadnych ograniczeń działało też NKWD, czyli sowiecka policja polityczna. To właśnie ta formacja odpowiadała za **uprowadzenie w marcu 1945 r. szesnastu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego**. Dowództwo sowieckie zaprosiło ich na rozmowy polityczne. Gdy przybyli na miejsce, zostali aresztowani i przewiezieni do Moskwy. Wśród uprowadzonych znaleźli się m.in. Delegat Rządu RP na Kraj wicepremier Jan Stanisław Jankowski i ostatni dowódca Armii Krajowej Leopold Okulicki.

Sowieci w latach 1944–1945 zorganizowali też liczne wywózki ludności z polskich terenów do ZSRS. Deportowano żołnierzy AK, działaczy politycznych i społecznych. W początkach 1945 r. dziesiątki tysięcy osób z Górnego Śląska trafiły przede wszystkim do sowieckich kopalń.

WARTO WIEDZIEĆ

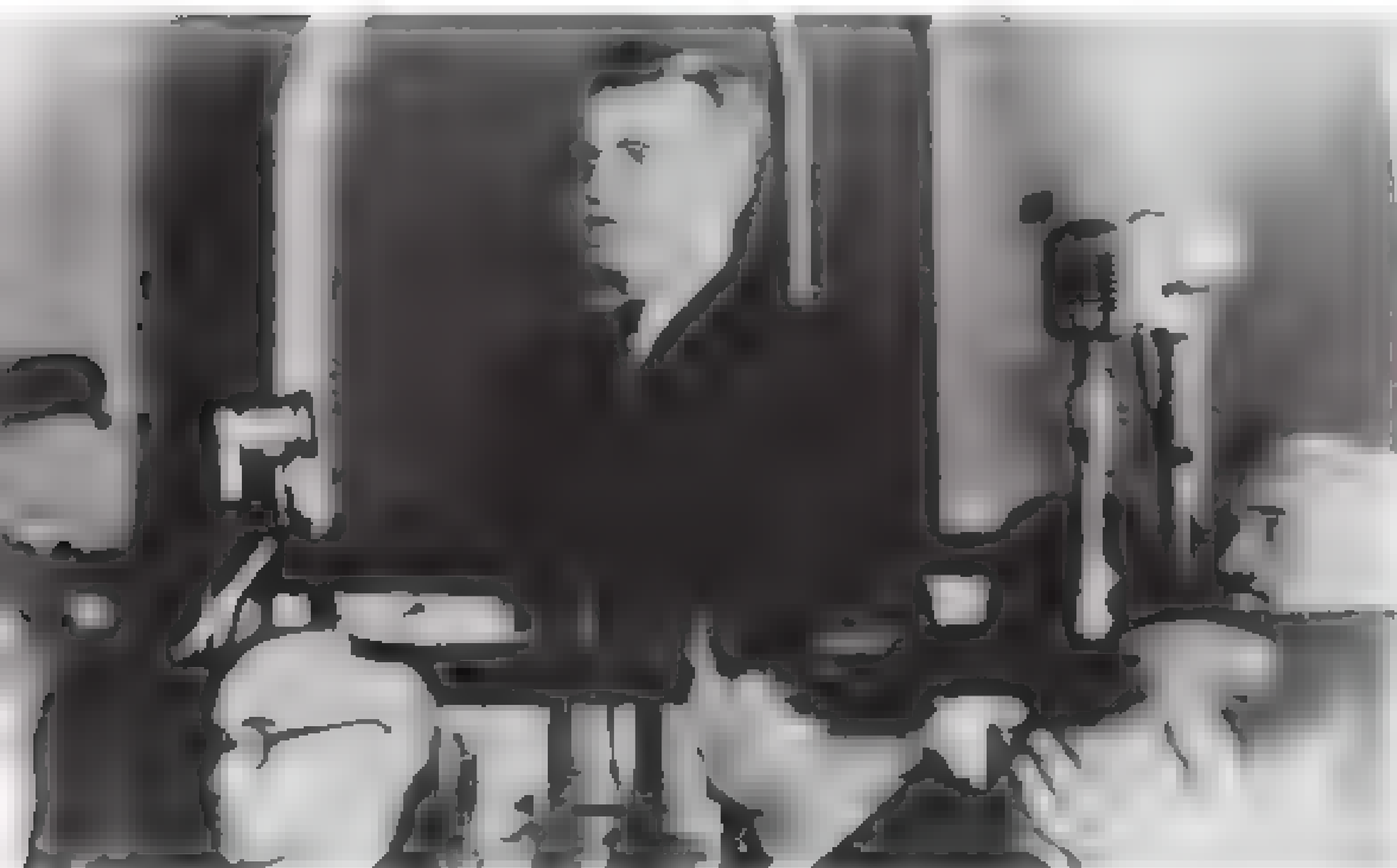
Stopniowe przejmowanie władzy przez komunistów i jednoczesne likwidowanie innych sił politycznych odbywało się w niemal wszystkich państwach podporządkowanych ZSRS. Taki mechanizm nazywano taktyką salami, nie usuwano bowiem wszystkich opozycjonistów z rządu na raz, lecz pozbywano się ich po kolei, tak jak się robi wtedy, gdy krojąc wędlinę po plasterku, w końcu zjada się ją całą. Jednym ze sposobów na pozbycie się takich niewygodnych polityków było fałszywe oskarżenie ich o kolaborację z Niemcami podczas minionej wojny.

SŁOWNICZEK

bezpieka – potoczna nazwa policji politycznej w systemie komunistycznym. W Polsce w latach 1944–1990 nazwy tej używano najpierw na określenie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i podległych mu urzędów bezpieczeństwa publicznego (UB) (ich funkcjonariuszy nazywano ubekami). Po przekształceniu MBP w Służbę Bezpieczeństwa w połowie lat 50., bezpieką nazywano SB. W LWP działała osobna bezpieka – Informacja Wojskowa.

Ludowe Wojsko Polskie – nieoficjalna nazwa polskiego wojska kontrolowanego przez władze komunistyczne.

Najgorszym aktem zbrodni dokonanym na Polakach po zakończeniu II wojny światowej była **obława augustowska**. W lipcu 1945 r. w rejonie Suwałk i Augustowa wojska sowieckie oraz oddziały Ludowego Wojska Polskiego i funkcjonariusze UB zatrzymali kilka tysięcy osób podejrzewanych o wrogość wobec komunizmu. Około 600 osób wywieziono w nieznanym kierunku i zamordowano. Do dzisiaj nie odnaleziono ich ciał.

◄ W czerwcu 1945 r. w Moskwie odbył się **pokazowy proces przywódców Polskiego Państwa Podziemnego** fałszywie oskarżonych o działalność antysowiecką i kolaborację z Niemcami. Nazwano go **procesem szesnastu**. Choć wydane wyroki według ówczesnych standardów nie były wysokie – maksymalnie 10 lat więzienia, to i tak zarówno Jankowski, jak i Okulicki (na zdjęciu) z sowieckiego więzienia nigdy nie wyszli; ich los jest nieznany.

Referendum w 1946 r.

Zgodnie z ustaleniami z Jałty TRJN musiał przeprowadzić w Polsce wolne wybory do parlamentu. Komuniści obawiali się jednak, że dysponują zbyt małym poparciem, aby je wygrać. W szczególności obawiali się **Polskiego Stronnictwa Ludowego**, które latem 1945 r. stworzył Stanisław Mikołajczyk. Choć partia ta przede wszystkim kierowała swój program do chłopów, szybko stała się bardzo popularna wśród wszystkich przeciwników komunizmu.

Próbą sił przed wyborami było **referendum**. Polacy mieli odpowiedzieć na trzy pytania: czy zlikwidować senat, czy zaakceptować reformę rolną oraz nacjonalizację przemysłu i czy uznać granice zachodnie. Komuniści nawoływali do głosowania trzy razy „tak", więc sformułowali pytania w ten sposób, by nakłonić głosujących do odpowiedzi pozytywnej. Tym sposobem chcieli przekonać Polaków, że wszystkie partie mają taki sam program. Jednak Stanisław Mikołajczyk nawoływał do odpowiedzi „nie" na pierwsze pytanie. Takie rozwiązanie miało, jego zdaniem, pokazać siłę partii opozycyjnej i różnice między komunistami a PSL.

Referendum odbyło się w **czerwcu 1946 r.** Według oficjalnych doniesień komuniści odnieśli w nim zwycięstwo. W rzeczywistości wyniki zostały przez nich sfałszowane. Jedynym miastem, w którym przez niedopatrzenie podano do wiadomości prawdziwe informacje dotyczące oddanych głosów, był Kraków.

▲ Plakat z kampanii przed referendum w 1946 r. wzywający do popierania stanowiska komunistów.

■ Opisz scenę przedstawioną na plakacie. Czym propaganda próbowała przekonać głosujących?

Oficjalne i krakowskie wyniki referendum z czerwca 1946 r. (w procentach głosy na „tak")

	Pytanie	Wyniki oficjalne	Wyniki krakowskie
1.	Czy jesteś za zniesieniem senatu?	68	16
2.	Czy chcesz utrwalenia w przyszłej Konstytucji ustroju gospodarczego, zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej, z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej?	77	33
3.	Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic Państwa Polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej?	91	69

Opracowanie własne na podstawie: *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1993, s. 15

1. W którym z pytań wyniki oficjalne różniły się najbardziej od wyników krakowskich?
2. Dlaczego właśnie w tym pytaniu różnica była największa?
3. Którą z propozycji zaakceptowała większość głosujących według obu zestawień?
4. Wyjaśnij, dlaczego władzom zależało na odpowiedzi „tak" na wszystkie trzy pytania.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragmenty przemówienia sejmowego Stanisława Mikołajczyka z dn. 23 czerwca 1947 r. wykreślone przez cenzurę z oficjalnego protokołu sejmowego.

Tam, gdzie PPR raz trzyma i kieruje siłą policyjną – tam nie ma miejsca na wolność człowieka, swobodę przekonań politycznych – wolność słowa i zgromadzenia – nie ma miejsca na niezależność nie tylko stronnictw politycznych, ale organizacji społecznych, gospodarczych, młodzieżowych, kulturalnych, nie ma panowania i poszanowania prawa, nie ma demokracji, a jest tylko szyld tak zwanej demokracji ludowej.

Tam można słyszeć tylko totalistyczny slogan, że żaden prawdziwy demokrata nie powie „my władzy nigdy nie oddamy". Można słyszeć na sali KRN słowa: „Karabinami rozprawimy się z reakcją w kraju i na tej sali". Można – jak i w tym sejmie słyszeliśmy już – słyszeć krzyk nienawiści – „wykończymy was jak mieńszewików". [...]

Mówi UB w terenie naszym członkom – PSL jest legalnym stronnictwem, ale konsekwencje przynależenia do niego poniesiecie. [...]

Mamy tu do czynienia z konstrukcją rządu, w którym już nie tylko faktycznie, ale i formalnie PPR jest dysponentem kluczowych pozycji, decydujących o wolności obywatela, o gospodarstwie państwa i wychowaniu narodowym.

1. Powiedz, dlaczego te fragmenty zostały usunięte z protokołu sejmowego.
2. Wyjaśnij, jakie zarzuty stawia PPR-owi Stanisław Mikołajczyk.

WARTO WIEDZIEĆ

Po przejęciu władzy w Polsce komuniści zmienili kalendarz świąt państwowych. Zlikwidowali obchody w dniu 3 maja (Święto Narodowe 3 Maja) i 11 listopada (Święto Niepodległości). Świętowano za to 1 maja (Międzynarodowe Święto Pracy) i 22 lipca (Narodowe Święto Odrodzenia Polski). Święto Żołnierza obchodzone 15 sierpnia w dniu zwycięstwa Polaków nad bolszewikami w 1920 r. zastąpiono Dniem Wojska Polskiego, celebrowanym 12 października – w rocznicę bitwy pod Lenino w 1943 r.

▲ **Godło Polski w latach 1944–1989.** Państwo polskie, całkowicie podległe Sowietom, przejęło dotychczasowe symbole narodowe II RP. Pozostawiono narodowe barwy i hymn. Jedyną zauważalną zmianą w godle było pozbawienie orła złotej korony.

◀ **Józef Cyrankiewicz** (1911–1989) – na zdjęciu ze Stalinem. Polityk socjalistyczny, więzień Auschwitz. Po wojnie związał się z komunistami, m.in. doprowadził do likwidacji Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1947 r. objął funkcję premiera, którą sprawował aż do grudnia 1970 r. (z krótką przerwą w latach 1952–1954, gdy był wicepremierem).

Wybory w 1947 r.

Prawdziwe wyniki referendum świadczyły o sile opozycyjnego PSL i zaniepokoiły podporządkowane Sowietom władze. Obawiały się one przegranej w wyborach do Sejmu Ustawodawczego. Władze chciały uniemożliwić ludowcom zdobycie dużej liczby miejsc w parlamencie. Z tego powodu bezpieka utrudniała im prowadzenie kampanii wyborczej, np. unieważniano ich listy wyborcze, zastraszano kandydatów na posłów. Niektórych działaczy stronnictwa komuniści zamordowali.

W **styczniu 1947 r.** odbyły się wybory, których wynik komuniści również sfałszowali. Oficjalnie wygrał blok stworzony przez PPR, a PSL uzyskało tylko około 10% miejsc w parlamencie. Prezydentem został **Bolesław Bierut**. Pełnia władzy dostała się w ręce ludzi związanych z ZSRS, a o obsadzie najważniejszych stanowisk w państwie decydował Stalin. Zagrożony aresztowaniem Stanisław Mikołajczyk w tajemnicy opuścił Polskę, a jego partia została zlikwidowana.

Ukoronowaniem procesu przejmowania przez komunistów kontroli nad Polską było połączenie PPS i PPR w grudniu 1948 r. Utworzyły one **Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą** z Bierutem na czele. Była to partia wzorowana na podobnej partii działającej w Związku Sowieckim i od niej uzależniona.

▲ **Wybory do sejmu w 1947 r.** Zwróć uwagę na liczbę osób czekających w kolejce do głosowania. Powiedz, czy zdjęcie to ma charakter propagandowy. Odpowiedź uzasadnij.

SŁOWNICZEK

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) – partia komunistyczna sprawująca dyktatorską władzę w Polsce w latach 1948–1989. Na jej czele stał I sekretarz Komitetu Centralnego PZPR, który w rzeczywistości sprawował obowiązki głowy państwa.

ZAPAMIĘTAJ

- Zgodnie z decyzjami konferencji wielkiej trójki w Jałcie utworzono w Polsce Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN). W jego skład weszli głównie komuniści, ale wicepremierem został Stanisław Mikołajczyk, polityk emigracyjny.
- Mocarstwa zachodnie uznały TRJN za jedyną legalną władzę w Polsce, zarazem ich poparcie stracił rząd RP na uchodźstwie.
- Komuniści podczas przejmowania władzy w Polsce posługiwali się terrorem i kłamstwem. Zbudowali aparat przemocy, tzw. bezpiekę, oraz sfałszowali referendum i wybory.
- W 1948 r. z połączenia PPR i PPS powstała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR), która rządziła w Polsce przez następne 40 lat.

POLECENIA

1. Wymień główne etapy przejmowania rządów w Polsce przez komunistów. Napisz na ten temat notatkę w zeszycie przedmiotowym.
2. Wytłumacz, w jaki sposób komuniści zapewnili sobie pełnię władzy.
3. Powiedz, kto i w jaki sposób próbował nie dopuścić do przejęcia przez komunistów pełnej kontroli nad Polską.

16 Różne koncepcje walki z władzą komunistyczną

Przypomnij sobie, czym się kierował Stanisław Mikołajczyk, kiedy obejmował funkcję wicepremiera w TRJN-ie.

Powojenne nastroje społeczne

Mimo niechęci do komunistycznej władzy społeczeństwo polskie miało nadzieję na stopniową stabilizację po ciężkich, wojennych latach. Wielu ludzi zaangażowało się w odbudowę kraju i jego życia gospodarczego, kulturalnego oraz naukowego. Niektórzy Polacy liczyli na to, że dyktatura komunistyczna jest przejściowa. Część nie chciała zaakceptować nawet tymczasowej sowieckiej dominacji. Grupa ta miała nadzieję, że demokratyczne państwa pokonają ZSRS, a Polska odzyska suwerenność.

Tuż po wojnie, w 1945 r. i 1947 r., władze komunistyczne ogłosiły **amnestie** dla żołnierzy konspiracji zbrojnej, czyli darowanie kar za walkę z Sowietami i komunistami. Żołnierzom AK, NSZ, WiN (patrz s. 107) i BCh obiecywano, że po ujawnieniu się i zdaniu broni będą mogli wrócić do normalnego życia. Podobne zapewnienia składano Polakom, których wojna zastała poza krajem – przede wszystkim żołnierzom Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Władze zachęcały ich do powrotu do ojczyzny. Jednak gwarancje komunistów niewiele były warte. Wielu żołnierzy podziemia, a także tych, którzy powrócili z Zachodu, trafiło do więzień. Uznawano ich za wrogów nowego ustroju. W ten sposób władze pokazały, że wbrew głoszonym przez nie hasłom Polska nie stała się domem dla wszystkich bez względu na różnice polityczne.

Jan Rodowicz „Anoda" (1923–1949) – żołnierz AK, m.in. uczestnik akcji pod Arsenałem i powstania warszawskiego. Po wojnie rozpoczął studia na Politechnice Warszawskiej. W ramach amnestii ujawnił swoją działalność przed władzami. Został aresztowany 24 grudnia 1948 r. przez UB, był brutalnie przesłuchiwany, co doprowadziło do jego śmierci

OBWIESZCZENIE

Ministra Bezpieczeństwa Publicznego

wydane w porozumieniu

z Ministrem Administracji Publicznej i Ministrem Ziem Odzyskanych.

Na podstawie ustawy o amnestii uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 5 lutego 1947 r. do tej pory uzyskało wolność przez zwolnienie z więzień aresztów 20 000 ludzi, oraz ujawniło się i uregulowało swój stosunek do Państwa przeszło 20.000 osób dotąd przebywających w podziemiu.

Wszyscy ci, którzy zerwali z przestępczą działalnością przeciwko Państwu Demokratycznemu i ujawnili się przed organami bezpieczeństwa publicznego są już wolnymi obywatelami Państwa Polskiego i przestali być ścigani przez władze bezpieczeństwa. Korzystają oni z pomocy władz państwowych, które ułatwiają im powrót do normalnego życia i pracy nad pomnożeniem dobrobytu Państwa i własnego.

Przeczytaj fragment obwieszczenia i odpowiedz na pytania.

1. W którym roku i przez kogo zostało wydane to obwieszczenie? Czego dotyczy?
2. Do czego władze komunistyczne zachęcały żołnierzy konspiracji niepodległościowej? Jak określały ich działalność?
3. Co komuniści obiecywali tym, którzy się ujawnią?

Podziemie niepodległościowe

Upadek powstania warszawskiego w 1944 r. i klęska planu „Burza" doprowadziły do przekształcenia polskiego podziemia zbrojnego. Jego głównym celem stała się teraz walka z okupacją sowiecką i władzami nowej Polski kolaborującymi z Sowietami. Żołnierze podziemia bronili się też przed represjami, które ich spotykały ze strony komunistów. Rozkazem Komendanta Głównego AK 19 stycznia 1945 r. rozwiązano Armię Krajową. Wielu jej żołnierzy zaangażowało się w tajną działalność w antykomunistycznym podziemiu, m.in. w Zrzeszeniu „Wolność i Niezawisłość" (WiN).

W kolejnych miesiącach powstało także wiele innych antykomunistycznych organizacji o charakterze lokalnym i regionalnym. W ich ramach odradzały się **oddziały partyzanckie**. Walczyły one z Sowietami i UB, starały się chronić ludność cywilną przed represjami i uwalniać aresztowanych żołnierzy i oficerów podziemia. W całym kraju powstawały liczne cywilne tajne organizacje antykomunistyczne, w tym wiele grupujących młodzież szkolną.

Przywódcy kraju z całą bezwzględnością walczyli z antykomunistycznym oporem. Żołnierze podziemia niepodległościowego byli zabijani w walce lub skazywani na śmierć przez podległe władzy sądy. W ten ostatni sposób zamordowano m.in. rotmistrza Witolda Pileckiego – bohaterskiego żołnierza AK.

Antykomunistyczny opór zbrojny trwał – ze słabnącym natężeniem – do połowy lat 50. Ostatni ukrywający się partyzant, Józef Franczak „Laluś" został zastrzelony przez komunistów w 1963 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Pamiętnik Zdzisława Brońskiego, pseudonim „Uskok", jednego z żołnierzy antykomunistycznego podziemia (fragment).

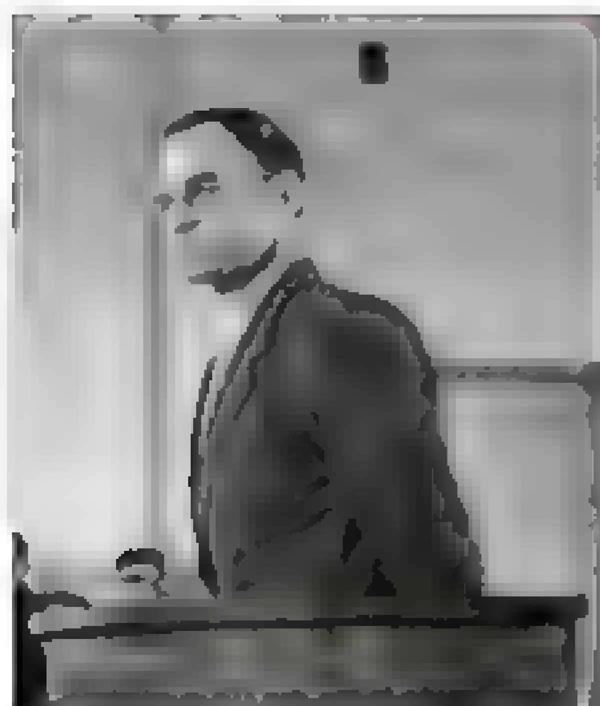
I tak z różnych powodów ilość prześladowanych rosła gwałtownie. Powstawały samorzutnie grupki ludzi chodzących z bronią, urażonych w swej dumie narodowej i ambicji własnej, którzy postanowili bronić życia karabinem i granatem, jeśli innego wyjścia nie ma. I tutaj mamy początek partyzantki polskiej pod Sowietami. [...] Dlaczego więc powstała partyzantka? Jest faktem niezaprzeczalnym, że powodem powstania partyzantki były owe bezwzględne i krwawe metody komunistyczne. I tylko one. Jako żołnierz przywiązywałem zawsze wielką wagę do dyscypliny i nigdy nie zrobiłbym czegoś, co sprzeciwiałoby się rozkazom moich władz: w tym wypadku czułem się żołnierzem AK i należało coś robić. Istniejące warunki zmuszały do jakiejś decyzji: albo myśleć tylko o własnym przetrwaniu i czekać, co dalej będzie, albo brać czynny udział w wytwarzającym się ruchu obrony.

1. Jakie przyczyny powstania oporu antykomunistycznego wskazuje „Uskok" w swoich wspomnieniach?
2. Dlaczego autor pamiętnika odwoływał się do AK?
3. Przed jakimi wyborami stanęli żołnierze AK po wejściu Armii Czerwonej na polskie ziemie?

▲ **Plakat propagandowy z 1945 r.** Olbrzym to żołnierz LWP. Oficera AK ukazano pod postacią karła, przedstawiciela reakcji, czyli przeciwnika reform społecznych (zwolennika starego porządku).

■ Powiedz, co oznacza napis na plakacie. Dlaczego w tak pogardliwy sposób nazywano żołnierzy AK?

Po wojnie **Witold Pilecki** nie pogodził się z przejęciem władzy przez komunistów i zaangażował się w konspiracyjny ruch niepodległościowy. W 1947 r. został aresztowany przez UB, poddany brutalnemu śledztwu i w 1948 r. skazany przez sąd na śmierć. Dopiero po 30 latach go zrehabilitowano.

Komuniści nie tylko zabijali żołnierzy podziemia, lecz także pozbawiali ich prawa do grobu. Zamordowanych zakopywano w bezimiennych dołach, do których często wrzucano po kilka ciał. Dopiero w XXI w. Instytut Pamięci Narodowej rozpoczął **akcję poszukiwania miejsc pochówków ofiar represji komunistycznych**. Dzięki badaniom DNA możliwa stała się identyfikacja anonimowych dotychczas szczątków i godne ich pochowanie. W ten sposób odkryto miejsca pochówków m.in. Danuty Siedzikówny „Inki” (uczyliście się o niej w klasie 4), Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki” czy Hieronima Dekutowskiego „Zapory”.

Kardynał Stefan Wyszyński (1901–1981). W latach wojny kapelan AK. Od 1948 r. do 1981 r. prymas Polski. W latach 1953–1956 był więziony przez komunistów. Miał duży autorytet wśród Polaków, nawet tych niezwiązanych z Kościołem katolickim.

Kościół katolicki

Na skutek II wojny światowej Polska stała się krajem niemal jednowyznaniowym. Żydzi zostali wymordowani przez Niemców, większość wyznawców prawosławia i unici pozostali na ziemiach odebranych Polsce, wielu protestantów władze uznały za Niemców i wysiedliły z Polski. To wszystko spowodowało, że wierni Kościoła katolickiego stanowili po wojnie ponad 90% wszystkich Polaków.

W związku z tym na Kościele katolickim spoczął obowiązek reprezentowania narodu wobec władzy narzuconej przez ZSRS i wzywania jej do poszanowania praw społeczeństwa. Znakomicie w tej roli odnalazł się arcybiskup (następnie otrzymał godność kardynała) **Stefan Wyszyński**. W 1948 r. został on prymasem Polski, czyli głową Kościoła katolickiego w kraju. Prymas obawiał się rozlewu krwi i starał się prowadzić rozważną politykę wobec władz komunistycznych. Miało to pozwolić na w miarę swobodne funkcjonowanie Kościoła.

Działania kardynała nie podobały się jednak komunistom, którzy Kościół uważali za jednego z głównych swoich przeciwników. Rządzący nasilili represje, do więzień trafiło wielu duchownych. W 1953 r. **uwięziono** prymasa Stefana Wyszyńskiego. Mimo prześladowań Kościół się nie ugiął. Przez cały okres powojenny pozostał jedyną instytucją niepodporządkowaną władzom.

Na emigracji

Polskie władze w Londynie (prezydent i rząd) działały nadal, mimo że nie były już uznawane przez mocarstwa. Stały się tym samym symbolem ciągłości państwowej II Rzeczypospolitej.

Wielu Polaków, w tym żołnierze Polskich Sił Zbrojnych, nie chciało wracać do kraju, w którym rządzili komuniści. Decydowali się oni na osiedlenie w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i innych państwach. Władze emigracyjne starały się im pomagać. Postawiły sobie także za cel spajanie emigracji politycznej i utrzymywanie w niej ducha polskości. Zakończyły swoją działalność dopiero na początku lat 90., po odzyskaniu przez Polskę suwerenności.

Ważną rolę w utrzymywaniu polskości i ducha patriotyzmu w kolejnych pokoleniach Polaków na emigracji odgrywały liczne instytucje kultury i organizacje.

Jan Nowak-Jeziorański (1914–2005) przy mikrofonie Radia Wolna Europa. Walczył w powstaniu warszawskim. Po wojnie pozostał na Zachodzie i angażował się w walkę z komunizmem. W latach 1952–1976 dyrektor Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa.

Do najważniejszych należały: Instytut Literacki w Maisons-Laffitte [czytaj: mezą lafit] koło Paryża, który wydawał pismo **„Kultura"**, **Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego** w Londynie oraz **Związek Harcerstwa Polskiego poza granicami Kraju**.

Jedynym źródłem nieocenzurowanych informacji, które mogły docierać do podporządkowanego Sowietom kraju, były polskojęzyczne stacje radiowe nadające z Zachodu. Władze komunistyczne próbowały zapobiegać ich działalności, w tym celu kazały budować urządzenia zagłuszające sygnał, które utrudniały Polakom odbiór stacji.

Najbardziej popularną stacją radiową była **Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa**. Nadawała ona od 1952 r. Organizatorem i pierwszym dyrektorem stacji został Jan Nowak-Jeziorański.

ZAPAMIĘTAJ

- Większość polskiego społeczeństwa zaangażowała się w powojenną odbudowę kraju.
- Wielu żołnierzy AK uwierzyło w amnestie ogłoszone przez komunistów i ujawniło się. Wielu z nich zostało oszukanych i trafiło do więzień.
- Polacy, którzy nie pogodzili się z sowietyzacją kraju, przeciwstawili się komunistom zbrojnie. Tworzyli m.in. liczne tajne organizacje i oddziały partyzanckie. Opór zbrojny trwał ze słabnącym natężeniem w latach 1944–1956
- Kościół katolicki w latach komunizmu był jedyną instytucją niezależną od władz.
- Polskie władze na uchodźstwie po wojnie nie przerwały swej działalności. Do podtrzymania polskości przyczyniły się m.in. miesięcznik „Kultura" oraz Instytut Polski i Muzeum im. gen Władysława Sikorskiego.

POLECENIA

1. Opisz nastroje, które towarzyszyły Polakom po II wojnie światowej.
2. Wyjaśnij, w jakim celu władze ogłaszały amnestie dla żołnierzy podziemia niepodległościowego. Jakie były losy ujawniających się żołnierzy?
3. Wskaż najważniejsze zadania, które stały przed żołnierzami antykomunistycznego podziemia
4. Scharakteryzuj pozycję i rolę polskiego Kościoła katolickiego po II wojnie światowej.
5. Powiedz, dlaczego Polacy przebywający na Zachodzie obawiali się powrotu do kraju.
6. Zastanów się, jaka była rola władz polskich na uchodźstwie po II wojnie światowej. Napisz na ten temat notatkę w zeszycie przedmiotowym.

Żołnierze wyklęci

Żołnierzami wyklętymi lub żołnierzami niezłomnymi od lat 90. XX w. są nazywani partyzanci, którzy po 1944 r. walczyli z komunistami. Określenie *wyklęci* odnosi się do próby wymazania przez władze PRL pamięci o antykomunistycznym oporze zbrojnym. Komuniści mówili o partyzantach obraźliwie *bandyci*, a ich działalność przedstawiali jako niewiele znaczące działania o charakterze przestępczym. Słowo niezłomni odnosi się do nieugiętej postawy żołnierzy podziemia niepodległościowego w walce z sowieckim zniewoleniem.

Hieronim Dekutowski „Zapora” i Zdzisław Broński „Uskok”

Major Hieronim Dekutowski „Zapora” (1918–1949) i kapitan **Zdzisław Broński „Uskok”** (1912–1949) – dowódcy podziemia niepodległościowego na Lubelszczyźnie. „Zapora” walczył w wojnie obronnej 1939 r., przedostał się na Zachód i jako cichociemny został zrzucony do kraju. „Uskok” uciekł z niewoli niemieckiej, do której dostał się we wrześniu 1939 r. Obaj byli członkami AK i WiN. Na Lubelszczyźnie walczyli z bezpieką i NKWD. „Zapora” został aresztowany i skazany na śmierć (zabity strzałem w tył głowy). Kilka tygodni później w potyczce z oddziałami UB zginął „Uskok”.

Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka”

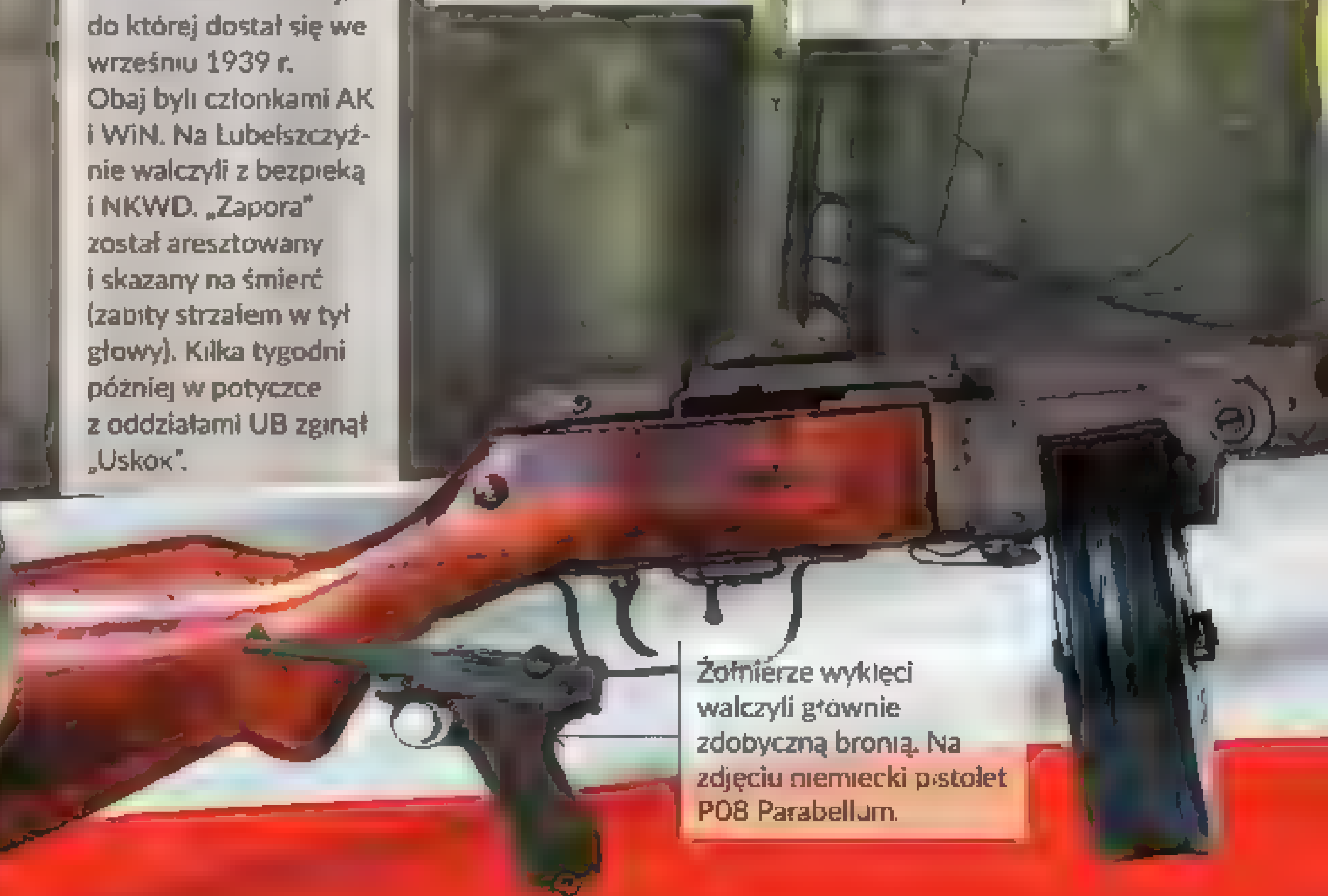
Major Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka” (1910–1951) – uczestnik wojny obronnej 1939 r., następnie żołnierz ZWZ-AK. Po wejściu Sowietów do Polski był dowódcą 5. Brygady Wileńskiej AK. Aresztowany w 1948 r., skazany na karę śmierci i stracony.

Józef Franczak „Laluś”

Sierżant Józef Franczak „Laluś” (1918–1963) – uczestnik wojny obronnej 1939 r., potem żołnierz ZWZ-AK. Po wejściu Sowietów do Polski walczył m.in. w oddziale „Uskoka”, a następnie się ukrywał. Zginął podczas próby ujęcia przez SB w 1963 r. Był ostatnim zabitym żołnierzem podziemia.

Ryngraf (rycerski medalion) z wizerunkiem Matki Boskiej i polskiego orła. Należał do jednego z żołnierzy antykomunistycznego podziemia.

Żołnierze wyklęci walczyli głównie zdobyczną bronią. Na zdjęciu niemiecki pistolet P08 Parabellum.

Danuta Siedzikówna „Inka”

Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój”

Anatol Radziwonik „Olech”

Danuta Siedzikówna „Inka” (1928–1946). Była sanitariuszką 5. Brygady Wileńskiej AK. Aresztowana, skazana na karę śmierci i zabita kilka dni przed swoimi 18. urodzinami.

Starszy sierżant **Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój”** (1925–1951). Był jednym z ostatnich dowódców partyzanckich Narodowego Zjednoczenia Wojskowego na północnym Mazowszu. Poległ w walce z oddziałami UB i MO.

Podporucznik **Anatol Radziwonik „Olech”** (1916–1949) – żołnierz AK, ostatni dowódca oddziałów niepodległościowego podziemia na ziemi nowogródzkiej. Po klęsce akcji „Burza” i wyznaczeniu nowej granicy Polski pozostał na terenach zagarniętych przez ZSRS. Przez wiele lat organizował tam opór przeciwko sowieckiej władzy i bronił miejscowych Polaków. Poległ otoczony przez funkcjonariuszy NKWD.

Ciemne karty walki

Mimo olbrzymich trudności oddziały podziemia niepodległościowego starały się funkcjonować jak regularne, zdyscyplinowane wojsko. Jednak w latach 40. czasami dochodziło także do przekraczania zasad żołnierskiej walki. Przykładem była działalność oddziału dowodzonego przez Romualda Rajsa „Burego”. Oddział wchodził w skład Narodowego Zjednoczenia Wojskowego na Podlasiu i na początku 1946 r. dokonał pacyfikacji wsi zamieszkałych głównie przez Białorusinów. Zabito wówczas kilkadziesiąt niewinnych osób, w tym dzieci. Tego typu działań dopuszczały się jednak pojedyncze oddziały. Mimo że czyny te należy bezwzględnie potępić, nie zmieniają one pozytywnej oceny walki pozostałych żołnierzy wyklętych przeciwko sowieckiemu okupantowi.

Od 2011 r. 1 marca w Polsce jest obchodzony **Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych.** Datę wybrano nieprzypadkowo – tego dnia w 1951 r. wykonano wyroki śmierci na dowództwie ostatniej komendy Zrzeszenia WiN, co symbolicznie zakończyło działalność tej organizacji.

Pistolet maszynowy PPSz, potocznie nazywany pepeszą. Od 1941 r. na wyposażeniu Armii Czerwonej

granaty

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wskaż tych żołnierzy wyklętych, którzy rozpoczęli walkę z okupantami już w 1939 r.
2. Powiedz, którzy z przedstawionych żołnierzy byli członkami AK.
3. Wymień nazwiska tych żołnierzy antykomunistycznego podziemia, którzy zginęli jako jedni z ostatnich.
4. Dowiedz się, czy w twoim regionie działali żołnierze antykomunistycznego podziemia. Podaj ich imiona i nazwiska.

17 Stalinizm w Polsce

■ Przypomnij sobie, w jaki sposób Józef Stalin sprawował rządy w Związku Sowieckim.

Stalinizm

Komuniści umocnili swoją władzę w Polsce – opanowali instytucje państwowe i zwalczyli opozycję. Pozwoliło im to przejść do kolejnego etapu, czyli pełnego upodobnienia ustroju w kraju do modelu państwa stworzonego w ZSRS przez Józefa Stalina. Sowieckie rozwiązania polscy komuniści zaczęli stopniowo wprowadzać już w 1944 r. Jednak od 1948 r. stosowali je w każdej dziedzinie – od aparatu represji, przez gospodarkę, po życie kulturalne. W ten sposób stworzyli **państwo o charakterze totalitarnym**, w którym szczególnie nasilili represje i terror. Okres 1948–1956 w dziejach Polski jest nazywany **stalinizmem**. Jednym z jego symboli było mianowanie w 1949 r. ministrem obrony narodowej i marszałkiem Polski **Konstantego Rokossowskiego**.

Z pochodzenia był Polakiem, całe dorosłe życie spędził jako oficer Armii Czerwonej. W momencie otrzymania nominacji na ministra był marszałkiem Związku Sowieckiego, w pełni posłusznym Stalinowi. Rokossowski otrzymał zadanie rozbudowy Ludowego Wojska Polskiego i przygotowania go do walki z Zachodem. Miał też, jako wicepremier, bezpośrednio nadzorować rząd w Warszawie. Wraz z Rokossowskim do LWP trafili kolejni Sowieci, którzy obejmowali ważne funkcje dowódcze.

▲ **Konstanty Rokossowski** w mundurze marszałka Związku Sowieckiego (1945) i marszałka Polski (1949). Zwróć uwagę na odznaczenie zawieszone pomiędzy wyłogami kołnierza polskiego munduru. Jest to ustanowiony przez polskich komunistów Krzyż Grunwaldu. Większość pozostałych odznaczeń na polskim mundurze Rokossowskiego jest sowiecka.

■ Powiedz, o czym może świadczyć taki dobór odznaczeń.

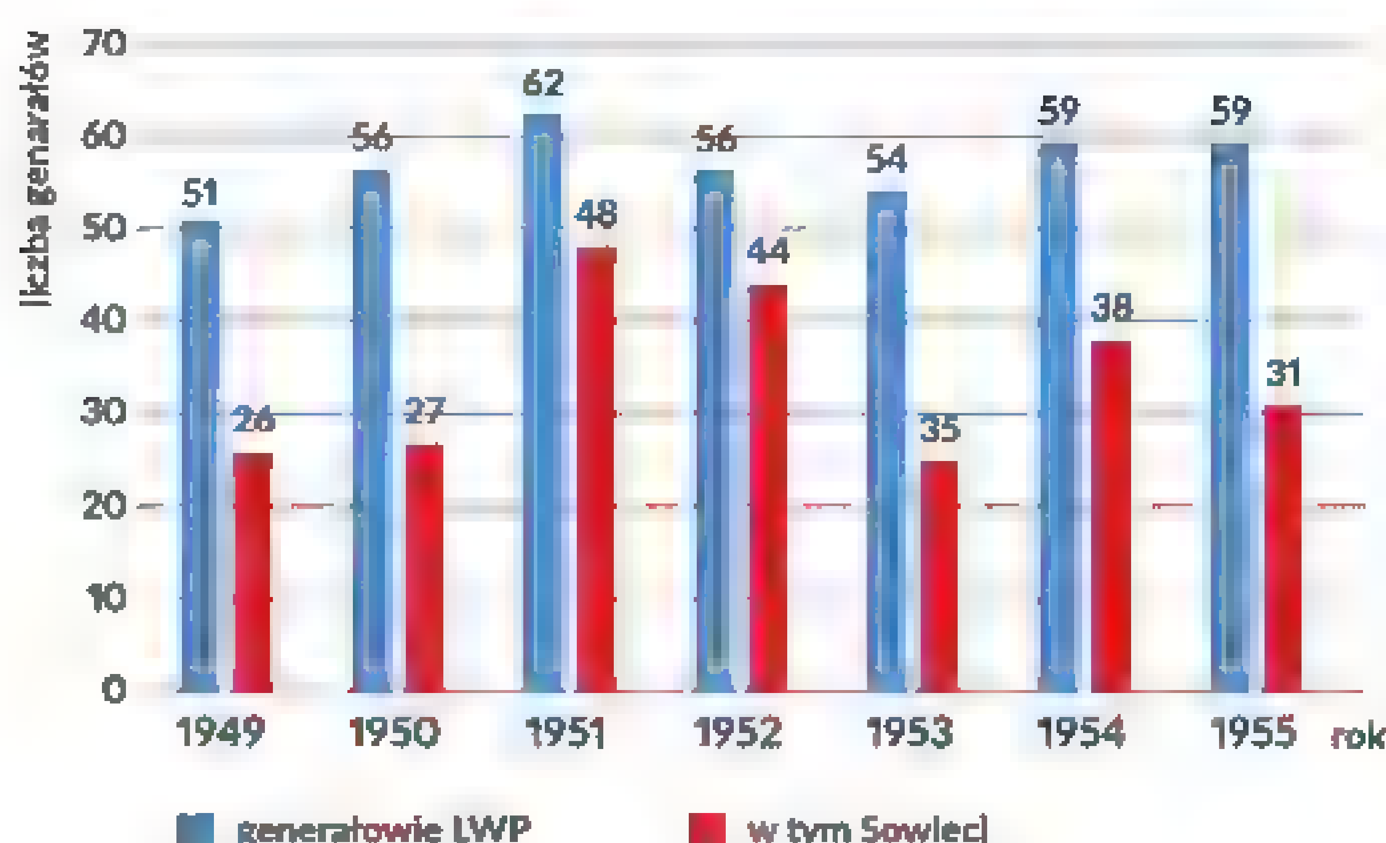
▲ **Józef Stalin i Bolesław Bierut** na plakacie propagandowym z lat 50. XX w. promującym przyjaźń polsko-sowiecką. Władze starały się narzucić Polakom kult przywódcy ZSRS.

■ Na plakacie pierwsza powiewa flaga ZSRS, a flaga Polski znajduje się za nią. Stalin jest też wyraźnie wyższy od Bieruta, choć w rzeczywistości był niższy. Powiedz, co autor plakatu chciał w ten sposób przekazać.

▶ **Liczba generałów Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949–1955**

1. Na podstawie wykresu wymień lata, w których generałowie sowieccy stanowili ponad połowę generalicji LWP.
2. Ilu spośród generałów LWP w 1952 r. było Polakami?
3. Powiedz, dlaczego najważniejsze stanowiska w wojsku były obsadzane przede wszystkim przez sowieckich generałów.

Źródło: W. Sienkiewicz, *Polska od roku 1944. Najnowsza historia*, Warszawa 2012, s. 199

Nasilenie terroru

W okresie stalinizmu nasilił się terror komunistycznej **bezpieki**. Rozbudowywała ona sieć **tajnych agentów** (donosicieli), którzy informowali władze o najmniejszej krytyce rządów. Nawet za opowiedzenie żartu o ZSRS można było trafić do więzienia na kilka lat. Szczególne represje dotknęły przedwojennych oficerów, dawnych żołnierzy AK, ziemian, inteligencję, duchownych. Ludzie ci byli aresztowani często pod fikcyjnymi zarzutami. Przez miesiące bezpieka brutalnie ich przesłuchiwała i torturowała, a następnie byli sądzeni i skazywani na więzienie, także – na karę śmierci.

Zastraszeniu społeczeństwa służyły **procesy pokazowe**, które były relacjonowane przez radio i prasę. Bezpieka zmuszała oskarżonych, by przyznawali się do zmyślonych przestępstw albo oskarżali osoby wskazane przez władze. Tych, których nie udało się zmusić do samooskarżenia, sądzono w celach więziennych

SŁOWNICZEK

totalitaryzm – system polityczny, w którym całkowitą władzę w państwie sprawuje tylko jedna partia, kontrolująca wszystkie sfery życia, nie dopuszczająca żadnej zorganizowanej działalności opozycyjnej i używająca przemocy

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment relacji komandora ppor. Zbigniewa Węglarza, dowódcy ORP „Błyskawica", aresztowanego przez Informację Wojskową pod fikcyjnym zarzutem w czerwcu 1950 r. (fragment).

W dzień od 8.00 do 16.00 przesłuchiwał mnie ppor. Mocek, a od 10.00 do 4.00 rano ppor. Czyżyk, oczywiście wszyscy [wymagali, żebym zeznawał] na stojąco. Od godz. 4.00 do 5.00 miałem prawo spać. Następnie pobudka, mycie, ubikacja, śniadanie – kubek kawy niesłodzonej, dwie kromki chleba. Obiad o godz. 16.00 – zimna zupa [...] i kawałek chleba. Godzina 17.00 – ubikacja, ok. godz. 18 kolacja – kubek herbaty lub kawy niesłodzonej i kromka chleba. Od 18.30 do 20.00 czas na rozmyślanie nad swoim losem oczywiście na stojąco lub chodząc. [...] W oczy świecono kilkusetwatową żarówką tak, że dostałem zapalenia spojówek. Najgorsze jednak było to, że nie pozwolono mi na wypoczynek, poza jedną godziną na dobę. Nie wolno mi było siedzieć.

1. Opisz, jak wyglądała doba osoby przesłuchiwanej przez funkcjonariuszy bezpieki.
2. Wskaż w tekście fragmenty, które świadczą o tym, że przesłuchujący używali tortur wobec oskarżonych.
3. W jakim celu torturowano więźniów podczas przesłuchiwania?

(bez możliwości obrony). W ten sposób na śmierć skazano wielu działaczy podziemia.

Z ogarniętego terrorem kraju nie można było uciec. Polakom niemal uniemożliwiono wyjazd za granicę. Nawet na zbliżenie się do granicy państwa (bez prawa jej przekroczenia) trzeba było uzyskać specjalne zezwolenie.

Indoktrynacja i propaganda

Szczególny nacisk władze kraju położyły na **indoktrynację** młodzieży, czyli wpajanie jej zasad komunizmu. Dobrym do tego miejscem stała się szkoła, w której nie tylko podczas lekcji, lecz także na licznych obowiązkowych apelach, prelekcjach, manifestacjach propagowano ustrój i jego zdobycze. W 1949 r. wprowadzono obowiązek nauki języka rosyjskiego – urzędowego języka ZSRS. Harcerstwo przekształcono w organizację dla dzieci wzorowaną na sowieckim ruchu pionierskim. Jej członkowie nosili czerwone chusty. Starszych uczniów i studentów zapisywano do **Związku Młodzieży Polskiej (ZMP)** – odpowiednika sowieckiego Komsomołu. Władze zakazywały też słuchania zachodniej muzyki rozrywkowej (np. jazzu) i tańczenia nowoczesnych tańców.

Ważnym instrumentem wykorzystywanym przez komunistów była **propaganda**. Dzięki niej rzeczywistość w kraju była przedstawiana tylko w kolorowych barwach. Za wszystkie niepowodzenia obciążano „wrogów ludu", czyli „faszystów", „kapitalistów" czy „obszarników". W latach stalinizmu zmuszano ludzi do uczestnictwa w organizowanych przez państwo ulicznych manifestacjach i pochodach. Oczekiwano, że będą oni wznosić okrzyki na cześć Stalina i innych komunistycznych przywódców. Także kulturę podporządkowano propagandzie – czego przykładem był **socrealizm**.

◄ **Generał August Emil Fieldorf „Nil"** (1895–1953) – dowódca Kedywu AK. Został aresztowany w 1950 r. pod fałszywym oskarżeniem jako „faszystowsko-hitlerowski zbrodniarz i zdrajca Narodu Polskiego". W kwietniu 1952 r. w tajnym procesie skazano go na śmierć i w 1953 r. stracono. Wyrok ten unieważniono dopiero w 1989 r. Do chwili obecnej nie udało się odnaleźć grobu generała.

◄ **Pochód pierwszomajowy** w 1955 r. Manifestujący niosą portrety (od lewej) Bolesława Bieruta (I sekretarza KC PZPR), Aleksandra Zawadzkiego (przewodniczącego Rady Państwa – instytucji, która po likwidacji urzędu prezydenta w 1952 r. pełniła kolegialnie – wieloosobowo – funkcję głowy państwa), Józefa Cyrankiewicza (premiera) oraz marszałka Konstantego Rokossowskiego (ministra obrony narodowej).

■ Zastanów się, dlaczego władzom zależało na organizowaniu takich manifestacji. Czemu miały one służyć?

Komunistyczna gospodarka

Po upaństwowieniu zakładów przemysłowych, likwidacji prywatnych banków i przejęciu handlu władze wprowadziły **gospodarkę centralnie sterowaną**, czyli kierowaną przez urzędników realizujących narzucone odgórnie plany. Na wzór rozwiązań sowieckich wprowadzono **plan sześcioletni na lata 1950–1955**. Według jego założeń podstawą gospodarki miał być przemysł ciężki produkujący dla wojska. Dlatego najważniejszą inwestycją stała się wówczas budowa **Nowej Huty** pod Krakowem. Oprócz huty powstało tam dla jej pracowników nowe, socjalistyczne miasto, w którym władze nie pozwoliły zbudować kościoła.

Na wsi rozpoczął się proces **kolektywizacji**. Komuniści zmuszali chłopów, by tworzyli wspólne gospodarstwa rolne, tzw. **spółdzielnie produkcyjne**. Była to polska odmiana sowieckich kołchozów. Rolników zmuszano do oddawania spółdzielniom ziemi, zwierząt i narzędzi. W ten sposób władze chciały przejąć kontrolę nad produkcją żywności. Mimo bardzo

Kolektywizacja rolnictwa była jednym z najważniejszych komunistycznych projektów gospodarczych. Polska była jedynym krajem podporządkowanym ZSRS, w którym kolektywizacja zakończyła się porażką władz. W 1956 r. władze przestały zmuszać rolników, aby wstępowali do spółdzielni produkcyjnych. W rezultacie około 75% ziemi uprawnej w PRL znajdowało się w rękach prywatnych.

▲ Rolnicy byli zmuszeni do sprzedawania państwu po niskich cenach części wyprodukowanej przez siebie żywności. Nazywano to **dostawami obowiązkowymi**.

■ Powiedz, w jaki sposób władze zachęcały rolników do wywiązywania się z tego obowiązku.

▲ **Plakat propagandowy** z 1953 r.

■ Przeczytaj zamieszczone na nim hasło. O jaki plan chodziło autorowi? Do kogo się zwraca mężczyzna przedstawiony na plakacie? Co w ten sposób chciał osiągnąć autor plakatu?

Socrealizm

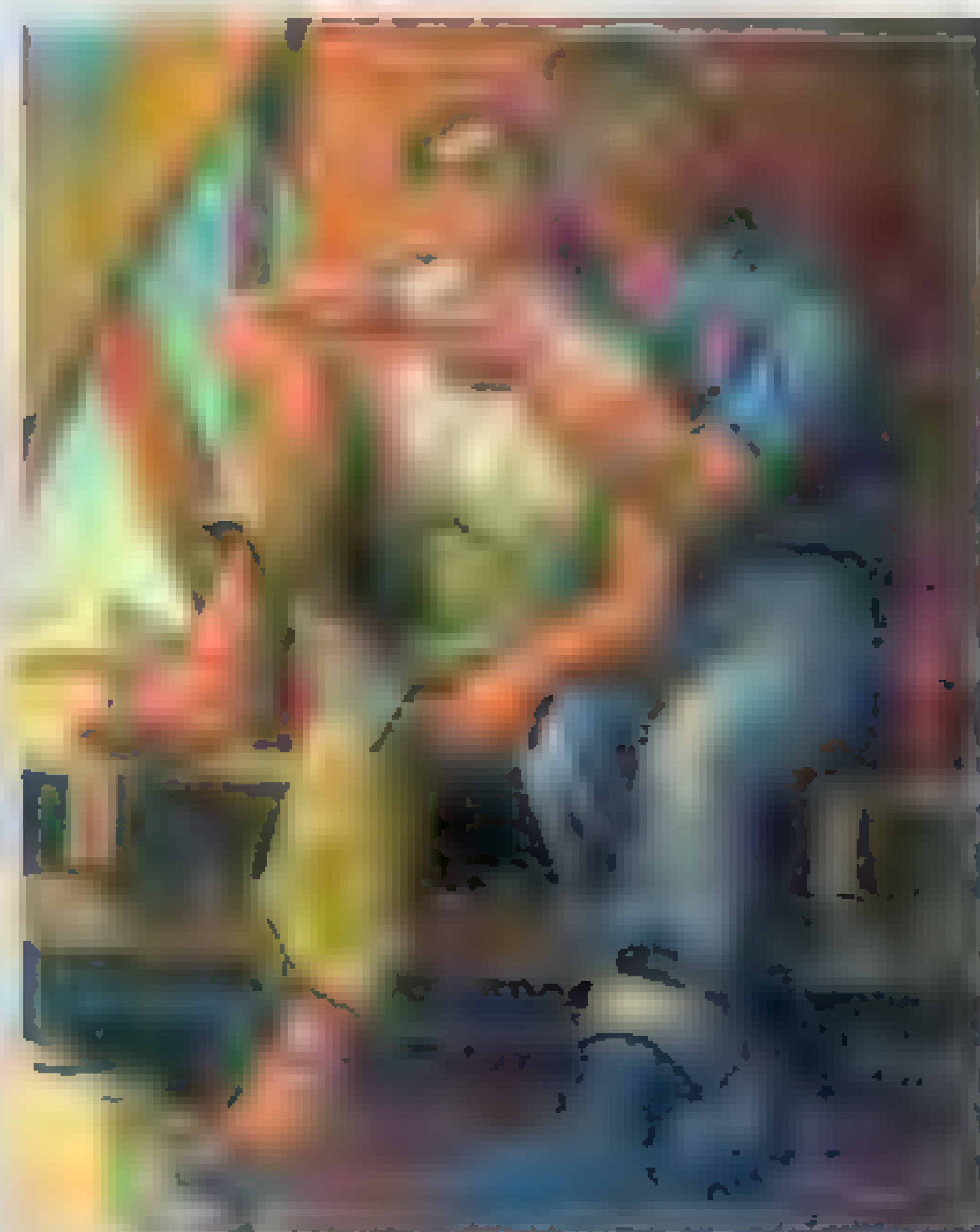
Komuniści chcieli przekonać Polaków do swoich poglądów. Posługiwali się w tym celu propagandą, której podporządkowano architekturę, kulturę i sztukę. Artyści mieli za zadanie tworzyć tylko dzieła, które wychwalały i propagowały komunizm. Podobnie jak w innych krajach bloku sowieckiego, jedynym uznanym przez państwo kierunkiem artystycznym stał się **realizm socjalistyczny (socrealizm)**. Tematyka obrazów często była związana z pracą robotników i chłopów, ponieważ właśnie te dwie grupy społeczne były najważniejsze w nowym, komunistycznym, ustroju Polski.

▲ **Obraz Aleksandra Kobzdeja**, namalowany w 1950 r. nosi tytuł ***Podaj cegłę*** – jest to odwołanie do zawołania murarzy. Scena przedstawia robotników budujących dom z cegieł.

▲ ***Młody Bierut wśród robotników***, **obraz Alfreda Lenicy** z 1949 r. Przywódcy komunistyczni stali się jednym z tematów socrealistycznego malarstwa.

▶ ***Na rusztowaniu***, **obraz Aleksandra Stefanowskiego.** Zgodnie z założeniami sztuki socrealistycznej malarz pokazał zakochanych na placu budowy.

Symbolem polskiego socrealizmu stał się **Pałac Kultury i Nauki im. Józefa Stalina**. Został wzniesiony w centrum Warszawy w latach 1952–1955 jako dar narodów Związku Sowieckiego dla narodu polskiego. Był wzorowany na podobnych budynkach w Moskwie. Aby zrobić dla niego miejsce, wyburzono wiele ocalałych z wojny kamienic. Był najwyższym budynkiem w Warszawie

▲ **Propagandowy plakat z lat 50.** Zwróć uwagę, co rysuje dziewczynka.

Nie wszyscy się ugięli

Nie wszystkich twórców udało się jednak komunistom podporządkować. Poeta i pisarz Zbigniew Herbert (1924–1998), który nie chciał poddać się zasadom twórczości socrealistycznej, był zmuszony podjąć pracę niezwiązaną z twórczością literacką. Był m.in. sprzedawcą w sklepie i kierownikiem administracji Związku Kompozytorów Polskich. Do twórczości literackiej wrócił w 1955 r., gdy rozpoczęło się odchodzenie od socrealizmu. W latach 70. stworzył m.in. literacką postać Pana Cogito – osoby nieugiętej przez totalitarny system komunistyczny

Pałac został ozdobiony rzeźbami socrealistycznymi Jedna przedstawia młodego człowieka, który trzyma książkę z nazwiskami twórców komunizmu. Gdy otwierano PKiN, na książce znajdowało się jeszcze nazwisko Stalina, ale później je usunięto.

◀ **Tablica ze zdjęciami przodowników pracy** na budowie Nowej Huty. Władze próbowały zaszczepić wśród Polaków współzawodnictwo pracy. Zachęcały robotników do wyścigu, kto wyprodukuje więcej w trakcie dnia pracy. Zwycięzców nazywano **przodownikami pracy**, nagradzano i wskazywano jako przykład dla innych pracowników.

brutalnych działań wobec chłopów tylko niewielka ich część podporządkowała się zaleceniom rządzących.

Polityka gospodarcza rządu w okresie stalinizmu doprowadziła do pogorszenia sytuacji życiowej Polaków – wzrastały ceny żywności, robotnicy byli zmuszani do dodatkowej pracy.

Konstytucja PRL

Ukoronowaniem procesu sowietyzacji w Polsce była nowa konstytucja, czyli ustawa zasadnicza. W 1952 r. komuniści uchwalili konstytucję, która wprowadziła nową nazwę państwa – **Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL)**. Wcześniej projekt ustawy zasadniczej został przetłumaczony na język rosyjski i przedstawiony do akceptacji Stalinowi. Osobiście wprowadził on poprawki w tekście i całość zaakceptował.

Państwo zostało określone w konstytucji jako „republika ludu pracującego". Teoretycznie dokument zapewniał obywatelom Polski demokratyczne prawa – od wolności słowa, przez swobodę zrzeszania się, po wolne wybory. W praktyce były to jednak obietnice bez pokrycia, na których spełnienie żaden Polak w komunistycznym kraju nie mógł liczyć.

ZAPAMIĘTAJ

- Lata 1949–1956 to okres w historii Polski nazywany stalinizmem. Polegał on na wprowadzaniu w kraju przez PZPR sowieckiego modelu państwa.
- W celu realizacji swoich celów komuniści posługiwali się terrorem, indoktrynacją i propagandą.
- Całkowicie podporządkowano władzy gospodarkę, a za najważniejszy cel uznano rozbudowę przemysłu ciężkiego i kolektywizację rolnictwa.
- W 1952 r. została uchwalona konstytucja, a nazwę państwa zmieniono z Rzeczypospolitej Polskiej na Polską Rzeczpospolitą Ludową (PRL).

POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym się wzorowały władze podczas wprowadzania w Polsce systemu totalitarnego. Podaj przykłady ich działań.
2. Powiedz, dlaczego w końcu lat 40. komuniści nasilili terror wobec społeczeństwa i na czym polegały stosowane przez nich represje.
3. Wyjaśnij, w jakim celu rządzący stosowali propagandę i indoktrynowali młodzież.
4. Wymień główne założenia komunistycznej gospodarki.

18 Za żelazną kurtyną

Wymień charakterystyczne cechy ustroju, który ukształtował się w ZSRS za rządów Józefa Stalina.

Państwa europejskie pod wpływem ZSRS

Wbrew obietnicom złożonym przez Stalina podczas wojny w państwach zajmowanych przez Armię Czerwoną z reguły nie przeprowadzano demokratycznych wyborów i tworzono rządy komunistyczne. W Polsce, Czechosłowacji, na Węgrzech, w Rumunii, Bułgarii i NRD, a także w Jugosławii i Albanii **komuniści wprowadzali ustrój polityczny wzorowany na stalinowskim.** Znieśli wolność słowa, co oznaczało uzależnienie prasy i radia od państwa, oraz sumienia, co oznaczało zwalczanie Kościołów i związków wyznaniowych. Zlikwidowali wolność zgromadzeń. Za legalne organizacje uznano tylko partie komunistyczne i organizacje im podporządkowane. Prześladowali, więzili, wysyłali do łagrów i mordowali przeciwników systemu. Tłumili także bezwzględnie wszelkie oznaki społecznego sprzeciwu.

Społeczeństwa zostały poddane inwigilacji, czyli tajnemu nadzorowi przez rozbudowaną policję polityczną, która podsłuchiwała rozmowy telefoniczne, czytała korespondencję, zbierała informacje o obserwowanych osobach od ich znajomych.

W krajach podporządkowanych ZSRS władze wprowadzały też **ustrój społeczno-gospodarczy wzorowany na sowieckim.** Przeprowadzono kolektywizację rolnictwa, nacjonalizację przemysłu i handlu, położono nacisk na rozbudowę przemysłu ciężkiego. Nowego porządku pilnowały stacjonujące w tych krajach garnizony Armii Sowieckiej. Najważniejsze decyzje i nominacje partyjne musiały być zatwierdzone przez najwyższe władze ZSRS. We wszystkich państwach bloku wschodniego promowano kult Józefa Stalina jako genialnego przywódcy.

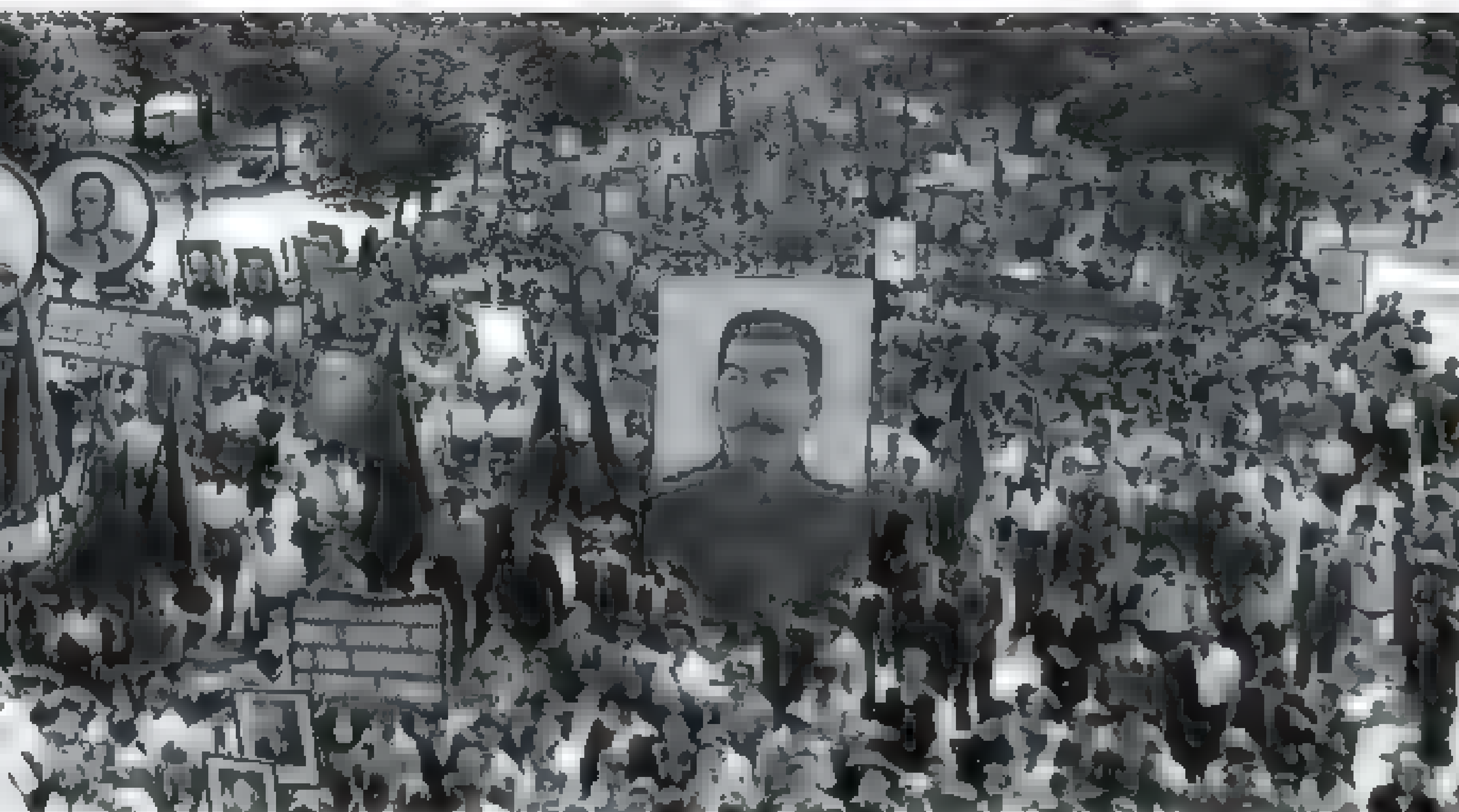

Pomnik Stalina w Pradze był największym jego pomnikiem na świecie. Górował nad całym miastem jako przejaw kultu i symbol uzależnienia Czechosłowacji od ZSRS. W 1962 r. w ramach destalinizacji został wysadzony w powietrze.

SŁOWNICZEK

sowietyzacja – wprowadzanie ustroju politycznego, społecznego i gospodarczego wzorowanego na ustroju ZSRS za czasów rządów Stalina

destalinizacja – zmiany w państwach bloku wschodniego po śmierci Józefa Stalina, które polegały na odchodzeniu od ustroju stalinowskiego poprzez np. zarzucenie kultu Stalina, ograniczenie masowego terroru, rehabilitację części ofiar reżimu stalinowskiego

Manifestacja pierwszomajowa w Bukareszcie. Na organizowanych odgórnie pochodach społeczeństwo miało wyrażać swe poparcie dla władzy i jej polityki. Uczestnictwo w pochodach było obowiązkowe.

Powiedz, dlaczego wśród wielu portretów przywódców komunistycznych ten Stalina jest największy.

Śmierć Józefa Stalina

W marcu 1953 r. zmarł Józef Stalin. Po kilkumiesięcznych zakulisowych walkach o przejęcie po nim władzy na czele partii stanął Nikita Chruszczow, który rządził ZSRS w latach 1953–1964. Nastał czas tzw. **odwilży**, czyli pewnego złagodzenia systemu politycznego. Potępiono kult Stalina. Miliony ludzi wypuszczono z łagrów i **zrehabilitowano**, czyli uwolniono od niesłusznych zarzutów. Wiele jednak ofiar stalinowskiego terroru zostało zrehabilitowanych dopiero po śmierci. **Destalinizacja** nie doprowadziła do zmiany ustroju, którego podstawowe zasady zostały utrzymane. Większość zbrodniarzy stalinowskich nigdy nie została ukarana.

Powstanie na Węgrzech w 1956 r.

Postalinowska odwilż w ZSRS umożliwiła zmiany także w innych krajach bloku wschodniego. Po śmierci Stalina zmian zaczęli się domagać Węgrzy. Pod koniec października **1956 r.** w Budapeszcie doszło do burzliwych demonstracji, które przerodziły się w walki uliczne z milicją i wyłapywanie agentów tajnych służb. Do protestujących przyłączyła się część armii. Wybuchło **antysowieckie powstanie**, które trwało kilka tygodni. Niszczono symbole sowieckiej dominacji, m.in. pomnik Stalina w Budapeszcie. Doszło do zmiany władzy. Na stanowisko premiera powołano uchodzącego za zwolennika reform komunistę **Imrego Nagya** [czytaj:

W czerwcu 1953 r. w NRD doszło do dwudniowych masowych wystąpień społecznych. Na ulice wyszli ludzie niezadowoleni z trudnych warunków życia i braku swobód obywatelskich. Władze nie potrafiły same opanować zamieszek i wezwały na pomoc oddziały armii sowieckiej stacjonujące w tym kraju. W ciągu kilku godzin stłumiły one protesty.

Jak władze zareagowały na postulaty demonstrantów? Czy protestujący stawili zbrojny opór? Dlaczego tak się zachowali?

◄ Podczas powstania węgierskiego część jednostek armii węgierskiej przeszła na stronę demonstrantów.

■ Powiedz, jaki stosunek miała ludność Budapesztu do oddziałów, które przeszły na stronę demonstrantów.

nodzia]. Wprowadził on do rządu niekomunistycznych ministrów i żądał m.in. wyjścia Węgier z Układu Warszawskiego oraz wycofania z kraju oddziałów Armii Sowieckiej.

ZSRS nie zamierzał jednak rezygnować z kontroli nad państwem węgierskim. **Sowieci krwawo stłumili powstanie** i zainstalowali w Budapeszcie posłuszne im władze. Wbrew nadziejom powstańcy nie otrzymali pomocy z Zachodu. W walkach zginęło kilka tysięcy osób. Około 200 tysięcy Węgrów wyemigrowało w obawie przed represjami, tysiące ludzi trafiło do więzień. Zmiany odwołano, a Nagya aresztowano i skazano na śmierć. Nowy przywódca Węgier wiernie wypełniał polecenia płynące z Moskwy.

Praska Wiosna w 1968 r.

Kolejną próbą wyzwolenia się spod dominacji ZSRS były wydarzenia w **Czechosłowacji w 1968 r.** W czechosłowackiej partii komunistycznej do władzy doszli zwolennicy demokratyzacji systemu, którzy zaproponowali zmiany pod hasłem „socjalizm z ludzką twarzą". Rozpoczęli oni reformy wewnętrzne, takie jak zniesienie cenzury, wprowadzenie wolności zrzeszania się. Nawiązali także bliższe kontakty z państwami zachodnimi. Zachowali jednak dominującą rolę partii komunistycznej. Nowi rządzący z szefem partii Aleksandrem Dubczekiem na czele cieszyli się szerokim poparciem społecznym. Reformy zostały przeprowadzone przez rząd w Pradze głównie wiosną 1968 r., dlatego nazywa się je **Praską Wiosną**.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Z dokumentu Głównego Zarządu Politycznego Ludowego Wojska Polskiego z 13 września 1968 r.

Żołnierze polscy, mimo że wkraczali w najlepszych intencjach do zaprzyjaźnionego kraju, od pierwszych godzin pobytu na ziemi czechosłowackiej spotykali się i nadal spotykają się z odrażającymi formami znieważania godności ludzkiej, takimi jak: plucie w twarz, sypanie piaskiem w oczy, wyzywanie od faszystów, okupantów [...] w niektórych wypowiedziach żołnierze nasi ze łzami w oczach znosili obelgi i zniewagi, zaciskając zęby, aby pohamować do ostateczności napięte nerwy. Żołnierze nasi wielokrotnie zwierzali się swym dowódcom, że jeśli dotąd powstrzymywali się od użycia broni, to jedynie dlatego, że [...] przybyli tu bronić ustroju socjalistycznego, a nie walczyć z narodem czechosłowackim.

1. Opisz, jaki stosunek do polskich żołnierzy podczas interwencji w Czechosłowacji miała ludność tego państwa. Powiedz, dlaczego tak było.
2. Przypomnij sobie, z jakiego powodu polscy żołnierze znaleźli się w 1968 r. w Czechosłowacji.
3. Wyjaśnij, dlaczego polscy żołnierze nie chcieli użyć broni, mimo że byli w olbrzymim stresie.

SŁOWNICZEK

Praska Wiosna – próba wprowadzenia reform w komunistycznej Czechosłowacji w 1968 r. zmierzających do częściowej demokratyzacji tego kraju.

▲ Społeczeństwo Czechosłowacji wyrażało swój stosunek do interwencji wojsk Układu Warszawskiego m.in. w **napisach na murach**. Hasło na ilustracji zestawia Stany Zjednoczone i Wietnam (wojna w Wietnamie patrz s. 141) z ZSRS i Czechosłowacją.

■ Powiedz, jaki stosunek miał autor tego napisu do interwencji w Czechosłowacji. Dlaczego porównał amerykańskie działania zbrojne w Wietnamie, potępiane przez komunistyczną propagandę, z wkroczeniem wojsk do Czechosłowacji w 1968 r.? Co oznacza swastyka wpisana w sowiecką gwiazdę?

Reformy te jednak nie spodobały się jednak władzom sowieckim, które obawiały się, że zapoczątkują one rozpad całego bloku wschodniego. Przywódca ZSRS (od 1964 r. był nim Leonid Breżniew) i liderzy państw od niego zależnych wywierali presję na Dubczeka, aby zahamował zmiany. Skutkiem odmowy było wejście do Czechosłowacji **w sierpniu 1968 r.** wojsk Układu Warszawskiego. W interwencji wzięły też udział polskie wojska. Reformy zostały zatrzymane, a władze – wymienione. Zwolenników Praskiej Wiosny dotknęły represje.

Po tych wydarzeniach Leonid Breżniew ogłosił, że ZSRS ma prawo do interwencji w krajach bloku wschodniego, jeśli będzie tam zagrożony ustrój komunistyczny. Było to tzw. **prawo do bratniej pomocy**.

ZAPAMIĘTAJ

- Po 1944 r. w krajach Europy Środkowo-Wschodniej komuniści przeprowadzali sowietyzację.
- Śmierć Józefa Stalina w 1953 r. przyniosła w krajach bloku wschodniego tzw. odwilż, czyli częściową destalinizację (ograniczono terror, wprowadzono reformy).
- W 1956 r. na Węgrzech wybuchło antykomunistyczne powstanie, które zostało krwawo stłumione przez ZSRS. Węgrom nie udało się odzyskać suwerenności.
- W 1968 r. w Czechosłowacji zostały wprowadzone reformy, na które nie wyraziły zgody władze sowieckie. Po interwencji wojsk Układu Warszawskiego zmiany cofnięto.

Ujarzmione narody Europy Środkowo-Wschodniej wykazywały wobec siebie solidarność. Powstanie węgierskie zapoczątkowała manifestacja poparcia dla zmian, które zaszły w Polsce w październiku 1956 r. (patrz s. 163). Manifestacja odbyła się w Budapeszcie pod pomnikiem Józefa Bema, bohatera narodów polskiego i węgierskiego. Podczas powstania Polacy oddawali krew dla Węgrów, którym mogli pomóc jedynie w ten sposób.

Z kolei w geście sprzeciwu wobec interwencji wojsk Układu Warszawskiego w czasie Praskiej Wiosny **Ryszard Siwiec**, były żołnierz AK, ojciec pięciorga dzieci, dokonał aktu samospalenia. Wydarzyło się to na Stadionie Dziesięciolecia w Warszawie podczas centralnych obchodów dożynek. W uroczystości brały udział tysiące osób oraz władze państwowe z Władysławem Gomułką na czele. Do dziś w rocznicę tej tragicznej manifestacji ambasadorowie Czech i Słowacji składają kwiaty pod pomnikiem Siwca przy Stadionie Narodowym*.

* Stadion Narodowy został wybudowany w tym samym miejscu, w którym znajdował się Stadion Dziesięciolecia.

POLECENIA

1. Opisz, czym się charakteryzował ustrój krajów znajdujących się w sowieckiej strefie wpływów.
2. Powiedz, na czym polegał proces destalinizacji. Podaj przykłady. Zapisz je w zeszycie przedmiotowym.
3. Wyjaśnij, dlaczego próby reform na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1968 r. się nie powiodły.

Polska i świat po II wojnie światowej

● Zakończona w 1945 r. II wojna światowa była najbardziej krwawym i niszczycielskim konfliktem w dziejach ludzkości. Życie straciło w niej około **60 mln osób**. W wyniku walk i bombardowań lotniczych tysiące miast, zakładów przemysłowych i wsi zostało kompletnie zniszczonych. Niektóre miasta, np. Warszawę, Drezno, zamieniono w gruzy.

● **Na terenie Polski** bilans strat materialnych był wyjątkowo duży. Zniszczeń dopełnił rabunek zakładów przemysłowych i domostw dokonywany przez żołnierzy Armii Czerwonej. W czasie II wojny zginęło ponad 5 mln przedwojennych obywateli państwa polskiego.

● Po wojnie **osądzono część niemieckich i japońskich zbrodniarzy** oskarżanych o wywołanie wojny i popełnienie zbrodni wojennych. Najsłynniejszy proces pojmanych przywódców III Rzeszy odbył się w latach 1945–1946 w Norymberdze. Japońscy zbrodniarze zostali osądzeni w Tokio.

● Skutkiem podpisanych traktatów pokojowych była **zmiana granic w Europie**. Na rzecz Polski i ZSRS Niemcy utraciły swe wschodnie prowincje, Polska zaś oddała ZSRS Kresy Wschodnie. Ze wschodniej i południowej Europy wysiedlono na obszar okupowanych Niemiec kilka milionów etnicznych Niemców.

● Na straży pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego miała stać **Organizacja Narodów Zjednoczonych**, powołana do życia w 1945 r. Zastąpiła ona Ligę Narodów.

● Do rangi najpotężniejszych państw (supermocarstw) po 1945 r. urosły Stany Zjednoczone i Związek Sowiecki. Stany Zjednoczone sprzeciwiały się dalszej ekspansji ZSRS. Dlatego **doszło do rozpadu koalicji antyhitlerowskiej** i rozpoczęcia zimnej wojny. Polegała ona na wzajemnej wrogości i rywalizacji między oboma supermocarstwami. **Europa została podzielona na dwa bloki: wschodni** grupujący ZSRS i jego sojuszników, oraz **zachodni**, obejmujący Stany Zjednoczone i państwa Europy Zachodniej. Różnice między blokami i ich wzajemna wrogość sprawiły, że mówiono o podziale Europy żelazną kurtyną.

● W 1947 r. prezydent Stanów Zjednoczonych Harry Truman ogłosił **doktrynę powstrzymywania**. Zgodnie z nią Stany Zjednoczone miały pomagać państwom zagrożonym ekspansją ZSRS i komunizmem.

● W 1947 r. Stany Zjednoczone ogłosiły plan pomocy finansowej i materialnej dla Europy zniszczonej w trakcie działań wojennych. Stalin nie zezwolił jednak podległym sobie krajom Europy Środkowo-Wschodniej na jej przyjęcie. W Europie Zachodniej **plan Marshalla** przyspieszył znacznie odbudowę ze zniszczeń i poprawę **warunków** bytowych ludności.

● Państwa demokratyczne Europy Zachodniej i Stany Zjednoczone w 1949 r. powołały do życia sojusz obronny nazwany **Organizacją Paktu Północnoatlantyckiego (NATO)**. Sześć lat później ZSRS i komunistyczne państwa Europy Środkowo-Wschodniej zawiązały sojusz – **Układ Warszawski**.

● Na przełomie lat 40. i 50. XX w. punktami zapalnymi na świecie były m.in. Korea i Niemcy. **W latach 1950–1953 w Korei toczyła się wojna** między komunistyczną Koreą Północną a proamerykańską Koreą Południową. Pod egidą ONZ po stronie tej ostatniej do wojny przyłączyły się Stany Zjednoczone, które powstrzymały agresorów z Korei Północnej.

● Zwycięscy alianci nie mogli się porozumieć w sprawie Niemiec. Zostały one podzielone na cztery strefy okupacyjne: sowiecką, amerykańską, brytyjską i francuską. W ten sposób podzielono także stołeczny Berlin.

● ZSRS chciał zmusić aliantów zachodnich do opuszczenia kontrolowanych przez nich dzielnic Berlina. Z tego powodu w latach 1948–1949 zablokował do nich dostęp. Była to tzw. **blokada Berlina**. Całość zaopatrzenia musiano dowozić do miasta samolotami, co nazwano **mostem powietrznym**. Po 11 miesiącach Stalin uznał, że nie udało mu się osiągnąć zamierzonego celu, i zrezygnował z blokady miasta.

● W 1949 r. **powstały dwa państwa niemieckie**: demokratyczna Republika Federalna Niemiec (RFN) zwana też potocznie Niemcami Zachodnimi, związana ze Stanami Zjednoczonymi, i komunistyczna Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD), nazywana Niemcami Wschodnimi, podporządkowana ZSRS.

● Po 1945 r. na ziemiach polskich doszło do wielomilionowych **migracji**, często przymusowych. Z dawnych ziem niemieckich **wysiedleni zostali Niemcy**. Ich miejsca zajmowali Polacy. Część z nich przyjechała z ziem odebranych Polsce przez Związek Sowiecki. Do kraju powracali też Polacy wywiezieni do obozów i na roboty przymusowe, niektórzy żołnierze Polskich Sił Zbrojnych oraz emigranci. Przesiedlenia dotknęły również Ukraińców i Białorusinów, którzy trafili do ZSRS.

● II Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym, w którym mniejszości stanowiły około 1/3 ogółu obywateli. W wyniku II wojny światowej (Holokaustu i zmiany granic państwa) oraz powojennych przesiedleń ludności **Polska stała się krajem niemal jednonarodowym.** Na jej terytorium mieszkali głównie Polacy. Zmieniła się też struktura wyznaniowa. W powojennej Polsce ponad 90% Polaków należało do Kościoła katolickiego.

● Społeczeństwo polskie zaangażowało się w **powojenną odbudowę stolicy i kraju.** Dzięki wysiłkowi wielu milionów ludzi Polska szybko podnosiła się ze zniszczeń.

● Od 1944 r. **komuniści zaczęli podporządkowywać sobie gospodarkę i przekształcać ją na wzór sowiecki.** W pierwszej kolejności przeprowadzili reformę rolną, następnie w 1946 r. znacjonalizowali przemysł, a w latach 1947–1948 zlikwidowali prywatny handel. W ten sposób wprowadzili w Polsce gospodarkę centralnie zarządzaną. Oznaczało to, że w rękach państwa były fabryki, banki i większość sklepów. To władze decydowały o tym, co produkowano i za ile to sprzedawano.

● Zgodnie z decyzjami konferencji jałtańskiej powstał w Polsce **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej.** W jego skład weszli głównie komuniści, ale wicepremierem został Stanisław Mikołajczyk, polityk emigracyjny. Mocarstwa zachodnie uznały TRJN za jedyną legalną władzę w Polsce. Tym samym ich uznanie stracił rząd RP na uchodźstwie. W ten sposób alianci zdradzili sojusznika, który wspierał ich w walce przez cały okres II wojny światowej.

● **Polskie władze na uchodźstwie** po wojnie nie przerwały swej działalności. Skupiły się na podtrzymaniu polskości wśród licznych Polaków zmuszonych do pozostania na emigracji. Ważną rolę odgrywały m.in. miesięcznik „Kultura" czy Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego. Istotną funkcję pełniła też nadająca z Zachodu Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa.

● **Stanisław Mikołajczyk** uważał, że za cenę ustępstw terytorialnych na rzecz ZSRS uda się zachować niepodległość Polski. Próbował walczyć z komunistami na scenie politycznej – w 1945 r. powołał do życia **Polskie Stronnictwo Ludowe**, największą wówczas partię polityczną w kraju.

● **W 1946 r.** władze w Polsce przeprowadziły **referendum.** Liczyły, że dzięki niemu uda się skłonić opozycyjny PSL do współpracy z komunistami. Z kolei dla tej partii głosowanie miało być testem popularności wśród wyborców. Wobec tego **komuniści sfałszowali wyniki referendum** na swoją korzyść. Rok później podobnie postąpili z **wynikami wyborów do parlamentu.** W ten sposób uzyskali bezwzględną większość w parlamencie i zaczęli umacniać swoją władzę, m.in. przejęli kontrolę nad PSL-em. Stanisław Mikołajczyk, zagrożony aresztowaniem, w październiku 1947 r. uciekł z Polski.

● W 1948 r. z połączenia PPR i PPS powstała wzorowana na sowieckiej partii komunistycznej **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR)**, która rządziła w Polsce przez następne 40 lat.

● Komuniści, przejmując władzę w Polsce, posługiwali się przemocą i kłamstwem. Stworzyli aparat przemocy, potocznie nazywany **bezpieką.** Szerzył on terror. Funkcjonariusze UB inwigilowali, aresztowali, a także mordowali przeciwników politycznych.

● W marcu 1945 r. komuniści porwali i przewieźli do Moskwy **szesnastu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego.** W lipcu tego roku przeprowadzili obławę w okolicach Augustowa – aresztowani wówczas Polacy zostali oskarżeni o wrogość wobec komunizmu i przepadli bez wieści.

● Władze nakłaniały żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, aby wrócili do kraju. Wielu z tych, którzy podjęli ten krok, zostało oszukanych i trafiło do więzień. Podobny los spotkał żołnierzy AK, dla których po zakończeniu wojny, w 1945 i 1947 r., komuniści ogłosili **amnestię.** Wielu z nich uwierzyło w zapewnienia władz i się ujawniło. W rezultacie część z nich została aresztowana i poddana brutalnym przesłuchaniom.

● Część Polaków nie pogodziła się z sowietyzacją kraju, przeciwstawiła się komunistom zbrojnie. **Żołnierze wyklęci**, zwani też **niezłomnymi**, tworzyli liczne tajne organizacje i oddziały partyzanckie. Najważniejszą z organizacji było Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość". Opór zbrojny trwał ze słabnącym natężeniem w latach 1944–1956.

● **Jedyną instytucją w Polsce niezależną od władz był Kościół katolicki**, na którego czele od 1948 r. stał kardynał Stefan Wyszyński, prymas Polski. Pomimo licznych prób komunistom nie udało się zdobyć kontroli nad duchownymi i wykorzystać ich przeciwko społeczeństwu.

● Lata 1948–1956 to okres w historii Polski nazwany **stalinizmem.** W tym czasie PZPR wprowadziła sowiecki model państwa. Jednym z elementów tej polityki był kult Stalina i Bieruta. Aby zrealizować swoje cele, komuniści stosowali terror: codziennością było śledzenie, podsłuchiwanie i aresztowanie podejrzanych o wrogość wobec władz. Posługiwali się też indoktrynacją.

co oznaczało, że cenzura uniemożliwiała rozpowszechnianie informacji kłopotliwych dla rządzących. Wykorzystywano także propagandę – wszechobecne były plakaty i hasła wychwalające ustrój komunistyczny. Na czele Ludowego Wojska Polskiego postawiono w 1949 r. sowieckiego marszałka Konstantego Rokossowskiego.

- W 1952 r. została uchwalona nowa konstytucja, która zmieniła nazwę państwa z Rzeczypospolitej Polskiej na **Polską Rzeczpospolitą Ludową**.
- Z polecenia Stalina krajem zarządzał jego zaufany człowiek – **Bolesław Bierut**. Był przewodniczącym Krajowej Rady Narodowej, w 1947 r. objął funkcję prezydenta, a rok później – także przywódcy PZPR.
- Komuniści całkowicie podporządkowali sobie gospodarkę. Władze za najważniejszy cel uznały rozbudowę przemysłu ciężkiego i kolektywizację rolnictwa, czyli tworzenie wspólnych gospodarstw rolnych. Politykę tę realizowano w ramach tzw. planu sześcioletniego.
- W okresie stalinizmu dominującym kierunkiem w sztuce i architekturze był **socrealizm**. Charakterystyczne dla niego były monumentalne budowle, takie jak Pałac Kultury i Nauki w Warszawie. Pisarze i poeci opisywali Stalina i innych przywódców komunistycznych, a malarze portretowali przodowników pracy.
- **W krajach Europy Środkowo-Wschodniej**, podobnie jak w Polsce po 1944 r., **miejscowi komuniści wspierani przez ZSRS przejmowali władzę** i wprowadzali ustrój totalitarny, wzorowany na stalinowskim. Znosili demokrację, system wielopartyjny, wolność słowa i zgromadzeń, kolektywizowali rolnictwo oraz nacjonalizowali przemysł i handel. Wdrażali system jednopartyjny i stosowali cenzurę. Rozbudowana policja polityczna prześladowała opozycję.
- **W marcu 1953 r. zmarł Józef Stalin**. Skutkowało to niewielkim złagodzeniem systemu. Zmniejszony został terror, wypuszczono część więźniów politycznych. ZSRS nie chciał jednak pozwolić na uniezależnienie się krajów Europy Środkowo-Wschodniej.
- **Wojska sowieckie w 1956 r. stłumiły powstanie na Węgrzech**, gdzie społeczeństwo domagało się wprowadzenia systemu demokratycznego i wystąpienia z Układu Warszawskiego.
- **W 1968 r. interwencja wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji** zmusiła tamtejsze władze do wycofania się z reform demokratycznych.

▲ **Józef Stalin** zmarł 5 marca 1953 r. Jego śmierć przyniosła odwilż polityczną w ZSRS i części państw bloku wschodniego. Nie podważyła jednak władzy komunistycznej oraz nadrzędnej pozycji Związku Sowieckiego w Europie Wschodniej. Na zdjęciu od lewej: Nikita Chruszczow, Ławrientij Beria, Gieorgij Malenkow, Nikołaj Bułganin, Kliment Woroszyłow i Łazar Kaganowicz.

PAMIĘTAJ O DATACH!

1944	reforma rolna
1945	• porwanie szesnastu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego • powstanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej • powstanie ONZ • obława augustowska
1946	sfałszowane referendum
1947	sfałszowane wybory do Sejmu Ustawodawczego
1947	ogłoszenie planu Marshalla i doktryny powstrzymywania
1948	powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
1949	utworzenie NATO
1949	mianowanie Konstantego Rokossowskiego ministrem obrony narodowej
1952	uchwalenie konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej
1950–1953	wojna koreańska
1953	śmierć Stalina
1955	utworzenie Układu Warszawskiego
1956	powstanie węgierskie
1968	Praska Wiosna

Warto przeczytać

A. Appelbaum, *Za żelazną kurtyną. Ujarzmianie Europy Wschodniej 1944–1956*, Warszawa 2013.

Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956, red. R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa–Lublin 2007

M. Fik, *Kultura polska po Jałcie. Kronika lat 1944–1981*, Londyn 1989.

J.L. Gaddis, *Zimna wojna. Historia podzielonego świata*, Kraków 2007.

M. Hastings, *Wojna koreańska*, Poznań 2010.

T. Judt, *Powojnie. Historia Europy od roku 1945*, Poznań 2016.

J. Kochanowski, P. Majewski, T. Markiewicz, K. Rokicki, *Zbudować Warszawę piękną. O nowy krajobraz stolicy (1944–1956)*, Warszawa 2003.

K. Wichowska, *„Łączka". Poszukiwania i identyfikacja ofiar terroru komunistycznego pochowanych na warszawskich Powązkach*, Warszawa 2016.

Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2012.

J. Pawłowicz, *Rotmistrz Witold Pilecki 1901–1948*, Warszawa 2008.

Zimna wojna, red. R.Cowley, Warszawa 2009.

W. Zubok, K. Pleszakow, *Zimna wojna zza kulis Kremla. Od Stalina do Chruszczowa*, Warszawa 1999.

Wokół Praskiej Wiosny, red. Ł. Kamiński, Warszawa 2004

Rozwiązania zadań zapisz w zeszycie.

TEKST I

Porozumienie o utworzeniu Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (fragment).

Strony w niniejszym traktacie potwierdzają swą wiarę w cele i zasady Karty Narodów Zjednoczonych i swe pragnienie współżycia w pokoju ze wszystkimi ludami i wszystkimi rządami.

Są one zdecydowane ochraniać wolność, wspólne dziedzictwo i cywilizację swych narodów, oparte na zasadach demokracji, wolności jednostki i praworządności.

Starają się one popierać stabilizację i dobrobyt w strefie północnoatlantyckiej.

Są one zdecydowane połączyć swe wysiłki w celu zbiorowej obrony i zachowania pokoju i bezpieczeństwa.

Dlatego wyrażają one zgodę na niniejszy Traktat Północnoatlantycki.

ZADANIE 1.

Przeczytaj tekst I, skorzystaj z wiedzy zdobytej na lekcjach i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania

1. **Na mocy zacytowanego dokumentu powołano do życia**

A. Układ Warszawski.
B. NATO.
C. ONZ.
D. Ligę Narodów.

2. **W momencie podpisania dokumentu wartościom w nim zawartym zagrażało państwo o nazwie**

A. III Rzesza.
B. Japonia.
C. Związek Sowiecki.
D. Stany Zjednoczone.

ZADANIE 2.

Przyjrzyj się ilustracji i wskaż poprawne dokończenie zdania.

1. **Plakat dotyczy**

A. rozwoju kulturalnego PRL, mającego nastąpić w ciągu sześciu lat.
B. realizacji sześcioletniego planu gospodarczego PRL.
C. wprowadzenia w PRL sześcioklasowej szkoły podstawowej
D. szóstej rocznicy zakończenia II wojny światowej.

ZADANIE 3.

Spośród wymienionych wydarzeń wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i chronologicznie ostatnie.

I. wydarzenie chronologicznie pierwsze

A / B / C / D / E

II. wydarzenie chronologicznie ostatnie

A / B / C / D / E

A. powstanie na Węgrzech
B. zakończenie procesu w Norymberdze
C. Praska Wiosna
D. śmierć Józefa Stalina
E. powstanie ONZ

TEKST II

Dziennik Marii Dąbrowskiej (fragment).

Polska jest sowietyzowana, a nade wszystko – rusyfikowana w takim tempie, że nawet ja, co nie miałam złudzeń i wszystkiego tego się spodziewałam, jestem przerażona. Radio od rana do nocy zieje moskiewszczyzną. Mój Boże, toć doby nie starczyło, żeby uczyć o Polsce, mówić o Polsce, lecz Polska znikła z radia. Mówi się tylko o Rosji. […] Dziś po raz pierwszy miasto dekorowano tylko na czerwono i po raz pierwszy zobaczyłam wywieszone portrety Stalina. Już przypomina się straszliwy, zbezczeszczony Lwów z 1940 r. […] Coraz wyraźniej widać, że idzie o to, żeby splugawić Polakom wszystko, co polskie. Nawet Rejtan nie byłby dziś możliwy. Nie pozwolono by mu odjechać do domu po jego zrozpaczonym geście – zrobiono by z nim proces pokazowy z przyznaniem się do szpiegostwa. Od Niemców groziła Polsce zagłada biologiczna, od Moskali – stokroć straszniejsza – duchowa i moralna.

ZADANIE 4

Przeczytaj tekst II, skorzystaj z wiedzy zdobytej na lekcjach i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Maria Dąbrowska opisuje politykę, która była prowadzona w Polsce**
   A. w czasie II wojny światowej.
   B. po objęciu władzy przez komunistów w 1944 r.
   C. po wydarzeniach Października 1956 r.
   D. w okresie II Rzeczypospolitej.
2. **Pisarka porównuje ówczesną rzeczywistość do sytuacji we Lwowie**
   A. po zakończeniu I wojny światowej.
   B. po zajęciu Kresów Wschodnich przez Sowietów.
   C. po śmierci Stalina.
   D. po rozpoczęciu zimnej wojny.
3. **Maria Dąbrowska zwróciła uwagę na sowietyzację, która przejawiała się m.in. w dekorowaniu ulic**
   A. polskimi flagami narodowymi.
   B. czerwonymi flagami i portretami Stalina.
   C. kwiatami.
   D. różnokolorowymi flagami.

ZADANIE 5.

Przyporządkuj do każdej postaci właściwe informacje.

1. Witold Pilecki 2. Stefan Wyszyński 3. Stanisław Mikołajczyk 4. Józef Cyrankiewicz 5. Bolesław Bierut

A. Zawodowy oficer Wojska Polskiego w stopniu rotmistrza. W czasie II wojny światowej dobrowolnie dostał się do obozu w Auschwitz, gdzie stworzył antyniemiecką konspirację. W 1944 r. walczył w powstaniu warszawskim, a w 1945 r. – w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Po powrocie do kraju działał w konspiracji antykomunistycznej. Został aresztowany przez władze komunistyczne i skazany na karę śmierci, którą wykonano w 1948 r.

B. Premier rządu RP na uchodźstwie. W 1945 r. wrócił do kraju i został wicepremierem w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej. Przywódca Polskiego Stronnictwa Ludowego – jedynej legalnej antykomunistycznej partii opozycyjnej. W 1947 r. z powodu zagrożenia aresztowaniem wyjechał z Polski.

C. W latach wojny kapelan AK. Od 1948 do 1981 r. prymas Polski. W 1953 r. został uwięziony przez władze komunistyczne, wolność odzyskał w czasie odwilży w październiku 1956 r.

D. Polityk socjalistyczny, więzień Auschwitz. Po II wojnie światowej związał się z komunistami, doprowadził m.in. do likwidacji Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1947 r. objął funkcję premiera, którą sprawował aż do grudnia 1970 r.

Na zdjęciu: Lądowanie człowieka na Księżycu w 1969 r.

Świat w drugiej połowie XX wieku

- **1948** – powstanie państwa Izrael
- **1949** – powstanie ChRL
- ▸ 1961 – Jurij Gagarin, pierwszy człowiek w kosmosie
- ▸ 1961 – budowa muru berlińskiego
- **1969** – lądowanie człowieka na Księżycu
- **1989** – protesty na placu Tiananmen w Pekinie
- **1994** – Nelson Mandela prezydentem RPA

- **1947** – niepodległość Indii
- **9 maja 1950** – plan Schumana
- **1954–1962** – wojna algierska
- **1962** – kryzys kubański
- **1993** – powstanie Unii Europejskiej

19 Nowa mapa świata – dekolonizacja

Przypomnij sobie, które mocarstwa europejskie i kiedy opanowały Afrykę.

Przyczyny dekolonizacji

Jednym z najważniejszych procesów po II wojnie światowej była **dekolonizacja**. Po 1945 r. narody Afryki i Azji zaczęły się domagać prawa do wolności i własnego państwa. Wykształciły się wśród nich elity polityczne gotowe przejąć odpowiedzialność za losy mających powstać państw.

Rozwojowi ruchów narodowo-wyzwoleńczych sprzyjała sytuacja międzynarodowa. Główne mocarstwa kolonialne – Wielka Brytania i Francja – wyszły z wojny bardzo osłabione. Dwa supermocarstwa – Stany Zjednoczone i ZSRS – krytykowały kolonializm jako przeżytek i domagały się jego likwidacji. Także ONZ uznała dekolonizację za jeden ze swoich głównych celów.

▲ **Dekolonizacja Azji Południowej i Południowo-Wschodniej**

1. Wskaż państwa, które powstały w wyniku dekolonizacji Indii Brytyjskich.
2. Powiedz, które z państw Azji Wschodniej znajdowały się przed II wojną światową pod władzą Stanów Zjednoczonych.
3. Który kraj leżący w Azji Południowo-Wschodniej zachował niezależność także w czasach kolonialnych?

◀ **Mohandas Karamchand Gandhi (zwany Mahatma [czyli wielka dusza] Gandhi)** (1869–1948) – prawnik i filozof. Uważał, że w walce politycznej należy wyrzec się przemocy. Zachęcał swoich zwolenników do stosowania pokojowych metod, takich jak: pisanie petycji, głodówki, manifestacje, strajki. Upowszechniał idee tolerancji i współpracy ludzi różnych narodów, ras i religii. Został zamordowany przez hinduskiego nacjonalistę za prowadzenie dialogu z muzułmanami.

■ Podaj przykłady organizacji we współczesnym świecie, które odwołują się do metod walki zalecanych przez Gandhiego.

SŁOWNICZEK

dekolonizacja – wyzwolenie się obszarów Afryki, Azji i obu Ameryk spod władzy mocarstw kolonialnych i tworzenie się na tych terytoriach niepodległych państw

Różne drogi dekolonizacji

Dekolonizacja miała różny przebieg w zależności od regionu i trwała przez całą drugą połowę XX w. Z reguły udawało się pokojowo wynegocjować oddanie władzy miejscowej ludności przez mocarstwa kolonialne. Tak było w **1947 r.**, kiedy po długich negocjacjach Wielka Brytania uznała prawo do niepodległości **Indii**. Liderem ruchu na rzecz uwolnienia się spod władzy brytyjskiej był hinduski przywódca **Mahatma Gandhi** [czytaj: gandi]. Stał on na czele Indyjskiego Kongresu Narodowego, partii założonej jeszcze w 1885 r. Z czasem stała się ona główną siłą polityczną w Indiach dążącą do wyzwolenia kraju spod władzy Brytyjczyków, którzy uznali ją za reprezentanta społeczeństwa indyjskiego.

Jednak w wielu przypadkach ludy kolonialne musiały chwycić za broń, aby wywalczyć niepodległość. Drogę walki zbrojnej wybrali mieszkańcy niektórych kolonii francuskich. W konsekwencji Francuzi przegrali wojnę o panowanie nad **Wietnamem** (patrz s. 140) w Indochinach, w wyniku długich walk utracili też **Algierię** w północnej Afryce. Wojna algierska toczyła się w latach 1954–1962 i omal nie doprowadziła do wybuchu wojny domowej we Francji. Część Francuzów była bowiem gotowa przyznać kolonii niepodległość, część opowiadała się za kontynuowaniem walk w celu utrzymania nad nią władzy. Około 10% społeczeństwa

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment deklaracji niepodległości Wietnamu z 2 września 1945 r.

A mimo wszystko, przez z górą osiemdziesiąt lat, francuscy imperialiści [zwolennicy zdobycia i utrzymania przez Francję kolonii] [...] poniewierali naszą ojczyzną i zniewalali naszych rodaków, zaprzeczając wszelkim ideałom człowieczeństwa i sprawiedliwości [...], pozbawili nasz naród wszelkich demokratycznych swobód i wolności [...] Wznieśli więcej więzień niż szkół. Bezlitośnie mordowali naszych patriotów, nasze powstania narodowe tłumili w morzu krwi. [...] Aby nas osłabić, zmuszali do palenia opium [rodzaju narkotyku] i spożywania alkoholu. Naszą gospodarkę zniszczyli do samych kości, zubożając społeczeństwo i niszcząc nasz kraj. Okradali nas z naszych pól ryżowych, kopalń, lasów i zasobów naturalnych. Sobie tylko pozostawili prawo emitowania banknotów, monopolizując też eksport. Pobierali też wiele niesprawiedliwych podatków.

1. Powiedz, jak autorzy deklaracji oceniali okres rządów francuskich w Wietnamie. Przywołaj przykłady podane w tekście.
2. Wymień negatywne skutki polityczne, gospodarcze i społeczne francuskich rządów kolonialnych w Wietnamie.

algierskiego stanowili wówczas Francuzi, potomkowie osadników, którzy traktowali Algierię jako integralną część swojego państwa – Francji, a nie jako kolonię.

Jednak bojownicy algierskiego Frontu Wyzwolenia Narodowego rozpoczęli antyfrancuskie powstanie. Wojna w Algierii miała bardzo brutalny przebieg. Obydwie strony konfliktu – wojska francuskie i algierscy bojownicy – często mordowały jeńców, a przed egzekucją zadawały im wymyślne tortury. Po długich walkach Francja musiała się wycofać z Algierii.

Dekolonizacja Afryki

W 1945 r. jedynie 4 państwa afrykańskie były niepodległe. Większość przeszła dekolonizację w latach 60. XX w. Rekordowy był **rok 1960** – nazwany później **Rokiem Afryki**. W jego trakcie niezależność ogłosiło

▲ **Dekolonizacja Afryki po 1945 r.**

1. Powiedz, do którego z państw europejskich należało najwięcej afrykańskich kolonii.
2. Wskaż kraje afrykańskie, które były niepodległe przed II wojną światową.
3. Odczytaj z mapy, w których latach XX w. najwięcej państw afrykańskich uzyskało niepodległość. Który region Afryki najpóźniej wyzwolił się spod kolonializmu? Wymień nazwy przynajmniej trzech państw leżących w tym regionie.

aż 17 krajów. Państwa europejskie w swoich koloniach przekazały władzę miejscowym elitom w sposób pokojowy.

Liderzy ruchów politycznych walczących o wyzwolenie Afryki doszli do wniosku, że państwa afrykańskie powinny odzyskać niepodległość w granicach nadanych im przez mocarstwa kolonialne w XIX w. Granice te były sztuczne i często nie uwzględniały kryteriów etnicznych ani powiązań gospodarczych, ale próba wykreślania na mapie nowych granic wiązałaby się z ryzykiem wybuchu waśni i wojen.

W 1963 r. większość krajów afrykańskich założyła **Organizację Jedności Afrykańskiej**, która miała zapobiegać wybuchowi wojen między państwami afrykańskimi i pomagać im w nawiązaniu współpracy politycznej i gospodarczej, np. w dziedzinie handlu.

▲ Pomnik upamiętniający poległych w walce o niepodległość Namibii. Napis brzmi: „Ich krew podlała naszą wolność". W nowo powstałych państwach pamięć o uczestnikach ruchów narodowowyzwoleńczych jest wciąż silna i ma jednoczyć wieloetniczne społeczności.

■ Powiedz, jak rozumiesz przesłanie napisu na pomniku. Sprawdź, kiedy Namibia uzyskała niepodległość.

Apartheid w RPA

W Republice Południowej Afryki (RPA), gdzie żyła liczna grupa potomków europejskich osadników, ustanowiono specyficzny system polityczny zwany **apartheidem** [czytaj: aparthajdem]. Był on oparty na segregacji rasowej. Tylko biała ludność cieszyła się w RPA pełnią praw politycznych i miała zagwarantowane najlepsze stanowiska pracy. Biali i czarni mieszkańcy żyli w odrębnych dzielnicach, korzystali z oddzielnych kin, restauracji, plaż czy autobusów. Nie wolno było zawierać małżeństw mieszanych.

Na czele ruchu oporu przeciw temu niesprawiedliwemu systemowi stanęła partia **Afrykański Kongres Narodowy**, której liderem był **Nelson Mandela**. W 1962 r. został on aresztowany i następne 27 lat spędził w więzieniu. Niezadowolenie większości czarnego społeczeństwa i nacisk państw demokratycznych spowodowały, że władze RPA zaczęły powolną likwidację apartheidu. Z więzienia zwolniono Mandelę. W 1994 r. w pierwszych wielorasowych wyborach parlamentarnych większość zdobył Afrykański Kongres Narodowy, a Mandela został wybrany na prezydenta RPA. Był to kres polityki dyskryminacji rasowej w tym kraju.

Skutki dekolonizacji

Większość z około 200 istniejących współcześnie państw powstała po II wojnie światowej właśnie w wyniku dekolonizacji, która przywracała prawo narodów do samostanowienia. Było to zwieńczeniem dążeń

SŁOWNICZEK

apartheid – zespół poglądów politycznych i społecznych na temat dominacji rasy białej nad czarną, utrwalający segregację rasową, obowiązujący w Republice Południowej Afryki w latach 1948–1994

rasizm – pogląd, według którego jedni ludzie są gorsi od innych, ponieważ należą do gorszej rasy

WARTO WIEDZIEĆ

Brak równości między obywatelami RPA przejawiał się także w sporcie. Biali i czarni mieszkańcy nie mogli się zrzeszać w tych samych klubach ani współzawodniczyć ze sobą na arenach sportowych. Z tego powodu RPA była wykluczona z międzynarodowego ruchu olimpijskiego aż do upadku apartheidu

▲ Ostatni prezydent RPA z czasów apartheidu **Frederik Willem de Klerk** i przywódca Afrykańskiego Kongresu Narodowego **Nelson Mandela** odbierają w 1993 r. Pokojową Nagrodę Nobla. Została im przyznana za doprowadzenie do demokratyzacji RPA za pomocą dialogu, kompromisu i pojednania narodowego, dzięki czemu uratowali kraj przed wojną domową.

kilku pokoleń bojowników walczących o wyzwolenie się spod obcego jarzma. Mieszkańcy kolonii wierzyli, że stworzenie niepodległego państwa pozwoli im wejść na drogę szybkiego rozwoju gospodarczego i demokratyzacji kraju. Jednak odzyskanie niepodległości często nie skutkowało poprawą warunków bytowych mieszkańców ani wzrostem gospodarczym. Zerwanie więzi gospodarczych kolonii z metropolią prowadziło do załamania handlu zagranicznego. Dochody nowo powstałych krajów były uzależnione od eksportu żywności i surowców mineralnych do krajów uprzemysłowionych. Zyski z eksportu były niższe niż koszt sprowadzanych do krajów Afryki artykułów przemysłowych. **Brakowało pieniędzy na inwestycje** w przemyśle, budowę szkół, ośrodków zdrowia, mieszkań czy dróg. Niestabilna sytuacja wewnętrzna w tych państwach odstraszała potencjalnych inwestorów z zagranicy. **Duży przyrost naturalny i klęski żywiołowe**, np. susze, powodzie, powodowały pogłębianie się problemów ekonomicznych. Z tego powodu wiele państw Afryki uzależniło się od międzynarodowej pomocy humanitarnej.

Dyktatura i wojny domowe

W nowo powstałych państwach afrykańskich bardzo **trudno było zbudować trwałe systemy demokratyczne**. Brakowało poczucia wspólnoty między zamieszkującymi je wieloma grupami etnicznymi. Prowadziło to często do chaosu, a z czasem do powstawania systemów dyktatorskich. W większości państw afrykańskich przez pewien czas rządzili bezwzględni dyktatorzy czy niedemokratyczni przywódcy. Okradali oni swoje kraje poprzez

◀ **Obóz w Kongo dla uchodźców z Rwandy.**

■ Opisz warunki bytowe, jakie panowały w takim obozie. Powiedz, czego mogło brakować jego mieszkańcom.

▲ Mieszkańcom wielu państw afrykańskich niepodległość nie przyniosła ani pokoju, ani dobrobytu. Nieudolne rządy, eksplozja demograficzna, czyli szybki wzrost liczby ludności, a także katastrofy naturalne, takie jak powodzie i susze, powodują, że na wielu obszarach Afryki wciąż panuje bieda. Ludzie są zmuszeni rywalizować o kurczące się zasoby wody, żywności i innych dóbr lub marzą o emigracji do Europy bądź Stanów Zjednoczonych.

przejmowanie dochodów z eksploatacji minerałów i innych bogactw naturalnych, np. drewna. Na obywatelach wymuszali łapówki, szerząc tym samym korupcję.

Zachowanie w Afryce granic wytyczonych w XIX w. przez mocarstwa kolonialne nie sprzyjało stabilności wewnętrznej państw powstałych po dekolonizacji. Wybuchały w nich krwawe **wojny domowe** toczone przez wrogie sobie grupy etniczne. Nierzadko towarzyszyły temu masakry ludności cywilnej.

W 1994 r. w środkowowschodniej Afryce w Rwandzie doszło do krwawych rzezi mniejszości etnicznej Tutsi przez członków większości – lud Hutu. Przywódcy tych ostatnich postanowili dokonać eksterminacji Tutsi. Podczas tego ludobójstwa w ciągu zaledwie kilku tygodni w okrutny sposób zostało zamordowanych około 800 tys. osób. Setki tysięcy ludzi schroniło się w państwach sąsiednich w obozach dla uchodźców.

Kraje Dalekiego Wschodu

Natomiast wiele krajów Dalekiego Wschodu, takich jak: Korea Południowa, Singapur, Malezja, Indonezja, dobrze wykorzystało uzyskanie niepodległości. Państwa te rozwinęły się gospodarczo i poprawiły warunki życia swoich obywateli. Wzrosło też ich znaczenie w świecie.

ZAPAMIĘTAJ

- Dekolonizacja Afryki i Azji nastąpiła po 1945 r. Procesowi temu sprzyjało osłabienie mocarstw kolonialnych w czasie II wojny światowej oraz popieranie dążeń Afrykańczyków przez Stany Zjednoczone i ZSRS.
- Większość kolonii uzyskała niepodległość w wyniku pokojowych negocjacji władz kolonialnych z przedstawicielami społeczeństw kolonii. Mieszkańcy niektórych kolonii, np. Wietnamu i Algierii, o wolność musieli walczyć zbrojnie.
- Większość państw Czarnej Afryki uzyskała niepodległość w latach 60. XX wieku.
- W Republice Południowej Afryki w latach 1948–1994 panował system segregacji rasowej zwany apartheidem, który uprzywilejowywał białą mniejszość.

1 Opisz przyczyny procesu dekolonizacji. W jakich regionach świata do niego doszło?
2 Powiedz, dlaczego w Algierii proces dekolonizacji miał krwawy przebieg.
3 Wytłumacz, na czym polegał system apartheidu w RPA.
4 Oceń skutki procesu dekolonizacji. Przypomnij, z jakimi problemami musiały się zmagać nowe państwa. Sporządź na ten temat notatkę w zeszycie przedmiotowym.

20 Bliski Wschód – konflikty arabsko-izraelskie

■ Przypomnij sobie, jaki los spotkał Żydów europejskich podczas II wojny światowej.

Narodziny syjonizmu. Okres międzywojenny

Żydzi od starożytności żyli w diasporze, czyli rozproszeniu. Jednak pod koniec XIX w. powstał **syjonizm**, ideologia głosząca konieczność powrotu Żydów do Palestyny historycznie należącej do narodu żydowskiego, a znajdującej się wówczas pod władzą sułtana tureckiego. Zapoczątkowało to emigrację do Palestyny Żydów z całego świata. Ich masowy napływ skutkował rosnącym sprzeciwem Arabów, którzy obawiali się, że wkrótce staną się mniejszością na tej ziemi.

Po I wojnie światowej kontrolę nad Palestyną – jako terytorium mandatowym Ligi Narodów – przejęła Wielka Brytania. Nie była ona jednak w stanie zapanować nad narastającą wrogością arabsko-żydowską.

SŁOWNICZEK

syjonizm – ideologia i ruch polityczny dążący do utworzenia żydowskiego państwa Izrael na terenie Palestyny i utrzymania jedności narodu żydowskiego żyjącego w rozproszeniu

Powstanie państwa Izrael

Skomplikowaną sytuację na terenie Palestyny starała się opanować ONZ. W 1947 r. państwa członkowskie podjęły decyzję o podziale Palestyny na dwie części: arabską i żydowską. Jerozolima, jako święte miasto trzech religii – judaizmu, chrześcijaństwa i islamu, miała pozostać pod międzynarodowym zarządem. Bazując na tej decyzji, Żydzi po wygaśnięciu w **1948 r.** mandatu brytyjskiego ogłosili w Palestynie **powstanie państwa Izrael**.

Konflikty arabsko-izraelskie

Arabowie nie chcieli się pogodzić z powstaniem państwa żydowskiego. Z tego powodu wybuchła pierwsza **wojna arabsko-izraelska** (1948–1949). W jej wyniku Izraelowi udało się utrzymać niepodległość, a nawet powiększyć swoje terytorium.

Z obszarów zajętych przez wojska izraelskie uciekło tysiące Palestyńczyków, którzy zamieszkali w rozsianych na Bliskim Wschodzie obozach dla uchodźców, gdzie setki tysięcy ich potomków żyją do dziś.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment proklamacji państwa Izrael z 14 maja 1948 r.

Erec [ziemia] *Izrael* był kolebką narodu żydowskiego. Tu kształtowała się jego tożsamość duchowa, religijna i polityczna. To tutaj, po raz pierwszy, Żydzi stworzyli państwo [...]. Po przymusowym wygnaniu ze swej ziemi przez cały okres rozproszenia naród zachował wiarę i nigdy nie zaprzestał pełnej nadziei modlitwy o powrót do swej ojczyzny i odzyskanie politycznej niezawisłości. W ostatnich dziesięcioleciach rozpoczął się ich masowy powrót. Pionierzy i bojownicy użyźnili pustynię, przywrócili hebrajski, zbudowali wioski i miasta [...]. Stosownie do tego my, przedstawiciele rady narodu, reprezentanci społeczności żydowskiej w Izraelu i ruchu syjonistycznego, zgromadzeni tu w dniu wygaśnięcia mandatu brytyjskiego w Izraelu [...] ogłaszamy niniejszym utworzenie żydowskiego państwa na ziemi izraelskiej, które znane ma być jako Izrael.

1. Wymień argumenty za stworzeniem państwa Izrael w Palestynie podane w tekście źródłowym. Kto ogłosił powstanie Izraela?
2. Dlaczego na ogłoszenie powstania państwa wybrano dzień 14 maja 1948 r.? Co tego dnia zmieniało się w statusie terytorium?

◀ **Bliski Wschód – Izrael i państwa arabskie**

1. Wskaż państwa sąsiadujące z Izraelem, z którymi kraj ten toczył wojny. Któremu z nich odebrał Wzgórza Golan?
2. Powiedz, które terytorium Egiptu przez kilkanaście lat okupowała armia izraelska.

WARTO WIEDZIEĆ

Palestyński terrorysta jest zamaskowany, aby nie można było odgadnąć jego tożsamości. **W 1972 r. podczas olimpiady w Monachium** grupa palestyńskich terrorystów porwała 11 izraelskich sportowców i trenerów, których zabiła podczas próby odbicia zakładników przez niemieckie służby specjalne. Zgodnie z oczekiwaniami terrorystów zbrodnia ta wstrząsnęła całym sportowym światem, gdyż celem ataku z zaskoczenia byli bezbronni cywile, a nie wojskowi.

Z kolei do Izraela zaczęli napływać Żydzi z całego świata, także ci ocaleni z Holokaustu, których osiedlano m.in. na terytoriach okupowanych przez Izrael. Budziło to dodatkowe napięcia między Żydami a Arabami. Obszary, na których zgodnie z decyzją ONZ miało powstać arabskie państwo Palestyna, zostały włączone do Egiptu (Strefa Gazy) i Jordanii (Zachodni Brzeg Jordanu, wschodnia Jerozolima).

W latach **1956, 1967** i **1973** Izrael stoczył jeszcze trzy zwycięskie wojny z państwami sąsiednimi: Egiptem, Syrią i Jordanią. W ich trakcie wojska izraelskie opanowały m.in. wschodnią (arabską) część Jerozolimy, Zachodni Brzeg Jordanu, syryjskie Wzgórza Golan i egipski półwysep Synaj. Na zdobytych terenach władze izraelskie zaczęły wznosić osady dla Żydów przybywających do Izraela z całego świata, aby mogli zamieszkać tam na stałe.

Pierwszym państwem arabskim, które zdecydowało się na zawarcie z Izraelem pokoju i uznanie jego prawa do istnienia, był **Egipt**. W zamian za to Izrael wycofał się z półwyspu Synaj i zlikwidował tamtejsze osady żydowskie.

Konflikt palestyński

W latach 60. XX w. uaktywnili się Palestyńczycy, którzy również podjęli walkę o własne państwo. W tym celu założyli **Organizację Wyzwolenia Palestyny (OWP)**, na której czele stanął Jaser Arafat. Jej członkowie rozpoczęli ataki na Żydów, także terrorystyczne. Domagali się likwidacji Izraela i powstania w jego miejscu arabskiej Palestyny.

Konflikt arabsko-izraelski był częścią zimnej wojny, ponieważ Arabów wspierał ZSRS, a Izrael miał poparcie Stanów Zjednoczonych. W związku z tym wraz z zakończeniem zimnej wojny zwiększyły się szanse na zawarcie trwałego porozumienia Izraela z Arabami. **W 1993 r.** przywódcy Izraela i Palestyńczyków podpisali **umowę o autonomii**, czyli samorządzie

o szerokich uprawnieniach, na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Strefie Gazy. OWP uznała prawo Izraela do istnienia i zrezygnowała ze stosowania terroru, a Izrael zgodził się na rozpoczęcie procesu tworzenia niepodległej Palestyny.

Arabskie państwo palestyńskie nie powstało jednak do dziś. Kwestią sporną między Izraelczykami a Palestyńczykami pozostaje **status Jerozolimy**. Palestyńczycy uważają, że jej wschodnia część powinna być stolicą ich przyszłego państwa, na co nie chcą się zgodzić Izraelczycy. Poza tym palestyńscy uchodźcy chcą wrócić do miejsc, z których musieli uciekać podczas wojen. Domagają się likwidacji żydowskich osiedli na Zachodnim Brzegu Jordanu, ponieważ uznają je za nielegalne. Chcą, by mieszkańcy tych osiedli zostali przesiedleni na teren Izraela.

Aby ograniczyć prawdopodobieństwo ataków terrorystycznych na swych obywateli, władze Izraela w 2002 r. zaczęły wznosić na granicy z Zachodnim Brzegiem Jordanu tzw. **mur bezpieczeństwa**. Ma on uniemożliwić przejście na terytorium Izraela potencjalnych palestyńskich terrorystów. Budowa muru wywołała sprzeciw Palestyńczyków, którzy uznali, że jest nielegalny, bo częściowo biegnie przez tereny palestyńskie, i utrudnia im życie codzienne – dostęp do wody, dotarcie do pracy.

▲ **Mur na granicy z Zachodnim Brzegiem Jordanu.**

■ Powiedz, czyja flaga jest widoczna na tym fragmencie muru. Kim jest osoba, której twarz została namalowana na murze?

▲ **Podpisanie w Waszyngtonie w 1993 r. umowy między Izraelem a OWP.** Poza przywódcą Palestyńczyków Jaserem Arafatem (z prawej) i izraelskim premierem Icchakiem Rabinem (z lewej) na zdjęciu widać prezydenta Stanów Zjednoczonych Billa Clintona. Stany Zjednoczone już od lat 70. XX w. starały się przekonać strony konfliktu bliskowschodniego do znalezienia kompromisowego rozwiązania.

ZAPAMIĘTAJ

- Jednym z zapalnych regionów Bliskiego Wschodu jest Palestyna. Od końca XIX w. migrowali tu Żydzi z całego świata. W 1947 r. ONZ podzieliła obszar Palestyny na część arabską i część żydowską.
- W 1948 r. Żydzi proklamowali powstanie państwa Izrael. Sąsiednie państwa arabskie nie chciały się z tym pogodzić. Z tego powodu doszło do czterech wojen izraelsko-arabskich. Izraelczykom udało się obronić swoje państwo. Opanowali i okupowali także ziemie, na których miała powstać arabska Palestyna.
- Dzięki pośrednictwu amerykańskiej dyplomacji w 1993 r. Palestyńczycy i Izrael podpisali umowę o przyznaniu obszarom palestyńskim samorządu o szerokich uprawnieniach, który miał być wstępem do stworzenia niepodległego państwa palestyńskiego.

POLECENIA

1. Wyjaśnij, jak układały się stosunki Izraela z państwami sąsiednimi.
2. Powiedz, dlaczego tak trudno jest doprowadzić do trwałego pokoju między Izraelczykami a Palestyńczykami.

Rywalizacja Stanów Zjednoczonych i ZSRS

■ Przypomnij sobie, kiedy się rozpoczęła zimna wojna i co oznacza ten termin.

Zaostrzenie zimnej wojny

Przejściowa poprawa stosunków między Stanami Zjednoczonymi i ZSRS, która nastąpiła po śmierci Stalina, trwała zaledwie kilka lat. Szybko się okazało, że sprzeczności między supermocarstwami są zbyt duże, aby można było przejść nad nimi do porządku dziennego. **ZSRS** wspierał ruchy komunistyczne na świecie i usiłował obalić rządy proamerykańskie w państwach Ameryki Łacińskiej, Afryki oraz Bliskiego i Dalekiego Wschodu. Zbroił się i jeszcze za życia Stalina opracował własną broń jądrową. Do tej pory dysponowali nią jedynie Amerykanie. Natomiast **Stany Zjednoczone** w swej polityce zagranicznej wciąż kierowały się doktryną powstrzymywania i w ZSRS dostrzegały główne zagrożenie swego bezpieczeństwa, wolności i światowego pokoju.

Kryzys kubański

Kuba, leżąca na Morzu Karaibskim, od końca XIX w. należała do amerykańskiej strefy wpływów. Amerykanie kontrolowali jej gospodarkę, posiadali tam wiele hoteli i plantacji. Kubańczycy czuli się we własnym państwie jak obywatele drugiej kategorii, ponieważ rządzili nimi dyktatorzy związani ze Stanami Zjednoczonymi. Wielu Kubańczyków cierpiało biedę.

W **1959 r.** w wyniku rewolucji na Kubie do władzy doszedł **Fidel Castro** [czytaj: kastro]. Stopniowo zbliżył się on ideologicznie do ZSRS, zerwał stosunki ze Stanami Zjednoczonymi i ogłosił się komunistą. Nie powiodła się próba obalenia go przez zwolenników starego reżimu wspieranych przez Amerykanów. W odpowiedzi Castro nawiązał współpracę z Sowietami, którym pozwolił zainstalować na wyspie sowieckie rakiety z bronią jądrową. Stany Zjednoczone poczuły się zagrożone, ponieważ wyspa leży zaledwie 200 km od ich wybrzeży.

W **1962 r.** Amerykanie ogłosili blokadę Kuby. Świat stanął wówczas na krawędzi III wojny światowej. Udało się jednak zachować pokój, gdyż ZSRS wycofał rakiety z wyspy, a w zamian Stany Zjednoczone zobowiązały się, że nie będą siłowo próbowały obalić ustroju komunistycznego na Kubie.

▶ **Spotkanie Fidela Castro z Nikitą Chruszczowem.** ZSRS z radością powitał kubańską rewolucję. Dla sowieckich przywódców była ona dowodem na atrakcyjność idei komunistycznych i potwierdzeniem tezy Marksa, że rewolucja ogarnie stopniowo cały świat. Kuba stała się pierwszym komunistycznym przyczółkiem na zachodniej półkuli.

Mur w Berlinie stał się jednym z symboli zimnej wojny i dowodem braku wolności w sowieckiej strefie wpływów. Strzegący go wartownicy nie wahali się użyć broni, aby nie dopuścić do ucieczki obywateli NRD. Widoczne na zdjęciu stalowe kozły miały uniemożliwić staranowanie muru ciężarówką.

▲ Jeńcy francuscy wzięci do niewoli przez Wietnamczyków w bitwie pod Dien Bien Phu [czytaj: dien bien fu] w 1954 r. Bitwa ta przypieczętowała klęskę Francji w wojnie wietnamskiej.

Powiedz, jak takie zdjęcie mogło wpłynąć na francuską opinię publiczną.

Budowa muru berlińskiego

Punktem zapalnym ówczesnego świata był też **Berlin**. Setki tysięcy obywateli NRD uciekały do RFN dzięki swobodnemu przejściu między wschodnim Berlinem a Berlinem Zachodnim. Władze wschodnich Niemiec chciały zlikwidować tę drogę ucieczki i niespodziewanie, w sierpniu **1961 r.**, wzniosły mur wokół Berlina Zachodniego. Wywołało to kryzys międzynarodowy, ponieważ zostały w ten sposób złamane umowy zawarte między aliantami po II wojnie światowej. W odpowiedzi na ten akt Amerykanie, Brytyjczycy i Francuzi wzmocnili swe wojska w Berlinie Zachodnim i oświadczyli, że w przypadku sowieckiej agresji będą bronili miasta. Przez dwadzieścia osiem lat istnienia muru podczas próby ucieczki do Berlina Zachodniego życie straciło ponad 120 osób.

Wojna w Wietnamie

Po 1945 r. również **Wietnam** był przez trzydzieści lat obszarem rywalizacji zimnowojennej. W pierwszej fazie konfliktu Francuzi usiłowali utrzymać tam swoje kolonialne rządy. Zostali jednak pokonani przez wietnamskich partyzantów. Wśród tych ostatnich największymi wpływami cieszyli się zwolennicy komunizmu. Nie wszyscy Wietnamczycy chcieli jednak żyć pod rządami komunistycznymi. Między innymi z tego powodu w **1954 r.**, po wycofaniu się Francuzów, kraj został podzielony na dwa państwa: komunistyczny **Wietnam Północny** ze stolicą w Hanoi i **Wietnam Południowy** ze stolicą w Sajgonie, związany ze Stanami Zjednoczonymi.

W latach 60. XX w. doszło w Wietnamie Południowym do kolejnego konfliktu zbrojnego. Amerykanie wsparli zbrojnie rząd w Sajgonie przeciw komunistycznej partyzantce **Wietkong**, popieranej przez Wietnam Północny. Mimo zaangażowania ponad pół miliona żołnierzy amerykańskich oraz olbrzymich środków finansowych komunistów nie udało się pokonać. Przedłużająca się wojna w Wietnamie z powodu dużej liczby zabitych amerykańskich żołnierzy i wietnamskiej ludności cywilnej wywołała w Stanach Zjednoczonych olbrzymie antywojenne protesty. W 1973 r. Stany Zjednoczone podjęły decyzję o wycofaniu się z Wietnamu Południowego, który w **1975 r.** został opanowany w całości przez komunistów i zjednoczony pod ich rządami. Klęska w Wietnamie obniżyła pozycję Stanów Zjednoczonych jako potęgi militarnej.

▲ **Amerykańscy żołnierze w Wietnamie.** Wielu z nich nie rozumiało sensu tego konfliktu. Musieli walczyć w tropikalnym klimacie, często w dżungli. Dodatkową trudność sprawiało im odróżnienie cywili od komunistycznych partyzantów i żołnierzy armii Wietnamu Północnego, dozbrajanego przez Chiny i ZSRS.

Odprężenie w stosunkach między Wschodem i Zachodem

W pierwszej połowie lat 70. XX w. między państwami bloku wschodniego i zachodniego doszło do rozmów, które miały ograniczyć prawdopodobieństwo wybuchu kolejnej wojny światowej. W **1975 r.** w Helsinkach

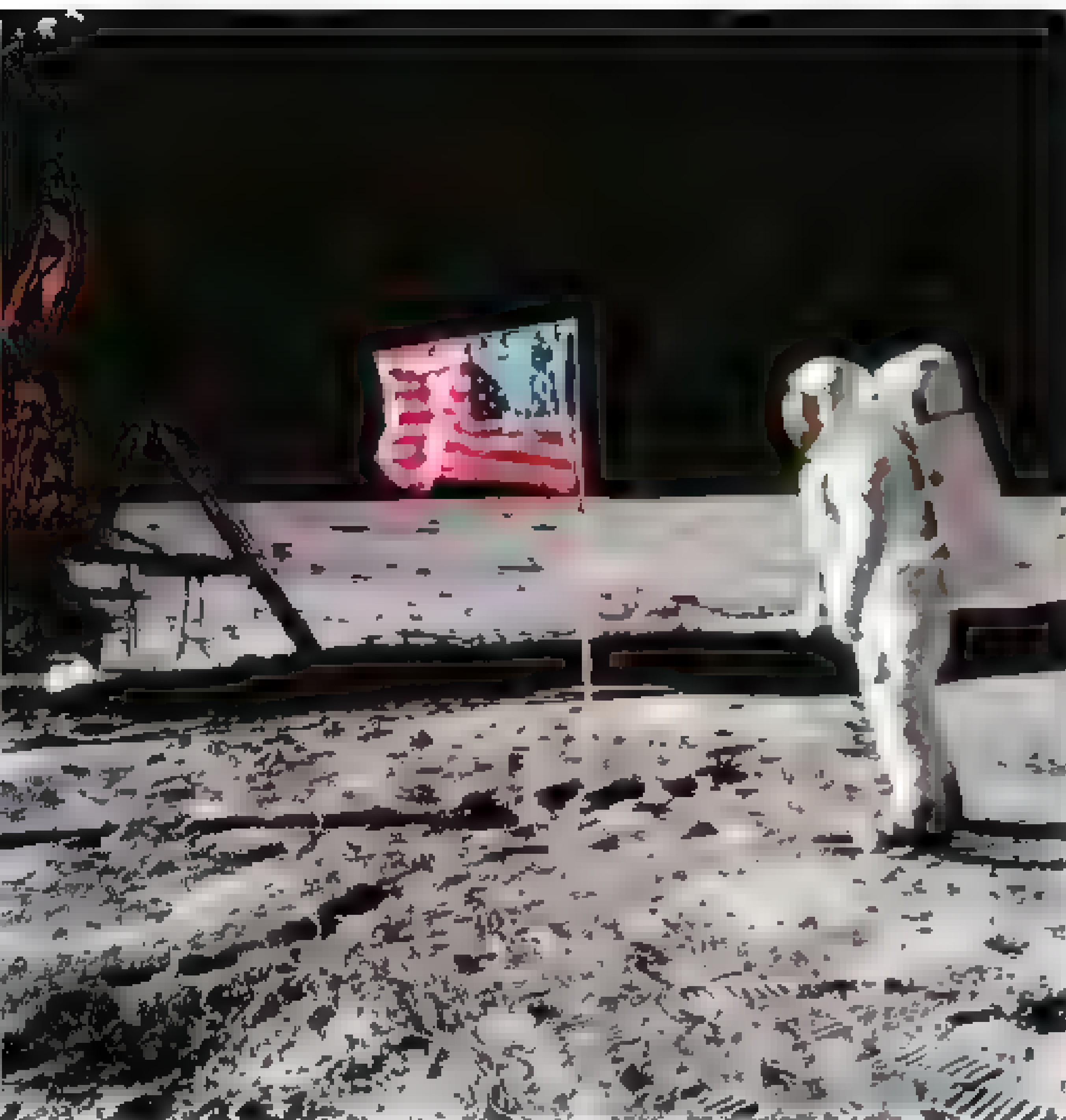
TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment książki brytyjskiego historyka Paula Kennedy'ego.

Ogromny skok w górę amerykańskich wydatków na obronę w kilkuletnim okresie po 1950 r. odzwierciedlał wyraźnie koszty wojny koreańskiej oraz przekonanie Waszyngtonu, że w pełnym niebezpieczeństw świecie trzeba się znów zbroić [...]. Wzrost w latach 1961–1962 był odbiciem kryzysu berlińskiego [budowa muru] i kubańskiego kryzysu rakietowego [...]. Chociaż liczby dotyczące ZSRR [ZSRS] są tylko danymi szacunkowymi [...] zapewne zasadny jest wniosek, że radziecki [sowiecki] wzrost zbrojeń w latach 1950–1955 spowodowany był obawą, że jeśli nie zostanie znacznie zwiększona liczba samolotów i rakiet, wojna z Zachodem doprowadziłaby do niszczących ataków lotniczych na Rosję [ZSRS]; redukcja zbrojeń w latach 1955–1957 jest odbiciem odprężeniowej dyplomacji Chruszczowa i prób zwolnienia środków na produkcję dóbr konsumpcyjnych*; zaś bardzo silny wzrost po okresie 1959–1960 jest przejawem pogarszania się stosunków z Zachodem, upokorzenia doznanego w kryzysie kubańskim.

* dobra konsumpcyjne – artykuły potrzebne ludziom do codziennego życia, takie jak: żywność, ubrania, meble, pralki, telewizory, samochody

1. Wyjaśnij, w wyniku których wydarzeń z lat 50. i 60. XX w. Stany Zjednoczone zwiększały wydatki na zbrojenia.
2. Powiedz, jak autor tekstu uzasadniał zwiększenie wydatków na zbrojenia w ZSRS.
3. Odpowiedz, na co zostały przeznaczone pieniądze, które Związek Sowiecki oszczędził w wyniku zmniejszenia wydatków na zbrojenia w latach 1955–1957.
4. Powiedz, co, zdaniem autora, było przyczyną wzrostu wydatków na zbrojenia w ZSRS pod koniec lat 50. XX w.

◀ **Lądowanie człowieka na Księżycu w 1969 r.** Sukcesy w podboju kosmosu Amerykanie i Sowieci starali się wykorzystać w propagandzie. Ścigano się o to, kto pierwszy stanie na Księżycu. Gdy udało się to Stanom Zjednoczonym, ZSRS zrezygnował ze swoich starań.

przywódcy 35 państw podpisali umowę, która m.in. potwierdzała istniejące w Europie granice i ustanawiała mechanizmy współpracy mające zapobiec pojawieniu się napięć międzynarodowych. Przy tej okazji dochodziło do regularnych spotkań dyplomatów, ekspertów i wojskowych. Przełożyło się to na poprawę stosunków między Wschodem a Zachodem, którą nazwano **odprężeniem.** ZSRS i Stany Zjednoczone zawarły nawet umowy o ograniczeniu wyścigu zbrojeń.

Jednak na początku lat 80. XX w. doszło ponownie do zaostrzenia zimnej wojny. Przyczynami tego były sowiecka interwencja zbrojna w Afganistanie (patrz s. 200) i wprowadzenie stanu wojennego w Polsce (patrz s. 189).

Podbój kosmosu

W dążeniu do podboju kosmosu każde z supermocarstw próbowało udowodnić światu przewagę technologiczną nad rywalem. Sowieci w 1961 r. wysłali w kosmos pierwszego człowieka – **Jurija Gagarina.** Osiem lat później na Księżycu wylądowała amerykańska misja załogowa. Podczas ocieplenia w relacjach oba kraje zrealizowały wspólną misję kosmiczną Sojuz–Apollo. Tak nazywały się statki kosmiczne tych państw.

Stany Zjednoczone i ZSRS rywalizowały ze sobą także w sporcie. Sukcesy sportowców, liczone medalami olimpijskimi i rekordami świata, miały udowodnić światu wyższość ustroju jednego supermocarstwa nad ustrojem drugiego kraju. Aby zwiększyć szanse na pobicie kolejnych rekordów – zwłaszcza w ZSRS i NRD – na masową skalę stosowano doping mimo świadomości negatywnego wpływu tego typu środków na zdrowie sportowców

ZAPAMIĘTAJ

- Na przełomie lat 50. i 60. XX w. doszło do zaostrzenia zimnej wojny.
- W 1959 r. władzę na Kubie przejął Fidel Castro, który związał się z ZSRS. Po zainstalowaniu na wyspie sowieckich rakiet świat stanął na krawędzi wojny.
- W 1961 r. NRD wybudowała wokół Berlina Zachodniego mur, który miał uniemożliwić ucieczkę ze wschodnich Niemiec do RFN
- W latach 60. i 70. XX w. armia Stanów Zjednoczonych stanęła po stronie Wietnamu Południowego, który bronił się przed ekspansją ze strony komunistów. Amerykanie wojnę tę przegrali.
- W latach 70. XX w. doszło do przejściowego ocieplenia stosunków między ZSRS a Stanami Zjednoczonymi.

POLECENIA

1. Opowiedz, kiedy i dlaczego został wzniesiony mur wokół Berlina Zachodniego.
2. Opisz przebieg rywalizacji zimnowojennej w Wietnamie.
3. Wyjaśnij, czym było odprężenie w stosunkach międzynarodowych. W czym się przejawiało?

22 Daleki Wschód – Chiny i Japonia

■ Przypomnij sobie, pod czyją dominacją pozostawały Chiny w XIX w. i jak zakończyła się II wojna światowa dla Japonii.

Przejęcie władzy w Chinach przez komunistów

Po zakończeniu II wojny światowej w Chinach ponownie wybuchła wojna domowa między rządem kontrolowanym przez Partię Narodową (Kuomintang) a Komunistyczną Partią Chin, której przewodził **Mao Zedong** [czytaj: mao ce tung]. W 1949 r. komuniści, wspierani przez ZSRS, zajęli Pekin, a wkrótce – cały kraj. Mao ogłosił powstanie **Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL)**.

Komuniści nie opanowali jedynie wyspy **Tajwan**. Schronili się na niej przedstawiciele rządu i niektórzy jego stronnicy. Utworzyli tam oddzielne chińskie państwo, wspierane przez Stany Zjednoczone. ChRL uznała Tajwan za swoją zbuntowaną prowincję. Z kolei Tajwan, używający oficjalnie nazwy Republika Chińska, uważa się do dziś za kontynuatora chińskiej państwowości.

SŁOWNICZEK

maoizm – chińska odmiana komunizmu stworzona przez Mao Zedonga

Rządy komunistów

Mao Zedong zaczął wprowadzać w Chinach własną wersję komunizmu, czyli **maoizm**. Zwolenników swoich poglądów szukał głównie wśród chłopów, którzy stanowili przeważającą część chińskiego społeczeństwa. Komuniści wprowadzili rządy jednej partii, kult wodza oraz cenzurę, skolektywizowali wieś, znacjonalizowali przemysł i handel, zwalczali religie, zwłaszcza chrześcijaństwo.

ChRL stała się państwem totalitarnym, którego obywatele byli całkowicie podporządkowani państwu i partii komunistycznej.

Wielki skok i rewolucja kulturalna

W 1959 r. Mao ogłosił tzw. **wielki skok**, czyli politykę reform mających przyspieszyć rozwój gospodarczy kraju i szybko zaprowadzić komunizm w Chinach. Chiński przywódca, podobnie jak Stalin w latach 30. XX w., dążył do szybkiego uprzemysłowienia państwa. Ucierpiało na tym rolnictwo, od którego zależało wyżywienie

▶ **Plakat propagandowy z okresu rządów Mao Zedonga.** Chiński wódz jest tu przedstawiony jako przywódca narodu, prowadzący go ku lepszej przyszłości, troszczący się o zwykłych ludzi. Nowoczesne statki i dźwigi portowe stanowią dowód na rozwój kraju i trafność idei wodza. W rzeczywistości w celu realizacji swych pomysłów był on gotów poświęcać życie milionów swych współobywateli.

■ Powiedz, dlaczego spośród przedstawionych na plakacie osób postać Mao jest największa.

◀ Przedstawieni na zdjęciu **zwolennicy Mao** trzymają w rękach tzw. **czerwone książeczki**. Były one obowiązkową lekturą każdego Chińczyka, ponieważ zawierały cytaty z przemówień i pism przywódcy.

■ Powiedz, co wyrażają twarze osób na zdjęciu.

SŁOWNICZEK

wielki skok – nieudane reformy gospodarcze w ChRL wprowadzone w 1959 r., które wywołały głód i śmierć dziesiątków milionów ludzi

rewolucja kulturalna – okres natężenia terroru w ChRL w latach 1966–1976 skierowanego przeciw rzekomym przeciwnikom Mao Zedonga; efektem rewolucji miało być stworzenie w Chinach nowej, komunistycznej kultury i społeczeństwa

ludności. Błędnie zaplanowane i źle wprowadzane reformy wpędziły Chiny w głęboki kryzys. Miliony ludzi przypłaciły ten eksperyment śmiercią głodową.

W 1966 r. Mao ogłosił początek **rewolucji kulturalnej**. W założeniu miała ona uformować nowego, komunistycznego człowieka, stworzyć nową, komunistyczną kulturę Chin. Główny atak został skierowany na inteligencję i aparat partyjny. Bojówki młodzieży, wierne Mao, tropiły prawdziwych lub wyimaginowanych wrogów przywódcy ChRL, przeciwko którym prowadzono kampanię nienawiści. Byli oni publiczne lżeni i bici, wyrzucani z pracy. Plądrowano ich mieszkania, wysyłano do obozów pracy na wieś, a nawet mordowano. Miliony niewinnych osób oskarżono o dążenie do zmiany ustroju i chęć powrotu do kapitalizmu. Podejrzani żyli w ciągłym strachu. Nie mogli dowieść swojej niewinności, gdyż w ChRL nie istniało niezależne od władzy

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment wspomnień czternastoletniej uczennicy Ting-Xing Ye [czytaj: ting sing jej] z okresu rewolucji kulturalnej w Chinach.

Dzień po dniu nauczyciele czytali nam na głos dokumenty rządowe i artykuły prasowe; zarówno w prasie centralnej, jak i lokalnej z nużącą regularnością pojawiały się te same wiadomości. Taka była metoda partii informowania o nowych kierunkach w polityce, chwaleniu jednych polityków, a potępianiu innych. O większości z nich nigdy wcześniej nie słyszałam. Czasami nauczyciele kazali uczniom czytać kolejne akapity, co było dobrą metodą na przykucie naszej uwagi. [...] powtarzaliśmy hasła, zupełnie ich nie rozumiejąc [...]. Myśleliśmy, że wszystko [rewolucja kulturalna] zakończy się po kilku miesiącach. Obłęd trwał dziesięć lat. [...] Nigdy wcześniej nie widziałam uczennic w takim nastroju: nie odbywały się zajęcia, nie zadawano lekcji do odrabiania, można było za to otwarcie krytykować nauczycieli, rzecz bez precedensu od czasów Konfucjusza*, który w swoich naukach kładł szczególny nacisk na szacunek i respekt należny wychowawcom.

* Konfucjusz – starożytny chiński filozof

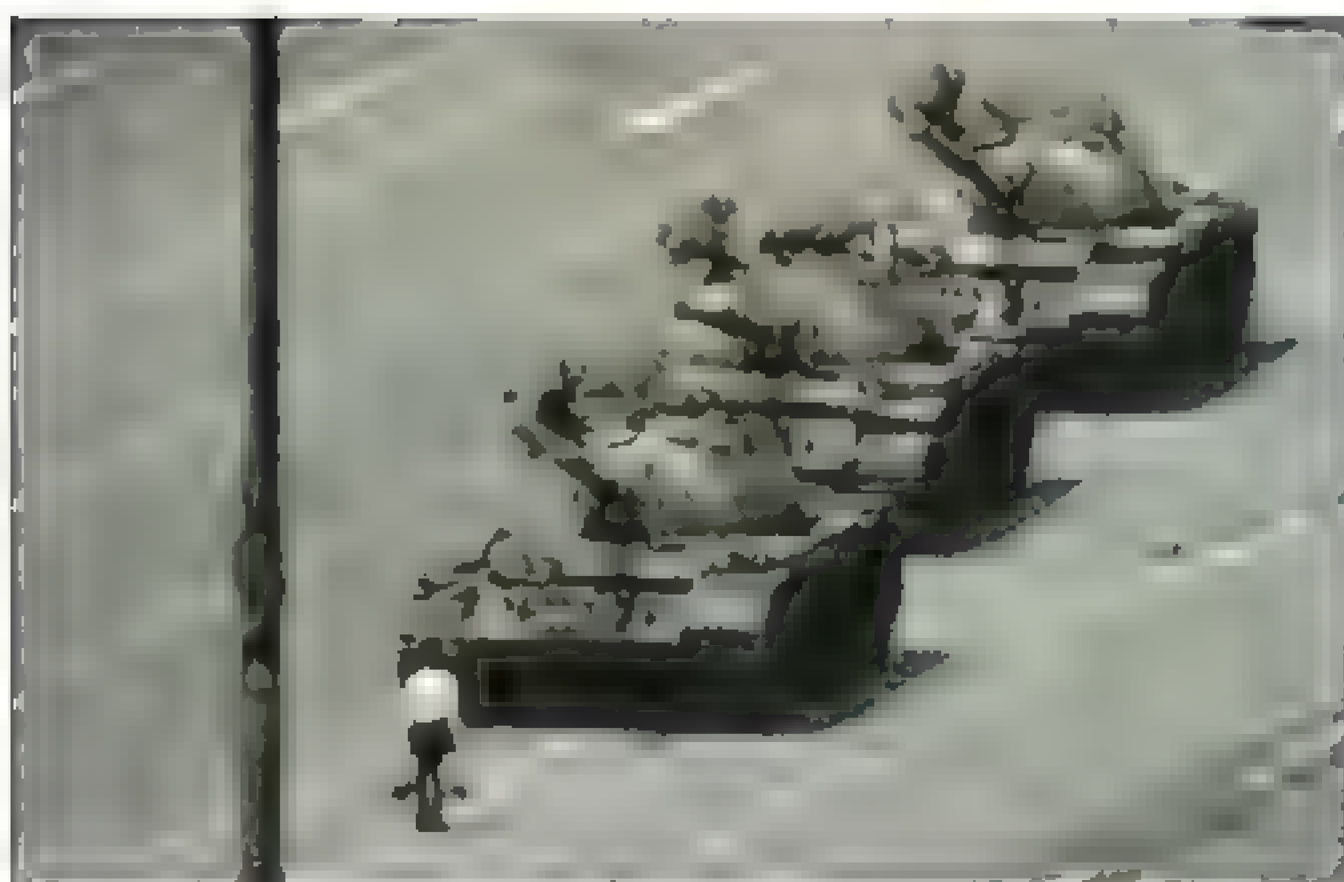
1. Wymień zadania szkoły opisane w tekście. Jakie metody indoktrynacji uczniów stosowała partia?
2. Wskaż fragment tekstu, który pokazuje stosunek autorki po latach do sytuacji w szkołach w czasie rewolucji kulturalnej.
3. Powiedz, ile lat trwały opisywane przez autorkę wydarzenia.
4. Jak sądzisz, czy chińska szkoła w dobie rewolucji kulturalnej uczyła samodzielnego myślenia? Czy nauczyciele w szkole opisywanej w tekście cieszyli się autorytetem wśród uczniów? Uzasadnij swoją odpowiedź.

wykonawczej sądownictwo, a władze tolerowały samowolne działania bojówek. Wiele ich ofiar nie wytrzymało presji i popełniło samobójstwo. Po kilku latach fala terroru nieco opadła, lecz w złagodzonej formie trwała aż do śmierci Mao w 1976 r.

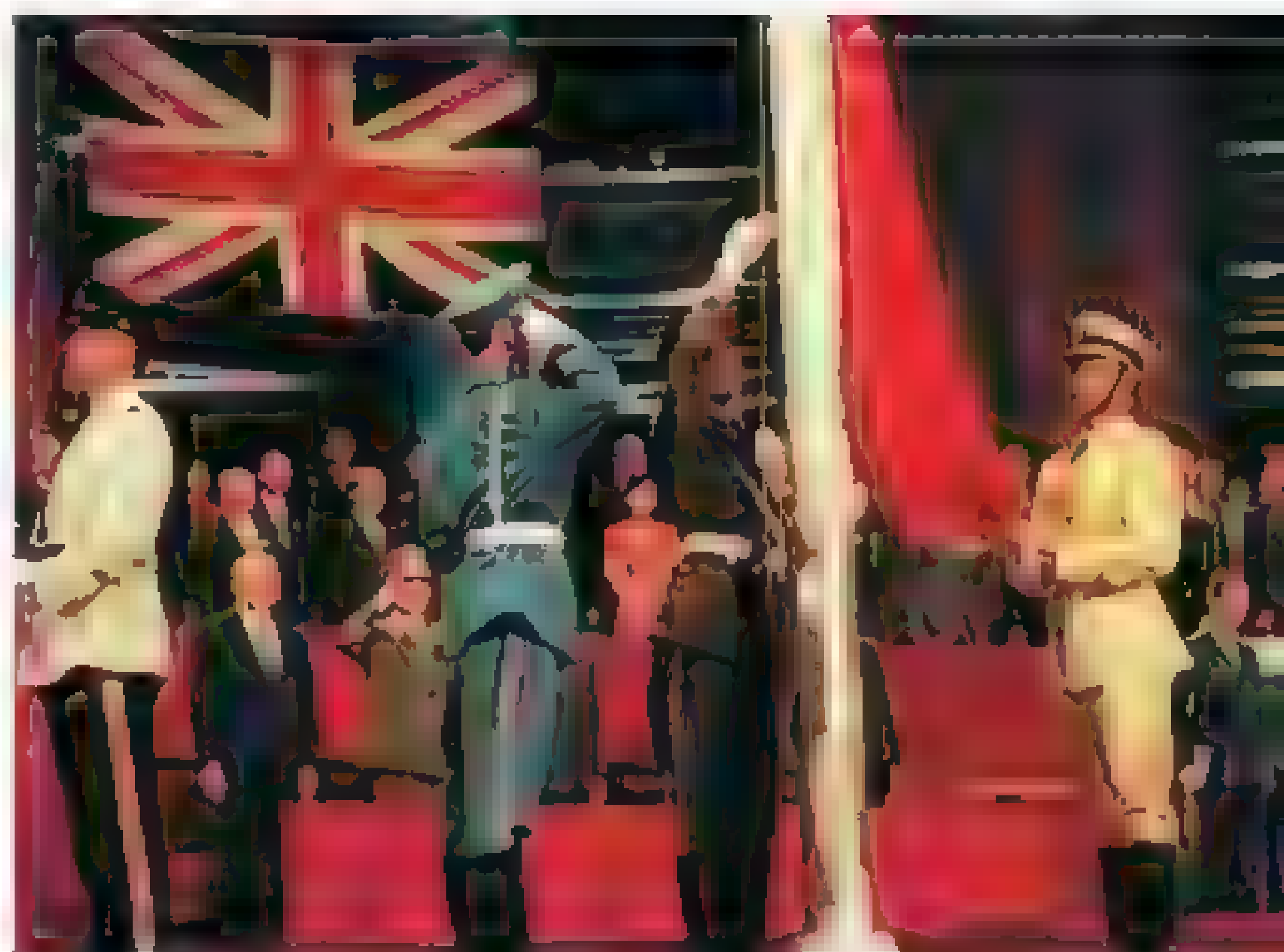
Otwarcie gospodarki Chin na Zachód

Na początku lat 80. XX w. nowy komunistyczny przywódca – Deng Xiaoping [czytaj: deng ksiaoping] – **otworzył Chiny na zagraniczne inwestycje** (dotąd w ChRL zagraniczni przedsiębiorcy nie mogli zakładać fabryk) i wprowadził elementy gospodarki kapitalistycznej. Kupujący i sprzedający sami uzgadniali cenę produktu, producenci samodzielnie decydowali, co i za ile chcą wyprodukować. Ze względu na olbrzymi rynek zbytu i tanią siłą roboczą (najbardziej zaludniony kraj świata) Chiny zaczęły się szybko rozwijać.

Komuniści nie chcieli jednak zezwolić na jakiekolwiek reformy polityczne i demokratyzację systemu politycznego. W czerwcu **1989 r.** siły rządowe za pomocą czołgów i broni maszynowej krwawo stłumiły **protesty**, głównie studenckie, **na placu Tiananmen** (Niebiańskiego Spokoju) w Pekinie. Do dziś w ChRL rządzi partia komunistyczna, obowiązuje cenzura, a opozycja jest prześladowana.

▲ **Demonstracja na placu Tiananmen.** Jeden z manifestujących usiłuje zatrzymać kolumnę czołgów. Zdjęcie to stało się symbolem dążenia człowieka do wolności

▲ **Uroczystość przekazania Hongkongu Chinom.** W XIX w. Chiny były terenem ekspansji zachodnich mocarstw, które korzystały ze słabości kraju i budowały swoje kolonie (bazy) na chińskim wybrzeżu. Jedną z takich kolonii, która przekształciła się w olbrzymią metropolię i zdobyła rangę ważnego ośrodka handlu, był Hongkong. W 1997 r. Brytyjczycy opuścili ten region.

Polityka zagraniczna ChRL

Po dojściu Mao do władzy Chińska Republika Ludowa sprzymierzyła się z ZSRS. Stany Zjednoczone, wspierające Tajwan, uznawano w Pekinie za głównego wroga ChRL. Tysiące chińskich ochotników wzięło udział w wojnie koreańskiej, a w kolejnym dziesięcioleciu władze w Pekinie wspierały Wietnamczyków walczących z Amerykanami.

Jednak na początku lat 60. XX w. doszło do **kryzysu w stosunkach ChRL z ZSRS.** Oficjalnym powodem był drobny konflikt graniczny. W rzeczywistości Mao nie chciał uznać sowieckiego przywództwa w światowym ruchu komunistycznym, ponieważ zależało mu, by odgrywać w nim niezależną rolę.

W latach 70. rozdźwięk między państwami komunistycznymi wykorzystali Amerykanie. Nawiązali stosunki dyplomatyczne z ChRL i pozwolili, aby władze komunistyczne obsadziły miejsce w strukturach ONZ przeznaczone dla Chin, a do tej pory zajmowane przez Tajwan. Stany Zjednoczone jednak nadal nie zgadzają się na siłowe zjednoczenie tej wyspy z Chinami kontynentalnymi i współpracują zarówno z ChRL, jak i Tajwanem.

▲ **Japońska fabryka samochodów**

Zwróć uwagę, że większość czynności w fabryce wykonują maszyny, a nie ludzie. O czym to świadczy?

Japonia po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej Japonia znalazła się pod okupacją Stanów Zjednoczonych. Amerykanie wymusili na Japończykach reformy wewnętrzne, m.in. rezygnację z posiadania armii i demokratyzację ustroju. Cesarz japoński przestał odgrywać rolę polityczną i stał się jedynie symbolem państwa oraz jego najwyższym reprezentantem. Po wybuchu zimnej wojny amerykańskie mocarstwo odstąpiło od okupacji Japonii i zawiązało z nią sojusz.

Japończycy skoncentrowali się na rozwoju gospodarczym i szybko przekształcili swoje państwo w jeden z najbardziej rozwiniętych i zaawansowanych technologicznie krajów na świecie.

Japonię oraz inne państwa azjatyckie, które w drugiej połowie XX w. szybko unowocześniły swoją gospodarkę, określa się mianem **azjatyckich tygrysów gospodarczych**. Kraje te znacznie rozwinęły sektory nowoczesnych technologii, np. związanych z produkcją urządzeń elektronicznych i samochodów. Do grupy tej dziś należą m.in. Korea Południowa, Tajwan i Singapur.

1. Powiedz, w jakich okolicznościach komuniści przejęli władzę w Chinach.
2. Opisz rządy Mao Zedonga w Chinach.
3. Scharakteryzuj stosunki pomiędzy ChRL a ZSRS po 1949 r.
4. Wyjaśnij, na czym polegały zmiany w polityce gospodarczej ChRL po śmierci Mao Zedonga.
5. Opisz stosunki japońsko-amerykańskie po 1945 r.

ZAPAMIĘTAJ

- W 1949 r. w Chinach komuniści zdobyli władzę i założyli Chińską Republikę Ludową (ChRL).
- W 1959 r. w ChRL rozpoczęto nieudane reformy gospodarcze – tzw. wielki skok – w których wyniku życie straciły miliony osób.
- Komunistyczny przywódca Chin Mao Zedong w 1966 r. rozpoczął tzw. rewolucję kulturalną, czyli kampanię terroru wymierzoną w jego potencjalnych przeciwników.
- Po śmierci Mao Chiny stopniowo przyjęły gospodarkę wolnorynkową z zachowaniem dotychczasowego ustroju (rządy jednej partii).
- Po II wojnie światowej Japonia stała się państwem demokratycznym, sprzymierzonym ze Stanami Zjednoczonymi, mającym dobrze rozwiniętą gospodarkę.

23 Proces integracji europejskiej

Przypomnij sobie, jaka była sytuacja gospodarcza w Europie po zakończeniu II wojny światowej.

Przyczyny integracji europejskiej

Po zakończeniu II wojny światowej w Europie Zachodniej panowało przekonanie, że tylko **współpraca gospodarcza** między państwami pozwoli na szybką odbudowę ze zniszczeń wojennych i poprawę warunków życia społeczeństw. Uważano też, że może zapobiec wybuchowi kolejnych konfliktów zbrojnych, ponieważ dla mocno powiązanych gospodarczo krajów oznaczałoby to duże straty.

Do **integracji** gospodarczej zachęcali Europejczyków także Amerykanie. Ścisła współpraca państw miała wzmocnić Europę Zachodnią w obliczu sowieckiego zagrożenia, a także uczynić ją atrakcyjnym partnerem handlowym dla Stanów Zjednoczonych. Zubożonych wojną Europejczyków nie było wówczas stać na kupowanie wielu amerykańskich produktów.

Początki procesu integracji europejskiej

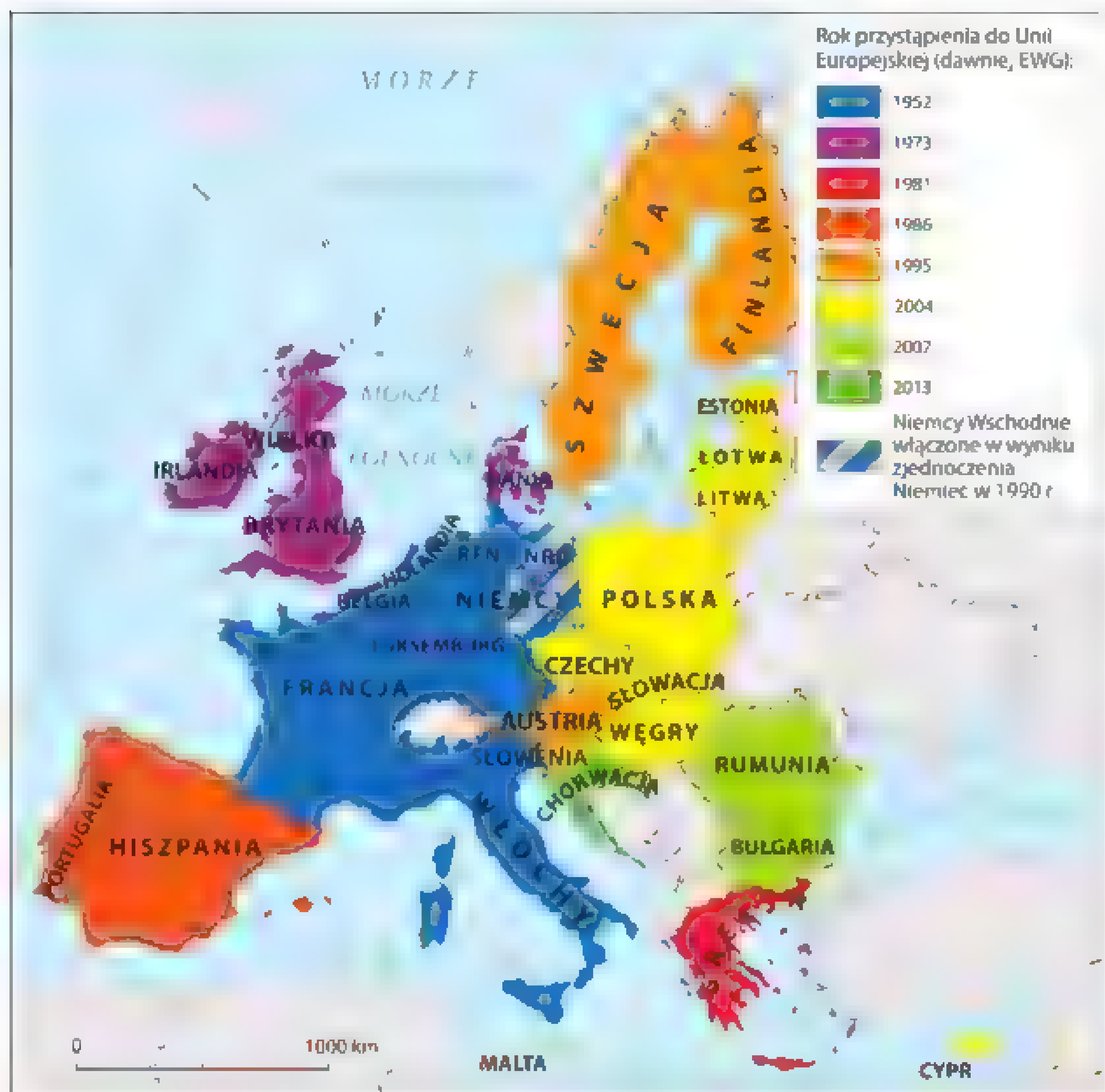
Idea stworzenia wspólnot gospodarczych narodziła się we Francji. Jej pomysłodawcą był szef francuskiej dyplomacji **Robert Schuman** [czytaj: szuman]. Inspirował się on poglądami francuskiego ekonomisty Jeana Monneta, który proponował najpierw stopniową integrację gospodarczą państw europejskich, a następnie – zbliżenie polityczne. W dniu 9 maja 1950 r. (w piątą rocznicę zakończenia II wojny światowej) Schuman zwrócił się do rządów europejskich z apelem o stworzenie organizacji, której działania przyspieszą rozwój przemysłu stalowego i węglowego krajów członkowskich. Wybór zakresu integracji nie był przypadkowy. Połączenie tych gałęzi gospodarki w jeden organizm miało uniemożliwić w przyszłości powrót do zbrojeń przeciwko sobie i w ten sposób zapobiec wybuchowi wojny między współpracującymi krajami.

WARTO WIEDZIEĆ

Osoby najbardziej zasłużone w pierwszym okresie integracji określa się mianem ojców założycieli. Zalicza się do nich m.in. francuskiego szefa dyplomacji Roberta Schumana, francuskiego ekonomistę Jeana Monneta, kanclerza Niemiec Konrada Adenauera i prezydenta Francji Charles'a de Gaulle'a. Wielu z nich było katolikami i odwoływało się do wartości chrześcijańskich, m.in. miłości bliźniego, wybaczania win i poszukiwania wspólnego dobra. Na pamiątkę wystąpienia Schumana dzień 9 maja jest obchodzony jako Dzień Europy.

▲ **Robert Schuman** (1886–1963) wygłaszający przemówienie w maju 1950 r. Ten prawnik i polityk pochodził z Lotaryngii, która do 1918 r. była niemiecka. Po odzyskaniu jej przez Francję stał się obywatelem Francji i zaangażował się w jej życie polityczne. Podczas II wojny światowej działał w ruchu oporu. Z tego powodu groziło mu wywiezienie do obozu koncentracyjnego, ale udało mu się ukryć przed nazistami. Mimo swoich negatywnych doświadczeń wojennych zabiegał po 1945 r. o pojednanie z Niemcami.

Etapy rozszerzania Unii Europejskiej

1. Kraje którego rejonu Europy rozpoczęły proces tworzenia wspólnot?
2. Kiedy do procesu integracji europejskiej dołączyły dawne kraje komunistyczne?

Na apel Schumana pozytywnie odpowiedziało sześć państw: RFN, Francja, Włochy, Belgia, Holandia i Luksemburg. W **1951 r.** w Paryżu podpisały traktat powołujący do życia **Europejską Wspólnotę Węgla i Stali**. Wspólnota rozpoczęła działalność w 1952 r. Gdy ten eksperyment okazał się sukcesem, w **1957 r.** te same państwa założyły **Europejską Wspólnotę Gospodarczą (EWG)**. Obejmowała ona swym zasięgiem także inne sektory gospodarki – przemysł motoryzacyjny, stoczniowy, rolnictwo, transport, handel. Powstała też **Europejska Wspólnota Energii Atomowej (Euroatom)**, która była odpowiedzialna za rozwój energetyki jądrowej w Europie. Z czasem wspomniane instytucje zaczęto określać mianem **Wspólnot Europejskich**. Utworzono także **Parlament Europejski**, który brał udział w tworzeniu europejskiego prawa.

Celem działania wspólnot była integracja polityczna i gospodarcza tworzących je państw. Pod wpływem integracji ukształtował się tzw. **wspólny rynek** – czyli obszar, na którym nie istniały bariery uniemożliwiające przepływ osób, usług i towarów. Zlikwidowano cła i ograniczenia w zatrudnieniu. Wspólnoty spełniły pokładane w nich nadzieje. Dzięki współpracy kraje członkowskie szybko się rozwijały gospodarczo, a poziom życia ich obywateli stale się podnosił.

Powstanie Unii Europejskiej

W wyniku zacieśniającej się współpracy Wspólnoty Europejskie przekształciły się w **1993 r.** w **Unię Europejską (UE)**. Większość krajów członkowskich zdecydowała się nawet przyjąć wspólną walutę – **euro**. Państwa Unii zachowują pełną suwerenność (niezależność). Muszą jednak spełniać standardy państwa demokratycznego i przestrzegać praw człowieka. W sferze polityki gospodarczej obowiązują przepisy ogólnoeuropejskie, uchwalane za zgodą wszystkich państw członkowskich. To warunek konieczny sprawnego funkcjonowania wspólnego rynku. W ramach Unii Europejskiej jej członkowie współpracują w dziedzinie polityki wewnętrznej i wymiaru sprawiedliwości oraz starają się wypracować wspólną politykę zagraniczną i obronną.

◀ **Obrady Parlamentu Europejskiego.** W jego skład wchodziły początkowo delegacje parlamentów państw członkowskich. Od 1979 r. posłowie, zwani eurodeputowanymi, są wybierani w wyborach powszechnych i bezpośrednich, czyli przez wszystkich dorosłych obywateli państw UE. Posłowie mają bowiem reprezentować interesy społeczeństw krajów należących do UE.

Proces rozszerzania Unii Europejskiej

W momencie powołania do życia w 1993 r. UE liczyła 12 państw. Stopniowo poszerzała się o nowe kraje, początkowo z Europy Zachodniej i Południowej. Po upadku komunizmu także państwa Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej zaczęły zgłaszać chęć wstąpienia do Unii, jednak proces dostosowywania ich gospodarki i prawa do standardów obowiązujących w Europie Zachodniej trwał kilkanaście lat. Dopiero w 2004 r. doszło do poszerzenia wspólnoty o dziesięć państw, w tym osiem mających za sobą okres komunistycznej dyktatury. Od 1 lutego 2020 r., po wystąpieniu Wielkiej Brytanii, w skład UE wchodzi 27 państw.

SŁOWNICZEK

Europejska Wspólnota Węgla i Stali – organizacja międzynarodowa założona w 1951 r. i mająca na celu wspieranie rozwoju przemysłu stalowego i węglowego swych członków. Zapoczątkowała proces integracji europejskiej.

Unia Europejska – związek niepodległych państw utworzony w 1993 r., zrzeszający od 2020 r. 27 państw i zmierzający do jak najściślejszego zbliżenia ekonomicznego, społecznego i politycznego państw europejskich.

wspólny rynek – współpraca gospodarcza między państwami polegająca na zniesieniu utrudnień w działalności produkcyjnej, handlowej i usługowej (zakładająca wolny przepływ osób, towarów, usług)

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment wstępu do traktatu z 1951 r. powołującego do życia Europejską Wspólnotę Węgla i Stali.

ZWAŻYWSZY, że pokój świata można zapewnić jedynie przez twórcze wysiłki na miarę niebezpieczeństw, które mu zagrażają [...]; PRZEKONANI, że dla zachowania stosunków pokojowych niezbędny jest wkład cywilizacyjny, jaki może wnieść Europa zorganizowana i żywotna [...]; PRAGNĄC przyczynić się poprzez rozwijanie podstawowych gałęzi wytwórczości do podnoszenia poziomu życia i postępu dzieła pokoju [...]; ZDECYDOWANI zastąpić historyczną rywalizację narodów połączeniem ich istotnych interesów, ustanowić na bazie wspólnoty ekonomicznej podstawę wielostronnej i niezależnej jedności ludów od wieków rozdzielanych przez krwawe konflikty i założyć fundamenty instytucji zdolnych do kierowania odtąd ich wspólnym losem; PODJĘLI decyzję o utworzeniu Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali.

1. Na podstawie tekstu powiedz, dlaczego przywódcy krajów europejskich zdecydowali się na założenie wspólnoty.
2. Wymień gospodarcze przyczyny założenia Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali opisane w tekście.
3. Odszukaj we fragmencie dokumentu miejsca, w których jest mowa o politycznych powodach współpracy między europejskimi państwami.

Główne organy Unii

Naczelnym organem decyzyjnym UE jest **Rada Europejska**, w której zasiadają głowy państw lub rządów krajów członkowskich. Wyznacza ona główne kierunki rozwoju Unii. Funkcję prawodawczą pełni **Rada Unii Europejskiej**, złożona z ministrów państw członkowskich. Wspólnotą na co dzień zarządza **Komisja Europejska**, składająca się z komisarzy odpowiedzialnych za różne dziedziny, np. politykę rolną czy handlową. Z kolei **Parlament Europejski**, wybierany w powszechnych wyborach, współuczestniczy w tworzeniu prawa i pełni funkcje kontrolne. Większość organów Unii ma swoją siedzibę w Brukseli.

Proces rozszerzania wspólnot i Unii Europejskiej

Rok	Państwa członkowskie
1952	Francja, RFN, Belgia, Holandia, Luksemburg, Włochy
1973	Wielka Brytania, Irlandia, Dania
1981	Grecja
1986	Hiszpania, Portugalia
1995	Austria, Szwecja, Finlandia
2004	Litwa, Łotwa, Estonia, Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Słowenia, Malta, Cypr
2007	Bułgaria, Rumunia
2013	Chorwacja

▲ Dawne przejście graniczne. **Układ z Schengen** podpisany w 1985 r. zapoczątkował proces znoszenia kontroli w ruchu osobowym pomiędzy krajami Wspólnot Europejskich, a później Unii Europejskiej. Z granic wewnętrznych stopniowo zniknęły szlabany, usunięto też urzędników sprawdzających paszporty i przewożony bagaż. Dzięki temu podróżowanie między poszczególnymi krajami europejskimi stało się szybsze i łatwiejsze, co z kolei przyczyniło się m.in. do wzrostu handlu i bliższego poznania się narodów europejskich.

ZAPAMIĘTAJ

- Integracja europejska miała przyspieszyć odbudowę Europy ze zniszczeń wojennych, osłabić wpływy komunistów w zachodnich społeczeństwach i umocnić pokój na świecie.
- W 1951 r. powstała Europejska Wspólnota Węgla i Stali, a sześć lat później jej członkowie powołali Europejską Wspólnotę Gospodarczą. Powstała też Europejska Wspólnota Energii Atomowej.
- Integracja przyniosła sukces zaangażowanym w nią krajom. Gospodarki państw Europy Zachodniej zaczęły się szybko rozwijać, a sytuacja materialna ich mieszkańców znacznie się polepszyła.
- W 1993 r. powstała Unia Europejska, zakładająca jeszcze bliższą współpracę państw członkowskich, niż miało to miejsce w ramach wspólnot. Większość państw Unii ma wspólną walutę, którą jest euro, i blisko współpracuje w dziedzinie polityki wewnętrznej, zagranicznej i obronnej.
- Pierwsze kraje postkomunistyczne, w tym Polska, weszły do Unii Europejskiej w 2004 r.

POLECENIA

1. Wyjaśnij, dlaczego po II wojnie światowej nastąpił proces integracji europejskiej. Które kraje wzięły w nim udział?
2. Wymień etapy procesu integracji europejskiej. Zapisz je w zeszycie przedmiotowym.
3. Powiedz, za co są odpowiedzialne Rada Europejska, Komisja Europejska i Parlament Europejski.

Przemiany społeczne i kulturowe w drugiej połowie XX wieku

Przypomnij sobie, które wynalazki z XIX i pierwszej połowy XX w. miały największy wpływ na życie ludzi.

Przemiany społeczne na Zachodzie

Na Zachodzie w okresie powojennym doszło do szybkiego wzrostu gospodarczego i poprawy poziomu życia ludności. Ukształtował się tam **model państwa opiekuńczego**, w którym obywatelom przysługiwały różne prawa socjalne: długie płatne urlopy wypoczynkowe, zwolnienia lekarskie, zasiłki dla bezrobotnych, emerytury, dopłaty do mieszkań. Dzięki sukcesowi ekonomicznemu znacznie obniżyło się bezrobocie, skrócił się czas pracy (stopniowo wprowadzano wolne soboty), spadły ceny żywności, a płace rosły. W związku z tym ludzie mogli część swoich zarobków przeznaczyć na kupno różnych towarów, które nie były im niezbędne, ale poprawiały jakość życia. Znacznie zwiększyła się sprzedaż ubrań, mebli, urządzeń gospodarstwa domowego, m.in. lodówek i pralek, odbiorników radiowych, telewizorów, samochodów. W ten sposób powstało **społeczeństwo konsumpcyjne** nastawione na budowanie własnego dobrobytu.

W latach 50. XX w. w Stanach Zjednoczonych, a potem w Europie Zachodniej upowszechniły się na nieznaną dotąd skalę reklamy. Ich celem było wzbudzanie w ludziach potrzeby posiadania oferowanego produktu.

▲ **Plakat reklamowy z lat 50. XX w.**

Powiedz, do kupna jakiego towaru zachęca ten plakat.

▲ **Pierwsze centra handlowe.** Na Zachodzie w krótkim czasie powszechny stał się widok ludzi pchających wózki pełne różnorakich produktów.

▲ **Hipisi.** Długie włosy, które nosili młodzi mężczyźni, budziły sprzeciw i niezrozumienie pokolenia ich rodziców.

▲ **Manifestacja antywojenna z udziałem hipisów**
W drugiej połowie lat 60. XX w. przez Stany Zjednoczone przetoczyła się fala protestów młodzieży przeciwko wojnie w Wietnamie.

Gospodarka oparta na nowoczesnych technologiach wymagała pracowników lepiej wykształconych, o wysokich kwalifikacjach. Z tego powodu coraz większa liczba osób kończyła szkoły średnie, a nawet studia. W konsekwencji w latach 60. i 70. XX w. zmieniła się struktura zatrudnienia – mniej osób pracowało w charakterze pracowników fizycznych.

Obywatele krajów dobrobytu dzięki płatnym urlopom i wysokim płacom zaczęli wyjeżdżać na wakacje. Powstały biura podróży organizujące wycieczki do atrakcyjnych miejsc oraz wczasy za granicą.

Bunt młodych

Epoka powojenna, a zwłaszcza lata 60., to czas **konfliktu pokoleń**, czyli sporu światopoglądowego między rodzicami pamiętającymi czasy wojny oraz dziećmi, które dorastały już w epoce dobrobytu. Młodzi urodzeni w okresie powojennego wyżu demograficznego w państwach zachodnich byli lepiej wykształceni w porównaniu ze starszym pokoleniem i mieli więcej czasu wolnego. Buntowali się przeciwko konsumpcyjnemu stylowi życia swoich rodziców, szukaniu wartości w dostatku, panującemu porządkowi społecznemu. Przełomowym rokiem dla społeczeństw zachodnich okazał się **rok 1968**, kiedy to młodzi Amerykanie szczególnie gwałtownie protestowali przeciwko wojnie w Wietnamie, rasizmowi, wyzyskiwaniu krajów Trzeciego Świata. Krytykowali też tradycyjny model rodziny, w którym kobieta miała jedynie rodzić dzieci i zajmować się domem.

SŁOWNICZEK

ruch hipisowski – kultura młodzieżowa popularna w latach 60. i 70. XX w.

Hipisi

Jedną z pierwszych subkultur młodzieżowych stworzyli **hipisi** – młodzi ludzie, których połączyła niezgoda na wojnę w Wietnamie. Głosili **pacyfizm**, czyli odrzucenie wojny jako środka rozstrzygania sporów między państwami. Organizowali manifestacje, podczas których wręczali kwiaty policjantom i żołnierzom, stąd uczestników tego ruchu zaczęto określać jako dzieci kwiaty.

Mundurom przeciwstawiono kolorowe ubrania. Mężczyźni zgodnie ze swoim światopoglądem odmawiali poboru do wojska. Nosili długie włosy i zarost jako manifestację buntu przeciwko normom społecznym narzucanym przez dorosłych. Hipisi propagowali wolną miłość, odrzucali władzę rodzicielską. Tysiące młodych ludzi w latach 60. i na początku lat 70. XX w. opuściło swoje rodziny, aby wieść życie we wspólnotach zakładanych w wielu amerykańskich miastach.

W 1968 r. doszło też do tzw. rewolucji studenckiej w krajach Europy Zachodniej. Młodzież okupowała uczelnie, strajkowała i demonstrowała na ulicach, domagając się reform społecznych w duchu lewicowym.

Rewolucja obyczajowa

W społeczeństwach Zachodu zmienił się model rodziny. Postępowała emancypacja kobiet, które były coraz lepiej wykształcone, a tym samym stały się bardziej samodzielne. Częściej podejmowały pracę zarobkową i nie musiały wychodzić za mąż, aby zdobyć utrzymanie. Upowszechnił się ruch feministyczny.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Fragment książki poświęconej historii mody opisujący hipisowski styl ubierania się.

Styl hipisowski spodobał się tym, którzy zapragnęli alternatywy dla minispódniczek i krótkich fryzur z początku lat 60. [...] Hipisi odrzucali konsumpcjonizm i sztuczność oraz wszystko, co eleganckie i kojarzące się z miejskim stylem życia. Inspirowały ich obce kultury. W poszukiwaniu duchowego oświecenia wielu hipisów wyruszało w podróż na Wschód, gdzie spędzali całe miesiące w hinduskich aszramach [klasztorach], przejmowali wschodnie systemy wartości i metody leczenia. [...] Hipisi nosili luźne, szyte z hinduskich jedwabi stroje składające się z kilku warstw oraz dżinsy dzwony, afgańskie kożuchy i wyszywane kurtki z frędzlami. Długie włosy zdobiono opaskami, sznurami koralików lub wpinano w nie kwiaty – takie ozdoby nosili hipisi obu płci. [...] Kiedy w 1975 r. skończyła się wojna w Wietnamie, ruch hipisowski w pewnym sensie stracił cel działania. Nadszedł czas punków, którzy w odróżnieniu od pokojowo nastawionych hipisów byli gniewni i agresywni.

1. Opisz ubiór hipisów i powiedz, skąd czerpali inspirację.
2. Powiedz, jak się nazywała subkultura młodzieżowa, która stała się popularna po wygaśnięciu ruchu hipisowskiego.

Rozpowszechniał się nowy system wartości, w którym stawiano na osobiste szczęście. Ludzie pobierali się z miłości, a nie z ekonomicznego przymusu. Także praca, poza pieniędzmi, miała dawać satysfakcję z jej wykonywania. Duża liczba potomstwa stawała się ekonomicznie zbędna, gdyż państwo stworzyło systemy emerytalne i rentowe, gwarantujące zabezpieczenie na starość. W efekcie tych przemian, a także laicyzacji, czyli spadku religijności, wzrosła liczba konkubinatów (tzn. wolnych związków mężczyzn i kobiet), rozwodów i dzieci rodzących się poza małżeństwami. Zmiany te są określane mianem **rewolucji obyczajowej**. W jej wyniku spadła liczba rodzących się dzieci i pod koniec XX w. zaobserwowano proces starzenia się społeczeństw na Zachodzie.

Amerykanizacja kultury

W drugiej połowie XX w. wzrosło znaczenie kultury masowej – kina, radia, telewizji, prasy kolorowej, literatury i muzyki rozrywkowej. Największą popularność w świecie zyskała kultura amerykańska. W kinach i telewizji najchętniej oglądano filmy nakręcone w Hollywood. Twórcy amerykańscy – reżyserzy, aktorzy, muzycy, malarze – kształtowali gust estetyczny milionów ludzi. Nazywamy to **amerykanizacją kultury**.

Muzyka młodzieżowa

Symbolem kultury młodzieżowej lat 50. stał się **rock and roll**. Występy Elvisa Presleya przyciągały tłumy. Olbrzymią popularnością wśród młodzieży od lat

SŁOWNICZEK

feminizm – ruch społeczny, którego celem jest prawne i społeczne zrównanie praw i pozycji społecznej kobiet i mężczyzn

internet – ogólnoświatowa sieć komputerowa używana do komunikowania się, przesyłania i publikowania informacji

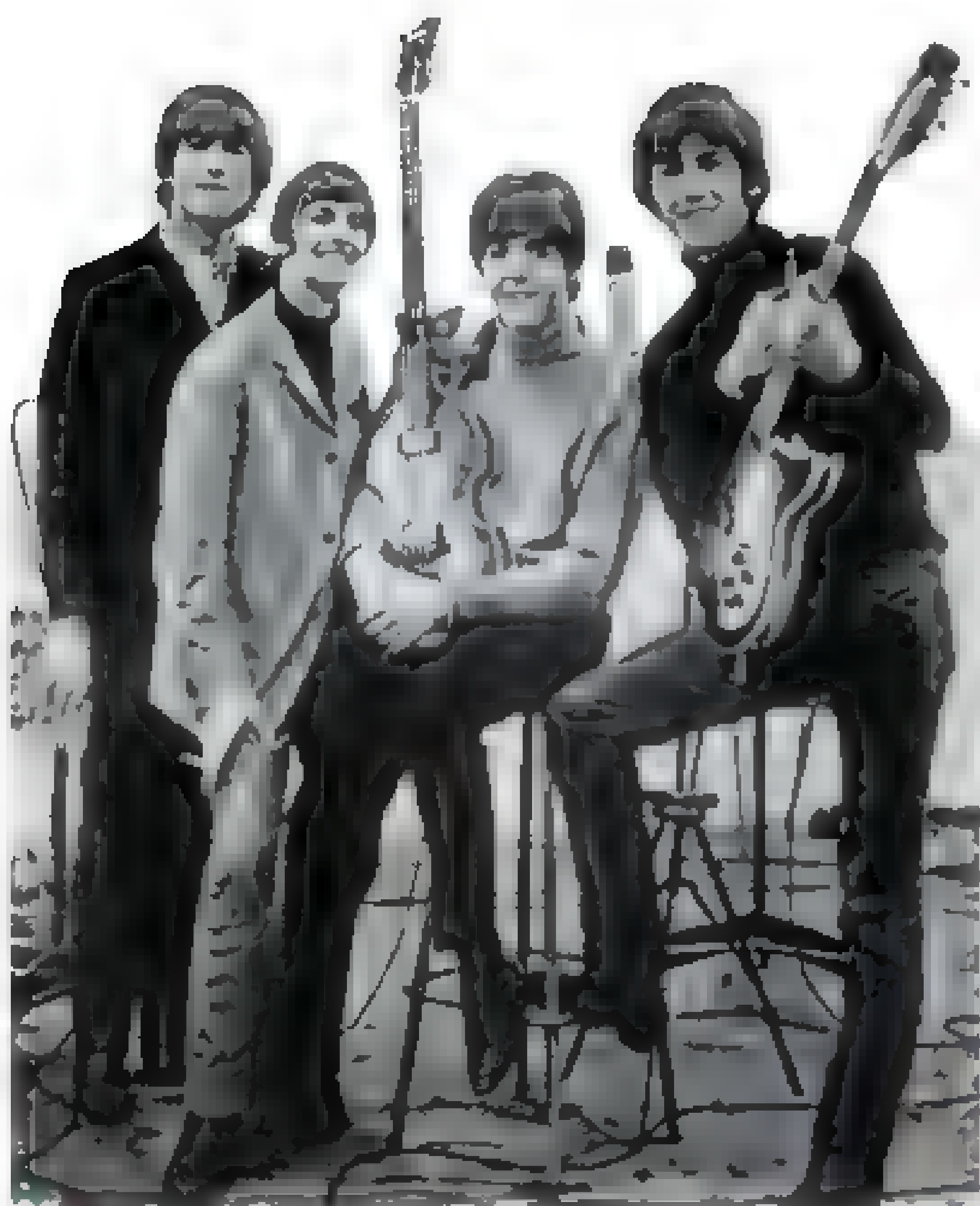
Trzeci Świat – ubogie i słabo rozwinięte gospodarczo kraje Azji, Afryki lub Ameryki Łacińskiej

WARTO WIEDZIEĆ

W drugiej połowie lat 70. w Wielkiej Brytanii zrodziła się nowa kontrkultura młodzieżowa – **punk** (ang. śmieć, wyrzutek). W odróżnieniu od pokolenia buntu 1968 r. ci młodzi ludzie nie widzieli dla siebie żadnej przyszłości. Zazwyczaj mieszkali w robotniczych dzielnicach, często pozostawali bez pracy. Ich bunt był wyrazem frustracji i złości na otaczający świat.

▲ Dzięki postępowi technologicznemu architekci mogli zacząć projektować budowle o bardzo skomplikowanych konstrukcjach. Na zdjęciu **muzeum sztuki współczesnej w Bilbao**.

▲ Działająca w latach 1960–1970 grupa **The Beatles**, pochodziła z Liverpoolu w Wielkiej Brytanii. Przyciągała na swoje koncerty tysiące fanów, a jej płyty sprzedawały się w milionowych nakładach.

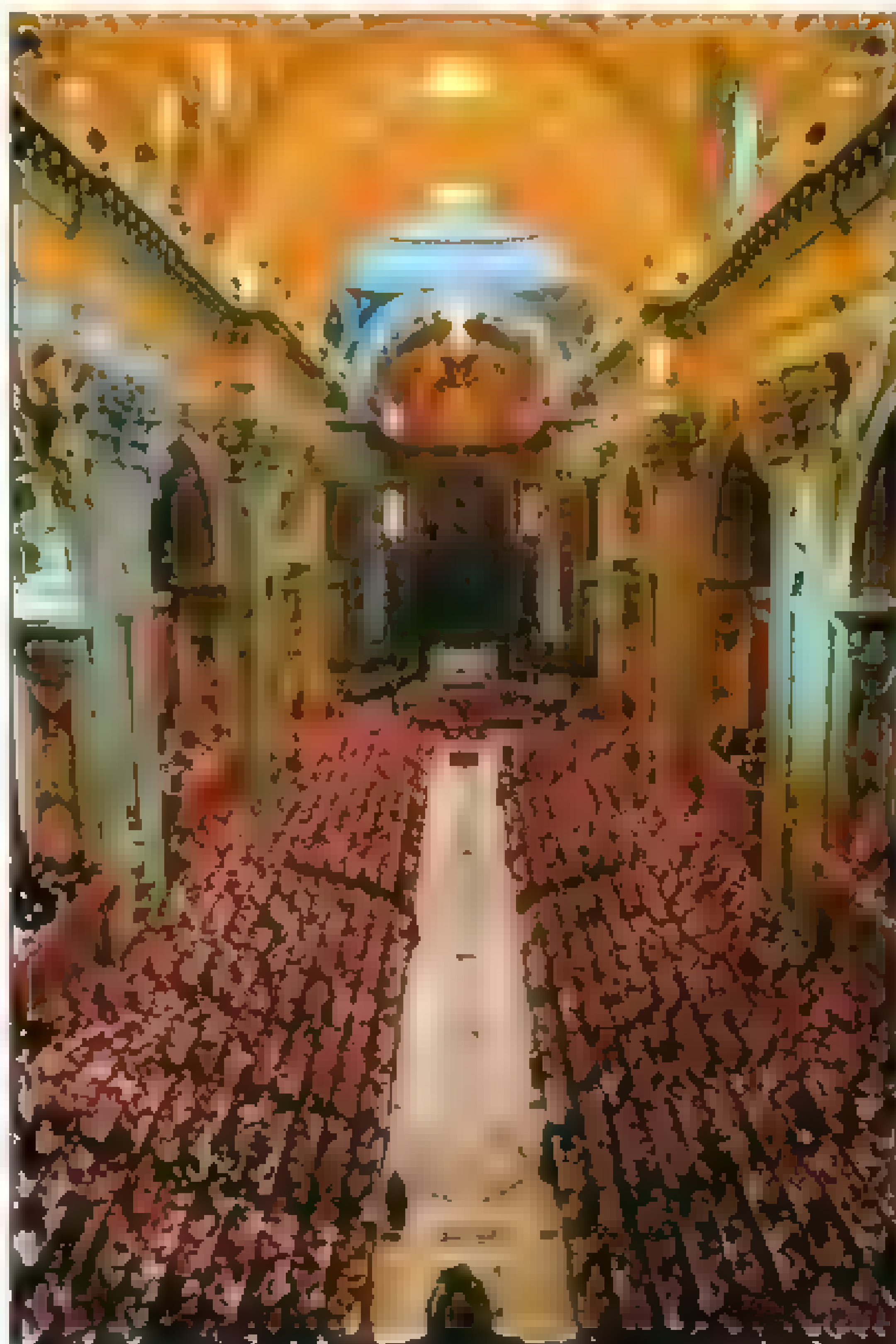
60. XX w. cieszyły się brytyjskie zespoły The Beatles i The Rolling Stones, które upowszechniły nowy gatunek muzyki – muzykę rockową. Utwory tych grup były znane na całym świecie, a do ich przesłania odwoływały się ruchy młodzieżowe. Same zespoły stały się ikonami tamtych lat.

Poza Europą Zachodnią i Stanami Zjednoczonymi

Opisane wyżej przemiany społeczne i kulturowe dotyczyły głównie krajów Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Do innych kręgów cywilizacyjnych docierały z dużym opóźnieniem albo nie docierały wcale. Na obszarach Afryki czy Azji nadal dominowały **społeczeństwa tradycyjne**, mniej mobilne, czyli gorzej przygotowane na zmiany. Niechętnie przyjmowały one nowe wzorce kultury, inny model rodziny czy emancypację kobiet. Z kolei w państwach bloku wschodniego władze nie chciały dopuścić do zmian społecznych i kulturowych według wzorców zachodnich. Obawiały się, że będą atrakcyjne dla społeczeństw i w konsekwencji mogą doprowadzić nawet do upadku komunizmu.

Reforma Kościoła katolickiego

Szybkie przemiany społeczne doprowadziły w państwach Zachodu do laicyzacji, której Kościół katolicki próbował przeciwdziałać. W latach 1962–1965 odbył się Sobór Watykański II. Zebrani na nim duchowni i świeccy wprowadzili w Kościele głębokie reformy. W liturgii dopuszczono używanie języków narodowych, które miały wyprzeć łacinę, obecną w niej od niemal 2 tys. lat. Kolejni papieże zaczęli opuszczać Watykan i odwiedzać katolików w różnych państwach świata. Sobór zdecydował o podjęciu dialogu z innymi wyznaniami chrześcijańskimi i religiami niechrześcijańskimi i włączył katolików w ruch ekumeniczny propagujący porozumienie i współpracę między Kościołami chrześcijańskimi.

▲ **Obrady Soboru Watykańskiego II.**

Reformy pozwoliły zbliżyć się Kościołowi do wiernych i odpowiadać na ich potrzeby. Od tej pory wzrósł udział osób świeckich w życiu Kościoła.

Społeczeństwo informacyjne

Postęp technologiczny po 1945 r. był napędzany głównie przez wyścig zbrojeń podczas zimnej wojny. Rozwiązania opracowane na potrzeby wojska, głównie na Zachodzie, wdrożono do produkcji cywilnej. Nowe wynalazki wywarły olbrzymi wpływ na życie codzienne i pozwoliły na natychmiastowe przekazywanie informacji w obrębie całego świata. Od początku lat 60. nastąpił dynamiczny rozwój **telewizji** oraz **telefonii**. W 1983 r. pojawiła się w Stanach Zjednoczonych pierwsza sieć telefonii komórkowej.

Wynalezienie w 1971 r. **mikroprocesora** umożliwiło kilka lat później stworzenie **komputerów osobistych** niewielkich rozmiarów (wcześniej komputery zajmowały całe pomieszczenia). Od lat 60. XX w. w Stanach Zjednoczonych zaczęto tworzyć wojskową sieć komunikacji zwaną **Internetem**, udostępnioną następnie cywilom. W Polsce internet zaczęto rozbudowywać na początku lat 90. XX w. Dzięki światowej sieci komputerowej pojawiły się nieznane wcześniej możliwości komunikowania się przez pocztę elektroniczną, komunikatory, fora dyskusyjne, media społecznościowe. Ludzie z różnych stron świata mogli za pośrednictwem łączy internetowych oglądać te same programy telewizyjne, filmy, słuchać radia, przeglądać zdjęcia. Internet wyznaczał często nowe kierunki kultury masowej. Te czynniki doprowadziły do **globalizacji** w życiu społecznym i kulturze. Mieszkańcy różnych oddalonych od siebie regionów świata śledzą w sieci te same procesy i zjawiska, co prowadzi do zacierania się różnic między społeczeństwami.

WARTO WIEDZIEĆ

Pod koniec lat 60. XX w., początkowo w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej, upowszechniły się **ruchy ekologiczne** walczące o zmniejszenie degradacji środowiska naturalnego wywołanej działalnością człowieka.

ZAPAMIĘTAJ

- W latach 50. i 60. XX w. kraje Zachodu przeżywały okres szybkiego wzrostu gospodarczego. Przełożył się on na poprawę warunków życia i spowodował powstanie społeczeństwa konsumpcyjnego.
- W latach 60. XX w. narodziła się kultura młodzieżowa, której uczestnicy krytykowali styl życia swoich rodziców. Bunt pokoleniowy był szczególnie widoczny w Stanach Zjednoczonych, gdzie zbiegł się z protestami przeciw wojnie w Wietnamie.
- W latach powojennych oprócz zmian ekonomicznych i społecznych zaszły zmiany w obyczajowości i kulturze. Na świecie zyskała uznanie i rozpowszechniła się amerykańska kultura rozrywkowa. Zjawisko to nazywa się amerykanizacją kultury.
- Rozwój środków masowego przekazu w drugiej połowie XX w. spowodował przyspieszenie obiegu informacji w świecie.

POLECENIA

1. Scharakteryzuj państwo opiekuńcze i społeczeństwo konsumpcyjne.
2. Powiedz, jak się zmienił model rodziny w drugiej połowie XX w. i co na to wpłynęło.
3. Opisz charakterystyczne cechy ruchu hipisów.
4. Wyjaśnij, w jakim celu został zwołany Sobór Watykański II, i przedstaw jego postanowienia.
5. Wymień wynalazki drugiej połowy XX w. i wyjaśnij, w jaki sposób wpłynęły na życie ludzi.

Świat w drugiej połowie XX wieku

- Po 1945 r. w Afryce i Azji doszło do **dekolonizacji**. Dotychczasowe kolonie państw europejskich uzyskały niepodległość. Procesowi temu sprzyjało parę czynników, m.in.: osłabienie mocarstw kolonialnych po II wojnie światowej oraz poparcie społeczeństw walczących o wolność przez supermocarstwa (Stany Zjednoczone i ZSRS) oraz ONZ. W szczególności ONZ stawiała sobie za cel wspieranie ruchów narodowowyzwoleńczych w skolonizowanych społeczeństwach. Większość państw uzyskała niepodległość w wyniku pokojowych negocjacji, jak np. Indie, gdzie na czele ruchu stał Mahatma Gandhi. Jednak mieszkańcy niektórych kolonii, m.in. Wietnamu i Algierii, o swoje państwo musieli walczyć.

- W latach 1949–1994 w Republice Południowej Afryki funkcjonował system polityczny zwany **apartheidem**, który gwarantował uprzywilejowaną pozycję białej mniejszości. Przywódcą czarnoskórej części społeczeństwa, dążącej do zniesienia systemu opartego na rasizmie, był Nelson Mandela. Jego walka skończyła się sukcesem, a Mandelę w 1994 r. wybrano na prezydenta RPA.

- Nowe państwa postkolonialne borykały się z licznymi problemami. W wielu przypadkach **niepodległość nie przyniosła dobrobytu ani pokoju**. Zyski z eksportu surowców do krajów uprzemysłowionych były niższe niż koszt towarów sprowadzanych do Afryki. Brakowało pieniędzy na inwestycje. Dochodziło do licznych wojen domowych i między państwami, często na tle etnicznym bądź religijnym. Za szybkim przyrostem naturalnym nie nadążał rozwój gospodarczy. Złą sytuację ekonomiczną krajów Czarnego Kontynentu pogarszały dodatkowo nawiedzające je klęski żywiołowe.

- Natomiast **kraje Dalekiego Wschodu**, takie jak Korea Południowa, Singapur, Malezja, Indonezja, wykorzystały czas odzyskania niepodległości na budowę silnych gospodarek i zwiększenie swego znaczenia na świecie.

- Do najważniejszych konfliktów na **Bliskim Wschodzie** należy **spór arabsko-izraelski**. Żydzi licznie przybywali do Palestyny w XX w. Decyzją ONZ w 1947 r. Palestyna została podzielona na część arabską i żydowską. Wobec czego Żydzi ogłosili w 1948 r. **powstanie państwa Izrael** na przyznanym im terytorium. Arabowie nie chcieli się na to zgodzić. W konsekwencji doszło do kilku wojen arabsko-izraelskich, z których zwycięsko wyszedł Izrael. Obronił swoją pozycję i zajął obszary Zachodniego Brzegu i Strefy Gazy.

- Dzięki pośrednictwu amerykańskiej dyplomacji **w 1993 r.** Izrael i Palestyńczycy podpisali umowę, która miała doprowadzić do powstania państwa palestyńskiego. Jednak nie powstało ono do dziś, głównie z powodu sporów o jego granice.

- Na przełomie lat 50. i 60. doszło do **zaostrzenia zimnej wojny**. ZSRS wpierał ruchy komunistyczne na świecie i próbował obalić rządy proamerykańskie w Ameryce Łacińskiej, Afryce i krajach Dalekiego Wschodu. Z kolei Stany Zjednoczone, zgodnie z doktryną powstrzymywania, widziały w działaniach ZSRS główne zagrożenie bezpieczeństwa i pokoju na świecie. Każde z dwu mocarstw podsycało konflikty lokalne i popierało tę ze stron sporu, która osłabiała wpływy przeciwnika w danym rejonie.

- Zapalnym punktem na mapie świata była Kuba. Od końca XIX w. należała ona do amerykańskiej strefy wpływów. W 1959 r. w wyniku rewolucji władzę objęli tam komuniści. Ich przywódca Fidel Castro zerwał stosunki ze Stanami Zjednoczonymi i związał się z ZSRS. **W 1962 r.**, w związku z umieszczeniem na Kubie sowieckich rakiet, doszło do tzw. **kryzysu kubańskiego**, który groził wybuchem trzeciej wojny światowej. Amerykanie ogłosili blokadę wyspy. Konflikt zakończył się wycofaniem rakiet z Kuby, a w zamian Stany Zjednoczone zobowiązały się, że nie będą siłowo próbować obalić w tym państwie ustroju komunistycznego.

- Obszarem rywalizacji Stanów Zjednoczonych i ZSRS stały się też Niemcy. Aby zapobiec ucieczkom obywateli do bogatszej RFN, władze NRD w 1961 r. wzniosły wokół Berlina Zachodniego mur nazywany **murem berlińskim**.

- Od 1945 r. przez 30 lat zmagania zimnowojenne toczyły się na terenie Wietnamu. W 1954 r., po kilkuletniej wojnie i wycofaniu się Francuzów z tych ziem, kraj został podzielony na dwa państwa: komunistyczny **Wietnam Północny** i **Wietnam Południowy** związany ze Stanami Zjednoczonymi. W latach 60. w Wietnamie Południowym doszło do zbrojnego konfliktu, w którym Stany Zjednoczone poparły rząd w Sajgonie przeciw komunistycznej partyzantce. Mimo olbrzymiego zaangażowania militarnego i finansowego mocarstwu nie udało się zwyciężyć. Wietnam został w całości opanowany przez komunistów i przez nich zjednoczony.

- W latach 70. doszło do chwilowego **odprężenia** między państwami bloków wschodniego i zachodniego, czego wyrazem było podpisanie **w 1975 r. w Helsinkach** umowy potwierdzającej istniejące granice w Europie i ustanawiającej zasady współpracy między krajami w celu zachowania pokoju na świecie.

● W 1949 r. **Chiny**, poza wyspą Tajwan, dostały się pod rządy Komunistycznej Partii Chin, na której czele stał **Mao Zedong**. Wprowadził on w Chińskiej Republice Ludowej własną wersję komunizmu zwaną maoizmem. Komuniści rządzili przy użyciu terroru i przekształcili gospodarkę na wzór sowiecki. Reformy gospodarcze mające zmienić rolnicze Chiny w kraj przemysłowy (wielki skok) doprowadziły do śmierci głodowej wielu milionów Chińczyków. Z kolei podczas rewolucji kulturalnej zwolennicy Mao rozpętali kampanię terroru przeciw opozycji, w której wyniku wielu ludzi poniosło śmierć. Kilka lat po śmierci Mao w ChRL zaczęto wprowadzać reformy wolnorynkowe i dopuszczono kapitał zagraniczny. Jednak w 1989 r. ruch na rzecz przemian demokratycznych został krwawo stłumiony przez wojsko.

● **Integrację europejską** zapoczątkowała w 1950 r. deklaracja Roberta Schumana, szefa francuskiej dyplomacji. Przyspieszyło to odbudowę Europy Zachodniej ze zniszczeń wojennych i zbliżyło do siebie kraje biorące w niej udział. Na apel Schumana o stworzenie organizacji, której działania przyspieszą rozwój przemysłu stalowego i węglowego krajów członkowskich, odpowiedziało początkowo sześć państw: RFN, Francja, Włochy, Belgia, Holandia i Luksemburg. Proces ten zapoczątkowało powstanie w latach 50. trzech europejskich instytucji – Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej. Integracja przyniosła sukces zaangażowanym w nią krajom. Gospodarki państw Europy Zachodniej rozwijały się szybko, a ludzie się bogacili. W 1993 r. Wspólnoty Europejskie przekształciły się w Unię Europejską, która od 1 lutego 2020 r. liczy 27 państw.

● W drugiej połowie XX w. wraz z dynamicznym rozwojem gospodarczym zaszły na Zachodzie głębokie **zmiany społeczne i kulturowe**. Wykształcił się typ społeczeństwa konsumpcyjnego i państwa opiekuńczego. Zmienił się tradycyjny model rodziny. Młodzi ludzie zaczęli stawiać na system wartości oparty na własnym szczęściu. Kobiety dzięki wykształceniu zyskały większą niezależność. Posiadanie licznego potomstwa ze względów ekonomicznych stało się zbędne dzięki zabezpieczeniom emerytalnym.

● Pod koniec lat 60. XX w. narodziła się kultura młodzieżowa, której zwolennicy krytykowali styl życia swoich rodziców. **Bunt pokoleniowy** w Stanach Zjednoczonych zbiegł się z protestami przeciw wojnie w Wietnamie. Wśród młodzieży największą popularność zdobył ruch hipisów. Oprócz tego w 1968 r. doszło do wystąpień studenckich w krajach Europy Zachodniej.

● W latach 1962–1965 obradował **w Watykanie sobór powszechny** zwołany z powodu postępującej laicyzacji w krajach Zachodu. Podjęto wiele decyzji, które m.in. miały unowocześnić Kościół katolicki i zbliżyć go do wiernych, a także umożliwić podjęcie dialogu z innymi wyznaniami chrześcijańskimi.

● Po 1945 r. olbrzymi wpływ na kulturę światową wywarli twórcy amerykańscy. Zjawisko to jest nazywane **amerykanizacją kultury**.

● Rozwój środków masowego przekazu – **telewizji**, **telefonii i internetu** – w drugiej połowie XX w. spowodował przyspieszenie obiegu informacji na świecie.

▲ **Plakat reklamowy zachęcający do wypoczynku nad morzem.** Od lat 60. coraz więcej ludzi miało płatne urlopy i chętnie spędzało wolne dni w atrakcyjnych miejscach. Z tego powodu rozwinęła się sieć biur turystycznych

PAMIĘTAJ O DATACH

1947	uznanie przez Wielką Brytanię prawa Indii do niepodległości
1948	powstanie państwa Izrael
1949	powstanie Chińskiej Republiki Ludowej
9 maja 1950	przedstawienie planu Schumana dotyczącego powołania organizacji koordynującej rozwój przemysłu stalowego i węglowego
1952	powstanie Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali
1954	podział Wietnamu na dwa państwa
1954–1962	wojna algierska
1957	powstanie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej
1959	ogłoszenie tzw. wielkiego skoku przez Mao Zedonga
1961	udany lot Jurija Gagarina dookoła orbity ziemskiej
1961	budowa muru między Berlinem Wschodnim a Berlinem Zachodnim
1962	kryzys kubański
1962–1965	Sobór Watykański II
1966	początek rewolucji kulturalnej w Chinach
1968	rewolucja studencka w krajach Europy Zachodniej
1969	lądowanie na Księżycu amerykańskiej załogi z Neilem Armstrongiem na czele
1973	wycofanie się Stanów Zjednoczonych z Wietnamu
1975	zjednoczenie Wietnamu rządzonego przez komunistów
1989	protesty na placu Tiananmen w Pekinie
1993	umowa o autonomii między Palestyńczykami a Izraelem
1993	powstanie Unii Europejskiej
1994	wybranie Nelsona Mandeli na prezydenta RPA; koniec polityki apartheidu

Warto przeczytać

A. Dmochowski, *Wietnam. Wojna bez zwycięzców*, Kraków 1991.
J.L. Gaddis, *Zimna wojna. Historia podzielonego świata*, Kraków 2007.
K. Gebert, *Wojna czterdziestoletnia*, Warszawa 2004.
T. Judt, *Powojnie. Historia Europy od roku 1945*, Poznań 2014.
Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869–2006, red. P. Ostaszewski, Warszawa 2006.
W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 2002.
K. Seitz, *Chiny. Powrót olbrzyma*, Warszawa 2013.

Rozwiązania zadań zapisz w zeszycie.

ZADANIE 1.

Spośród wymienionych wydarzeń wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i chronologicznie ostatnie.

I. wydarzenie chronologicznie pierwsze A / B / C / D / E

II. wydarzenie chronologicznie ostatnie A / B / C / D / E

A. kryzys kubański
B. budowa muru berlińskiego
C. wycofanie się Francuzów z Wietnamu
D. powstanie Chińskiej Republiki Ludowej
E. powstanie Unii Europejskiej

ZADANIE 2.

Wskaż wszystkie poprawne odpowiedzi.

1. **Jakie były przyczyny dekolonizacji?**
   A. Osłabienie mocarstw kolonialnych w wyniku II wojny światowej.
   B. Sprzeciw Stanów Zjednoczonych i ZSRS wobec powstania nowych państw na terenie kolonii.
   C. Poparcie ONZ dla ruchów narodowowyzwoleńczych.
   D. Dążenia narodów Azji i Afryki do stworzenia własnych państw.

2. **Co było konsekwencją dekolonizacji w Afryce?**
   A. Szybki rozwój gospodarczy krajów Afryki.
   B. Demokratyzacja nowo powstałych państw.
   C. Kryzys gospodarczy w krajach afrykańskich.
   D. Przejęcie władzy przez dyktatorów w wielu krajach Afryki.

ZADANIE 3.

Przyjrzyj się plakatowi i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Tematyka plakatu odnosi się do**
   A. Związku Sowieckiego.
   B. Chińskiej Republiki Ludowej.
   C. Stanów Zjednoczonych.
   D. Izraela.

2. **Na plakacie został przedstawiony**
   A. Stalin.
   B. Hitler.
   C. Mao Zedong.
   D. Mussolini.

3. **W państwie, którego przywódca został pokazany na plakacie, doszło po 1945 r. do**
   A. rewolucji antykomunistycznej.
   B. rewolucji kulturalnej.
   C. rewolucji obyczajowej.

ZADANIE 4.

Przeanalizuj dane zawarte w tabeli i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

▼ Wydatki zbrojeniowe w latach 1948–1990 (w mld dolarów)

Lata	Stany Zjednoczone	Związek Sowiecki
1948–1957	339,0	221,3
1958–1967	535,6	511,3
1968–1977	1682	1522
1978–1988	1994	1364
1989–1990	838,3	395,4

Źródło: P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki polityczne. Zarys wykładu*, Warszawa 2010, s. 312.

1. **Tabela pokazuje wydatki na zbrojenia**
   A. Stanów Zjednoczonych i Francji.
   B. Związku Sowieckiego i Stanów Zjednoczonych.
   C. państw Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych.

2. **W całym okresie objętym tabelą wydatki na zbrojenia**
   A. były wyższe w ZSRS.
   B. były wyższe w Stanach Zjednoczonych.
   C. były takie same w obu państwach.

ZADANIE 5.

Przyporządkuj podanym postaciom właściwe informacje.

1. Robert Schuman 2. Nelson Mandela 3. Jaser Arafat 4. Mahatma Gandhi 5. Mao Zedong

A. Lider ruchu na rzecz uwolnienia się Indii spod panowania brytyjskiego, zwolennik pokojowych metod walki.

B. Przywódca Afrykańskiego Kongresu Narodowego. Stał na czele ruchu walczącego z apartheidem. W 1993 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla za doprowadzenie do demokratyzacji RPA.

C. Przywódca Organizacji Wyzwolenia Palestyny. Podpisał w Waszyngtonie umowę o autonomii na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Strefie Gazy.

D. Szef francuskiej dyplomacji. Jeden z pomysłodawców powołania do życia wspólnot gospodarczych w Europie.

ZADANIE 6.

Przyjrzyj się plakatowi i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Zdaniem autora tego rysunku data 1 maja 2004 r. jest powodem do świętowania, ponieważ tego dnia**
   A. przestała istnieć Unia Europejska.
   B. przyjęto do Unii Europejskiej nowe państwa.
   C. obchodzimy Święto Pracy.

2. **Flaga przedstawiona na rysunku ma kształt**
   A. Ameryki.
   B. Azji.
   C. Europy.
   D. Australii.

Na zdjęciu: Protestujący na ulicach Poznania 28 czerwca 1956 r.

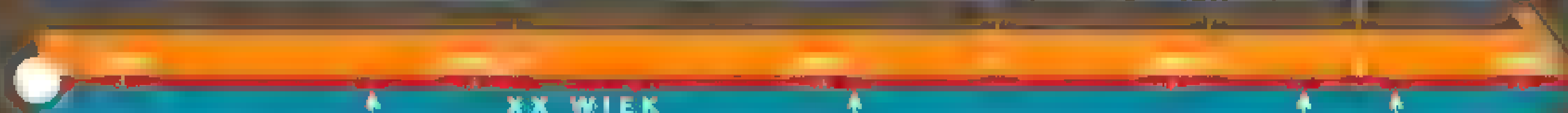
Polska Rzeczpospolita Ludowa

1956 – objęcie władzy przez Władysława Gomułkę

1970 – krwawo stłumiony protest grudniowy na Wybrzeżu
1970 – objęcie władzy przez Edwarda Gierka

1976 – strajk w Radomiu i Ursusie
1976 – powstanie KOR-u

1980 – powstanie NSZZ „Solidarność"

1953 – śmierć Józefa Stalina

1968 – bunt społeczny zapoczątkowany protestem studentów

1978 – wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża

1981 – wprowadzenie stanu wojennego w Polsce

25 Postalinowska odwilż i mała stabilizacja

■ Przypomnij sobie, czym się charakteryzował okres odwilży po śmierci Józefa Stalina w ZSRS i innych krajach bloku wschodniego.

Początki odwilży w PRL

Śmierć Józefa Stalina w marcu 1953 r. nie spowodowała natychmiastowych zmian w Polsce. We wrześniu tego roku został aresztowany kardynał Stefan Wyszyński. Chłopów nadal przymuszano do kolektywizacji. Urząd Bezpieczeństwa wciąż miał nieograniczoną władzę nad obywatelami. W każdej instytucji państwowej, zakładzie pracy i wojsku funkcjonariusze UB mieli swoje komórki. Pod ich stałym nadzorem znajdowali się nawet członkowie partii.

Stopniowo jednak pod wpływem zmian zachodzących w ZSRS można było zaobserwować pierwsze symptomy **odwilży w PRL**. Odchodzenie od modelu stalinowskiego nazywano **destalinizacją**. Początkowo były to zmiany niewielkie, pokazywały jednak słabnącą pozycję ekipy rządzącej Polską z bezpośredniego nadania Stalina. W marcu 1956 r. zmarł **Bolesław Bierut**, a nowym I sekretarzem KC PZPR został **Edward Ochab**. Zmniejszyła się skala terroru. Ograniczono częściowo inwigilację obywateli. W kwietniu 1956 r. ogłoszono amnestię, na mocy której z więzień wypuszczono tysiące więźniów politycznych – żołnierzy AK, żołnierzy powojennego podziemia czy przedwojennych urzędników. Wśród Polaków malał wszechobecny wcześniej strach przed bezpieką.

Poznański czerwiec 1956 r.

Polacy oczekiwali nie tylko zmian politycznych, lecz także odczuwalnej poprawy warunków życia i pracy. Złagodzenie polityki represji ośmieliło ludzi, by zaczęli domagać się swoich praw.

28 czerwca 1956 r. zaprotestowali pracownicy poznańskich zakładów pracy. Inicjatorami wystąpień byli robotnicy dawnych zakładów Cegielskiego, które wówczas

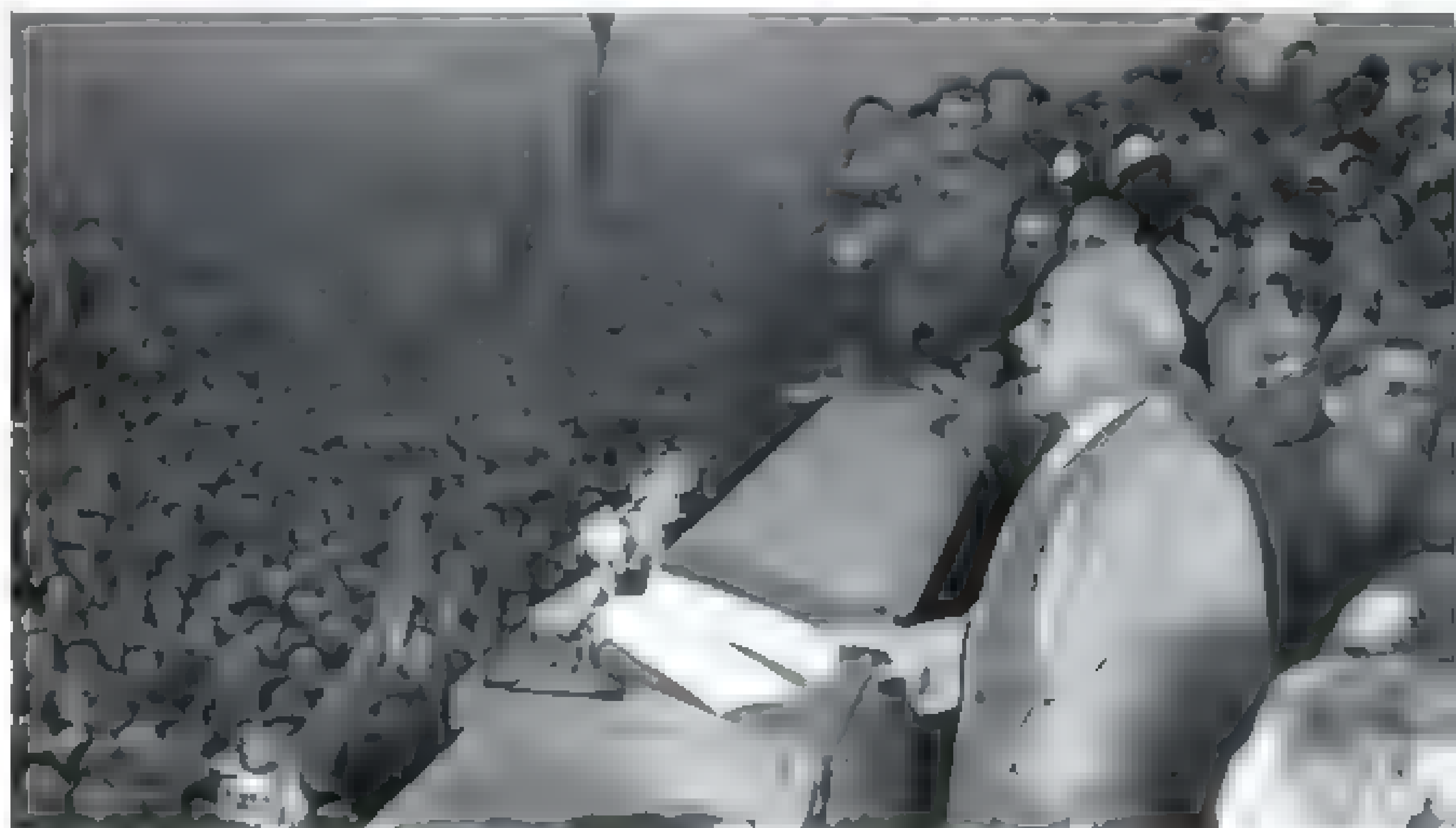
▲ **Protestujący na ulicach Poznania 28 czerwca 1956 r.**

■ Zwróć uwagę na hasło, które niosą manifestanci. Czego się domagali?

▲ **Czołgi na ulicach Poznania w czerwcu 1956 r.**

■ Powiedz, czemu miało służyć wyprowadzenie czołgów na ulice. Co władza chciała w ten sposób osiągnąć?

▶ **Pierwsze wystąpienie Władysława Gomułki** (1905–1982), nowego I sekretarza KC PZPR, przed Pałacem Kultury i Nauki oklaskiwały dziesiątki tysięcy mieszkańców stolicy. Gomułka zapowiedział zmiany, ale jednocześnie zakazał dalszych manifestacji.

■ Powiedz, dlaczego tłum tak entuzjastycznie witał nowego I sekretarza.

nosiły nazwę Zakłady Metalowe im. Józefa Stalina. Domagali się oni podniesienia zarobków i wolności. Wyszli na ulice z hasłami „Żądamy chleba", „Chcemy wolnej Polski". Przyłączyli się do nich mieszkańcy Poznania. Protest zaczął nabierać charakteru powstania. Poznaniacy wdarli się do Komitetu Wojewódzkiego PZPR, gdzie zniszczyli komunistyczne emblematy. Uwolnili też więźniów przetrzymywanych w poznańskim więzieniu.

Władze zareagowały bardzo brutalnie. Do Poznania skierowano czołgi i tysiące żołnierzy, którzy stłumili protest. Zginęło ponad 50 osób. Najmłodszą ofiarą był 13-letni Romek Strzałkowski. Protest mieszkańców Poznania był pierwszym w PRL masowym buntem społecznym przeciw władzy komunistycznej.

Październik 1956 r.

Pomimo krwawego stłumienia buntu w Poznaniu rządzący zdawali sobie sprawę z tego, że sytuacja nie została opanowana. Niezadowolenie społeczne gwałtownie rosło, ludzie oczekiwali szybkiej poprawy warunków życia. Jednocześnie wewnątrz aparatu partyjnego trwała walka o przywództwo.

Do przełomu politycznego doszło w **październiku 1956 r.** Na społeczne postulaty zmian władze partyjne odpowiedziały zmianą na stanowisku I sekretarza KC PZPR, które objął **Władysław Gomułka**. Był on w dwudziestoleciu międzywojennym działaczem Komunistycznej Partii Polski, a od 1943 r. – sekretarzem Polskiej Partii Robotniczej. Od 1944 r. wchodził w skład kolejnych rządów – najpierw Rządu Tymczasowego, a następnie TRJN-u. W 1948 r. został pozbawiony kierownictwa w PPR, a następnie – w wyniku walk wewnątrzpartyjnych – również wolności. W areszcie spędził ponad trzy lata. Z tego powodu postrzegano go jako ofiarę stalinizacji Polski w latach 1949–1956. Uchodził też za zwolennika częściowego uniezależnienia się Polski od ZSRS. Gomułka odniósł się krytycznie do okresu stalinowskiego, zapowiedział reformy gospodarcze i współpracę z ZSRS na nowych zasadach. Nawiązał też do protestów w Poznaniu (patrz tekst źródłowy na s. 164).

Odwilż popaździernikowa

Przejęcie władzy przez Gomułkę zaowocowało wieloma szybkimi zmianami, które miały pokazać **nową linię polityczną PZPR**. Władza zrezygnowała z przymusowej kolektywizacji wsi. Chłopi wcieleni do spółdzielni produkcyjnych mogli bez konsekwencji powrócić do samodzielnego gospodarowania. Zaczęły się **rehabilitacje** skazanych w procesach politycznych w czasach stalinowskich. Uwolniono prymasa Stefana Wyszyńskiego. Do Moskwy odesłano wielu sowieckich oficerów, w tym Konstantego Rokossowskiego. Z kolei do kraju mogli przyjechać z ZSRS Polacy, którzy nie zostali przesiedleni w drugiej połowie lat 40. lub zostali wówczas zesłani do łagrów.

SŁOWNICZEK

rehabilitacja – oczyszczenie z zarzutów osoby niewinnie skazanej, unieważnienie wyroku sądowego i przywrócenie jej odebranych praw i dobrego imienia

Nowa polityka partii spotykała się z dobrym przyjęciem społecznym. Doceniano, że zmiana władzy odbyła się pokojowo. W Polsce – przeciwnie niż na Węgrzech – obyło się bez interwencji sowieckiego wojska i krwawych walk.

Mała stabilizacja

Gomułka szybko umocnił swoją władzę. Obsadził wiernymi ludźmi stanowiska polityczne i cieszył się poparciem Moskwy. W PRL zaczął się okres tzw. **małej stabilizacji**. Określenie to zostało zaczerpnięte z twórczości poety Tadeusza Różewicza i oznaczało pierwsze lata rządów ekipy Władysława Gomułki. Charakteryzowały się one częściowym odejściem od polityki represji w zamian za spokój społeczny. Dzięki temu nowy I sekretarz aż do drugiej połowy lat 60. XX w. spokojnie sprawował swoją funkcję.

Jednak pełnia władzy znajdowała się nadal w rękach PZPR. Terror organów bezpieczeństwa z czasów stalinowskich został częściowo zastąpiony nadzorem partii. W ten sposób umocnił się wpływ **aparatu partyjnego** na gospodarkę, życie społeczne i kulturalne. PZPR na bieżąco kontrolowała pracę administracji państwowej. Każda ważna decyzja w państwie, a także każdym zakładzie

▲ **Oddział ZOMO** (patrz tekst główny na s. 165).

■ Zwróć uwagę na uzbrojenie milicjantów. Wskaż jego charakterystyczne elementy. Wyjaśnij, dlaczego specjalne jednostki MO zostały w ten sposób wyposażone

SŁOWNICZEK

aparat partyjny – urzędnicy PZPR nadzorujący funkcjonowanie państwa

TEKST ŹRÓDŁOWY

Przemówienie Władysława Gomułki na VIII Plenum KC PZPR 20 października 1956 r. (fragment).

Przyczyny tragedii poznańskiej i głębokiego niezadowolenia całej klasy robotniczej tkwią u nas w kierownictwie partii, w rządzie. Materiał palny zbierał się całe lata. Sześcioletni plan gospodarczy, reklamowany w przeszłości z wielkim rozmachem, jako nowy etap wysokiego wzrostu stopy życiowej, zawiódł nadzieje szerokich mas pracujących. Żonglerka cyframi, która wykazała 27-procentową zwyżkę płac realnych w sześciolatce, nie udała się. Rozdrażniła tylko bardziej ludzi. Trzeba było wycofać się z pozycji zajętej przez kiepskich statystyków. XX zjazd KPZR* stał się bodźcem do zwrotu w życiu politycznym kraju. Ożywczy, zdrowy prąd poruszył masy partyjne, klasę robotniczą, całe społeczeństwo. Ludzie zaczęli prostować plecy. Milczące, zniewolone umysły zaczęły otrząsać się z trującego czadu zakłamania, fałszu i dwulicowości. Drętwą mowę, panoszącą się poprzednio na trybunach partyjnych i mównicach publicznych oraz na łamach prasy, zaczęło wypierać twórcze, żywe słowo. Niekiedy zabrzmiał i fałszywy ton. Lecz nie ten ton nadawał kierunek. Szeroką falą rozlała się krytyka przeszłości, krytyka gwałtów, wypaczeń i błędów, które nie ominęły żadnej dziedziny życia.

* W lutym 1956 r. w Moskwie odbył się XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego [Radzieckiego]. W czasie jego trwania na tajnym posiedzeniu Nikita Chruszczow wygłosił referat, w którym potępił politykę Stalina i jego kult oraz zapowiedział zmiany w bloku wschodnim

1. Powiedz, kogo Gomułka uznał za winnego masakry robotników poznańskich w 1956 r.
2. Wyjaśnij, jak nowy I sekretarz oceniał plan gospodarczy realizowany w latach 1950–1955.
3. Co, według Gomułki, miało wpływ na zmiany, które zaszły w Polsce? Jak zostały one scharakteryzowane?

W latach 60. władze ponownie zaczęły silniej ingerować w twórczość artystyczną i pracę naukową. W 1964 r. grupa 34 twórców (w tym **Maria Dąbrowska** – na zdjęciu) skrytykowała to w skierowanym do władz liście otwartym nazwanym **Listem 34**. Przeciwko autorom rozpętano kampanię propagandową, a wielu z nich pozbawiono możliwości publikacji.

pracy musiała być uzgodniona z funkcjonariuszem partii odpowiedniego szczebla. **Służba Bezpieczeństwa (SB)** zastąpiła skompromitowany Urząd Bezpieczeństwa. Działalność rozpoczęła także specjalna formacja przeznaczona do zwalczania manifestacji – **Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej (ZOMO)**.

Życie codzienne w czasach Gomułki

Mała stabilizacja charakteryzowała się powolną poprawą warunków życia Polaków. Bezpośrednio po wydarzeniach Października władza starała się zwiększyć zaopatrzenie w sklepach. Rząd kontynuował politykę uprzemysłowienia kraju. Ograniczono jednak częściowo produkcję przemysłu ciężkiego na rzecz przemysłu wytwarzającego towary na codzienne potrzeby ludzi. Dzięki temu w domach pojawiały się nowe sprzęty – lodówki, pralki, czasem telewizory. Za rządów Gomułki rozwijano budownictwo mieszkaniowe, ale nie rozwiązano problemu braku mieszkań, których wciąż było zbyt mało. W fatalnym stanie znajdowało się wiele budynków nieremontowanych od zakończenia II wojny.

SŁOWNICZEK

list otwarty – list skierowany do jakiejś osoby lub instytucji, którego treść jest ogłaszana publicznie, aby zwrócić uwagę społeczeństwa na sprawę niepokojącą autorów listu.

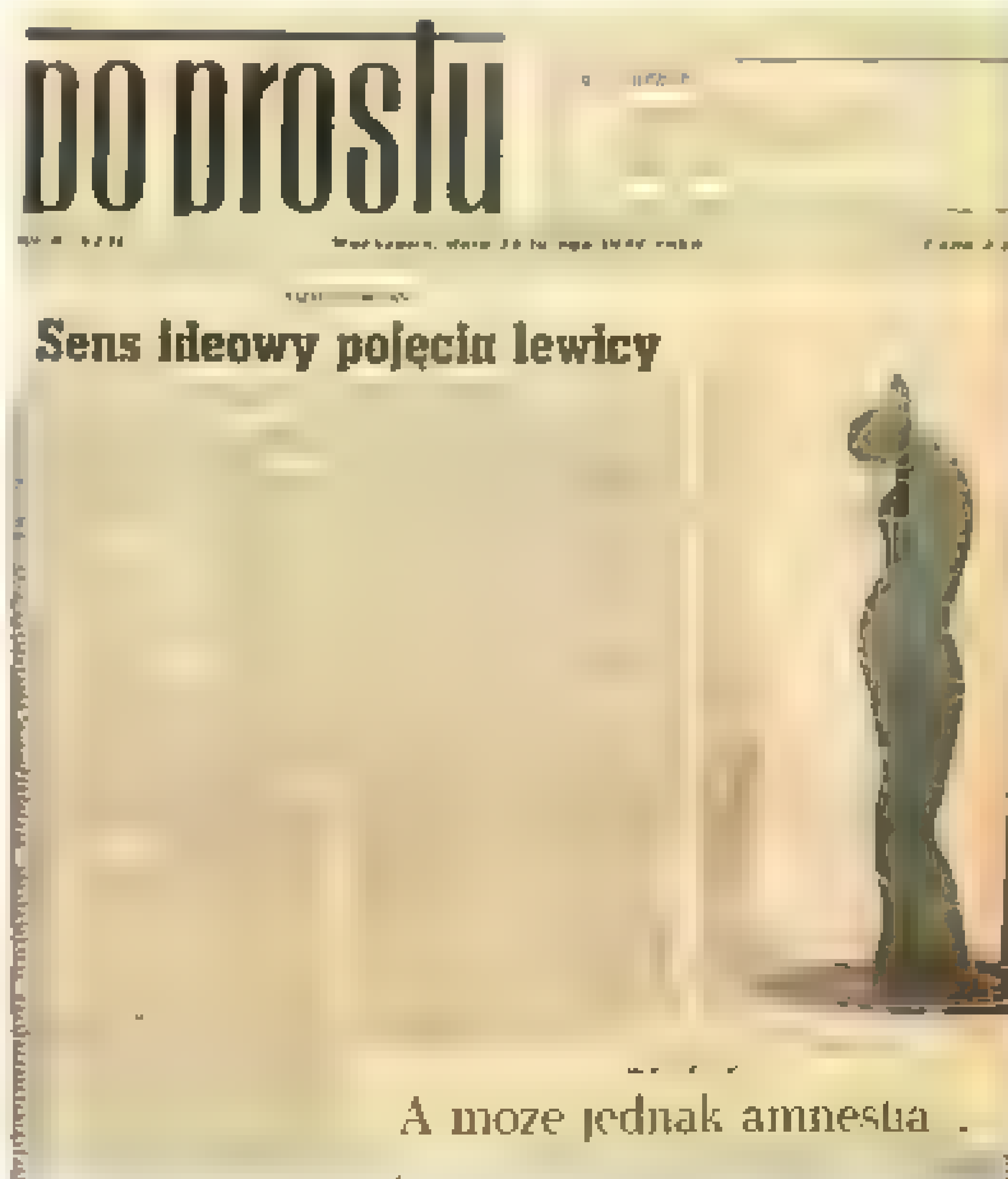
TEKST ŹRÓDŁOWY

List 34

Do Prezesa Rady Ministrów
Józefa Cyrankiewicza

Ograniczenia przydziału papieru na druk książek i czasopism oraz zaostrzenie cenzury prasowej stwarza sytuację zagrażającą rozwojowi kultury narodowej. Niżej podpisani, uznając istnienie opinii publicznej, prawa do krytyki, swobodnej dyskusji i rzetelnej informacji za konieczny element postępu, powodowani troską obywatelską, domagają się zmiany polskiej polityki kulturalnej w duchu praw zagwarantowanych przez konstytucję państwa polskiego i zgodnych z dobrem narodu.

1. Opisz, co i dlaczego krytykowali autorzy listu.
2. Powiedz, czego domagali się ludzie kultury.
3. Wytłumacz, do czego odwołali się autorzy listu w uzasadnieniu swoich żądań.

▲ **Strona tytułowa tygodnika „Po Prostu"**, w którym dzięki złagodzonej cenzurze młodzi dziennikarze mogli drukować artykuły krytykujące stalinizm. W 1957 r. władze zamknęły pismo. Oznaczało to odejście od wolności słowa w popaździernikowej Polsce.

■ Powiedz, co sugerował czytelnikowi tytuł pisma.

▶ **Manifestacja poparcia dla Węgrów w Olsztynie,** październik 1956 r.

■ Wyjaśnij, czyje ręce mieli na myśli autorzy plakatu. Dlaczego nazwa kraju, przeciwko któremu protestowano, nie pojawiła się na plakacie? Odpowiedź uzasadnij.

Zelżała cenzura – w radiu można było usłyszeć zachodnią muzykę, a w kinach oprócz sowieckich produkcji pojawiły się filmy z Europy Zachodniej. Łatwiej uzyskiwano zgodę władz na wyjazd za granicę. Władze zezwoliły na działalność harcerstwa, zakazanego w czasach stalinowskich, choć PZPR szybko przejęła nad nim całkowitą kontrolę.

PRL i ZSRS

W okresie małej stabilizacji ostatecznie ukształtował się model zależności PRL od ZSRS. Związek Sowiecki nie wysyłał już do Polski osób zajmujących kierownicze stanowiska w aparacie państwowym, lecz kontaktował się bezpośrednio z przedstawicielami rządzącej PZPR. Podporządkowanie Sowietom w kwestiach wojskowych odbywało się za pomocą struktur **Układu Warszawskiego**, w kwestiach gospodarczych – za pomocą **Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej.**

Kontrolę nad PZPR przywódcy ZSRS utrzymywali za pośrednictwem **sowieckiego ambasadora** w Warszawie, a także dzięki bezpośrednim kontaktom z polskimi władzami. Związek Sowiecki każdorazowo musiał wyrazić zgodę na zmianę I sekretarza KC PZPR.

ZAPAMIĘTAJ

- Śmierć Stalina w 1953 r. nie przyniosła w Polsce od razu zauważalnej zmiany polityki władz. Nadal panował terror. Pierwsze oznaki złagodzenia systemu rządów pojawiały się stopniowo. Ograniczono władzę aparatu bezpieczeństwa i nadzór nad obywatelami. Na wolność wypuszczono część więźniów politycznych, zelżała cenzura. Działania te nazwano destalinizacją.
- W czerwcu 1956 r. w Poznaniu doszło do wybuchu buntu społecznego skierowanego przeciwko władzy komunistycznej. Jego uczestnicy domagali się wolności i poprawy jakości życia.
- W październiku 1956 r. I sekretarzem KC PZPR został Władysław Gomułka, który odszedł od dotychczasowej polityki represji okresu stalinizmu. Ograniczono prześladowania i zrezygnowano z kolektywizacji wsi.
- Gomułka odesłał do Moskwy Konstantego Rokossowskiego i innych sowieckich generałów. Za jego rządów ukształtował się nowy model stosunków z ZSRS, który polegał na tym, że nadzór nad PRL Sowieci sprawowali nie bezpośrednio, lecz za pośrednictwem aparatu partyjnego i rządowego.
- Okres sprawowania władzy przez Gomułkę jest nazywany małą stabilizacją, ponieważ władze odeszły częściowo od polityki represji i pozwoliły na poprawę warunków życia w zamian za spokój społeczny.

1. Wskaż najważniejsze etapy destalinizacji w PRL.
2. Wyjaśnij, dlaczego komuniści wybrali na I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułkę. Na co liczyli?
3. Zastanów się, co było powodem podjęcia przez Gomułkę decyzji o rezygnacji z kolektywizacji wsi.
4. Opisz, na czym polegała mała stabilizacja.
5. Porównaj okoliczności, w jakich doszło do zmiany władzy w Polsce i na Węgrzech.

26 Konflikt państwa z Kościołem

Przypomnij sobie, czym się charakteryzowały stosunki państwa z Kościołem katolickim po II wojnie światowej.

W okresie odwilży

Objęcie władzy przez Władysława Gomułkę w październiku 1956 r. było przełomem w dotychczasowych stosunkach państwa z Kościołem katolickim. **Władze złagodziły represyjną politykę**, czego przejawem było uwolnienie w październiku 1956 r. prymasa Stefana Wyszyńskiego i zwolnienie z więzień przetrzymywanych tam duchownych. Do szkół powróciły lekcje religii, które usunięto z planów nauczania w czasach stalinowskich.

Po wyjściu na wolność prymas starał się kontynuować swoją wcześniejszą politykę umiarkowanego kompromisu z władzą, tak by Kościół mógł zachować możliwie dużą niezależność. Popierał politykę przemian prowadzonych przez Gomułkę. Kościół katolicki wezwał nawet swoich wiernych do udziału w wyborach do sejmu w styczniu 1957 r.

Z inicjatywy prymasa Wyszyńskiego w 1956 r. Kościół w Polsce rozpoczął dziewięcioletni program modlitewnych przygotowań do **obchodów tysięcznej rocznicy (milenium) przyjęcia chrztu przez Mieszka I.** Miał on służyć ożywieniu i pogłębieniu życia religijnego.

Represje władz wobec Kościoła

Po ugruntowaniu się władzy w okresie małej stabilizacji Gomułka zaczął się wycofywać ze złagodzonej polityki wobec Kościoła. Rządzący zdawali sobie sprawę, że Kościół jest głównym ośrodkiem oporu społecznego i tylko on może się przeciwstawić podporządkowywaniu polskiego społeczeństwa komunistom.

W związku z tym władze państwowe pod koniec lat 50. ponownie **zaostrzyły politykę** wobec tej instytucji. Rozpoczęto akcję zdejmowania krzyży ze ścian w szkolnych salach lekcyjnych, a w 1961 r. ponownie usunięto lekcje religii ze szkół. Zlikwidowano też nieliczne już kościelne szkoły, ośrodki wychowawcze i domy opieki. Ze szpitali zwalniane były siostry zakonne, które pracowały w nich jako pielęgniarki. Odmawiano zgody na budowę nowych kościołów, utrudniano organizowanie pielgrzymek. W 1960 r. zniesiono też dni wolne od pracy przypadające 6 stycznia i 15 sierpnia, czyli w dniach świąt katolickich.

Niektóre antykościelne działania władz spotkały się z czynnym oporem wiernych. W 1960 r. próba usunięcia krzyża stojącego przy ulicy w Nowej Hucie zakończyła się zamieszkami.

Komuniści zniechęcali młodych mężczyzn do wstępowania do seminariów duchownych, czyli uczelni kształcących księży. Studenci tych szkół wyższych znajdowali się pod stałą obserwacją SB. Zaczęto też powoływać ich do służby wojskowej, podczas której m.in. nakłaniano ich do rezygnacji z nauki w seminarium.

List biskupów polskich

Do ataku na Kościół komuniści wykorzystali **list biskupów polskich** skierowany **w 1965 r.** do biskupów niemieckich. Oprócz zaproszenia do wspólnego uczczenia tysiąclecia chrztu Polski znalazły się w nim znaczące słowa **„udzielamy wybaczenia i prosimy o nie"**, które były wezwaniem do pojednania polsko-niemieckiego.

Władze PRL wykorzystały antyniemieckie nastroje w polskim społeczeństwie, żywe ze względu na pamięć o hitlerowskich zbrodniach, by zarzucić biskupom sprzyjanie niemieckim politykom z RFN. Biskupów oskarżono o zdradę narodu polskiego i brak pamięci o ofiarach II wojny światowej. Zaatakowani praktycznie nie mieli szans na obronę, ponieważ partia kontrolowała telewizję, radio i prasę. Żadne informacje sprzeczne ze stanowiskiem partii nie mogły się tam ukazać. Zdezorientowane społeczeństwo nie doceniło wagi gestu uczynionego przez polskich duchownych. Dopiero wiele lat później uznano go za jeden z kluczowych etapów pojednania polsko-niemieckiego.

TEKST ŹRÓDŁOWY

List biskupów polskich do biskupów niemieckich z 18 listopada 1956 r. (fragment).

Po wszystkim, co się stało w przeszłości, [...], trudno się dziwić, że cały Naród polski [...] wciąż jeszcze z nieufnością odnosi się do swych najbliższych sąsiadów na zachodzie. [...]
I mimo tego wszystkiego, mimo sytuacji obciążonej niemal beznadziejnie przeszłością, właśnie w tej sytuacji, czcigodni Bracia, wołamy do Was: próbujmy zapomnieć! Żadnej polemiki, żadnej dalszej zimnej wojny, ale początek dialogu [...].
W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu wyciągamy do Was [...] ręce oraz udzielamy wybaczenia i prosimy o nie. A jeśli, [...], po bratersku wyciągnięte ręce ujmiecie, to wtedy dopiero będziemy mogli ze spokojem sumienia obchodzić nasze Millenium w sposób jak najbardziej chrześcijański

1. Powiedz, do jakich wydarzeń z przeszłości odwołali się biskupi.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób biskupi uzasadnili swój gest przebaczenia.

▲ **Plakat propagandowy** przygotowany przez władze.

■ Powiedz, do czego nawiązał jego autor.

▼ **Kościelne obchody milenijne w Częstochowie**, 3 maja 1966 r.

■ Zwróć uwagę na liczbę osób zgromadzonych na uroczystościach i powiedz, o czym to świadczy

▲ Defilada tysiąclecia w Warszawie w 1966 r.

■ Przeczytaj hasło niesione przez demonstrantów. Kto został wskazany na nim jako przewodzący narodowi?

Milenium kontra tysiąclecie

Kulminacyjnym momentem konfliktu państwa z Kościołem były obchody **milenium** chrztu Polski. Władze zorganizowały swoje konkurencyjne uroczystości pod nazwą **tysiąclecia państwa polskiego**.

Partia za wszelką cenę chciała odciągnąć uwagę społeczeństwa od obchodów kościelnych. Zatem tam, gdzie odbywały się uroczystości religijne, władze w tym samym czasie organizowały swoje świeckie imprezy. Prymasowi Wyszyńskiemu utrudniano odwiedzanie polskich parafii. Prasa, radio i telewizja prawie nie informowały o milenijnych uroczystościach. Władze nie wyraziły zgody na udział w nich papieża **Pawła VI**. Reakcją na te działania w kilku miastach były spontaniczne antykomunistyczne manifestacje, stłumione przez ZOMO.

Mimo utrudnień, które skompromitowały rządzących, miliony Polaków wzięły udział w jubileuszowych

TEKST ŹRÓDŁOWY

Protokół z narady odbytej w dniu 18 lutego 1966 r. w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (fragment).

Ze strony resortu spraw wewnętrznych są pełne przygotowania [...] w celu zahamowania poczynań hierarchii [kościelnej]. Wcześniej przemyślane posunięcia propagandowe będą miały istotne znaczenie dla kształtowania postawy społeczeństwa, w tym szczególnie młodzieży. Na przykład: przygotowanie atrakcyjnych programów w telewizji i radiu, nasilenie tych programów w okresie uroczystości religijnych, przedłużenie ich do późnych godzin nocnych i wcześniejsze ich rozpoczynanie; przygotowanie odpowiednich programów filmowych dla kin stałych i objazdowych – wiejskich. Szczególnie chodzi o dobranie takiej tematyki, która zainteresuje młodzież i ludzi w średnim wieku; w związku z założeniami episkopatu, aby obrzędom religijnym towarzyszyła bogata oprawa artystyczna [...] należy szeroko spopularyzować turystykę i sport w województwach, gdzie planowane są główne uroczystości religijne, oraz w przyległych regionach. Można zaplanować mecze piłkarskie, które najwięcej interesują młodzież, zorganizować różnego rodzaju zloty i rajdy młodzieżowe, wycieczki krajoznawcze [...] w okresie letnim – wakacyjnym zwrócić uwagę na obozy i kolonie letnie, aby nie dopuścić do uczestnictwa młodzieży w uroczystościach kościelnych.

1. Powiedz, komu w szczególności władze chciały uniemożliwić udział w uroczystościach kościelnych.
2. W jaki sposób kierownictwo MSW chciało zniechęcać młodzież do udziału w uroczystościach milenijnych? Podaj przykłady wymienione w tekście.
3. Wytłumacz, czemu miały służyć działania podjęte przez władze.

▲ W ramach akcji „Tysiąc szkół na tysiąclecie państwa polskiego", przy dużym udziale prac społecznych, w całej Polsce wybudowano wiele szkół i przedszkoli. **Tysiąclatki** – jak popularnie nazwano te obiekty – przyczyniły się do poprawy warunków nauki polskich uczniów.

Przeczytaj napis zawieszony na budynku. Jaką wymowę miało zdjęcie, na którym uwieczniono uśmiechnięte dzieci na tle nowej szkoły? Swoją odpowiedź uzasadnij.

uroczystościach religijnych. Okazały się one sukcesem Kościoła katolickiego w Polsce. W kolejnych latach antykościelne działania władz państwowych wyraźnie osłabły.

Obchody na uchodźstwie

Milenium stało się też uroczystością integrującą środowiska polskich emigrantów politycznych. Obchody zostały zorganizowane m.in. w Londynie oraz w wielu miastach Ameryki Północnej. Wziął w nich udział amerykański prezydent, który ogłosił dzień 3 maja 1966 r. Dniem Polskim w Stanach Zjednoczonych.

W Rzymie odbyły się uroczystości z udziałem papieża Pawła VI. Nie mógł w nich jednak uczestniczyć kardynał Stefan Wyszyński – władze odmówiły bowiem zgody na jego wyjazd z Polski.

Pomnikiem upamiętniającym w Stanach Zjednoczonych milenium stało się Narodowe Sanktuarium Matki Boskiej Częstochowskiej w Doylestown zwane **amerykańską Częstochową**. Znajduje się tam kopia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, dlatego od początku pielgrzymowało do świątyni wielu Polaków mieszkających poza granicami ojczyzny. W pobliżu wybudowano też cmentarz, na którym były składane prochy polskich emigrantów.

ZAPAMIĘTAJ

- Po objęciu władzy przez Władysława Gomułkę nastąpiło chwilowe osłabienie polityki antykościelnej. Zmieniło się to na początku lat 60., kiedy komuniści zaczęli represjonować Kościół.
- W 1965 r. polscy biskupi wystosowali list do niemieckich duchownych ze słowami „udzielamy wybaczenia i prosimy o nie". Doprowadził on do konfliktu z władzą państwową i stał się pretekstem do ataku na Kościół. W późniejszych latach list ten został jednak potraktowany jako pierwszy krok na drodze do pojednania polsko-niemieckiego.
- Do starcia władzy komunistycznej i Kościoła doszło w 1966 r., w trakcie jubileuszu tysięcznej rocznicy przyjęcia chrztu przez Mieszka I. Komuniści zorganizowali swoje obchody nawiązujące do tysiąclecia istnienia państwa polskiego, które z założenia miały być konkurencyjne wobec uroczystości milenijnych.

POLECENIA

1. Powiedz, dlaczego w 1956 r. Władysław Gomułka zdecydował się złagodzić politykę antykościelną.
2. Opisz, na czym polegało zaostrzenie polityki władz wobec Kościoła na początku lat 60.
3. Zastanów się, dlaczego komuniści w atakach na biskupów posłużyli się nastrojami antyniemieckimi.
4. Przypomnij sobie, na czym polegały obchody tysiąclecia istnienia państwa, a na czym – kościelne uroczystości milenijne. Dlaczego zorganizowano je oddzielnie? Napisz na ten temat notatkę.

27 Bunty społeczne w latach 1968 i 1970

Przypomnij sobie, jakie były przyczyny protestów społecznych w 1956 r.

Rozczarowanie Gomułką

Po kilku latach rządów Władysława Gomułki zaczęło narastać zniechęcenie społeczne wobec polityki prowadzonej przez jego ekipę. Zwłaszcza młodym ludziom trudno było pogodzić się nie tylko z narzuconymi przez władzę ograniczeniami wolności słowa, swobody podróżowania, lecz także ze złymi warunkami życia codziennego. Również w samej PZPR pojawili się przeciwnicy I sekretarza KC PZPR niezadowoleni z tego, że wszystkie funkcje partyjne zajmowali ludzie z jego otoczenia. Uniemożliwiało to młodym działaczom karierę i awans.

Marzec 1968 r.

Do wybuchu niezadowolenia społecznego doszło w **marcu 1968 r.** Impulsem był wydany przez władze w styczniu zakaz wystawiania *Dziadów* Adama Mickiewicza w Teatrze Narodowym w Warszawie. Przyczyną odwołania przedstawienia były rzekome akcenty antysowieckie. Chodziło o to, że widzowie z entuzjazmem oklaskiwali wypowiadane przez aktorów kwestie XIX-wiecznego dramatu dotyczące tajnej policji, cenzury, ciemiężenia Polski przez Rosję. Przeciw zdjęciu sztuki ze sceny i kontroli publikacji zaprotestowali przede wszystkim ludzie kultury, a także warszawscy studenci. W odpowiedzi na protest władze zastosowały represje wobec twórców i studentów. Artystom zakazano druku dzieł, natomiast studentów zaangażowanych w protest usunięto z Uniwersytetu Warszawskiego (UW).

W obronie wyrzuconych stanęli koledzy, którzy **8 marca 1968 r.** zwołali wiec na dziedzińcu uniwersyteckim. Pokojowe zgromadzenie zostało rozpędzone przez milicję i oddziały Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO) – paramilitarnej organizacji wspierającej MO i PZPR. Wiele osób dotkliwie pobito. Na znak solidarności z protestującymi studentami UW w kolejnych dniach na wyższych uczelniach w całej Polsce rozpoczęły się strajki. Studenci żądali zaniechania represji i przywrócenia *Dziadów* na scenę. Domagano się też zaprzestania upowszechniania przez propagandę kłamstw, jako że w prasie, radiu i telewizji oskarżano protestujących o zdradę ojczyzny.

▶ Wiec zwolenników PZPR w marcu 1968 r.

Przeczytaj hasła trzymane przez manifestantów. Przeciwko komu były skierowane? Przypomnij sobie, kto w propagandzie stalinizmu był ukazywany jako wróg państwa.

WARTO WIEDZIEĆ

Przeciwko zakazowi wystawiania *Dziadów* protestował m.in. warszawski oddział Związku Literatów Polskich. Jeden z jego członków – popularny wówczas felietonista **Stefan Kisielewski** – określił politykę kulturalną PZPR jako dyktaturę ciemniaków. Kierownictwo partii poczuło się bardzo dotknięte tym określeniem. Propaganda wmawiała Polakom, że w ten sposób obrażono wszystkich robotników. W marcu 1968 r. Kisielewskiego napadnięto i pobito w centrum Warszawy, a sprawców tego czynu nigdy nie odnaleziono.

Mobilizacja partii

PZPR obawiała się rozszerzenia studenckiego buntu na inne grupy społeczne. Z tego powodu wierni rządowi funkcjonariusze aparatu partyjnego mobilizowali członków partii i w całym kraju organizowali **wiece poparcia dla I sekretarza**, na których krytykowano studentów i popierających ich inteligentów. Wznoszono hasła: „Studenci do nauki", „Literaci do pióra" – co sugerowało zakaz zajmowania się polityką przez ludzi kultury czy studentów.

Ekipa Gomułki nawiązała również do rozpętanej jeszcze w 1967 r. **kampanii antysemickiej**. Miała być ona pretekstem do walki z przeciwnikami politycznymi w partii komunistycznej i usprawiedliwiać czystki w instytucjach państwowych. Rozpoczęła się nagonka na Żydów i Polaków żydowskiego pochodzenia. Oskarżano ich o inspirowanie protestów młodzieży. Niczym nieudowodnione podejrzenie o syjonizm odczytywano jako wrogość wobec PRL. Z tego powodu na wiecach pojawiły się też hasła „Precz z syjonistami".

Represje

Protestujących przeciwko władzom dotknęły represje. Zatrzymano ponad 2,7 tys. osób. Z uczelni wyrzucono ponad 3 tys. studentów. Nasilono antysemicką i antyinteligencką nagonkę. Jej ofiary usuwano z partii oraz z pracy, przenoszono na wcześniejszą emeryturę. Do emigracji w latach 1968–1969 zmuszono ponad 13 tys. osób żydowskiego pochodzenia.

Grudzień 1970 r.

Stłumienie protestów w 1968 r. uratowało władzę Gomułki. Sytuacja gospodarcza się jednak nie poprawiła, a niezadowolenie społeczne było nadal duże.

Eksplodowało ono w **grudniu 1970 r.** Krótko przed świętami Bożego Narodzenia władze ogłosiły znaczną podwyżkę cen żywności, która wywołała kolejne protesty. Na Wybrzeżu zastrajkowali pracownicy **m.in. Stoczni Gdańskiej i Stoczni Szczecińskiej**. Zaczęły się wielotysięczne demonstracje uliczne. Manifestanci spalili komitety wojewódzkie PZPR w Gdańsku i Szczecinie. Władze skierowały przeciwko protestującym milicję i wojsko. Otworzyły one ogień do robotników. Prócz protestujących wśród zabitych byli również przypadkowi przechodnie. Do najdramatyczniejszych wydarzeń doszło 17 grudnia 1970 r. w Gdyni, gdzie zginęło 18 osób, wśród których był 18-letni **Zbigniew Godlewski**.

Po stłumieniu buntu władze przeprowadziły zakrojoną na szeroką skalę akcję represji wobec protestujących i ich rodzin (np. pogrzeby ofiar organizowano nocą i w tajemnicy).

Zmiana władzy

Krwawe stłumienie przez władze wystąpień robotniczych w grudniu 1970 r. kosztowało życie 45 osób. Był to wstrząs dla całego kraju. Społeczeństwo oczekiwało, by winni masakry zostali ukarani. PZPR potrzebowała szybkiej poprawy wizerunku i uzyskania przynajmniej częściowego zaufania Polaków. W związku z tym kierownictwo PZPR odsunęło od władzy Władysława Gomułkę, a nowym I sekretarzem KC PZPR został **Edward Gierek**. PRL weszła w nową epokę

◀ **Płonący Komitet Wojewódzki PZPR** w Gdańsku w grudniu 1970 r.

Grudzień 1970

▲ Ciało Zbigniewa Godlewskiego manifestanci nieśli na drzwiach na czele pochodu, który udał się pod siedzibę władz Gdyni. Scena została uwieczniona w *Balladzie o Janku Wiśniewskim*.

■ Powiedz, dlaczego tę fotografię wykonano z ukrycia.

Zajścia w Gdańsku – oficjalna informacja prasowa

W dniach 14 i 15 bm. w Gdańsku miały miejsce poważne zajścia uliczne. Wykorzystując sytuację, jaka wytworzyła się wśród załogi Stoczni Gdańskiej, elementy awanturnicze i chuligańskie, nie mające nic wspólnego z klasą robotniczą, zdemolowały i podpaliły kilka budynków publicznych i obrabowały kilkadziesiąt sklepów. Wobec interweniujących funkcjonariuszy porządku publicznego dopuszczono się mordów, jest również wielu ciężko rannych, przebywających obecnie w szpitalach. W wyniku starć spowodowanych przez chuliganerię 6 osób zostało zabitych, a kilkadziesiąt rannych. Konieczne w tych warunkach stanowcze kroki władz doprowadziły do rozgromienia elementów awanturniczych oraz przywrócenia porządku w mieście. Jednocześnie władze ostrzegły, że będą reagować z całą stanowczością na wszelkie naruszenia porządku publicznego, na wszelkie poczynania antypaństwowe.

PRACA Z TEKSTEM

1. Opowiedz, w jaki sposób zostały opisane zajścia w Gdańsku w grudniu 1970 r.
2. Powiedz, kogo autorzy informacji prasowej wskazali jako winnych rozruchów.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób władze zareagowały na wydarzenia grudniowe. Jak określeni zostali sprawcy zajść w Gdańsku w grudniu 1970 r.?

Krzysztof Dowgiałło

Ballada o Janku Wiśniewskim (fragment)

Chłopcy z Grabówka, chłopcy z Chyloni
Dzisiaj milicja użyła broni,
Dzielnieśmy stali i celnie rzucali,
Janek Wiśniewski padł.

Na drzwiach ponieśli go Świętojańską
Naprzeciw glinom, naprzeciw tankom[1].
Chłopcy stoczniowcy, pomścijcie druha,
Janek Wiśniewski padł.

Huczą petardy, ścielą się gazy,
Na robotników sypią się razy,
Padają dzieci, starcy, kobiety,
Janek Wiśniewski padł.

Jeden zraniony, drugi zabity,
Krwi się zachciało słupskim bandytom[2],
To partia strzela do robotników,
Janek Wiśniewski padł.

[1] **tanki** – czołgi
[2] Chodzi o oddziały MO ze Słupska, które brały udział w tłumieniu protestów.

1. Z czyjej perspektywy – władz czy opozycji – autor ballady opisał wydarzenia w Gdańsku? Uzasadnij swoje zdanie.

▶ **Pomnik Poległych Stoczniowców 1970 r. w Gdańsku.**

■ Wyjaśnij, do jakich symboli odwołali się jego twórcy.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Rozmowa z Izabelą i Eugeniuszem Godlewskimi, rodzicami Zbigniewa Godlewskiego, zabitego w Gdyni 17 grudnia 1970 r., rozmawiał Mariusz Bober (fragment).

Izabela Godlewska: – W piątek [18 grudnia 1970 r. – przyp. red.] przyszedł do nas telegram. Ale cały Elbląg był obstawiony przez milicję i wojsko. Wszystkie urzędy zamknięte. Jak odebrać telegram? Miałam złe przeczucie. Poszłam do znajomej, która miała telefon. Zadzwoniła na centralną pocztę. Powiedziałam, że mam awizo i chciałabym tylko poznać treść telegramu. Jakaś pani przeczytała mi wtedy te słowa: „Zbyszek nie żyje. Kazik". [...] Rano w sobotę mąż dostał samochód od szefa i pojechaliśmy do Gdyni szukać syna. Trafiliśmy najpierw do Kazika [Podowskiego – kolegi Zbyszka], [...] on opowiedział nam wszystko: że Zbyszek został zastrzelony, że był niesiony przez robotników na drzwiach. W szpitalu zapytaliśmy też o ciało syna. [...] Nie chcieli nam jednak wydać ciała, domagali się nakazu od prokuratora.

Eugeniusz Godlewski: – Przed prokuraturą cisnął się już tłum ludzi. Wszyscy w tej samej sprawie. Prokurator wyszedł do nas i powiedział, że wie, czego chcemy, ale w sobotę nic nie załatwimy, i kazał przyjechać w poniedziałek. [...] Jednak w niedzielę o ósmej wieczór zapukał ktoś do drzwi. Gdy otworzyłem, jakiś mężczyzna powiedział: „Przyjechaliśmy zabrać państwa na pogrzeb syna". Kazali wziąć ubranie dla niego. Pojechaliśmy nyską wraz z drugim synem i znajomymi, w sumie pięć osób, tyle mogło jechać na pogrzeb. Zajechaliśmy przed katedrę w Oliwie. Wszystko już było zorganizowane tak, by jak najmniej osób wiedziało o pogrzebach.

1. Powiedz, w jaki sposób rodzice dowiedzieli się o śmierci syna.
2. Opisz, jak wyglądały starania rodziców o wydanie ciała zabitego.
3. Wytłumacz, kto zorganizował pogrzeb. Jak myślisz, dlaczego zdecydowano się na taką organizację pochówku? Swoją odpowiedź uzasadnij.

ZAPAMIĘTAJ

- W drugiej połowie lat 60. XX w. rosło niezadowolenie z rządów Gomułki. W marcu 1968 r. wybuchł bunt społeczny, któremu początek dał protest studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Rozszerzył się on na pozostałe uczelnie w kraju. Władze stłumiły bunt z pomocą milicji, a uczestników surowo ukarały.
- Tłumienie protestów studenckich zostało przez ekipę Gomułki połączone z kampanią antysemicką. W jej następstwie tysiące osób straciło pracę i zostało wydalonych z partii. Wiele osób żydowskiego pochodzenia zmuszono do emigracji.
- W grudniu 1970 r. z powodu podwyżki cen żywności na Wybrzeżu wybuchł kolejny bunt społeczny, który został krwawo stłumiony przez milicję i wojsko. W jego wyniku jednak Władysław Gomułka stracił władzę, a nowym I sekretarzem KC PZPR został Edward Gierek.

POLECENIA

1. Wskaż główne przyczyny i następstwa buntu studentów w marcu 1968 r.
2. Opisz, jak doszło do wybuchu protestów robotniczych na Wybrzeżu w 1970 r. Opisz ich przebieg i konsekwencje.
3. Wyjaśnij, na czym polegała polityka Władysława Gomułki wobec protestujących w październiku 1956 r. i grudniu 1970 r.

PRL pod rządami Edwarda Gierka

■ Przypomnij sobie, w jakich okolicznościach Edward Gierek przejął władzę w Polsce.

Gospodarka na kredyt

Objęcie funkcji I sekretarza KC PZPR przez Edwarda Gierka otworzyło kolejną epokę w historii PRL. Nowa ekipa rządząca Polską prowadziła politykę, która miała zapewnić jej przychylność społeczeństwa. Gierek uznał za uzasadnione żądania protestujących przeciwko podwyżkom cen i w lutym 1971 r. się z nich wycofał. Odniósł się też krytycznie do polityki gospodarczej poprzedniego rządu.

W pierwszej połowie lat 70. XX w. nastąpiło w Polsce ożywienie gospodarcze. Zauważalnie poprawił się poziom życia społeczeństwa. Było to możliwe dzięki **kredytom**, które rząd zaciągnął w krajach zachodnich. Polska zakupiła tam nowe technologie i licencje, które pozwoliły na unowocześnienie i rozwój gospodarki. Równocześnie realizowano **wiele dużych inwestycji**. Zbudowano nowe połączenia drogowe i kolejowe – trasę szybkiego ruchu Warszawa–Katowice i stołeczną Trasę Łazienkowską. W tym czasie powstały też: Dworzec Centralny w Warszawie, Port Północny i Rafineria w Gdańsku czy Huta Katowice. Rozpoczęto produkcję licencyjnego włoskiego Fiata 126p – samochodu, który miał być dostępny dla każdego Polaka. Kilka lat później ruszyła produkcja polskiego samochodu marki FSO Polonez.

SŁOWNICZEK

licencja – oficjalne zezwolenie na korzystanie z produktu lub produkowanie wyrobu chronionego patentem

◀ **FIAT 126p** zwany maluchem. Był marzeniem milionów Polaków i najpopularniejszym polskim samochodem w latach 70. i 80.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Przemówienie Edwarda Gierka dotyczące wydarzeń grudniowych, wygłoszone w lutym 1971 r. w czasie Plenum KC PZPR (fragment).

Próby rozwiązania konfliktu z klasą robotniczą za pomocą siły – głęboko sprzeczne z zasadami socjalizmu – mogły doprowadzić jedynie do przelewu krwi, wykopać przepaść między władzą ludową a narodem [...]. Niestety, takie właśnie były decyzje kierownictwa, podjęte wbrew odczuciom większości aktywu partyjnego, bez konsultacji z całym Biurem Politycznym, a nawet bez poinformowania Komitetu Centralnego. [...] Dramat sytuacji polegał na tym, że nie rozumiano charakteru wydarzeń, a zwłaszcza ich przyczyn.

1. Jak Gierek ocenił użycie siły na Wybrzeżu w grudniu 1970 r.?
2. Dlaczego twoim zdaniem nowy I sekretarz KC poruszył ten temat w jednym ze swoich pierwszych przemówień?

▶ **Edward Gierek (1913–2001)** – jako dziecko wyemigrował z rodzicami do Francji, a następnie mieszkał w Belgii. Był tam związany z ruchem komunistycznym. Do Polski wrócił w 1948 r. i rozpoczął szybką karierę w aparacie partyjnym. Od 1957 r. pełnił funkcję I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach, w latach 1970–1980 – I sekretarza KC PZPR, następnie został odsunięty od władzy i wyrzucony z partii

PRL – było, minęło...

Wraz z końcem PRL zniknęło wiele produktów i dokumentów, z których Polacy korzystali na co dzień i których zdobycie wymagało dużego trudu. Innych używamy do dziś, choć w zmienionej formie. Wszystkie pokazują realia tamtej epoki, a część z nich stało się jej symbolami. Zapytaj o nie swoich rodziców i dziadków.

▶ Samochód marki **FSO Warszawa** produkowano w latach 1951–1973. Podstawą jego konstrukcji był sowiecki samochód M-20 Pobieda

▶ **Rower składak** zdobył popularność w latach 70. i 80. Jego główną zaletą była specjalna konstrukcja ramy, umożliwiająca złożenie pojazdu na pół.

▶ Polacy nie mogli trzymać w domu **paszportów**. Za każdym razem, gdy chcieli się udać za granicę, musieli o jego wystawienie prosić władze, które nie wszystkim zezwalały na wyjazd. Ci, którzy otrzymali dokument, mieli obowiązek zwrócić go po powrocie do kraju.

▲ Telefon w domu mieli nieliczni. Aby zadzwonić, większość Polaków musiała korzystać z publicznych automatów **telefonicznych**, umieszczonych w **budkach**. Po wrzuceniu do automatu monety można było odbyć trzyminutową rozmowę z osobą mieszkającą w tej samej miejscowości

▲ W latach 70. powstały sklepy **przedsiębiorstwa Pewex**. Można było w nich kupić towary, których brakowało w zwykłych sklepach, np. słodycze, szynkę, jeansy. Trzeba było jednak zapłacić za nie obcą walutą lub specjalnymi bonami banku PEKAO, których wartość była wyrażona w dolarach.

▶ W sklepach ciągle brakowało **papieru toaletowego**, a kiedy się pojawiał, ustawiały się po niego długie kolejki. Szczęśliwcy, którym udało się kupić papier, wychodzili ze sklepu z rolkami nawleczonymi na sznurek.

▲ **Pomarańcze, banany i cytryny** w sklepach pojawiały się niezmiernie rzadko – przez długi czas można je było kupić tylko przed świętami Bożego Narodzenia i Wielkanocy

▶ Każdy uczeń musiał mieć naszytą na ubraniu **tarczę szkolną**, na której znajdowała się informacja, do jakiej szkoły uczęszcza

◀ Marzeniem nastolatków w PRL był **radiomagnetofon kasetowy**, który umożliwiał słuchanie i rejestrowanie nagrań ulubionych zespołów. Utwory odtwarzano ze specjalnych kaset, mieszczących najczęściej do 60 minut muzyki.

▲ W latach PRL w większości domów zagościły radio, a potem **telewizja**. Do lat 70. nadawano tylko programy czarno-białe, później pojawiły się również emisje w kolorze. Polacy w PRL mogli oglądać zaledwie dwa kanały, i to tylko przez kilka godzin dziennie. Telewizja spełniała też głównie funkcje propagandowe – wychwalała PZPR i jej przywódców.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. [illegible]
2. [illegible] które wyszły już z codziennego użycia.

◀ **Osiedle mieszkaniowe z początku lat 70. XX w.** W Polsce brakowało mieszkań, dlatego przyspieszeniu budownictwa miał pomóc program budowy bloków mieszkalnych z tzw. wielkiej płyty. B oki zamiast z cegieł składano z gotowych elementów produkowanych w fabrykach domów. Niestety, budynki te były niskiej jakości.

Poprawiło się zaopatrzenie sklepów – oprócz towarów polskich pojawiły się na półkach artykuły zachodnie, m.in. coca-cola. Więcej atrakcyjnych produktów można było kupić w utworzonej wówczas sieci sklepów Pewex. Płaciło się w nich jedynie walutami państw zachodnich lub specjalnymi bonami banku PEKAO, więc były dostępne dla nielicznych.

Otwarcie PRL na Zachód

Edward Gierek rozpoczął ożywioną działalność na arenie międzynarodowej. Pozostał w pełni **lojalny wobec Moskwy**, ale nawiązał też kontakty z przywódcami państw zachodnich. Wielu z nich często gościło w PRL z oficjalnymi wizytami. Na przykład do Polski

◀ **Podział administracyjny Polski wprowadzony w 1975 r.**

■ Sprawdź, w którym województwie znajdowała się twoja miejscowość.

przyjechali trzej kolejni prezydenci Stanów Zjednoczonych. Były to ważne wydarzenia, ponieważ nigdy wcześniej urzędujący amerykańscy przywódcy nie odwiedzali naszego kraju. W 1977 r. I sekretarz KC PZPR został przyjęty przez papieża Pawła VI – tego samego, któremu Gomułka zakazał wizyty w Polsce.

Dzięki stopniowemu otwieraniu się na świat – np. poprzez telewizję, która emitowała zachodnie filmy – polskie społeczeństwo dowiadywało się, jak wygląda życie w państwach Zachodu i jak bardzo jego poziom różni się od tego w bloku wschodnim.

Partia umacnia swoją władzę

Zmiany wprowadzone przez ekipę Gierka nie oznaczały złagodzenia polityki PZPR. Przeciwnie – partia powiększała swoje wpływy. W latach 70. należało do niej już 3 mln Polaków. Tajne służby z SB na czele wciąż inwigilowały osoby uważane za wrogów systemu.

W 1975 r. władze przeprowadziły **reformę administracyjną**. Zlikwidowano powiaty, a z 17 dotychczasowych województw utworzono 49 nowych. W ten sposób władze zwiększyły liczbę urzędów w całym kraju, co pozwoliło wzmocnić nadzór nad obywatelami. Po 1975 r. nastąpił znaczny rozwój miast będących stolicami nowych województw.

Na życzenie najwyższych władz partii w 1976 r. sejm **zmienił konstytucję PRL**. Dokument ten, uchwalony w latach stalinizmu, uzupełniono o zapisy gwarantujące uprzywilejowaną pozycję PZPR i trwały sojusz z ZSRS. Zmiany wywołały oburzenie części społeczeństwa, które zareagowało m.in. wysyłaniem do władz listów otwartych z protestami.

Sukcesy sportowe

W latach 70. Polacy odnosili wiele **sukcesów sportowych**. W 1972 r. narodowa reprezentacja piłki nożnej pod kierunkiem **Kazimierza Górskiego** zdobyła złoty medal na igrzyskach olimpijskich, a dwa lata później zajęła trzecie miejsce na mistrzostwach świata. Mistrzami świata w 1974 r. zostali także polscy siatkarze. Sukcesy w kolarstwie odnosił **Ryszard Szurkowski**, a w tenisie ziemnym – **Wojciech Fibak**. Karierę rozpoczętą w poprzedniej dekadzie kontynuowała lekkoatletka **Irena Szewińska**. W 1976 r. na igrzyskach olimpijskich zdobyła złoty medal i ustanowiła rekord świata.

▲ **Radomscy robotnicy protestujący w czerwcu 1976 r.**

■ Zwróć uwagę na symbole, którymi się posługiwali demonstranci.

Ursus, Płock, Radom – protesty w czerwcu 1976 r.

Centralnie sterowana gospodarka PRL pomimo początkowych sukcesów szybko znalazła się na krawędzi załamania. Rząd nie przeprowadził reform. Ceny w sklepach, które ustalało państwo, nie miały wiele wspólnego z kosztami produkcji towarów. Zaczęło rosnąć też zagraniczne zadłużenie PRL. W czerwcu 1976 r. rząd zdecydował się więc na wysoką **podwyżkę cen żywności** – m.in. cukru o 90%, a mięsa o 70%.

25 czerwca 1976 r., dzień po zapowiedzi podniesienia cen, zastrajkowały załogi w kilkudziesięciu zakładach pracy w Polsce. Najpoważniejsze protesty odbyły się w podwarszawskim **Ursusie**, Płocku oraz w **Radomiu**, gdzie manifestanci podpalili nawet Komitet Wojewódzki PZPR.

Na bunty władze zareagowały ostro i spacyfikowały je brutalnie z pomocą **ZOMO**. Jednak – w przeciwieństwie do lat 1956 i 1970 – nie użyto broni palnej. Wielu aresztowanych postawiono przed sądem i skazano na kary więzienia. Chociaż protesty zostały stłumione siłą, przestraszyły władze rządowe, które wycofały się z planowanej podwyżki cen.

Schyłek epoki Gierka

W kolejnych latach po protestach z 1976 r. życie codzienne stawało się coraz cięższe, pogłębiał się kryzys gospodarczy. W sklepach po potrzebne artykuły trzeba było stać w kilkugodzinnych kolejkach. W sierpniu 1976 r. pojawiły się nawet **kartki na cukier**. W ten sposób rząd radził sobie z problemami z codziennym zaopatrzeniem sklepów.

WARTO WIEDZIEĆ

Latem 1978 r. **Mirosław Hermaszewski** jako pierwszy polski kosmonauta został wyniesiony na pokładzie sowieckiego statku kosmicznego na orbitę okołoziemską. Lot ten władze wykorzystały propagandowo i przedstawiały jako przykład światowego sukcesu oraz niekwestionowanej pozycji międzynarodowej PRL.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Sprawozdanie z prac komisji KC PZPR powołanej w 1981 r. w celu wyjaśnienia przyczyn i przebiegu konfliktów społecznych w okresie Polski Ludowej.

Po wielu dyskusjach w gronie kierownictwa partyjno-rządowego, a w końcowej fazie z udziałem przedstawicieli władz wojewódzkich postanowiono dokonać podwyżki cen żywności. [...] Zgłoszona przez premiera Piotra Jaroszewicza na posiedzeniu Sejmu w dniu 24 czerwca 1976 r. [...] zapowiedź podwyżki cen z dniem 26–27 czerwca, a więc po jednodniowej w istocie i bardzo formalnie potraktowanej konsultacji z przedstawicielami zakładów pracy, instytucji i gmin (nowe cenniki były już wydrukowane i rozesłane), wywołała społeczny sprzeciw. W dniu 25 czerwca w zakładach pracy panowało podniecenie i żywiołowo manifestowana niewiara w jakąkolwiek konsultację oraz podatność na opinię, że władza liczyć się będzie tylko z masową presją. W 10 województwach doszło w zakładach pracy do organizowania strajków i wieców. Wystąpienia uliczne miały miejsce w Radomiu i Ursusie, a w mniejszej skali również w Płocku.

1. Powiedz, kto podjął decyzję o podwyższeniu cen żywności.
2. Wyjaśnij, co świadczyło o pozorności konsultacji podwyżki cen zapowiedzianych na 25 czerwca.
3. Wymień przyczyny protestów w Radomiu, Ursusie i Płocku.

ZAPAMIĘTAJ

- Ekipa Edwarda Gierka położyła nacisk na poprawę warunków życia Polaków, co przyniosło jej popularność w społeczeństwie. Poprawiło się zaopatrzenie w sklepach. Realizowano nowe duże inwestycje.
- Podstawę polskiej polityki gospodarczej w latach 70. XX w. stanowiły kredyty zagraniczne, które z czasem stały się dla niej dużym obciążeniem. Kryzys został dodatkowo pogłębiony przez brak reform gospodarki.
- Planowany wzrost cen podstawowych towarów stał się bezpośrednią przyczyną protestów robotniczych. W 1976 r. w Ursusie, Płocku i Radomiu doszło do buntu społecznego skierowanego przeciwko władzy komunistycznej. Został on stłumiony siłą, ale rządzący wycofali się z podwyżek.
- W latach 70. władze przeprowadziły reformę administracyjną – z 17 województw utworzono 49 nowych. W tym samym czasie została zmieniona konstytucja PRL, w której PZPR zagwarantowano uprzywilejowaną pozycję.

POLECENIA

1. Powiedz, w jaki sposób ekipa Gierka starała się zyskać poparcie społeczeństwa. Podaj przykłady jej działań.
2. Wyjaśnij, na czym się opierała polityka gospodarcza Polski za rządów Gierka i jakie miała długofalowe konsekwencje.
3. Wymień największe sukcesy polskich sportowców odniesione w latach 70. ubiegłego wieku. Napisz na ten temat notatkę w zeszycie przedmiotowym.
4. Porównaj politykę wobec protestujących prowadzoną przez Gomułkę w 1970 r. z polityką prowadzoną przez Gierka w 1976 r.

Narodziny opozycji politycznej

Przypomnij sobie, kiedy i w jaki sposób zlikwidowano opozycję polityczną w Polsce po 1945 r.

Komitet Obrony Robotników

W systemie politycznym stworzonym przez komunistów nie było miejsca na wolne wybory. **Rządziła tylko jedna partia** – PZPR, nie istniała żadna legalna organizacja opozycyjna. Zakazywano tworzenia organizacji politycznych czy społecznych niezależnych od władz.

Jednak represje po stłumieniu buntu społecznego w czerwcu 1976 r. zintegrowały niewielkie i rozproszone środowiska opozycyjne. Represje dotknęły przede wszystkim protestujących robotników z Ursusa i Radomia. Trafiali oni do więzień lub tracili pracę, przez co ich rodziny pozostawały bez środków do życia. Pomoc represjonowanym spontanicznie zaczęli nieść przedstawiciele warszawskich nieformalnych środowisk opozycyjnych.

We wrześniu 1976 r. powołali do życia **Komitet Obrony Robotników** (KOR). Organizował on i koordynował różne akcje niesienia pomocy, dzięki którym rodziny aresztowanych otrzymywały m.in. pieniądze i środki do życia oraz mogły korzystać z konsultacji prawniczych. Działacze KOR-u jeździli też jako obserwatorzy na procesy oskarżonych do Radomia i Ursusa. Wszystkie przypadki łamania praw człowieka opisywali, a informacje o nich przekazywali na Zachód. Za pośrednictwem Radia Wolna Europa nagłaśniano sytuacje łamania praw obywatelskich i ograniczania wolności w Polsce. Działalność KOR-u w dużym stopniu utrudniała władzy prowadzenie polityki represji. W kolejnych latach ugrupowanie wyrosło na najprężniejszy ruch opozycyjny w kraju.

KOR był organizacją nielegalną, ponieważ władze odmawiały zgody na jego działalność. Mimo to działał jawnie, gdyż chciał wywierać skuteczny nacisk na władze. Swoje nazwiska i adresy członkowie ugrupowania podawali do publicznej wiadomości. Wśród aktywnych

TEKST ŹRÓDŁOWY

Komunikat KOR-u do społeczeństwa i władz PRL z 23 września 1976 r. (fragmenty).

Robotniczy protest przeciwko wygórowanym podwyżkom, który był wyrazem postawy niemal całego społeczeństwa, pociągnął za sobą brutalne prześladowania. W Ursusie, Radomiu i innych miastach bito, kopano i masowo aresztowano demonstrantów. Najszerszy zasięg miało wyrzucanie z pracy, co obok aresztowań szczególnie uderzyło w rodziny represjonowanych. Stosowanie represji z reguły związane było z łamaniem prawa przez organa władzy. Sądy wydawały orzeczenia bez materiału dowodowego [...]. Nie cofnięto się przed wymuszaniem przemocą zeznań. [...] Ofiary obecnych represji nie mogą liczyć na żadną pomoc i obronę ze strony instytucji do tego powołanych, np. związków zawodowych, których rola jest żałosna. [...] Dlatego niżej podpisani zawiązują Komitet Obrony Robotników w celu zainicjowania wszechstronnych form obrony i pomocy. Niezbędna jest pomoc prawna, finansowa i lekarska. Nie mniej istotna jest pełna informacja o prześladowaniach. Jesteśmy przekonani, że jedynie publiczne ujawnianie poczynań władzy może być skuteczną obroną. Dlatego m.in. prosimy wszystkich, którzy podlegali prześladowaniom lub wiedzą o nich, o przekazywanie członkom Komitetu wiadomości na ten temat.

1. Wymień opisane w tekście represje, które spotkały protestujących przeciwko podwyżce cen w czerwcu 1976 r.
2. Wyjaśnij, jak autorzy tekstu uzasadniali konieczność powołania Komitetu Obrony Robotników.
3. Powiedz, w jaki sposób KOR zamierzał nieść pomoc prześladowanym.

działaczy tej organizacji byli m.in.: **Bogdan Borusewicz, Adam Michnik, Jacek Kuroń, Jan Józef Lipski** i **Antoni Macierewicz**.

Aktywizacja opozycji

Powstanie KOR-u zaktywizowało także inne środowiska opozycyjne. Już w 1977 r. powstał **Studencki Komitet Solidarności**. Powołano go po tajemniczej śmierci studenta i współpracownika KOR-u Stanisława Pyjasa, którego – jak twierdzili jego przyjaciele – śmiertelnie pobiła SB. Rok później na Górnym Śląsku i Wybrzeżu powstały nielegalne **Wolne Związki Zawodowe (WZZ)**. Chodziło o stworzenie w zakładach pracy związków niezależnych od władz, które walczyłyby o prawa robotników. Dotychczasowe związki bowiem nie wypełniały tego zadania, gdyż były podporządkowane partii. Szczególną aktywność przejawiały WZZ Wybrzeża. Wśród jego działaczy byli **Andrzej Gwiazda, Joanna Duda-Gwiazda, Anna Walentynowicz** i **Lech Wałęsa**. WZZ Wybrzeża m.in. wydawały konspiracyjne publikacje i organizowały obchody ku czci ofiar zabitych w grudniu 1970 r.

W 1979 r. powstała **Konfederacja Polski Niepodległej**. Określiła się ona jako partia polityczna stawiająca sobie za cel przede wszystkim odsunięcie PZPR od władzy. KPN była organizacją nielegalną, ale działała jawnie.

◀ Znak Konfederacji Polski Niepodległej

■ Powiedz, jaki cel stawiała sobie KPN. Wskaż symbole nawiązujące do walki o niepodległość Polski.

Działalność opozycji

Ugrupowania opozycyjne skupiały kilka tysięcy osób. W kraju liczącym ponad 35 mln obywateli była to stosunkowo niewielka liczba. Wszystkie organizacje zajmowały się podobnymi sprawami. Jednym z przedsięwzięć była **działalność kształceniowa** w formie „latających uniwersytetów". Nazwa nawiązywała do podobnych działań z okresu zaboru rosyjskiego. Słuchacze i wykładowcy spotykali się na wykładach w prywatnych mieszkaniach. Dużą popularnością cieszyły się wykłady dotyczące wydarzeń z historii Polski, o których władze zakazały nauczać w szkole lub które zakłamywały. Do takich tematów należały agresja Sowietów na Polskę 17 września 1939 r. i zbrodnia katyńska.

Opozycjoniści **organizowali wiece** i **manifestacje**, podczas których wysuwano żądania swobód demokratycznych. Odbywały się one w dni świąt narodowych zlikwidowanych przez komunistów, m.in. 11 listopada – w dniu Święta Niepodległości. Z okazji rocznic wydarzeń historycznych, takich jak wybuch powstania warszawskiego, odbywały się uroczyste msze, podczas których duchowni nawiązywali do konieczności obrony praw robotników i mówili o prawie ludzi do życia w wolności.

Represje

SB śledziła środowiska opozycyjne, wprowadzała do nich swoich agentów. Działaczy opozycyjnych pod byle pozorem zatrzymywano w areszcie, rewidowano. Dochodziło także do pobić i porwań, brutalnych przesłuchań, prób zastraszania. Niektóre represje były pozornie niewielkie, ale uciążliwe, jak np. odebranie prawa do wyjazdu za granicę, zakaz druku w oficjalnej prasie, odcięcie telefonu w mieszkaniu, wyrzucenie z pracy. Działania represyjne dotykały nie tylko opozycjonistów, lecz także członków ich rodzin.

◀ Od lewej: Marta Kubišová, Václav Havel – przedstawiciele nielegalnej opozycyjnej organizacji czechosłowackiej „Karta 77" – oraz Adam Michnik, Jacek Kuroń, Antoni Macierewicz i Jan Lityński – działacze KOR-u. Spotkanie obu organizacji odbyło się latem 1978 r. na Śnieżce.

■ Powiedz, dlaczego opozycjoniści wybrali ten szczyt górski na miejsce swojego spotkania.

Podziemny ruch wydawniczy

Władze PRL miały wyłączność na przekazywanie informacji – nie istniały niezależne gazety, stacje radiowe czy telewizyjne. Wszystkie media były poddane cenzurze. Z tego powodu **złamanie monopolu informacyjnego** państwa stało się jednym z głównych zadań opozycji rodzącej się w latach 70. Zorganizowano sieć zakonspirowanych wydawnictw, które drukowały książki i czasopisma **bez cenzury** rządowej. Liczni współpracownicy rozprowadzali je wśród społeczeństwa. Cieszyły się one ogromną popularnością. W ten sposób do obywateli trafiały publikacje, które nie mogły być wydane legalnie ze względu na krytyczne stanowisko ich autorów wobec władz komunistycznych. Należały do nich m.in. tomiki poezji Czesława Miłosza, który w 1980 r. otrzymał Literacką Nagrodę Nobla, powieści Witolda Gombrowicza czy Tadeusza Konwickiego.

Komuniści z zaciętością tropili i likwidowali podziemne drukarnie. Uważali, że utrata kontroli nad źródłami informacji z czasem doprowadzi także do utraty kontroli nad obywatelami.

Papież Polak

Dnia 16 października 1978 r. na papieża **wybrano Polaka kardynała Karola Wojtyłę**. Po raz pierwszy od ponad 450 lat głową Kościoła katolickiego został duchowny pochodzący spoza Włoch, w dodatku z kraju należącego do bloku podporządkowanego Związkowi Sowieckiemu. Był to silny cios w politykę ograniczania wpływów i roli Kościoła prowadzoną przez komunistów. **Jan Paweł II** – takie imiona przybrał nowy papież – stał się wsparciem dla Polaków, w tym opozycjonistów.

Głośnym echem odbiła się **jego podróż do Polski w czerwcu 1979 r.** Była to pierwsza wizyta głowy Kościoła katolickiego w komunistycznym państwie. Polacy witali Ojca Świętego z niezwykłym entuzjazmem. Wzbudziło to niezadowolenie władz PRL, które czuły się bezradne wobec tłumów przybyłych na spotkanie z papieżem. Do historii przeszło kazanie wygłoszone przez Jana Pawła II na warszawskim placu Zwycięstwa. Padły wówczas słowa: **„Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi"**. W kolejnych latach przeciwnicy komunizmu uznali je za symboliczny początek przemian, które zaowocowały powstaniem Solidarności.

SŁOWNICZEK

cenzura – urzędowe kontrolowanie prasy, książek, radia, telewizji, filmów itp. w celu usunięcia z nich treści, których władza nie chce upowszechniać

WARTO WIEDZIEĆ

Publikacje wydawane nielegalnie, poza kontrolą cenzury, potocznie nazywano **bibułą**. Nazwa wywodzi się jeszcze z XIX w. Wówczas drukowano tego typu wydawnictwa na cienkiej bibule, aby ułatwić ukrycie ich pod ubraniem. Nielegalne publikacje w latach 70. i 80. XX w. określano też jako wydawane w **drugim obiegu**, w odróżnieniu od tych wydawanych oficjalnie, tzn. w pierwszym obiegu.

◀ Na zdjęciu drukarze drugoobiegowej Niezależnej Oficyny Wydawniczej „NOWA" podczas pracy. Jako jedną z pierwszych książek „NOWA" opublikowała *Czarną księgę cenzury PRL*. Był to spis tematów i osób, o których władze zakazywały pisać w prasie oraz informować w radiu i telewizji.

■ Jak myślisz, dlaczego pracownicy drukarni są zamaskowani? Swoją odpowiedź uzasadnij.

▲ W sobotę 2 czerwca 1979 r. papież **Jan Paweł II odprawił mszę na placu Zwycięstwa** w Warszawie (obecnie plac Marszałka Józefa Piłsudskiego).

■ Zwróć uwagę na liczbę osób uczestniczących w nabożeństwie. O czym to świadczy?

ZAPAMIĘTAJ

- Protesty robotników w czerwcu 1976 r. spowodowały aktywizację środowisk opozycyjnych, które niosły pomoc uczestnikom strajków. Do najważniejszych organizacji powstałych w tym czasie należały Komitet Obrony Robotników i Wolne Związki Zawodowe.
- Opozycja prowadziła tajną działalność wydawniczą. W podziemiu wydano wiele książek, na których legalne wydanie nie pozwalała cenzura.
- W 1978 r. papieżem został Polak, kardynał Karol Wojtyła. Przybrał on imiona Jan Paweł II. Jego pielgrzymka do Polski w 1979 r. była dużym wsparciem dla środowisk opozycyjnych.

1 Przypomnij sobie, w jakich okolicznościach doszło do powstania najważniejszych organizacji opozycyjnych.
2 Podaj przykłady działań opozycji, które miały wesprzeć represjonowanych robotników, uczestników wydarzeń z czerwca 1976 r.
3 Opowiedz, na czym polegała działalność kształceniowa prowadzona przez środowiska opozycyjne.
4 Wymień metody, których używała SB do prześladowania opozycjonistów
5 Wyjaśnij, dlaczego tak istotne było złamanie monopolu wydawniczego państwa komunistycznego. W jaki sposób to zrobiono?
6 Powiedz, dlaczego wybór Jana Pawła II na papieża był istotnym wydarzeniem dla Polaków.

Rewolucja Solidarności 1980–1981

Przypomnij sobie, co było bezpośrednią przyczyną wybuchu buntów społecznych w 1970 r. i 1976 r.

Sierpień 1980 r.

Na początku **lipca 1980 r.** władze po raz kolejny próbowały wprowadzić podwyżki cen na produkty żywnościowe. Z tego powodu w wielu zakładach pracy wybuchły strajki.

Najpoważniejsza fala protestów rozpoczęła się w połowie **sierpnia 1980 r.**, kiedy zastrajkowała **Stocznia Gdańska im. Lenina**. Bezpośrednią przyczyną protestów było wyrzucenie z pracy działaczki Wolnych Związków Zawodowych **Anny Walentynowicz**. Do stoczniowców przyłączyły się inne zakłady pracy, a ich przedstawiciele utworzyli **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy (MKS)**. Na jego czele stanął **Lech Wałęsa**.

Strajkujący w Gdańsku sformułowali **21 postulatów**, w których postawili władzy konkretne żądania. Domagali się przede wszystkim zgody na stworzenie legalnych niezależnych od władz związków zawodowych. Wiele żądań miało charakter ekonomiczny; dotyczyły one m.in. podwyżki płac i wprowadzenia wolnych sobót. Podobne postulaty zgłaszali strajkujący w innych miastach, w których powstały międzyzakładowe komitety strajkowe, m.in. w Stoczni Szczecińskiej.

Władze komunistyczne nie potrafiły poradzić sobie z tą sytuacją. Nie zdecydowały się na użycie siły wobec strajkujących w obawie przed rozlewem krwi, ale nie chciały też uznać 21 postulatów. Jednak strajkujący

TEKST ŹRÓDŁOWY

21 postulatów Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku, 1980 r. (fragment).

1. Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych [...].
2. Zagwarantowanie prawa do strajku oraz bezpieczeństwa strajkującym i osobom wspomagającym.
3. Przestrzegać zagwarantowaną w Konstytucji PRL wolność słowa, druku, publikacji, a tym samym nie represjonować niezależnych wydawnictw oraz udostępnić środki masowego przekazu dla przedstawicieli wszystkich wyznań.
4. a) przywrócić do poprzednich praw:
   – ludzi zwolnionych z pracy po strajkach w 1970 i 1976 r.,
   – studentów wydalonych z uczelni za przekonania,
   b) zwolnić wszystkich więźniów politycznych [...],
   c) znieść represje za przekonania.
5. Podać w środkach masowego przekazu informację o utworzeniu Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego oraz publikować jego żądania.
6. Podjąć realne działania mające na celu wyprowadzenie kraju z sytuacji kryzysowej. [...]
8. Podnieść wynagrodzenie zasadnicze każdego pracownika o 2000 zł na miesiąc jako rekompensatę dotychczasowego wzrostu cen.
9. Zagwarantować automatyczny wzrost płac równolegle do wzrostu cen i spadku wartości pieniądza.
10. Realizować pełne zaopatrzenie rynku wewnętrznego w artykuły żywnościowe, a eksportować tylko i wyłącznie nadwyżki. [...]
17. Zapewnić odpowiednią ilość miejsc w żłobkach i przedszkolach dla dzieci kobiet pracujących. [...]
19. Skrócić czas oczekiwania na mieszkanie. [...]
21. Wprowadzić wszystkie soboty wolne od pracy. [...]

1 Wymień postulaty, które miały charakter ekonomiczny i socjalny. Wskaż postulaty o charakterze politycznym. Które z nich i dlaczego były najbardziej niewygodne dla władzy komunistycznej?

2 Który z postulatów, twoim zdaniem, można uznać za najważniejszy? Uzasadnij swój wybór.

nie ustępowali. Taka sytuacja trwała prawie miesiąc. W końcu rząd zdecydował się na ustępstwa. **30 sierpnia w Szczecinie** podpisano porozumienie z tamtejszym MKS. Dzień później, **31 sierpnia**, podobne porozumienie komisja rządowa zawarła ze strajkującymi **w Gdańsku**, a **3 września – w Jastrzębiu** na Górnym Śląsku. Postulaty protestujących zostały przyjęte przez władze.

W konsekwencji walk wewnątrzpartyjnych trzy dni później Stanisław Kania zastąpił na stanowisku I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka skompromitowanego katastrofą gospodarczą.

▲ Członkowie Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku: **Anna Walentynowicz** i **Lech Wałęsa**.

NSZZ „Solidarność”

W wyniku strajków z sierpnia 1980 r. powstał **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy (NSZZ) „Solidarność”**, na którego czele stanął **Lech Wałęsa**, przywódca gdańskiego MKS. Do Solidarności wstąpiło **10 mln Polaków**. Związek zawodowy pośredniczył między pracownikami a pracodawcą, ale stał się także ruchem społecznym, który reprezentował obywateli wobec komunistycznego państwa i walczył o ich interesy. Z Solidarnością wiązali się wszyscy, którym bliska była idea suwerenności Polski.

Władze zezwoliły na wydawanie przez NSZZ „Solidarność” legalnej gazety „Tygodnik Solidarność”, kierowanej przez Tadeusza Mazowieckiego. Cieszyła się ona ogromną popularnością i była chętnie czytana.

Własne niezależne od władzy organizacje powołali rolnicy, którzy zrzeszyli się w **Niezależnym Samorządnym Związku Zawodowym Rolników Indywidualnych „Solidarność”**. Studentów reprezentowało **Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS)**.

PZPR

Rozwój struktur niezależnych od PZPR i ich popularność wśród społeczeństwa wzbudziły obawy rządzących, którzy bali się utraty kontroli nad narodem. Z tego powodu władze partyjne za główny cel postawiły sobie zlikwidowanie Solidarności. Naciskał na to też przywódca ZSRS Leonid Breżniew. W grudniu 1980 r. rozważał on nawet interwencję w Polsce wojsk Układu

WARTO WIEDZIEĆ

Ważne dla środowiska Solidarności było uczczenie osób poległych w walce o niepodległość oraz przywrócenie prawdy o polskiej historii. Dlatego już w postulatach z sierpnia 1980 r. zostały zawarte żądania wybudowania **pomnika ku czci poległych w grudniu 1970 r.** W Gdańsku ideę tę zrealizowano w grudniu 1980 r. Pół roku później w Poznaniu odsłonięto z kolei **pomnik ku czci poległych w czerwcu 1956 r.**

◀ **Strajkujący w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980 r.** wybrali formę strajku okupacyjnego, a nie manifestacji, którą łatwo było spacyfikować.

Zwróć uwagę na **znak przyjęty przez NSZZ „Solidarność”**. Napis zaprojektował podczas strajku w Stoczni Gdańskiej Jerzy Janiszewski. Litery symbolizują wspierających się ludzi, a biało-czerwona flaga, która powiewa nad jedną z osób, nawiązuje do niepodległości Polski. Znak ten stał się jednym z symboli walki o wolność.

Warszawskiego. O groźbie tej Amerykanie dowiedzieli się dzięki **Ryszardowi Kuklińskiemu**. Był on oficerem Ludowego Wojska Polskiego, który kilka lat wcześniej podjął współpracę z amerykańskim wywiadem. Uznał, że w ten sposób skutecznie będzie walczył z komunistycznym zniewoleniem Polski.

PZPR szukała sposobów likwidacji Solidarności. W październiku 1981 r. partia powierzyła funkcję I sekretarza KC PZPR **generałowi Wojciechowi Jaruzelskiemu**, zwolennikowi siłowej rozprawy z NSZZ „Solidarność”. Jego najbliższym współpracownikiem został nowy szef MSW – generał Czesław Kiszczak.

WARTO WIEDZIEĆ

Wojciech Jaruzelski (1923–2014) pochodził z patriotycznej, ziemiańskiej rodziny. Jego dziadek walczył z Rosjanami w powstaniu styczniowym, za co został wywieziony na Syberię. Ojciec brał udział w wojnie z bolszewikami w 1920 r., a w 1940 r. wraz z rodziną został zesłany na Syberię, gdzie zmarł. Młody Jaruzelski trafił do armii Berlinga, z którą przeszedł cały szlak bojowy. W tym czasie zafascynował się komunizmem. Od 1968 r. Jaruzelski był ministrem obrony narodowej, a od lutego 1981 r. pełnił funkcję premiera. Gdy jesienią 1981 r. został I sekretarzem KC PZPR, skupił w swym ręku te trzy funkcje. W ten sposób stał się osobą mającą najszerszą władzę w PRL od czasów Bolesława Bieruta.

W maju 1981 r. polski Kościół doznał dwóch wstrząsów. 13 maja Jan Paweł II został ciężko ranny podczas zamachu na jego życie, a 15 dni później zmarł prymas Stefan Wyszyński. Jego następcą został arcybiskup **Józef Glemp** (1929–2013) – na zdjęciu.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Posłanie I Zjazdu Delegatów Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” do ludzi pracy Europy Wschodniej z września 1981 r.

Delegaci zebrani w Gdańsku na I Zjeździe Delegatów Niezależnego Samorządnego Zawodowego Związku „Solidarność” przesyłają robotnikom Albanii, Bułgarii, Czechosłowacji, Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Rumunii, Węgier i wszystkich narodów Związku Radzieckiego – pozdrowienia i wyrazy poparcia.

Jako pierwszy niezależny związek zawodowy w naszej powojennej historii głęboko czujemy wspólnotę naszych losów. Zapewniamy, wbrew kłamstwom szerzonym w waszych krajach, jesteśmy autentyczną, 10-milionową organizacją pracowników, powstałą w wyniku robotniczych strajków. Naszym celem jest walka o poprawę bytu wszystkich ludzi pracy. Popieramy tych z was, którzy zdecydowali się wejść na trudną drogę walki o wolny ruch związkowy. Wierzymy, że już niedługo wasi i nasi przedstawiciele będą mogli się spotkać celem wymiany związkowych doświadczeń.

1. Powiedz, do robotników których krajów zwrócili się delegaci. Dlaczego właśnie do tych?
2. Wyjaśnij, w jakim celu zostało napisane posłanie. Co jego autorzy chcieli osiągnąć?

Gospodarka w kryzysie

Pogłębiający się kryzys gospodarki spowodował, że przed sklepami rosły kolejki oczekujących na dostawy żywności i artykułów pierwszej potrzeby. Gdy towar pojawiał się w sklepach, natychmiast wszystko wykupowano.

Sytuacji gospodarczej nie poprawiło nawet wprowadzenie w 1981 r. kolejnych kartek na żywność, a potem także na inne artykuły. W dalszych latach oprócz cukru sprzedawano w ten sposób m.in. mięso, wędliny, masło, ryż, mąkę, papierosy, alkohol, słodycze, mleko oraz mydło, proszek do prania, buty i benzynę. Jednak nawet gdy miało się kartki, to nie miało się gwarancji zakupu potrzebnych artykułów, więc przed sklepami wciąż stały kolejki klientów oczekujących na przywóz towarów.

Życie codzienne utrudniały też ograniczenia w dostawie prądu. Społeczeństwo było coraz bardziej zmęczone panującą sytuacją.

Mąka 1000 g XI 82	Cukierki 250 g XI 82	Cukier 500 g XI 82	Cukier 1500 g XI 82	Papierosy 6 pacz. XI 82
P. zbożowe 1000 g XI 82	W Z Nr			Papierosy 6 pacz XI 82
Proszek 200 g XI 82	nazwisko i imię	adres gmina-miasto-dzielnica		[redacted] 1 but. XI 82
Proszek 100 g XI 82	R-PIII 10 XI 82	Tłuszcze 375 g XI 82	Czekolada 100 g XI 82	R-PIII 20 XI 82

▲ **Kartki na żywność i inne artykuły.** Aby zdobyć niektóre towary, klient musiał mieć nie tylko pieniądze, lecz także specjalne kartki. Określano na nich dokładny przydział towarów, które właściciel kartki mógł kupić w danym miesiącu.

■ Odczytaj, co i w jakiej ilości można było kupić na kartki.

1. Powiedz, czym były porozumienia sierpniowe i jakie miały konsekwencje.
2. Wskaż główne obszary działalności NSZZ „Solidarność".
3. Wymień najważniejsze organizacje opozycyjne powstałe po założeniu NSZZ „Solidarność". Kogo one reprezentowały?

▲ **Kolejka przed sklepem mięsnym.**

■ Zapytaj swoich dziadków, czy zdarzało się im stać w takich kolejkach i jakie artykuły kupowali po dojściu do lady.

ZAPAMIĘTAJ

- W sierpniu 1980 r. w całej Polsce wybuchły strajki. Protestujący domagali się m.in. utworzenia legalnych niezależnych od PZPR związków zawodowych. Rząd zdecydował się na podpisanie ze strajkującymi porozumień, w których przyjęto ich żądania.
- W wyniku porozumień sierpniowych powstał Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność" z Lechem Wałęsą na czele. Solidarność była nie tylko związkiem zawodowym, lecz także ruchem społecznym i narodowym.
- W 1981 r. Wojciech Jaruzelski objął funkcję I sekretarza KC PZPR. Był on zwolennikiem siłowej rozprawy z Solidarnością.
- W latach 1980–1981 gospodarka PRL znalazła się w głębokim kryzysie, w sklepach trudno było dostać żywność i artykuły pierwszej potrzeby.

Stan wojenny w Polsce

■ Przypomnij sobie, jaką politykę wobec Solidarności chciał prowadzić Wojciech Jaruzelski.

Stan wojenny

Pierwsze przygotowania do siłowego zdławienia Solidarności władze komunistyczne rozpoczęły jeszcze jesienią 1980 r. – krótko po powstaniu związku. **Nocą z 12 na 13 grudnia 1981 r.** Rada Państwa PRL wprowadziła **stan wojenny**. Nad sprawnym przeprowadzeniem akcji czuwało wojsko. Wyłączone zostały telefony, przestały nadawać telewizja i radio (z wyjątkiem 1 TVP), władze rozpoczęły zatrzymania działaczy Solidarności, a na ulice wyjechały czołgi i transportery opancerzone. Większość Polaków o wprowadzeniu stanu wojennego dowiedziała się w niedzielny poranek 13 grudnia 1981 r. Radio, a następnie wznowiony pierwszy program telewizji wielokrotnie emitowały przemówienie **generała Wojciecha Jaruzelskiego**, który informował, że stanął na czele **Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (WRON)**.

Ze względu na stan wojenny zostały ograniczone podstawowe prawa obywatelskie – wolność słowa, poruszania się, zgromadzeń i nietykalności osobistej. Zakazano działalności wszystkich organizacji społecznych i związków zawodowych. **Internowano** ponad 5 tys. członków **Solidarności**. Działalność związku została **zawieszona** (zakazano jego działalności), a następnie w ogóle go **zlikwidowano**. Wprowadzono **godzinę milicyjną** – nie

SŁOWNICZEK

stan wojenny – stan ogłaszany przez uprawniony urząd ze względu na zewnętrzne lub wewnętrzne zagrożenie kraju, polegający na ograniczeniu przez władze praw i swobód obywatelskich

▲ Wojciech Jaruzelski ogłosił 13 grudnia 1981 r. w przemówieniu telewizyjnym **wprowadzenie stanu wojennego**.

■ Poproś swoich dziadków, żeby opowiedzieli ci, jak zapamiętali wydarzenia z tamtego dnia.

▲ **Wojsko na ulicach Warszawy** w grudniu 1981 r. po wprowadzeniu stanu wojennego. Zdjęcie ma wymiar symboliczny. Zwróć uwagę na nazwę kina i tytuł filmu na plakacie. Odnieś je do kontekstu historycznego.

■ Powiedz, jakie uczucia budził ten widok w mieszkańcach miasta.

wolno było poruszać się nocą po ulicach. Cenzurowano korespondencję, czyli czytano prywatne listy, i podsłuchiwano rozmowy telefoniczne. Zamknięto szkoły i uczelnie wyższe.

Po kilku tygodniach obowiązywania stanu wojennego władza rozpoczęła zakrojoną na szeroką skalę rozprawę ze zwolennikami Solidarności. Pracę stracili dziennikarze, nauczyciele, wojewodowie, prezydenci miast, rektorzy uczelni. Wciąż też trwały **internowania** – w 1982 r. wolności pozbawiono kolejnych 5 tys. osób.

Opór społeczny

Wprowadzenie stanu wojennego było dużym zaskoczeniem dla społeczeństwa. Solidarność odpowiedziała na działania władz strajkami, które były tłumione siłą. Krwawy przebieg miało brutalne przerwanie strajku górników na Górnym Śląsku. 16 grudnia 1981 r. wojsko i milicja zaatakowały strajkujących pracowników **kopalni Wujek** w Katowicach. Od kul milicjantów zginęło wówczas dziewięciu górników. Bezwzględność rządzących oraz groźby z ich strony sprawiły, że strajki wygasały.

Pomimo represji społeczeństwo trwało w oporze przeciw komunistom. Większość władz Solidarności internowano, ale kilku liderom udało się uniknąć zatrzymania. Starali się oni w konspiracji odbudować struktury związku. Byli wśród nich m.in. **Zbigniew Bujak**, **Władysław Frasyniuk** i **Bogdan Borusewicz**. W całym kraju wychodziły liczne czasopisma podziemnej Solidarności. Krótkie audycje nadawało też stworzone w konspiracji **Radio Solidarność**. Opozycja nawoływała społeczeństwo w całym kraju do licznego udziału w demonstracjach antyrządowych. Władze używały przeciwko manifestantom broni – wiele osób zostało rannych, były też ofiary śmiertelne.

W czasie trwania stanu wojennego liczni aktorzy odmawiali występowania w rządowej telewizji. Na murach miast pojawiały się antykomunistyczne napisy, a na ulicach rozrzucano ulotki zachęcające do oporu wobec władz.

◀ Znak Solidarności Walczącej. Oprócz Solidarności w podziemiu działały też inne organizacje, m.in. **Solidarność Walcząca** i **Federacja Młodzieży Walczącej** (powstała w 1984 r.). One również organizowały manifestacje, wydawały bibułę, rozrzucały ulotki.

■ Powiedz, na czym był wzorowany znak Solidarności Walczącej.

SŁOWNICZEK

internowanie – pozbawienie kogoś wolności na mocy decyzji urzędowej, bez udziału sądu; osoby internowane umieszczano w odosobnieniu do czasu odwołania decyzji

sankcje gospodarcze – ograniczenie handlu z krajem naruszającym przepisy prawa międzynarodowego lub łamiącym prawa człowieka, by przymusić go do właściwego postępowania

Wsparcie opozycji

Wsparciem dla opozycji był Kościół katolicki. Organizował pomoc dla internowanych i ich rodzin. W wielu świątyniach odprawiano cykliczne **msze za Ojczyznę**,

▲ Blokowanie przez milicję demonstracji Solidarności na placu Zamkowym w Warszawie 3 maja 1982 r.

■ Opisz scenę przedstawioną na zdjęciu. Sprawdź, czy w tym czasie trwał jeszcze stan wojenny.

WARTO WIEDZIEĆ

Kiedy Wojciech Jaruzelski po 1989 r. tłumaczył konieczność wprowadzenia stanu wojennego, używał wyrażenia „mniejsze zło". Miało to oznaczać, że jego decyzja uchroniła PRL przed wkroczeniem do Polski Armii Sowieckiej. Jednak dokumenty nie potwierdzają tego, że Sowieci chcieli wówczas przeprowadzić w Polsce tego typu interwencję.

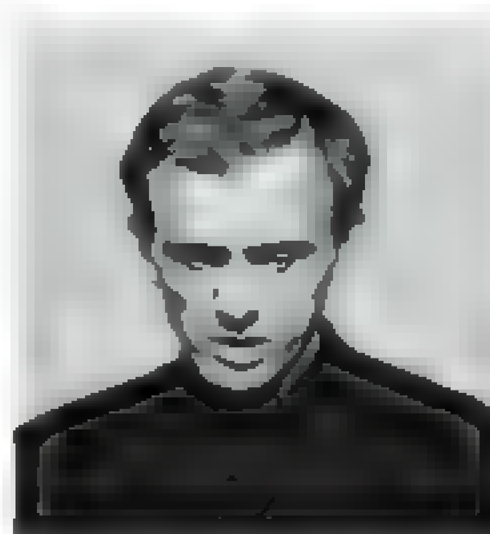
podczas których mogło się gromadzić środowisko opozycyjne. W 1983 r. działaczy podziemnej Solidarności podniosła na duchu II pielgrzymka do Polski papieża Jana Pawła II, który wspierał Polaków w walce o wolność.

Duża część społeczeństw zachodnich pomagała polskiej opozycji. W wielu miastach – Paryżu, Londynie, Sztokholmie – organizowano manifestacje wyrażające poparcie dla Solidarności. Prowadzono zbiórki żywności i leków, które wysyłano do pogrążonej w kryzysie Polski. Rządy Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych wprowadziły **sankcje gospodarcze** wymierzone w PRL. Wyrazem międzynarodowego poparcia dla Solidarności i jej działań było przyznanie w 1983 r. Lechowi Wałęsie **Pokojowej Nagrody Nobla**.

Koniec stanu wojennego

Stan wojenny został **zawieszony** pod koniec 1982 r. (do tego czasu zwolniono internowanych), a formalnie zniesiono go **22 lipca 1983 r.** Mimo to nadal istniało wiele ograniczeń wprowadzonych w życie po 13 grudnia. Obowiązywał m.in. zakaz działalności NSZZ „Solidarność".

W czasie trwania stanu wojennego i po jego zakończeniu władza czuła się praktycznie bezkarna i cały czas walczyła z opozycją. W maju 1983 r. milicjanci śmiertelnie pobili warszawskiego maturzystę **Grzegorza Przemyka.** Na polecenie ministra spraw wewnętrznych generała Czesława Kiszczaka sprawców jego śmierci otoczono ochroną, a całą winą obarczono niewinnych pracowników pogotowia ratunkowego. W październiku 1984 r. funkcjonariusze SB porwali i brutalnie zabili jednego z kapelanów Solidarności – **księdza Jerzego Popiełuszkę.** I choć tym razem nie udało się ukryć sprawców i trafili oni do więzienia, wyroki szybko złagodzono i niektórzy już po kilku latach wyszli na wolność.

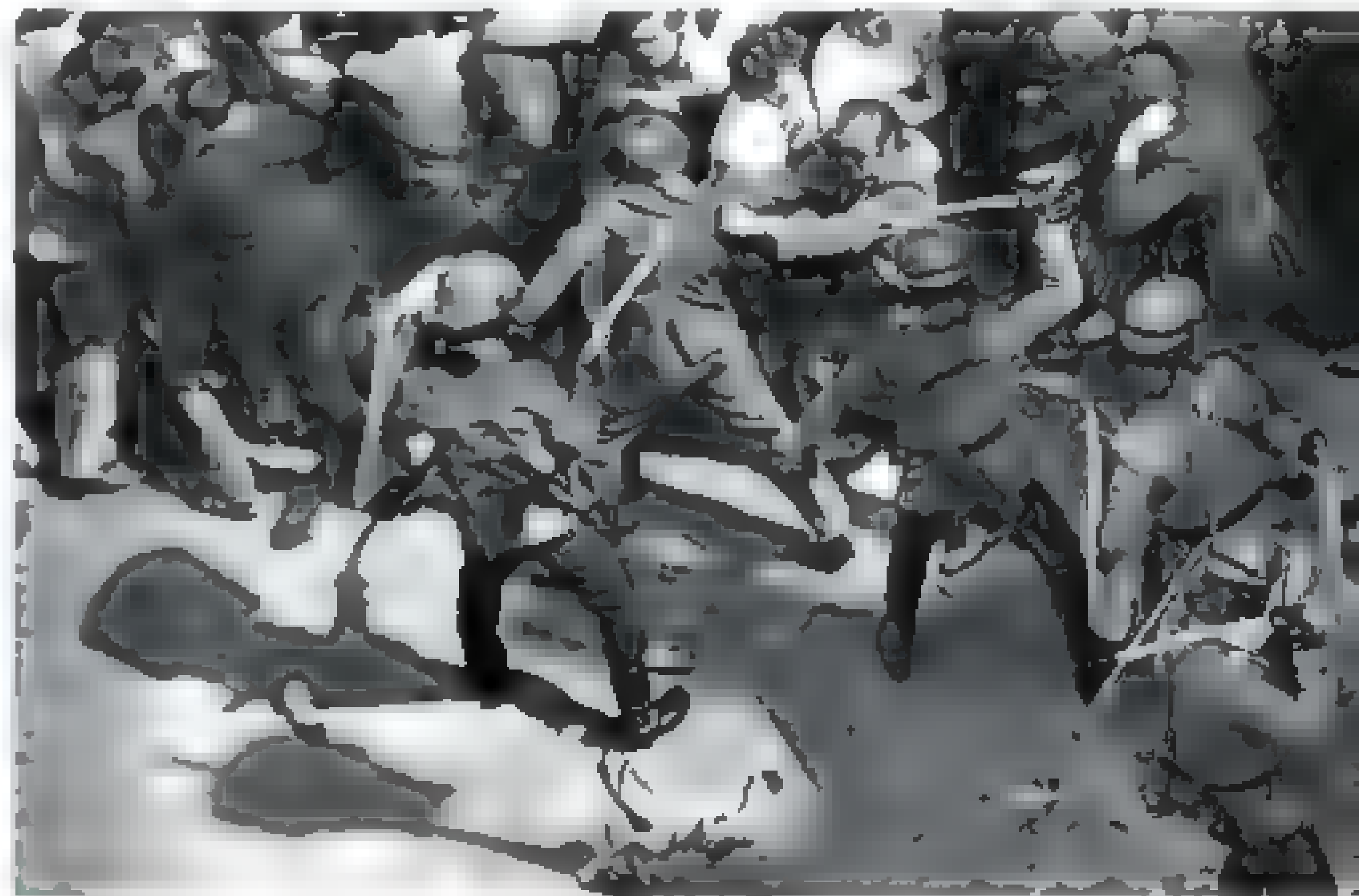

◀ **Ksiądz Jerzy Popiełuszko** (1947–1984) – był związany z Solidarnością od 1980 r. Po wprowadzeniu stanu wojennego organizował w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie msze za Ojczyznę. Przybywali na nie wierni z całego kraju.

▲ Lubin, 31 sierpnia 1982 r. Manifestanci niosą zastrzelonego przez milicję **Michała Adamowicza.**

■ Powiedz, dlaczego manifestację w Lubinie zorganizowano właśnie 31 sierpnia.

▲ **Atak ZOMO** na ludzi zgromadzonych przed kościołem w Warszawie **1 maja 1983 r.**

■ Powiedz, jak milicja potraktowała ludzi zebranych przed świątynią.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Relacja Bogdana Lisa, członka władz Solidarności, ukrywającego się przed Służbą Bezpieczeństwa po wprowadzeniu stanu wojennego (fragment).

Starałem się w tych pierwszych dniach nie wychodzić. Na dłuższy spacer wybrałem się chyba w pierwszy dzień świąt, 25 grudnia [1981]. Pojechałem do Gdańska. To brawura, ale musiałem zabrać z domu mnóstwo rzeczy. Chciałem też poinstruować rodzinę, co ma robić. [...]. Zabrałem rzeczy, swoje zdjęcia, na których byłem bez brody – nie chciałem, żeby wpadły w ręce bezpieki. [...] [Bogdan] Borusewicz, ja, [Zbigniew] Bujak, byliśmy znani, bezpieka miała nasze zdjęcia, rozesłała listy gończe. Musieliśmy się zmienić tak, żeby – po pierwsze – oni nas nie poznawali, po drugie – żebyśmy my mieli świadomość, że oni nas nie poznają, i żeby się w związku z tym zachowywać naturalnie, pewnie, nie skakać w krzaki czy do klatki schodowej na widok milicji.

Zmienialiśmy wygląd. Ja zgoliłem brodę, Borusewicz zapuścił. Nosiłem okulary (zerówki) w rogowej oprawce. Ale podstawową rzeczą było to, jak się człowiek ubiera i jak chodzi. Musieliśmy zmienić sposób chodzenia, sylwetkę, bo [osoby], które nas bardzo dobrze znały [...] mogły rozpoznać nas nawet z tyłu. Wielokrotnie mijałem brata czy krewnych na ulicy i oni się nie zorientowali, że koło nich przeszedłem. Nigdy przecież nie wiedziałem, czy nie są obserwowani przez SB, dlatego nie mogli mnie poznać.

1. Powiedz, w jaki sposób Bogdan Lis w pierwszych dniach po wprowadzeniu stanu wojennego starał się uniknąć zatrzymania.
2. Wymień przykłady kamuflażu osoby ukrywającej się przed SB.
3. Opisz, w jakim celu działacze Solidarności zmieniali swój wygląd.

ZAPAMIĘTAJ

- Stan wojenny w Polsce został wprowadzony nocą z 12 na 13 grudnia 1981 r. przez władze komunistyczne w celu zdławienia Solidarności. Wielu działaczy związku internowano. Władze zawiesiły prawa obywatelskie. 16 grudnia 1981 r. milicja i wojsko siłą zdławiły strajk w kopalni Wujek w Katowicach. W czasie interwencji zabito dziewięciu górników.
- Wprowadzenie stanu wojennego wzbudziło opór społeczny. Część działaczy Solidarności, która uniknęła aresztowania, działała w konspiracji. Opozycja organizowała demonstracje i prowadziła tajną działalność wydawniczą.
- Ze względu na przyjętą przez Solidarność pokojową formę walki z komunizmem jej przewodniczący Lech Wałęsa w 1983 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla.
- Stan wojenny został zawieszony pod koniec 1982 r., a zniesiony w lipcu 1983 r.

POLECENIA

1. Wyjaśnij, jak doszło do wprowadzenia stanu wojennego w PRL. Kto, kiedy i w jakim celu go wprowadził?
2. Wskaż rodzaje represji stosowane przez władze w okresie stanu wojennego. Przeciw komu były skierowane?
3. Opisz formy oporu społecznego po 13 grudnia 1981 r. Odpowiedź sporządź w formie notatki w zeszycie przedmiotowym.
4. Powiedz, jak Kościół wspierał opozycję i społeczeństwo w czasie stanu wojennego.

Polska Rzeczpospolita Ludowa

● Śmierć Stalina w 1953 r. nie przyniosła od razu zauważalnej zmiany polityki władz PRL. Nadal panował terror, trwały aresztowania, uwięziono m.in. kardynała Stefana Wyszyńskiego, zmuszano też chłopów do kolektywizacji. **Stopniowo jednak polityka była łagodzona.** Zostało to wymuszone na władzach PRL odejściem od polityki Stalina w ZSRS.

● W połowie lat 50. rozpoczął się w Polsce **proces destalinizacji.** Stopniowe odchodzenie od modelu stalinowskiego określano też mianem **odwilży.** Charakteryzowało się ono złagodzeniem terroru. Wiosną 1956 r. na mocy amnestii uwolniono kilka tysięcy więźniów politycznych. Zmalał też nacisk na twórców kultury, zelżała cenzura. Zezwolono dziennikarzom na krytykowanie władzy i stalinizmu.

● W marcu **1956 r. zmarł** I sekretarz KC PZPR **Bolesław Bierut.** Jego następcą został Edward Ochab.

● **W czerwcu 1956 r. w Poznaniu doszło do buntu społecznego** skierowanego przeciwko władzy komunistycznej. Jego uczestnicy domagali się wolności i poprawy warunków życia. Władza brutalnie stłumiła ten protest – od kul zginęło ponad 50 osób.

● **W październiku 1956 r.** na stanowisku I sekretarza KC PZPR Edwarda Ochaba zastąpił **Władysław Gomułka.** Okres sprawowania przez niego władzy jest nazywany **małą stabilizacją.** Charakteryzował się on częściowym odejściem od polityki represji w zamian za spokój społeczny. Gomułka potępił politykę terroru czasów stalinizmu. Zrezygnował z kolektywizacji wsi, odesłał do ZSRS Konstantego Rokossowskiego i innych sowieckich generałów. Ograniczył rozwój przemysłu ciężkiego na rzecz produkcji artykułów konsumpcyjnych i budowy mieszkań. Te działania zapewniły mu poparcie społeczne.

● Władze jednak nie zrezygnowały z kontroli obywateli. W tym celu stworzyły **Służbę Bezpieczeństwa (SB),** która zastąpiła znienawidzony w czasach stalinowskich Urząd Bezpieczeństwa (UB), oraz **Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej (ZOMO).** SB była policją polityczną, z kolei ZOMO służyło do rozpędzania manifestacji przeciwników komunizmu.

● Gomułka wprowadzał zmiany w PRL w taki sposób, by nie doprowadzić do konfliktu z ZSRS. Zabiegał więc o akceptację swoich działań przez władze w Moskwie. Dzięki temu **Polska nie podzieliła losu Węgier spacyfikowanych przez Sowietów.**

● W okresie rządów ekipy Gomułki **ukształtował się ostateczny model zależności PRL od ZSRS.** W kwestiach wojskowych decyzje zapadały za pośrednictwem Układu Warszawskiego, w sprawach gospodarczych – za pośrednictwem Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG). Kontrolę nad PZPR sowieccy komuniści utrzymywali przez swojego ambasadora w Warszawie.

● Po początkowej odwilży w kulturze – zmniejszeniu ingerencji władz w twórczość i odejściu od założeń socrealizmu – **na początku lat 60. ponownie nasiliła się działalność cenzury.** Zaprotestowało przeciwko temu 34 intelektualistów, którzy napisali list otwarty do władz.

● Po objęciu rządów przez Władysława Gomułkę nastąpiło **chwilowe osłabienie antykościelnej polityki władz.** Na początku lat 60. jednak komuniści ponownie zaczęli represjonować Kościół. Przejawiało się to zamykaniem kościelnych szkół i ośrodków wychowawczych, usunięciem religii ze szkół i zniechęcaniem kleryków do studiów w seminariach.

● **W 1965 r. polscy biskupi wystosowali list do niemieckich duchownych** ze słowami wybaczenia i z prośbą o nie. List został wykorzystany przez władze komunistyczne jako pretekst do ataku na Kościół. Duchownych oskarżono o sprzyjanie hitlerowskim oprawcom i wyrzeczenie się pamięci o polskich ofiarach II wojny światowej. W późniejszych latach dokument ten został uznany za pierwszy krok na drodze do polsko-niemieckiego pojednania.

● Do starcia władzy komunistycznej z Kościołem doszło **w 1966 r.** Kościół katolicki przygotowywał wówczas religijne uroczystości z okazji **milenium chrztu Polski.** Ich organizację utrudniały władze państwowe. Komuniści zorganizowali konkurencyjne obchody **tysiąclecia państwa polskiego.** By odciągnąć społeczeństwo od uroczystości religijnych, w tych samych miejscach i w tym samym czasie odbywały się obchody świeckie. W ten sposób władze chciały osłabić znaczenie działań kościelnych. Mimo tych utrudnień jubileusz milenijny okazał się wielkim tryumfem polskiego Kościoła. W jego obchodach wzięły udział miliony ludzi.

● **W drugiej połowie lat 60. narastało niezadowolenie z rządów Władysława Gomułki.** Społeczeństwu trudno było się pogodzić z ograniczaniem wolności słowa i pogarszającymi się warunkami życia codziennego. Natomiast niezadowolenie młodych działaczy partyjnych

budziło to, że wszystkie stanowiska w partii i rządzie piastowali ludzie z bliskiego otoczenia Gomułki, którzy uniemożliwiali im awans.

- Impulsem do buntu społecznego okazał się wydany przez władze **zakaz wystawiania dramatu** ***Dziady*** **Adama Mickiewicza** w Teatrze Narodowym w Warszawie. Przeciwko tej decyzji protestowali m.in. studenci i literaci.

- **W marcu 1968 r. wybuchł bunt studencki**, któremu początek dał wiec na dziedzińcu Uniwersytetu Warszawskiego. Protestujący domagali się zaniechania represji wobec aresztowanych kolegów oraz przywrócenia na scenę *Dziadów*. Zyskali poparcie studentów i wykładowców z innych uczelni. Władze stłumiły bunt siłą, a protestujących dotknęły liczne represje, m.in. aresztowania, usuwan e ze studiów.

- Tłumieniu protestów przez władze towarzyszyła **nagonka antysemicka**. Żydów uznano za wrogów ustroju komunistycznego i oskarżano o wszystkie problemy PRL. Z tego powodu prześladowania dotknęły wielu Żydów i Polaków żydowskiego pochodzenia, którzy stracili pracę i zostali zmuszeni do emigracji z Polski.

- **W grudniu 1970 r.**, po doniesieniach o planowanych przez rząd podwyżkach cen żywności, **na Wybrzeżu wybuchł bunt społeczny**. Krwawo stłumiły go milicja i wojsko. Zginęło 45 osób. Do najpoważniejszych wystąpień doszło w Gdańsku, Gdyni i Szczecinie. Mimo że władzom udało się opanować rozruchy, rządzący zostali zmuszeni do przeprowadzenia zmian. Stanowisko I sekretarza KC PZPR stracił Władysław Gomułka, którego zastąpił Edward Gierek. Nowy I sekretarz wycofał się z podwyżek cen.

- **Ekipa Edwarda Gierka** położyła duży nacisk na poprawę warunków życia Polaków, co miało jej przynieść popularność w społeczeństwie. Początkowo poprawiło się zaopatrzenie w sklepach i zaczęto realizować nowe inwestycje. Wybudowano m.in. Hutę Katowice na Śląsku i Port Północny w Gdańsku. Rząd zakupił na Zachodzie licencje i wprowadził do przemysłu nowoczesne technologie. Rozwijało się budownictwo. Nowe bloki wznoszono z gotowych elementów produkowanych w fabrykach domów.

- Aby finansować nową politykę gospodarczą, **rząd w latach 70. zaciągał na Zachodzie kredyty**. Z czasem stały się one dużym obciążeniem dla gospodarki i szybko skończyły się p eniądze na regulowanie spłat.

- Edward Gierek był lojalny wobec ZSRS, ale starał się prowadzić **politykę otwarcia na Zachód**. Przyjmował w Warszawie wielu przywódców zachodnich, m.in. prezydentów Stanów Zjednoczonych. Sam też został przyjęty przez papieża Pawła VI.

- **W 1975 r. zmieniono podział administracyjny kraju** – zlikwidowano powiaty, a zamiast 17 województw utworzono 49. Dzięki reformie administracyjnej władze rozbudowały strukturę swoich urzędów, co pozwoliło wzmocnić nadzór nad obywatelami.

- W początkach 1976 r. **zmieniono Konstytucję PRL**. Dodano w niej zapisy o niepodważalnej pozycji PZPR oraz o trwałym sojuszu z ZSRS.

- **Gospodarka PRL od połowy lat 70. zaczęła pogrążać się w kryzysie.** Ustalane przez państwo ceny nie odpowiadały realnym kosztom produkcji towarów. Dlatego też w sklepach zaczęło brakować produktów. Ludzie w kolejkach czekali na dostawy i kupowali wszystko, co przywieziono do sklepu. Aby zapobiec wykupowi całego cukru, w 1976 r. wprowadzono kartki na ten towar.

- **W czerwcu 1976 r.** w niektórych polskich miastach, m.in. w **Ursusie, Płocku i Radomiu, doszło do protestów robotniczych.** Ich powodem była zapowiedź wzrostu cen towarów żywnościowych (np. mięsa o 70%). Władze komunistyczne stłumiły bunt siłą i wycofały się z podwyżek.

- Konieczność niesienia pomocy represjonowanym uczestnikom protestów z czerwca 1976 r. doprowadziła do zorganizowania się środowisk opozycyjnych. Najintensywniejszą działalność prowadziły **Komitet Obrony Robotników i Wolne Związki Zawodowe**. Organizacje te działały nielegalnie, ale jawnie: przygotowywały manifestacje, wydawały książki i czasopisma, urządzały wykłady na zakazane w PRL tematy dotyczące historii najnowszej. Środowiska opozycyjne były pod stałą obserwacją SB, która represjonowała ich działaczy.

- Jednym z ważnych obszarów aktywności opozycji była **podziemna działalność wydawnicza**. W jej ramach opublikowano wiele książek, na których legalne wydanie nie zgadzała się władza komunistyczna.

- **W 1978 r. na papieża został wybrany Polak, kardynał Karol Wojtyła.** Przybrał imiona **Jan Paweł II**. Wspierał on środowiska opozycyjne. Dał temu wyraz m.in. w czasie swoich wizyt w Polsce w 1979 i 1983 roku.

- **W sierpniu 1980 r.** w całej Polsce **wybuchły strajki**. Protestujący powoływali międzyzakładowe komitety strajkowe i domagali się m.in. utworzenia niezależnych od władz związków zawodowych. Największy rozmiar protesty przybrały w Stoczni Gdańskiej, gdzie sformułowano listę 21 postulatów do władz. W końcu **rządzący zdecydowali się na podpisanie ze strajkującymi porozumień**, w których przyjęto wszystkie żądania. Dokumenty podpisano **30 sierpnia 1980 r.** w Szczecinie, **31 sierpnia** w Gdańsku, a **3 września** w Jastrzębiu

● **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność"**, który powstał w wyniku porozumień sierpniowych, stał się nie tylko związkiem zawodowym, ale przede wszystkim ruchem społecznym grupującym zwolenników suwerenności Polski. Do Solidarności przystąpiło 10 mln Polaków. **Na jej czele stanął Lech Wałęsa**. Oprócz NSZZ „Solidarność" powstały m.in. NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność", a także Niezależne Zrzeszenie Studentów.

● **W latach 1980–1981 kryzys gospodarki PRL bardzo się pogłębił**. Ludzie musieli stać w długich kolejkach po podstawowe towary, których brakowało w sklepach. Na kartki sprzedawano już nie tylko cukier, lecz także mięso i wiele innych artykułów spożywczych.

● W 1981 r. premierem został **Wojciech Jaruzelski**, który następnie objął także funkcję I sekretarza KC PZPR. W ten sposób skupił w swoim ręku władzę, jakiej w PRL nie miał nikt od czasów Bolesława Bieruta. Jaruzelski był zwolennikiem siłowego rozprawienia się z Solidarnością.

● **Nocą z 12 na 13 grudnia 1981 r.** władze komunistyczne wprowadziły **stan wojenny** w PRL. Solidarność została zawieszona (a następnie zlikwidowana), a wielu jej działaczy internowano. Wprowadzono godzinę milicyjną, wyłączono telefony, zaczęto cenzurować korespondencję, zamknięto szkoły. Wojciech Jaruzelski stanął na czele Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego.

● Na wprowadzenie stanu wojennego część działaczy Solidarności zareagowała strajkami. Protesty te władze stłumiły z pomocą wojska i milicji. **W kopalni Wujek** podczas pacyfikacji zabito dziewięciu górników. Wielu działaczy NSZZ „Solidarność" rozpoczęło działalność w konspiracji. Zdecydowano się na pokojową formę walki z komunizmem – m.in. za pomocą manifestacji i podziemnej prasy. Taki rodzaj oporu został doceniony na forum międzynarodowym. Z tego powodu w **1983 r.** przewodniczący Solidarności **Lech Wałęsa otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla**.

● Oprócz NSZZ „Solidarność" działały też inne antykomunistyczne organizacje, np. **Solidarność Walcząca** czy **Federacja Młodzieży Walczącej**. Dużym wsparciem dla opozycji była wizyta Jana Pawła II w Polsce w 1983 r. Wygłaszane przez papieża kazania odnosiły się do trudnej sytuacji społeczeństwa i podnosiły ludzi na duchu.

● Po wprowadzeniu stanu wojennego **władze brutalnie zwalczały podziemną Solidarność** oraz inne organizacje antykomunistyczne. Manifestacje zwoływane przez opozycję były brutalnie rozpędzane – także z wykorzystaniem broni palnej. Wielu demonstrantów zostało rannych, były też ofiary śmiertelne. Do takich sytuacji dochodziło także po zniesieniu **stanu wojennego w lipcu 1983 r. W 1984 r. funkcjonariusze SB zabili księdza Jerzego Popiełuszkę**, jednego z duchownych wspierających związek.

PAMIĘTAJ O DATACH

1953	śmierć Józefa Stalina
1956	objęcie władzy przez Władysława Gomułkę
1965	list biskupów polskich do biskupów niemieckich
1966	obchody milenium chrztu Polski i tysiąclecia państwa polskiego
1968	bunt społeczny zapoczątkowany protestem studentów
1970	krwawe stłumienie protestu grudniowego na Wybrzeżu
1970	objęcie władzy przez Edwarda Gierka
1976	bunt społeczny, m.in. w Radomiu i Ursusie
1976	powstanie Komitetu Obrony Robotników
1978	wybór kard. Karola Wojtyły na papieża
1979	wizyta Jana Pawła II w Polsce
1980	powstanie NSZZ „Solidarność"
1981	wprowadzenie stanu wojennego w Polsce
1983	zniesienie stanu wojennego
1983	przyznanie Pokojowej Nagrody Nobla Lechowi Wałęsie
1984	zamordowanie ks. Jerzego Popiełuszki

Warto przeczytać

J. Eisler, *Polski rok 1968*, Warszawa 2006.

J. Kaliński, *Gospodarka w PRL*, Warszawa 2012.

J.J. Lipski, *KOR*, Londyn 1983.

J. Olaszek, *Rewolucja powielaczy. Niezależny ruch wydawniczy w Polsce 1976–1989*, Warszawa 2015.

P. Sasanka, *Czerwiec 1976. Geneza – przebieg – konsekwencje*, Warszawa 2006.

Rozwiązania zadań zapisz w zeszycie.

ZADANIE 1.

Przyjrzyj się zdjęciu przedstawiającemu pomnik Poznańskiego Czerwca 1956 i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Pomnik upamiętnia**
   A. zakończenie planu sześcioletniego.
   B. przyłączenie Ziem Odzyskanych do Polski.
   C. objęcie władzy przez Władysława Gomułkę.
   D. krwawo stłumiony antykomunistyczny protest mieszkańców Poznania.

2. **Pomnik Poznańskiego Czerwca 1956 został odsłonięty w 25. rocznicę wydarzeń, które upamiętnia. Było to możliwe, ponieważ**
   A. władzę w kraju objął Edward Gierek.
   B. powstał NSZZ „Solidarność".
   C. władzę w Polsce stracił Wojciech Jaruzelski.
   D. zniesiono stan wojenny.

ZADANIE 2.

Na pomniku Poznańskiego Czerwca 1956 zamieszczono sześć dat symbolizujących opór społeczeństwa wobec władzy komunistycznej. Przyporządkuj tym datom właściwe wydarzenia. Do każdej litery oznaczającej rok przyporządkuj cyfrę odpowiadającą wydarzeniu.

A. 1968	1. Bunt mieszkańców Radomia, Ursusa i Płocka przeciwko podwyżce cen.
B. 1970	2. Strajki, które bezpośrednio doprowadziły do powstania NSZZ „Solidarność".
C. 1976	3. Bunt studentów wywołany zakazem wystawiania na scenie *Dziadów* Adama Mickiewicza.
D. 1980	4. Stłumienie przez władze wystąpień robotników w Gdańsku, Gdyni i Szczecinie.
E. 1981	5. Wprowadzenie stanu wojennego.
	6. Obchody Milenium przyjęcia chrztu przez Mieszka I.

ZADANIE 3.

Spośród wymienionych wydarzeń wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i chronologicznie ostatnie.

I. wydarzenie chronologicznie pierwsze
A / B / C / D / E

II. wydarzenie chronologicznie ostatnie
A / B / C / D / E

A. objęcie funkcji I sekretarza KC PZPR przez Władysława Gomułkę
B. powstanie KOR-u
C. objęcie funkcji I sekretarza KC PZPR przez Edwarda Gierka
D. zakończenie stanu wojennego
E. mała stabilizacja

TEKST

Oświadczenie KSS KOR o samorozwiązaniu, 28 września 1981 r.

Uważamy, ze każdy, komu bliskie były niegdyś cele Komitetu Obrony Robotników [...] wspierać dzisiaj powinien – zależnie od swych kompetencji i umiejętności – „Solidarność" i działać w jej szeregach lub na jej rzecz. [...] W piątą rocznicę powstania Komitetu Obrony Robotników uznajemy naszą działalność za zakończoną. Nikt nie może zarzucić nam, że decyzja ta podyktowana jest lękiem przed nieuczciwymi atakami oficjalnej propagandy rodzimej i obcej. Podejmujemy ją wierni wartościom, którym zawsze staraliśmy się służyć: uczciwości i prawdzie.

ZADANIE 4.

Przeczytaj tekst, skorzystaj z wiedzy zdobytej na lekcjach i wskaż wszystkie poprawne dokończenia zdań.

1. **Komitet Obrony Robotników został utworzony**
   A. w roku 1970 po protestach na Wybrzeżu.
   B. w roku 1975 po reformie administracyjnej.
   C. w roku 1976 po stłumieniu protestów w Radomiu, Ursusie i Płocku.
   D. w roku 1980 po powstaniu Solidarności.

2. **KOR był organizacją**
   A. opozycyjną wobec władz PRL.
   B. współpracującą z władzami PRL.
   C. działającą na emigracji.
   D. wchodzącą w skład PZPR.

3. **Działacze KOR-u wezwali jego sympatyków do**
   A. zaangażowania się w działalność PZPR.
   B. zaangażowania się w działalność Solidarności.
   C. wycofania się z życia politycznego.
   D. emigracji z kraju.

ZADANIE 5.

Przyjrzyj się pomnikowi i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Pomnik powstał w celu upamiętnienia**
   A. strajków w Stoczni Gdańskiej.
   B. masakry górników
   C. buntu studentów

2. **Do upamiętnionego wydarzenia doszło**
   A. w czasie stanu wojennego.
   B. przed ogłoszeniem stanu wojennego.
   C. po ogłoszeniu stanu wojennego.

ZADANIE 6.

Przyjrzyj się dokładnie tabeli przedstawiającej zmniejszenie dostaw artykułów spożywczych do sklepów w 1980 r

▼ Spadek dostaw artykułów żywnościowych na rynek w 1980 r. w porównaniu z latami 70.

Artykuły	Spadek w stosunku do okresu szczytowego (w procentach)
mięso, drób i przetwory	16,5
masło	0,2
margaryna	6,7
smalec i słonina	5,4
ryby i przetwory	0,0
sery dojrzewające	0,0
mleko	0,3
jaja	0,0
cukier	5,4
czekolada	20,1
cukierki	22,5
pieczywo cukiernicze	11,2
mąka ziemniaczana	63,6
herbata	0,1

Źródło: A. Zawistowski, Bilety do sklepu. [illegible] w PRL, Warszawa 2017, s. 153

Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli oraz wiedzy wyniesionej z lekcji wskaż poprawne odpowiedzi na pytania.

1. **Co można powiedzieć o ilości towarów w sklepach w 1980 r. w stosunku do zaopatrzenia w towary w latach 70.?**
   A. W 1980 r. było mniej towarów.
   B. W 1980 r. sklepy były lepiej zaopatrzone.
   C. Ilość towarów dostarczanych do sklepów była taka sama w latach 70. i w roku 1980.
   D. Nie można porównać tych dwóch okresów.

2. **Które artykuły najtrudniej było kupić w roku 1980?**
   A. Herbatę, jaja i mleko.
   B. Jaja, ryby i sery dojrzewające.
   C. Mąkę ziemniaczaną, cukierki i czekoladę.
   D. Mięso, margarynę i smalec.

3. **W jakim stanie była gospodarka PRL na przełomie lat 70. i 80.?**
   A. Pogrążyła się w kryzysie.
   B. Zaczęła wychodzić z kryzysu.
   C. Nastąpił gwałtowny rozkwit gospodarczy.
   D. Gospodarka rozwijała się w sposób niezakłócony

Na zdjęciu: Obrady okrągłego stołu, luty–kwiecień 1989 r.

Polska i świat na przełomie XX i XXI wieku

- 1979–1989 – interwencja sowiecka w Afganistanie
- 1985 – objęcie władzy przez Michaiła Gorbaczowa w ZSRS, początek pierestrojki
- 1989 – Jesień Narodów
- październik 1990 – zjednoczenie Niemiec
- 1999 – wstąpienie Polski do NATO

- luty–kwiecień 1989 – obrady okrągłego stołu
- czerwiec 1989 – zwycięstwo Solidarności w wyborach parlamentarnych
- wrzesień 1989 – utworzenie rządu przez Tadeusza Mazowieckiego
- 1990 – pierwsze wolne wybory samorządowe w Polsce
- 1 maja 2004 – wstąpienie Polski do Unii Europejskiej

32 Kryzys wewnętrzny ZSRS

Przypomnij sobie główne cechy sowieckiej gospodarki.

Przyczyny kryzysu gospodarczego w ZSRS

Na przełomie lat 70. i 80. XX w. ZSRS pogrążał się w **kryzysie ekonomicznym**. Sowiecka gospodarka nastawiona na przemysł ciężki i zacofana technologicznie nie zaspokajała podstawowych potrzeb mieszkańców i była niekonkurencyjna względem gospodarki świata zachodniego. W wielkich ośrodkach przemysłowych produkowano drogo, a na sowieckie produkty z powodu ich niskiej jakości z trudem znajdowano zbyt poza granicami kraju. Robotnicy natomiast mieli trudności z dostaniem żywności i artykułów potrzebnych w codziennym życiu, ponieważ byli źle opłacani. To sprawiało, że nie przykładali się należycie do wykonywania swych obowiązków i pracowali mało wydajnie. Pogłębiało to kryzys gospodarczy.

Źródłem problemów gospodarczych było też skolektywizowane rolnictwo. System kołchozów pozostawał niewydolny pomimo występujących w ZSRS bardzo urodzajnych gleb. Państwo nie było w stanie wykarmić sowieckich obywateli. Trzeba było kupować żywność za granicą, choć wcześniej, w czasach carskiej Rosji, eksportowano zboże.

Kiedy na rynkach światowych spadły ceny surowców – ropy naftowej i gazu ziemnego – rządowi sowieckiemu zaczęło brakować pieniędzy. Dotąd ZSRS czerpało dochody głównie z eksportu tych surowców energetycznych.

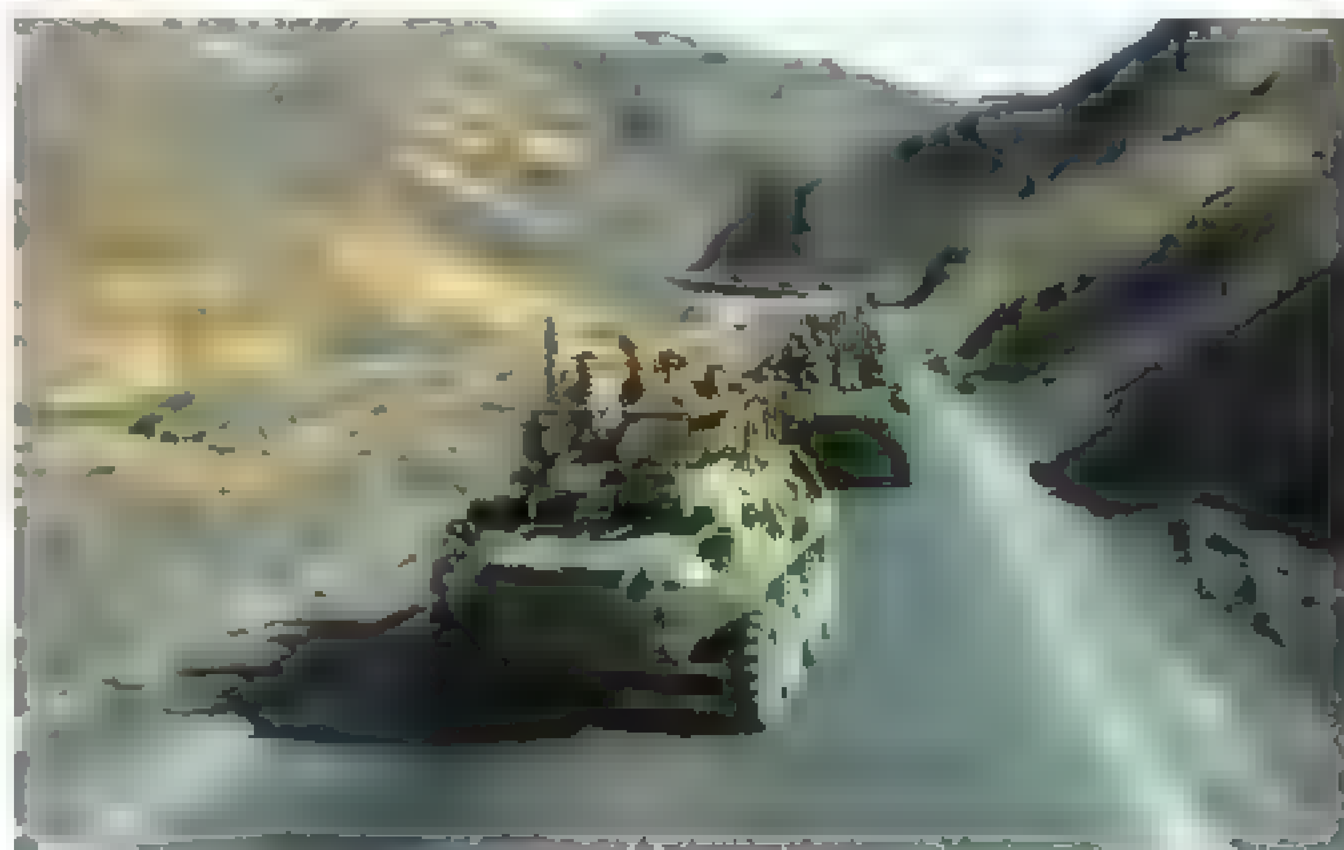
Leonid Breżniew – w latach 1966–1982 sekretarz generalny sowieckiej partii komunistycznej i przywódca państwa. W czasach jego rządów ZSRS osiągnął największą potęgę militarną.

Wojna w Afganistanie

Do pogłębienia kryzysu w ZSRS w latach 80. XX w. przyczyniła się **wojna w Afganistanie**, położonym w centralnej Azji. Koszty ludzkie i ekonomiczne interwencji sowieckiej w tym kraju okazały się o wiele większe, niż pierwotnie zakładano.

W 1973 r. w Afganistanie została obalona monarchia, a po kilku latach władzę przejęli komuniści. W **1979 r.** Leonid Breżniew wspomógł militarnie komunistyczny rząd afgański, przeciw któremu wybuchło zbrojne powstanie opozycji sprzeciwiającej się próbom wprowadzenia ustroju komunistycznego. Natomiast Stany Zjednoczone i państwa islamskie wsparły społeczeństwo afgańskie dostawami uzbrojenia, pomocą finansową czy ochotnikami. Dzięki temu Afgańczycy mogli stawić skuteczny opór agresorom.

Armia Sowiecka poniosła w walce z mudżahedinami, czyli afgańskimi partyzantami, dotkliwe straty i nie

▲ **Sowieckie transportery opancerzone w Afganistanie.** W czasie interwencji życie straciło 15 tys. żołnierzy ZSRS.

Zwróć uwagę na krajobraz i roślinność i zastanów się, dlaczego trudno było walczyć z partyzantami w takich warunkach.

mogła ich pokonać. Koszty interwencji poważnie obciążały budżet ZSRS, a rosnąca liczba zabitych i rannych żołnierzy pogarszała nastroje społeczeństwa. W **1989 r.** Afganistan opuściły ostatnie oddziały sowieckie. Ta porażka obniżyła prestiż ZSRS jako światowego mocarstwa, a Afganistan pogrążył się w długotrwałej wojnie domowej.

Wyścig zbrojeń

W wyniku interwencji w Afganistanie i wprowadzenia w Polsce stanu wojennego pogorszyły się stosunki ZSRS ze Stanami Zjednoczonymi. W tym czasie amerykański prezydent **Ronald Reagan** zwiększył znacznie wydatki na cele wojskowe. Liczył, że zacofana sowiecka gospodarka nie wytrzyma narzuconego tempa produkcji nowych rodzajów broni, co spowoduje jej zapaść. Amerykanie przeznaczyli olbrzymie sumy pieniędzy na zbrojenia z wykorzystaniem najnowszych technologii. W ten sposób, wykorzystując przewagę gospodarczą i technologiczną, zmusili ZSRS do **wyścigu zbrojeń** ponad jego możliwości. Zgodnie z przewidywaniami Reagana gospodarka sowiecka nie wytrzymała tej rywalizacji, a rosnące wydatki pogłębiły kryzys gospodarczy.

Dodatkowo budżet ZSRS obciążały też kwoty, które Sowieci wydawali na wspieranie ruchów komunistycznych w Ameryce Południowej, Afryce i Azji, choć nie przynosiło im to żadnych konkretnych korzyści.

▶ **Ronald Reagan** (1911–2004), amerykański polityk, w latach 1981–1989 prezydent Stanów Zjednoczonych. Wspierał finansowo i militarnie ruchy antykomunistyczne na świecie, w tym w Polsce.

WARTO WIEDZIEĆ

W jednym ze swoich przemówień Reagan odwołał się do filmu *Gwiezdne wojny* George'a Lucasa i określił ZSRS jako imperium zła. W 1983 r. ogłosił program „gwiezdnych wojen" polegający na wspieraniu budowy satelitarnego systemu obrony przeciwrakietowej. Była to odpowiedź na sowieckie mobilne instalacje nuklearne wymierzone w Europę Zachodnią.

Michaił Gorbaczow na czele ZSRS

Sowieccy przywódcy, wśród których dominowali ludzie w podeszłym wieku, nie rozumieli problemów współczesnego świata. Nie chcieli niczego zmieniać w sposobie zarządzania państwem. Działacze ci byli zainteresowani jedynie utrzymaniem się przy władzy i zachowaniem przywilejów. Nie przyjmowali do wiadomości, że w kraju są potrzebne zmiany. Wszelkie przejawy niezadowolenia społecznego tłumili z pomocą policji politycznej.

Sytuacja się zmieniła, gdy w **1985 r.** przywódcą partii komunistycznej i państwa sowieckiego został polityk młodszego pokolenia, **Michaił Gorbaczow**. Dostrzegał on kryzys narastający w kraju i szukał sposobu na poprawę sytuacji. Rozpoczął reformy, które miały zwiększyć produkcję i wydajność pracy oraz podnieść jakość produktów i dochody państwa.

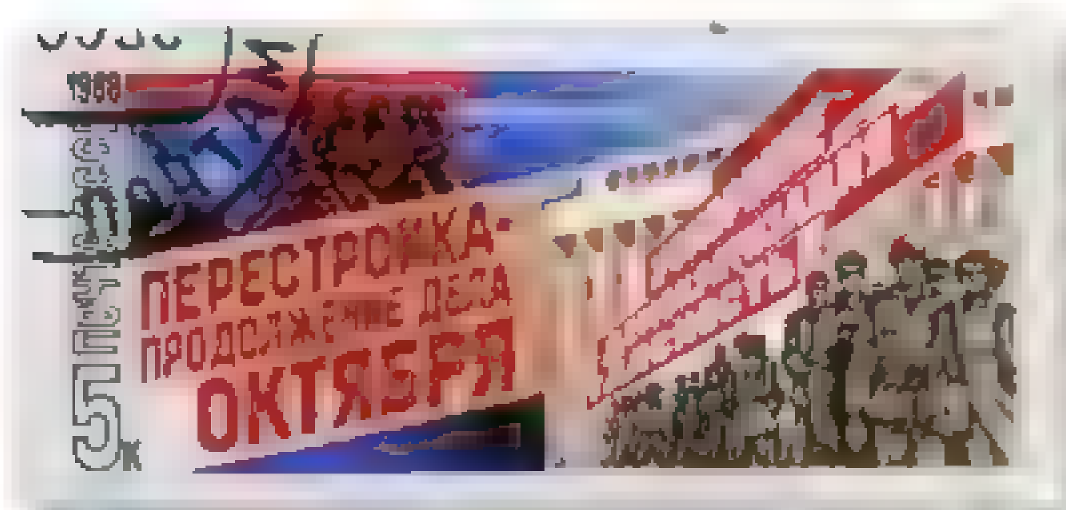
◀ **Michaił Gorbaczow** (1931–2022), przywódca ZSRS, który podjął decyzję o wycofaniu wojsk sowieckich z Afganistanu i zapoczątkował reformę systemu politycznego.

Reformy

Pod hasłem **głasnosti** (ros. jawność) Gorbaczow stopniowo wprowadzał wolność słowa. Władze pozwoliły na mówienie o zbrodniach stalinowskich czy krytykowanie lokalnych władz za popełnione błędy. Nowością były audycje telewizyjne i radiowe, w których politycy musieli na żywo odpowiadać na niewygodne pytania. Społeczeństwo korzystało z nowych swobód. Ludzie chętnie brali udział w demonstracjach i samodzielnie,

SŁOWNICZEK

głasnost (ros. jawność) – reformy wprowadzone w ZSRS za czasów Michała Gorbaczowa polegające na stopniowym znoszeniu cenzury i wprowadzaniu wolności słowa

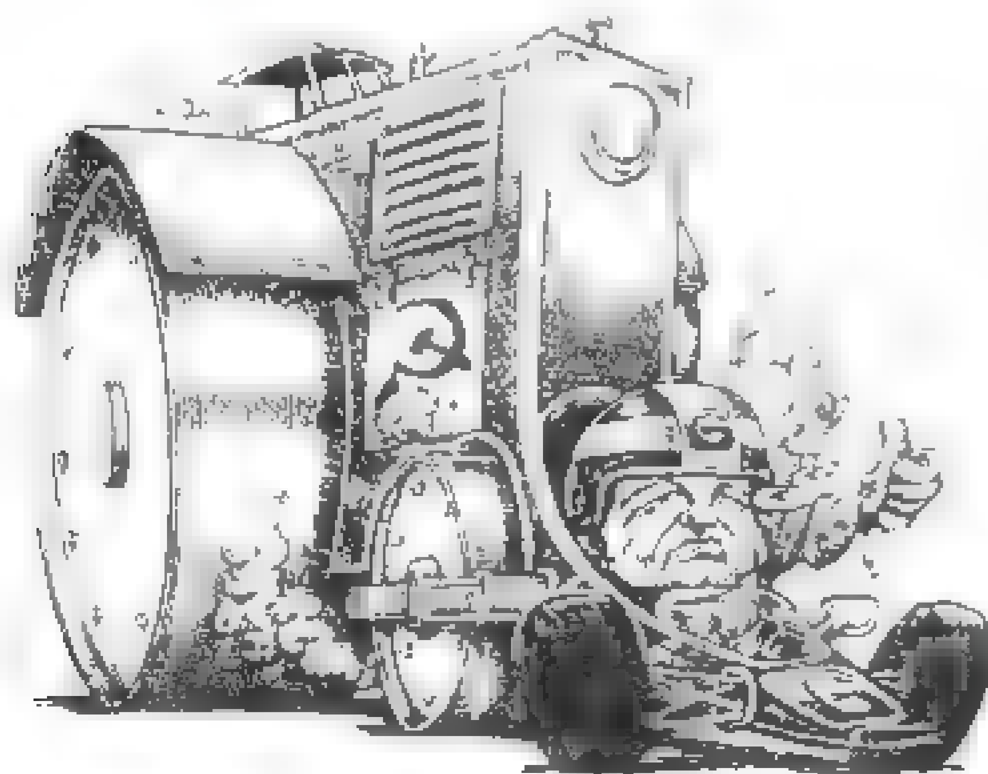

▲ Znaczek sowiecki z 1988 r. z napisami „PIERIESTROJKA. KONTYNUACJA DZIEŁA PAŹDZIERNIKA. PRZYSPIESZENIE, DEMOKRATYZACJA, JAWNOŚĆ".

■ Powiedz, do jakiego historycznego wydarzenia odwołuje się autor ilustracji. Dlaczego właśnie takie hasła wysuwano?

Pieriestrojka zakończyła się niepowodzeniem m.in. z powodu powszechnego fałszowania statystyk (danych ekonomicznych) w ZSRS. Czyniono tak na różnych szczeblach administracji, aby ukryć niekompetencję i błędy w zarządzaniu oraz pochwalić się rzekomymi efektami gospodarczymi przed przełożonymi, od czego zależały nagrody finansowe. Reformatorzy z ekipy Gorbaczowa przygotowujący plany reform nie znali faktycznego stanu gospodarki i skali problemów. Również z tego powodu nie doszło do zakładanego przez Gorbaczowa przyspieszenia (uskorienija) sowieckiej gospodarki.

◄ Na karykaturze z epoki widzimy Michała Gorbaczowa za kierownicą samochodu wyścigowego. Do auta jest przymocowany walec drogowy z herbem ZSRS – sierpem i młotem.

■ Wyjaśnij przesłanie karykatury. Jak myślisz, czy zdaniem autora ilustracji gospodarka sowiecka miała szanse na szybki rozwój?

bez uzyskiwania zgody władz zakładali liczne organizacje o charakterze kulturalnym, religijnym czy narodowym. W 1990 r. rządzący zdecydowali się nawet na demokratyczne wybory.

Trudnym zadaniem okazała się reforma gospodarki, czyli **pieriestrojka** (ros. przebudowa). Gorbaczow i jego współpracownicy chcieli do gospodarki komunistycznej wprowadzić elementy wolnego rynku, aby w ten sposób ją ożywić i doprowadzić do jej wzrostu. Wbrew wysiłkom ekipy rządzącej kryzys gospodarczy narastał z roku na rok. Budziło to frustrację ubożejącego społeczeństwa, obarczającego Gorbaczowa winą za narastającą biedę i postępujący proces rozpadu państwa. Ludzie wychowani w komunizmie często nie rozumieli kierunku przemian, np. tego, że płaca jest związana z wydajnością pracy i że trzeba ponosić odpowiedzialność za podejmowane decyzje ekonomiczne.

Polityka zagraniczna Gorbaczowa

W okresie rządów Gorbaczowa doszło do zdecydowanej zmiany w polityce zagranicznej ZSRS. Władze w Moskwie zaprzestały uprawiania agresywnej polityki zagranicznej w celu rozszerzenia swej strefy wpływów. Dowodem tego było wycofanie wojsk sowieckich z Afganistanu. ZSRS przestał także popierać partyzantów komunistycznych w Ameryce Łacińskiej, Afryce i na Bliskim Wschodzie. Pod koniec lat 80. doprowadziło to do zdecydowanej poprawy w stosunkach z Zachodem. Z Gorbaczowem i szefem jego dyplomacji Eduardem Szewardnadze chętnie spotykali się zachodni politycy. Ku ich zadowoleniu ZSRS nie sprzeciwiał się demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej w 1989 r. (patrz temat 34). Zagraniczni politycy cenili sowieckiego przywódcę za zakończenie zimnej wojny i redukcję zbrojeń.

Katastrofa w Czarnobylu

W kwietniu 1986 r. doszło do wybuchu jednego z reaktorów elektrowni atomowej w Czarnobylu na sowieckiej Ukrainie. Był to skutek karygodnych zaniedbań

SŁOWNICZEK

pieriestrojka (ros. przebudowa) – reformy polityczne i gospodarczo-społeczne w ZSRS za czasów Michała Gorbaczowa polegające na wprowadzaniu elementów gospodarki wolnorynkowej do gospodarki komunistycznej

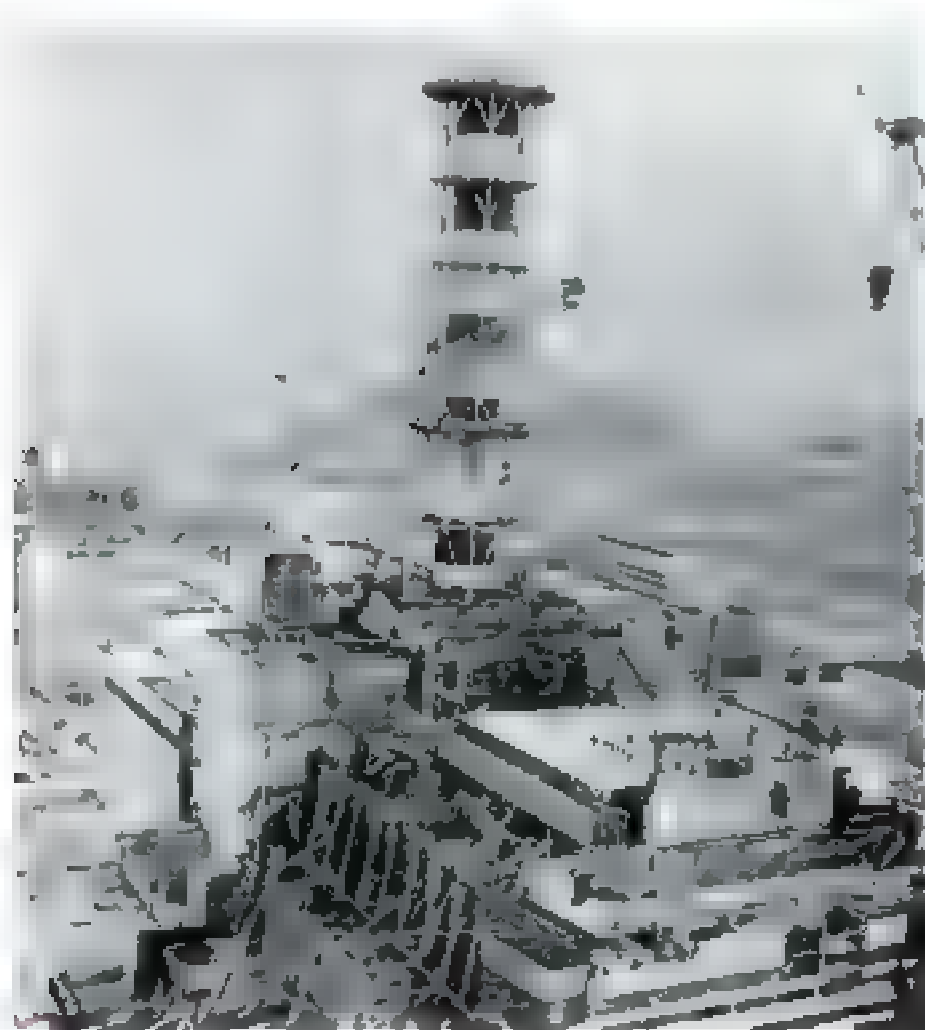
TEKST ŹRÓDŁOWY

Wspomnienia obywatela ZSRS z czasów pierestrojki (fragment).

Czasy Gorbaczowa... Tłumy ludzi z uszczęśliwionymi twarzami. „Wol-ność! Wol-ność!" Wszyscy tym oddychali. Gazety rozchwytywano. To był czas wielkich nadziei: jeszcze chwila i znajdziemy się w raju. Poznamy to nieznane zwierzę – demokrację. Biegaliśmy na wiece jak szaleni. Zaraz dowiemy się całej prawdy o Stalinie, o Gułagu, przeczytamy [...] zakazane książki i zostaniemy demokratami! [...] Większość ludzi wcale nie żywiła antyradzieckich [antysowieckich] nastrojów, chcieli tylko jednego – dobrze żyć. Żeby można było kupić dżinsy, wideo i szczyt marzeń – samochód! Wszyscy tęskniliśmy do kolorowych ubrań, smacznego jedzenia.

1. Opisz atmosferę w kraju za czasów reform Michaiła Gorbaczowa.
2. Powiedz, czego głównie oczekiwali mieszkańcy ZSRS po reformach Gorbaczowa.
3. Wytłumacz, o jakich zmianach w sferze polityki wspomina autor wspomnień.
4. Czy zwolennicy pierestrojki byli przeciwnikami systemu komunistycznego? Swoją odpowiedź uzasadnij.

i łamania procedur bezpieczeństwa. Początkowo Gorbaczow chciał ten fakt zachować w tajemnicy, czym naraził życie setek tysięcy osób mieszkających w otoczeniu elektrowni. Radioaktywne pyły przenoszone przez wiatr skaziły znaczne obszary Europy, w tym Polskę. Dopiero wówczas władze sowieckie ujawniły skalę katastrofy. Z powodu napromieniowania zmarły tysiące osób, a tysiące dzieci urodziły się z poważnymi wadami genetycznymi. Skutki eksplozji na obszarze Ukrainy i Białorusi są odczuwalne do dziś.

▲ Zniszczony reaktor elektrowni atomowej w Czarnobylu

ZAPAMIĘTAJ

- Na przełomie lat 70. i 80. XX w. w ZSRS wystąpił poważny kryzys ekonomiczny. Był on spowodowany nieefektywną gospodarką, rosnącymi wydatkami na zbrojenia, spadkiem cen surowców eksportowanych przez ZSRS oraz nieudaną interwencją w Afganistanie.
- Michaił Gorbaczow bezskutecznie próbował zreformować kraj. Pierestrojka (przebudowa) dotyczyła gospodarki komunistycznej, do której wprowadzono elementy wolnego rynku. Pod hasłem głasnosti (jawności) zniesiono cenzurę.
- W 1986 r. doszło do katastrofy w elektrowni jądrowej w Czarnobylu, w wyniku której nastąpiło skażenie radioaktywne znacznych obszarów Europy.
- Pod koniec lat 80. ZSRS zaprzestał prowadzenia agresywnej polityki zagranicznej, co umożliwiło poprawę stosunków z Zachodem i zakończenie zimnej wojny.

POLECENIA

1. Wymień przyczyny kryzysu gospodarczego w ZSRS na początku lat 80.
2. Powiedz, jakie konsekwencje dla ZSRS miał udział w konflikcie w Afganistanie.
3. Wyjaśnij, czym był wyścig zbrojeń. Kto i z jakich powodów go rozpoczął?
4. Opowiedz, na czym polegały reformy przeprowadzone przez Michaiła Gorbaczowa.

33 Upadek PRL i narodziny III RP

■ Przypomnij sobie, jaką formę walki z władzą komunistyczną przyjęła podziemna Solidarność.

PRL na krawędzi załamania

Po dojściu w 1985 r. do władzy w ZSRS Michaiła Gorbaczowa rozpoczął się ostateczny etap rozpadu sowieckiego imperium. W tym samym czasie w Polsce ekipa Wojciecha Jaruzelskiego starała się przeprowadzić zmiany, które pozwoliłyby jej utrzymać się u władzy. Przede wszystkim próbowano reformować komunistyczną gospodarkę, choć bez powodzenia. Władzy zależało na tym, by Polacy chociaż w minimalnym stopniu odczuli poprawę życia. Jednak pomimo stopniowego odchodzenia od reglamentacji wciąż w sklepach ustawiały się długie kolejki. Towarów wciąż brakowało, a ich ceny rosły. Społeczeństwo było coraz bardziej zmęczone tą sytuacją.

Strajki w 1988 r.

Jednocześnie w konspiracji działał aktywnie ruch Solidarności. Ożywił się w drugiej połowie lat 80. dzięki napływowi młodych osób.

Odradzający się związek aktywizował się publicznie z nową siłą **w 1988 r.** Najpierw wiosną, a następnie w sierpniu **wybuchały** w wielu miejscach Polski **strajki**. Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS) organizowało manifestacje antykomunistyczne. Towarzyszyło im hasło **„Nie ma wolności bez Solidarności"**, którym nawoływano władzę do zalegalizowania działalności związku, czyli przywrócenia mu prawa do oficjalnej działalności. Nacisk społeczny na zmiany w Polsce był ogromny, ponieważ coraz mniej osób wierzyło PZPR skompromitowanej nieudolnymi rządami. Skala protestu przestraszyła władze, które zaproponowały związkowcom skupionym wokół Lecha Wałęsy rozmowy przy **okrągłym stole**. Wałęsa przyjął propozycję i zaapelował o zakończenie akcji protestacyjnych.

Okrągły stół

W lutym 1989 r. rozpoczęły się **obrady okrągłego stołu**. Zasiedli do nich przedstawiciele władz z Czesławem Kiszczakiem na czele oraz reprezentanci Solidarności, którym przewodził Lech Wałęsa. Wśród kilkudziesięciu obradujących po stronie Solidarności byli m.in. Jacek Kuroń, Adam Michnik, Zbigniew Bujak, Władysław Frasyniuk, a po stronie władz m.in. Aleksander Kwaśniewski i Leszek Miller. W rozmowach wzięli udział także przedstawiciele Kościołów.

◄ **Milicja Obywatelska próbuje zatrzymać pochód zwolenników Solidarności** po mszy odprawionej przez Jana Pawła II w Gdańsku w 1987 r., w czasie jego III wizyty w Polsce. Papież spotkał się z młodzieżą na Westerplatte oraz z robotnikami w dzielnicy Zaspa. Polacy witali go z flagami i transparentami Solidarności.

■ Wyjaśnij, dlaczego milicjanci blokowali marsz zwolenników Solidarności.

◀ **Strajki w Polsce w 1988 r.**

■ Wskaż regiony, w których protesty osiągnęły największą skalę.

W podwarszawskiej **Magdalence**, w willi należącej do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, odbywały się w latach 1988–1989 nieformalne spotkania władz z opozycją. Ustalono na nich większość kluczowych kwestii, które później przyjęto w dokumencie kończącym obrady okrągłego stołu. Jednak o ile obrady przy okrągłym stole były jawne, o tyle rozmowy w Magdalence utrzymywano w tajemnicy. Dlatego później, gdy fakt ten został ujawniony, wiele osób oskarżało członków Solidarności uczestniczących w negocjacjach o zdradę i paktowanie z komunistami.

▲ **Obrady okrągłego stołu** w Pałacu Namiestnikowskim (obecnie Pałac Prezydencki) w Warszawie. Zwróć uwagę na kształt stołu, przy którym prowadzono rozmowy.

■ Powiedz, dlaczego wybrano taki kształt stołu, przy którym prowadzono obrady władz z opozycją.

Obrady trwały przez następne dwa miesiące. Debatowano o kwestiach ekonomicznych, społecznych, a przede wszystkim – politycznych. Podczas rozmów przy okrągłym stole, które zakończyły się **w kwietniu 1989 r.**, postanowiono, że jeszcze **w czerwcu tego roku zostaną przeprowadzone wybory parlamentarne.** Miejsca w sejmie podzielono na dwie części: 65% przeznaczono tylko dla kandydatów PZPR i jej współpracowników, a o pozostałe 35% walczyć mogli wszyscy kandydaci, w tym reprezentanci Solidarności. W przywróconym (po półwiecznej przerwie) **senacie** wybory miały być wolne i równe dla wszystkich. Ponadto zdecydowano, że po wyborach **Zgromadzenie Narodowe**, czyli połączone Sejm i Senat, **wybierze prezydenta PRL**. Działalność NSZZ „Solidarność" została zalegalizowana.

Porozumienie okrągłego stołu było kompromisem zawartym przez kierownictwo Solidarności z PZPR. Jednak wśród opozycji przeciwne rozmowom z komunistami były m.in. Solidarność Walcząca i KPN. Domagały się one natychmiastowego odsunięcia komunistów od władzy oraz rozliczenia ich z popełnionych zbrodni w latach 1944–1989.

Wybory parlamentarne 1989 r.

Wybory czerwcowe poprzedziła kampania przedwyborcza. Cała Polska została zasypana plakatami i ulotkami wyborczymi Komitetu Obywatelskiego „Solidarność" – pod takim szyldem występowała opozycja. Nieudolna i nieprofesjonalna kampania PZPR była niemal niewidoczna.

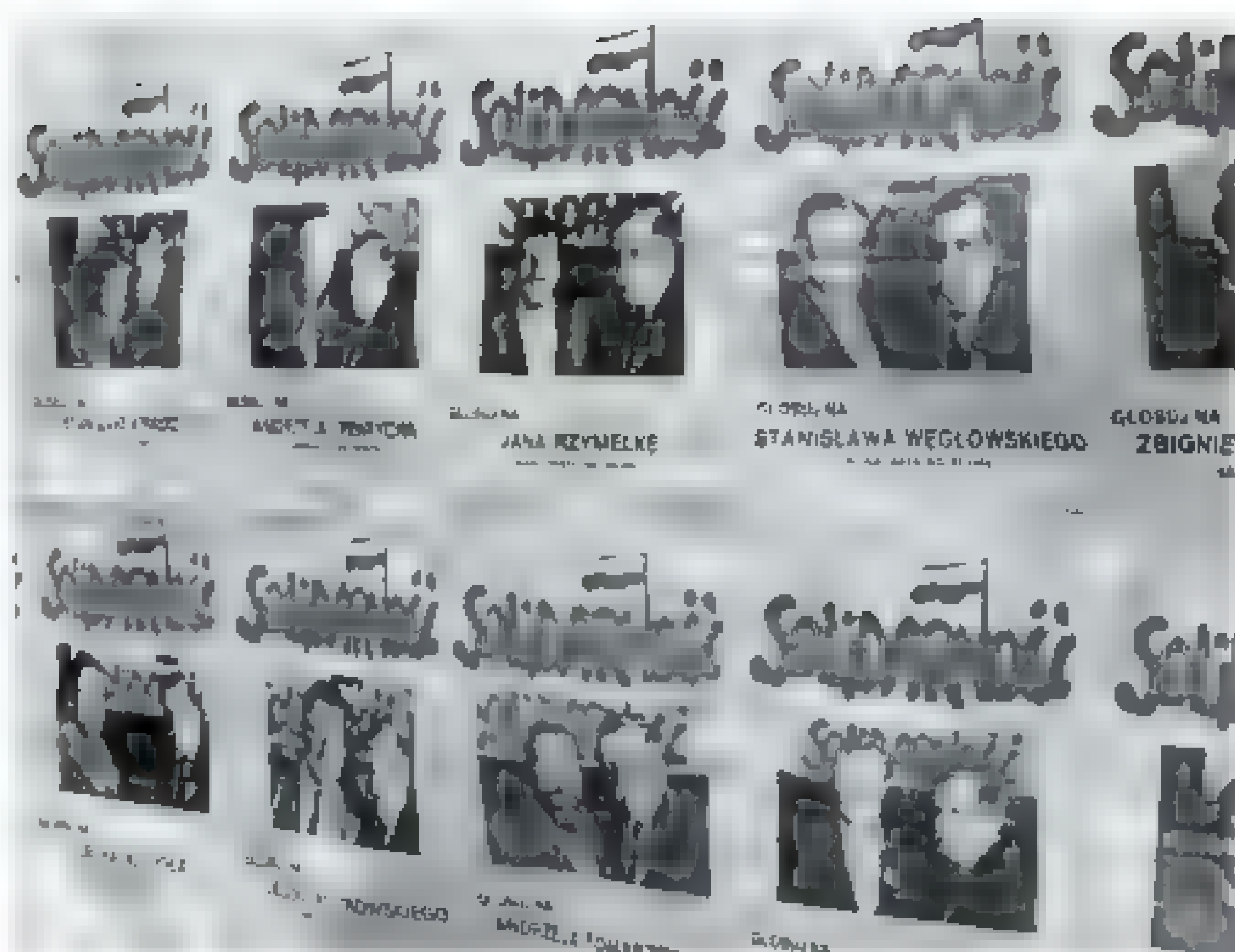
Wyniki wyborów przeprowadzonych **4 czerwca 1989 r.** były druzgocące dla rządzących i pokazywały brak przyzwolenia społecznego na dalsze sprawowanie przez nich władzy. Solidarność zdobyła 35% miejsc w sejmie, czyli wszystkie dostępne dla opozycji, i 99 z dostępnych 100 miejsc w senacie. W wyborach przepadło wielu znanych polityków PZPR.

W lipcu 1989 r. dokonano **wyboru prezydenta Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej**. Jedynym kandydatem był Wojciech Jaruzelski, który otrzymał ten urząd.

▲ Dużą popularnością cieszył się w czasie wyborów **plakat autorstwa Tomasza Sarneckiego**. Autora zainspirował bohater filmu „W samo południe" – dzielny szeryf walczący z bezprawiem.

■ Powiedz, co przedstawia plakat. Co autor chciał w ten sposób przekazać?

▲ W czasie kampanii wyborczej popularne były **plakaty Solidarności**, na których kandydaci występowali z przewodniczącym związku – Lechem Wałęsą.

■ Powiedz, czemu miał służyć właśnie taki sposób przedstawiania kandydatów.

Wyborowi na prezydenta znienawidzonego generała towarzyszyły protesty przeciwników porozumienia z komunistami. W czasie demonstracji domagano się także opuszczenia Polski przez wojska sowieckie. Popularnymi hasłami wznoszonymi wówczas na manifestacjach były „Precz z komuną" i „Sowieci do domu".

Rząd Tadeusza Mazowieckiego

Wybory formalnie zostały wygrane przez PZPR i jej sojuszników, co wynikało nie z zaufania wyborców, lecz z porozumienia zawartego przy okrągłym stole. Jednak partia wciąż traciła poparcie społeczeństwa. W tej sytuacji nowy rząd **we wrześniu 1989 r.** utworzyła Solidarność, ale zasiedli w nim też członkowie PZPR i innych partii. Na stanowisko premiera powołano działacza Solidarności **Tadeusza Mazowieckiego**. Był to **pierwszy niekomunistyczny premier w dawnym bloku sowieckim.** Pod kontrolą komunistów pozostały m.in. wojsko, milicja i służby specjalne. Wykorzystali oni okazję i przez następne miesiące niszczyli oraz kradli tajne dokumenty stworzone w latach PRL.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Dlaczego idziemy głosować? Program wyborczy Komitetu Obywatelskiego „Solidarność" z 1989 r. (fragment).

Wzywamy wszystkich do udziału w wyborach dlatego, że widzimy pożytek, jaki Polska może osiągnąć przez udział sił niezależnych w Sejmie i Senacie. To ważna szansa na dziś i na przyszłość. Wiemy, że tysiące ludzi zadaje sobie pytanie: dlaczego mielibyśmy uczestniczyć w tych wyborach? Co nam to da? Przecież to nie są w pełni demokratyczne wybory! Chcemy odpowiedzieć na te pytania.

Stając do wyborów, nie zamykamy oczu na nadal niedemokratyczny charakter systemu rządzenia krajem i nie zamierzamy go uwiarygadniać. Chcemy ten system zmieniać, dokonując tego na drodze ewolucyjnych przemian, wykorzystując także metody parlamentarne. Otwarcie możliwości ograniczonego udziału w parlamencie nie jest łaską ze strony władz, lecz oddaniem narodowi tego, co mu się należy. [...]

Już z górą czterdzieści lat rządy w Polsce są niedemokratyczne i niekontrolowane. Tegoroczne wybory nie uczynią ich demokratycznymi. Mogą jednak sprawić, że odtąd społeczeństwo będzie kontrolować rządy przez swych niezależnych przedstawicieli. Stanie się tak, jeśli w obu izbach znajdzie się odpowiednia liczba wybranych przez nas osób. Muszą to być ludzie mądrzy, pracowici i dociekliwi, a przede wszystkim uczciwi, tacy, którzy nie dadzą się kupić lub złamać. [...]

1. Powiedz, jak Solidarność oceniała charakter wyborów w 1989 r.
2. Wytłumacz, dlaczego Komitet Obywatelski „Solidarność" nawoływał do udziału w wyborach.
3. Wskaż cele, które chcieli w parlamencie realizować przedstawiciele Solidarności.

Od PRL do III RP

Zwycięstwo wyborcze Solidarności i powstanie rządu Tadeusza Mazowieckiego rozpoczęły mozolny proces przywracania Polsce atrybutów niepodległości. Pod koniec grudnia 1989 r. Sejm przywrócił historyczną nazwę państwa – **Rzeczpospolita Polska**. Powszechnie używano zaś określenia **III Rzeczpospolita**, co miało wskazywać na ciągłość państwową z II Rzecząpospolitą. Powróciła też korona na głowie orła znajdującego się w godle państwa. Zniesiono święto 22 lipca, a przywrócono obchody zakazanych wcześniej świąt – Święto Narodowe Trzeciego Maja i obchodzone 11 listopada Narodowe Święto Niepodległości. Z ulic usunięto kilka komunistycznych pomników, m.in. Feliksa Dzierżyńskiego, Włodzimierza Lenina i Bolesława Bieruta. Obywatele otrzymali swoje podstawowe prawa – wolność słowa, zrzeszania się i przekonań.

◀ **Tadeusz Mazowiecki** przedstawia w sejmie program swojego rządu, wrzesień 1989 r.

■ Powiedz, dlaczego stworzenie rządu przez tego polityka było przełomowe w polskiej historii.

◀ **Usunięcie pomnika Feliksa Dzierżyńskiego** z placu Dzierżyńskiego w Warszawie (obecnie placu Bankowego).

■ Sprawdź, kim był Feliks Dzierżyński i powiedz, dlaczego usunięcie jego pomnika można uznać za jeden z symboli końca PRL.

Pierwsze powszechne wybory prezydenckie

W 1990 r. Wojciech Jaruzelski zrezygnował ze sprawowania urzędu prezydenta, choć jego kadencja miała trwać do 1994 r. Rozpisano wówczas pierwszy raz **wybory powszechne** – prezydenta mieli wybrać wszyscy pełnoletni obywatele, a nie – jak wcześniej – Zgromadzenie Narodowe, czyli połączony sejm i senat.

Do walki stanęło sześciu kandydatów – w tym przewodniczący NSZZ „Solidarność" Lech Wałęsa i premier Tadeusz Mazowiecki. W głosowaniu zwyciężył przewodniczący **Lech Wałęsa**, który objął urząd 22 grudnia 1990 r. Tego samego dnia z rąk **Ryszarda Kaczorowskiego**, ostatniego prezydenta RP na uchodźstwie, odebrał insygnia prezydenckie II RP, przechowywane dotychczas w Londynie.

▶ **Ryszard Kaczorowski i Lech Wałęsa** podczas ceremonii przekazania insygniów prezydenckich. W ten symboliczny sposób zakończyła się misja władz II RP na uchodźstwie, rozpoczęta w 1939 r.

ZAPAMIĘTAJ

- W 1988 r. strajki i fatalny stan gospodarki zmusiły władze do rozpoczęcia rozmów z Solidarnością. W 1989 r. część opozycji i PZPR zawarły kompromis przy okrągłym stole. Doprowadziło to do ograniczenia władzy PZPR.
- W wyborach w czerwcu 1989 r. sukces odniósł Komitet Obywatelski „Solidarność", który zdobył niemal wszystkie dostępne miejsca w parlamencie (35% w sejmie i 99% w senacie).
- Sukces Solidarności dał jej możliwość powołania własnego rządu, na którego czele stanął Tadeusz Mazowiecki. Był on pierwszym niekomunistycznym premierem w bloku wschodnim.
- Jesienią 1989 r. rozpoczęła się przebudowa systemu politycznego w Polsce.
- W 1990 r. Lech Wałęsa zwyciężył w pierwszych powszechnych wyborach prezydenckich.

POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie wydarzenia doprowadziły do rozpoczęcia rozmów przy okrągłym stole.
2. Przypomnij sobie, kto prowadził rozmowy przy okrągłym stole. Wymień najważniejsze postanowienia podjęte w czasie obrad.
3. Omów wyniki wyborów parlamentarnych w czerwcu 1989 r. Przypomnij sobie, jakie były konsekwencje takiego rozkładu głosów społeczeństwa.
4. Zastanów się, które wydarzenie można uznać za koniec PRL. Uzasadnij swoją odpowiedź. Napisz na ten temat krótką rozprawkę w zeszycie przedmiotowym.

Jesień Narodów

- Przypomnij sobie, kiedy i w jakich okolicznościach w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wprowadzono ustrój komunistyczny.

Kryzys w krajach bloku wschodniego

W drugiej połowie lat 80. XX w. w społeczeństwach krajów sowieckiej strefy wpływów **zaczęło narastać niezadowolenie**. Ludzie dostrzegali zwiększającą się różnicę poziomów życia między Wschodem a Zachodem. Wolnorynkowa gospodarka rozwijała się o wiele szybciej niż centralnie planowana. Państwa komunistyczne okazały się niewydolne gospodarczo i nie potrafiły zapewnić swoim obywatelom zaopatrzenia w podstawowe produkty żywnościowe, m.in. mięso i cukier, po które trzeba było stać w długich kolejkach.

Władze komunistyczne tłumiły w zarodku wszelkie oznaki niezadowolenia społecznego, a media (radio, telewizja, prasa) kontrolowane przez rząd przedstawiały wyidealizowany obraz rzeczywistości niemający wiele wspólnego z prawdą. Prezentowano w nich jedynie osoby zadowolone i chwalące rządzących, natomiast nie wspominano o problemach z zaopatrzeniem. Tysiące ludzi z krajów bloku wschodniego, zwłaszcza młodych, marzyło o wyjeździe na Zachód – nikt z nich nie wierzył już bowiem w możliwość zmiany na lepsze.

Niewiele osób decydowało się na otwarte przeciwstawianie się systemowi. Władze komunistyczne represjonowały i zastraszały opozycjonistów aresztowaniami, wyrokami sądowymi, pobiciami lub zwolnieniami z pracy. Jednak dzięki swej niezłomnej postawie działacze opozycji zyskiwali stopniowo coraz większe poparcie społeczeństwa.

Reformy w krajach bloku wschodniego

Pewne nadzieje społeczeństw na pozytywne zmiany i poprawę sytuacji w krajach bloku wschodniego budziła polityka Michaiła Gorbaczowa. Członkowie partii komunistycznych w tych państwach, którzy zdawali sobie sprawę z nieuchronnego upadku systemu, zaczęli szukać porozumienia z opozycją. Taką **drogę dialogu wybrali ostatecznie komuniści w Polsce, Czechosłowacji, Bułgarii i na Węgrzech**. Natomiast najwyższe władze NRD i Rumunii nie chciały się zgodzić na rozmowy z opozycją i jakiekolwiek reformy polityczne. Zostały one zmuszone do ustępstw dopiero w wyniku wybuchu niezadowolenia społecznego.

Demokratyzacja krajów bloku wschodniego przejawiała się m.in. w odchodzeniu od monopolu władzy partii komunistycznej, uwalnianiu więźniów politycznych, znoszeniu cenzury, wprowadzaniu możliwości samoorganizowania się społeczeństwa. Można było zakładać partie polityczne, związki zawodowe, stowarzyszenia. W rezultacie doszło do przeprowadzenia wolnych wyborów parlamentarnych w tych krajach i wymiany elit politycznych – do władzy doszli dawni opozycjoniści.

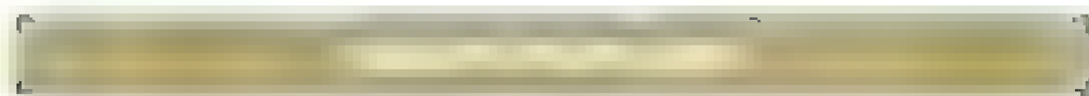
Proces obalania władzy komunistycznej nazywano Jesienią Narodów. Nawiązywano w ten sposób do wydarzeń Wiosny Ludów z 1848 r., kiedy narody europejskie zbuntowały się przeciwko systemowi Świętego Przymierza i upomniały o swoje prawa (odejście od absolutyzmu, poszanowanie praw obywatelskich i narodowych, współudział społeczeństwa w sprawowaniu władzy).

Przemiany na Węgrzech i aksamitna rewolucja w Czechosłowacji

Poza Polską do zmian najwcześniej doszło na Węgrzech. Przemiany demokratyczne zaczęły się tam jeszcze **wiosną 1989 r.** Społeczeństwo węgierskie zmusiło do ustąpienia komunistycznego przywódcę, który objął rządy w 1956 r. w wyniku stłumienia powstania antykomunistycznego. Władze pozwoliły na zrehabilitowanie Imrego Nagya i urządzenie mu uroczystego pogrzebu, ponieważ po egzekucji pochowano go potajemnie. W pogrzebie uczestniczyły setki tysięcy Węgrów.

Uznany na świecie pisarz **Václav Havel** (1936–2011) był jednym z liderów czechosłowackiej opozycji, walczącej z rządami komunistycznymi. Pięć lat spędził w więzieniu, a władze zakazywały publikacji jego książek i wystawiania sztuk teatralnych jego autorstwa. Sprzeciwiał się on rozpadowi Czechosłowacji, lecz nie potrafił temu zapobiec.

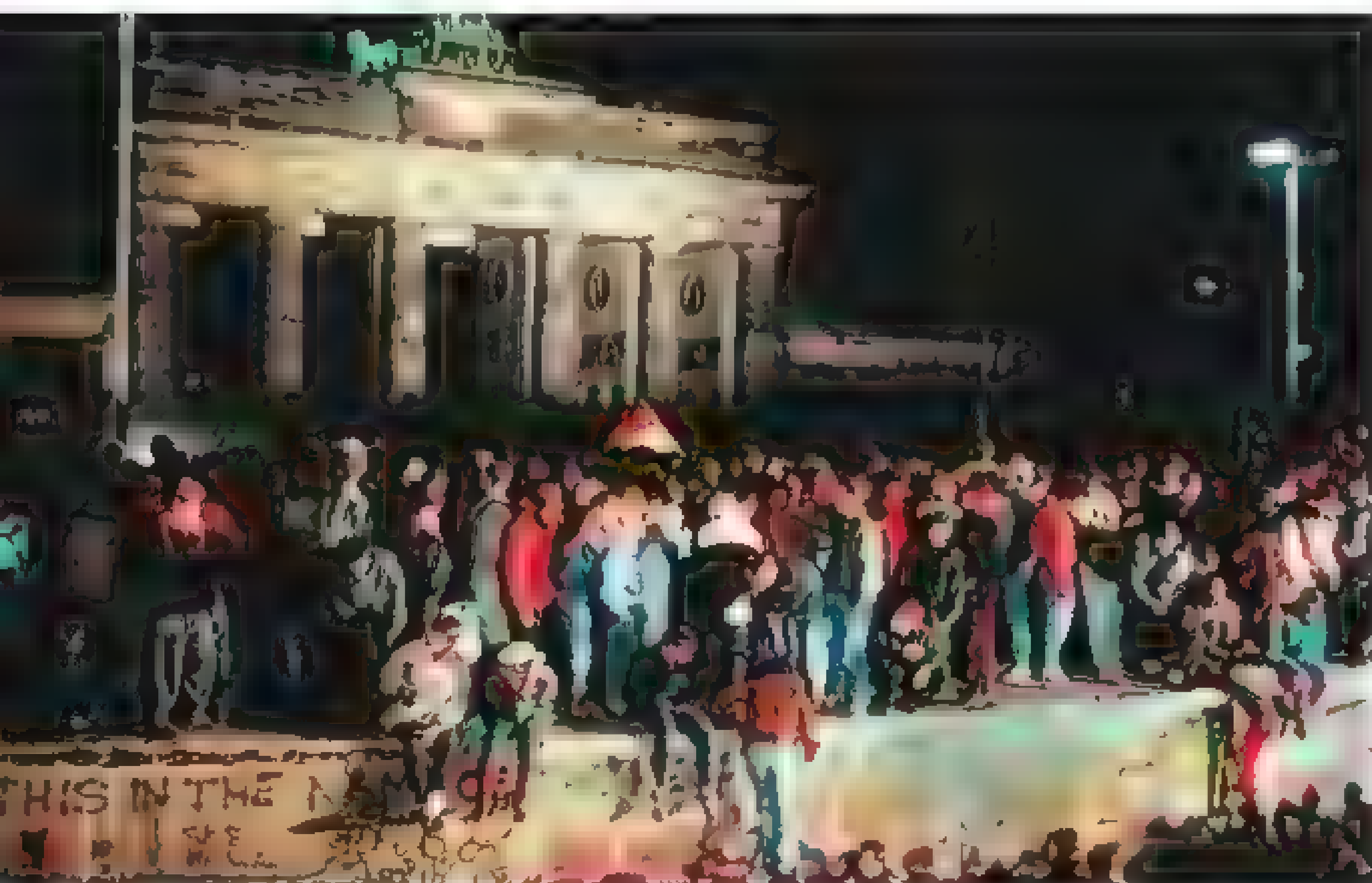
Do demokratycznych przemian w Polsce doszło kilka miesięcy wcześniej niż w NRD. W związku z tym tysiące obywateli Niemiec Wschodnich starało się przedostać przez Odrę i Nysę Łużycką do Polski, a następnie do RFN. Polska straż graniczna udzielała im niezbędnej pomocy i organizowała transport do Warszawy, gdzie opiekę nad nimi przejmowała ambasada RFN. Komunistyczne władze w Berlinie patrzyły na to bardzo nieprzychylnie. Z kolei władze komunistyczne w Pradze były niezadowolone z uchwały Sejmu PRL z sierpnia 1989 r., w której przepraszano Czechów i Słowaków za udział Wojska Polskiego w tłumieniu Praskiej Wiosny.

Wkrótce zaczęły się rozmowy władzy z opozycją, w których wyniku zniesiono cenzurę i wprowadzono system wielopartyjny. W 1990 r. na Węgrzech odbyły się demokratyczne wybory parlamentarne i prezydenckie.

W Czechosłowacji **jesienią 1989 r.** doszło do licznych manifestacji i strajków, które skłoniły władze komunistyczne do rozpoczęcia dialogu z opozycją. W rezultacie został utworzony koalicyjny rząd. W jego skład weszli głównie opozycjoniści i kilku komunistów, a na prezydenta państwa w grudniu 1989 r. wybrano znanego opozycjonistę **Václava Havla**. Głębokie przemiany w Czechosłowacji toczyły się pokojowo, dlatego nazwano je **aksamitną rewolucją**.

Upadek muru berlińskiego i zjednoczenie Niemiec

Symbolem Jesieni Narodów był **upadek muru berlińskiego**. Wśród społeczeństwa NRD narastało zmęczenie brakiem swobód, wolności słowa, zgromadzeń oraz perspektyw na przyszłość, a także bardzo niskim – w porównaniu z RFN – poziomem życia. Wielu mieszkańców wschodnich Niemiec marzyło o tym, aby wyjechać na Zachód, co ze względu na obowiązujące przepisy było bardzo trudne. Latem 1989 r. tysiące obywateli NRD wyjechało do RFN przez otwartą wtedy granicę węgiersko-austriacką pod pozorem spędzenia urlopu na Węgrzech. Jesienią tego roku w wyniku

Szczęśliwi berlińczycy świętują możliwość swobodnego przejazdu z jednej do drugiej części miasta. Wydarzenie to przeszło do historii jako **upadek muru berlińskiego**. W praktyce był on demontowany przez wiele miesięcy. Jego pozostałości stanowią dziś jedną z atrakcji turystycznych miasta.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Jerzy Wierzcholski był świadkiem wydarzeń w Berlinie. Przełamywanie muru – fragment jego artykułu opublikowanego w „Rzeczpospolitej" 13 listopada 1989 r.

Mało kto w Berlinie spał czwartkowej nocy. W obu częściach miasta odbywał się karnawał radości. Mur przestał być nieprzeniknioną zaporą [...]. W nocy z 9 na 10 listopada Berlin unosił się emocjami, luzem, radością, którą ludziom było trudno wyrazić słowami [...] Ludzi [na przejściach granicznych] przybywało z minuty na minutę. Tak samo jak po drugiej stronie, gdzie gęstniał tłum czekających. Kiedy się tam zjawiłem, nie można już było przejechać samochodem. Wielu ludzi mówiło, że czekają na rodziny, znajomych, wielu było z kwiatami. Każdą grupę idących z NRD witano gromkimi brawami. Wręczano ludziom drobne prezenty. [...] Pewno i nasza telewizja pokazywała ten tłumek stojący na murze – ponadmetrowej tutaj [w pobliżu Bramy Brandenburskiej] grubości – tych ludzi z młotkami i dłutami próbujących w symbolicznym geście kruszyć żelbetonową ścianę.

1. Opisz reakcję mieszkańców Berlina na wieść o otwarciu granicy przez władze NRD.
2. Jak myślisz, skąd się wzięły takie właśnie reakcje?
3. Powiedz, o jakich dwóch częściach miasta pisał autor.
4. Opisz, jak mieszkańcy Berlina Zachodniego witali obywateli NRD.
5. Powiedz, czym berlińczycy starali się rozbić znienawidzony mur dzielący ich miasto, kiedy już otwarto przejścia graniczne.

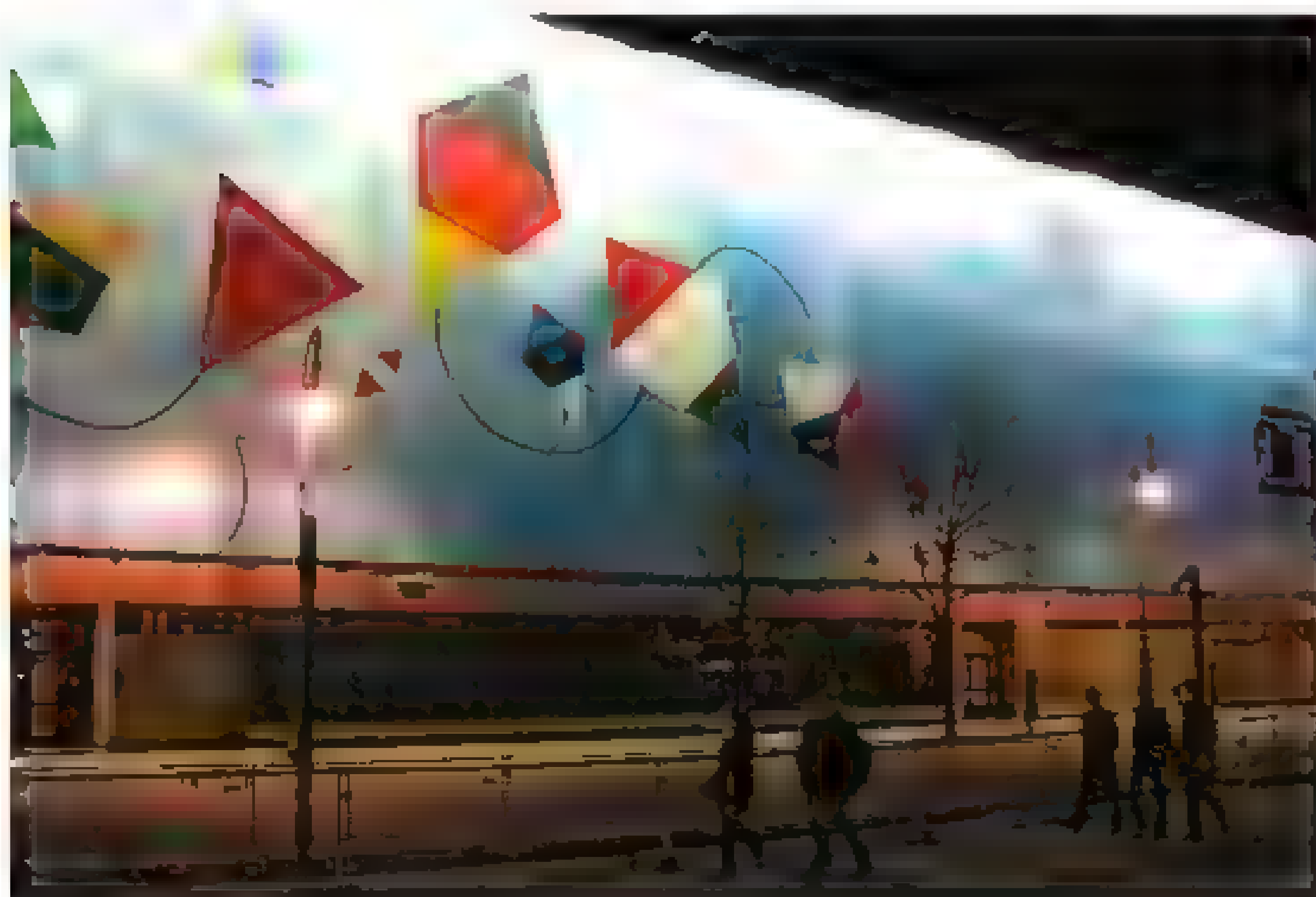
gwałtownych demonstracji władzę w NRD przejęli komuniści gotowi do ustępstw. Otworzyli oni 9 listopada przejścia graniczne między wschodnim a zachodnim Berlinem, a rozentuzjazmowani mieszkańcy podzielonych Niemiec zaczęli spontanicznie niszczyć znienawidzony mur dzielący miasto. Wkrótce nastąpił proces demokratyzacji NRD i **w październiku 1990 r.** – po kilkumiesięcznych negocjacjach z udziałem mocarstw zwycięskich w II wojnie światowej – **doszło do zjednoczenia obu państw niemieckich.**

Powstanie w Rumunii

Najbardziej dramatyczny przebieg miało obalanie komunizmu w Rumunii. Rządzący tam krwawy dyktator Nicolae Ceauşescu [czytaj: nikolae czauszesku] nie był gotowy do jakichkolwiek zmian i liberalizacji systemu.

SŁOWNICZEK

Jesień Narodów – proces wyzwalania się narodów Europy Środkowo-Wschodniej spod władzy komunistów

„1989: Udało się wspólnie". Na banerze wywieszonym na Ambasadzie RP w Berlinie z okazji 20-lecia Jesieni Narodów przedstawiono latawce, które swobodnie szybują po niebie. Symbolizują one narody Europy Środkowo-Wschodniej uwolnione z komunistycznego zniewolenia. To narody bowiem wspólnie i solidarnie doprowadziły do obalenia niedemokratycznych władz. Współpraca między demokratycznymi dziś krajami jest warunkiem zachowania odzyskanej przez nie wolności.

Część kierownictwa partii komunistycznej bała się, że dojdzie do niekontrolowanego wybuchu społecznego, który pozbawi ją nie tylko wpływu na władzę, lecz także majątków. Dlatego w grudniu 1989 r. poparła ona wystąpienia społeczne, które przerodziły się w antyrządowe powstanie. Do przeciwników dyktatora przyłączyła się część armii. Podczas walk Ceauşescu został pojmany i po krótkim procesie – rozstrzelany. W połowie 1990 r. demokratycznie wybrano prezydenta Rumunii i parlament.

Rozwiązanie Układu Warszawskiego i RWPG

Ostatnim etapem likwidacji bloku wschodniego było formalne **rozwiązanie w 1991 r. Układu Warszawskiego**, w praktyce niedziałającego już od Jesieni Narodów – symbolu sowieckiej dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Najpierw rozwiązano struktury wojskowe sojuszu, a po paru miesiącach także polityczne. Z poszczególnych państw regionu stopniowo wycofywano do Rosji oddziały dawnej armii sowieckiej (wówczas już rosyjskiej). Proces ten trwał kilka lat.

W 1991 r. została też zlikwidowana RWPG, organizacja, której celem było wzmocnienie współpracy krajów bloku wschodniego. W wyniku kryzysu gospodarczego, jaki dotknął kraje wychodzące z komunizmu, gwałtownie załamała się wymiana handlowa pomiędzy nimi.

◄ **Manifestacja w Bukareszcie w grudniu 1989 r.** W tle widoczny budynek, który spłonął w trakcie walk powstańców z siłami wiernymi Nicolae Ceauşescu. Na plakacie widnieje napis „Więzienie dla tyrana" i zdjęcie Ceauşescu.

■ Powiedz, jaki stosunek do Ceauşescu miała osoba trzymająca plakat. Jakie emocje towarzyszyły manifestantom?

ZAPAMIĘTAJ

- Zmiany w ZSRS umożliwiły upadek rządów komunistycznych w krajach bloku wschodniego.
- Przemiany demokratyczne rozpoczęły się w Polsce, potem objęły Węgry, NRD, Czechosłowację i Bułgarię. We wszystkich tych krajach miały one charakter pokojowy.
- Do najbardziej dramatycznych wydarzeń Jesieni Narodów doszło w Rumunii. Wybuchło tam powstanie zbrojne przeciwko dyktatorowi, którego pojmano i rozstrzelano. W walkach zginęło kilkaset osób.
- W wyniku protestów społecznych w listopadzie 1989 r. upadł mur berliński. Rok później państwa niemieckie się zjednoczyły.

POLECENIA

1. Wymień przyczyny upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej.
2. Wyjaśnij, dlaczego zmiany rządów w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej nazywa się Jesienią Narodów.
3. Wytłumacz, czym się różnił proces upadku komunizmu w Czechosłowacji od przemian w Rumunii.
4. Opisz, na czym polegał proces demokratyzacji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w 1989 r.
5. Wskaż na mapie na s. 216 kraje, które uczestniczyły w wydarzeniach Jesieni Narodów.

Rozpad ZSRS, Czechosłowacji i Jugosławii

■ Przypomnij sobie, kiedy powstał ZSRS. Wymień jego zdobycze terytorialne z okresu II wojny światowej i terytoria uzyskane na mocy późniejszych umów.

Kraje bałtyckie odzyskują niepodległość

W drugiej połowie lat 80. XX w. pogłębiał się chaos w ZSRS. W tej sytuacji **Litwini, Łotysze i Estończycy** z republik bałtyckich w 1940 r. wcielonych siłą do ZSRS zaczęli coraz głośniej domagać się poszanowania swych praw narodowych. Żądali m.in. prawa do używania języka narodowego w życiu publicznym. Ponadto zażądali zgody na opuszczenie Związku Sowieckiego.

Na Litwie w 1988 r. powstała organizacja Sajūdis, która stała się masowym ruchem dążącym do uzyskania pełnej niepodległości kraju. Gorbaczow bezskutecznie namawiał Litwinów do pozostania w granicach rządzonego przez niego państwa. W końcu ogłosił blokadę ekonomiczną ich ziem. Do republik bałtyckich zaprzestano dostarczania z głębi ZSRS surowców, m.in. gazu i ropy naftowej.

Na początku 1991 r. w republikach bałtyckich doszło do próby przewrotu wojskowego zorganizowanego przez zwolenników władz sowieckich. Jego organizatorzy chcieli na siłę, wbrew woli mieszkańców, zatrzymać te republiki w składzie ZSRS. Narody bałtyckie wyszły jednak na ulice z żądaniem suwerenności. Wiosną **1991 r. Litwa, Łotwa i Estonia** stały się niepodległymi państwami i formalnie **odłączyły się od ZSRS**.

Konflikty narodowościowe w ZSRS

W 1991 r. niepodległość ogłosiły również **Ukraina, Gruzja, Armenia** i republiki środkowoazjatyckie: **Kazachstan, Uzbekistan i Kirgistan**.

Z kolei na Kaukazie, Zakaukaziu i w Azji Centralnej dochodziło do napięć między narodami zamieszkującymi ZSRS. Konflikty te przeradzały się nierzadko w pogromy i starcia zbrojne. W 1988 r. wybuchł trwający po dziś dzień konflikt między Ormianami a Azerami o Górski Karabach. Narody Azji Centralnej z niechęcią odnosiły się do etnicznych Rosjan, którzy przybyli na tamte tereny w poprzednich dekadach za pracą i cieszyli się dotąd uprzywilejowaną pozycją społeczną.

Rozwiązanie ZSRS i jego następstwa

W grudniu 1991 r. przywódcy Rosji, największej z piętnastu sowieckich republik, a także Ukrainy i Białorusi ogłosili **rozwiązanie ZSRS** i powstanie **Wspólnoty Niepodległych Państw**, organizacji skupiającej część krajów powstałych w wyniku rozpadu Związku Sowieckiego.

W ten sposób pierwsze państwo komunistyczne przeszło do historii. Gdy Michaił Gorbaczow rozpoczynał pierestrojkę, nie chciał doprowadzić do upadku

◀ Demonstracja mieszkańców Wilna w czerwcu 1991 r. Hasło na transparencie brzmi „Armia Czerwona do domu".

■ Powiedz, dlaczego mieszkańcy Wilna domagali się wycofania wojsk sowieckich ze swoich ziem.

OCEAN ATLANTYCKI
OCEAN ARKTYCZNY
POLSKA
ESTONIA
ŁOTWA
LITWA
BIAŁORUŚ
UKRAINA
MOŁDAWIA
ROSJA
GRUZJA
ARMENIA
AZERBEJDŻAN
KAZACHSTAN
UZBEKISTAN
TURKMENISTAN
KIRGISTAN
TADŻYKISTAN
Tallin, Ryga, Wilno, Mińsk, Moskwa, Kijów, Kiszyniów, Tbilisi, Erywań, Baku, Astana, Biszkek, Taszkent, Aszchabad, Duszanbe

0 — 1000 km

granice Związku Sowieckiego w 1989 r.
1 – obwód kaliningradzki
ARMENIA państwa byłego ZSRS, które wstąpiły do Wspólnoty Niepodległych Państw
obecne granice państw
* Gruzja członkiem WNP w latach 1993–2009
Ukraina członkiem WNP w latach 1991–2018

▲ Proces rozpadu ZSRS

1 Odczytaj z mapy nazwy państw, które weszły w skład Wspólnoty Niepodległych Państw. Który z tych krajów ma największe terytorium?

2 Wskaż państwa, które wchodziły w skład ZSRS, lecz nie znalazły się we Wspólnocie Niepodległych Państw.

◄ Karykatura przedstawia rozpad ZSRS. Z tradycyjnej rosyjskiej zabawki (matrioszki), podpisanej „matka Rosja", uciekają kolejne lalki, które symbolizują nowo powstałe państwa

■ Powiedz, który kraj jest najmniej zadowolony z procesu rozpadu ZSRS. Wyjaśnij dlaczego.

▶ Liderem mieszkańców Moskwy, którzy nie dopuścili do puczu, był przyszły prezydent Rosji **Borys Jelcyn**. Stoi na czołgu z kartką w ręku. Załoga czołgu przeszła na stronę przeciwników zamachu stanu

■ Flaga którego kraju powiewa wśród zgromadzonych? Dlaczego demonstranci nie mają flagi sowieckiej? Odpowiedź uzasadnij.

komunizmu i rozpadu ZSRS. Okazało się jednak, że kraj znajdował się w zbyt głębokim kryzysie, aby mógł się zreformować i przetrwać. W kolejnych latach obszar Wspólnoty Niepodległych Państw pogrążył się w chaosie. Miliony obywateli znalazły się na marginesie społeczeństwa i z trudem zdobywały środki na przeżycie. Coraz częściej demokracja kojarzyła im się z biedą, korupcją, rozkradaniem państwa przez elity polityczne i wzrostem bandytyzmu. Jeszcze latem 1991 r. grupa polityków oskarżających Gorbaczowa o nieudolność i zgodę na rozpad państwa usiłowała odsunąć go od władzy w drodze puczu, czyli wojskowego zamachu stanu. Jednak mieszkańcy Moskwy wyszli na ulicę i nie dopuścili do opanowania miasta przez wojsko.

Aksamitny rozwód

Konsekwencją upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej było zaostrzenie lub odnowienie konfliktów narodowościowych. Do niezależności dążyli Słowacy, którzy czuli się zdominowani przez Czechów w ramach jednego państwa – Czechosłowacji. Czechy były bogatsze i lepiej uprzemysłowione niż rolnicza zasadniczo Słowacja. Przywódcy polityczni obu narodów podjęli decyzję o podziale kraju na dwa niezależne państwa: **Czechy** i **Słowację**. Dokonano tego **w 1993 r.**, a akt ten określono jako **aksamitny rozwód**, gdyż został przeprowadzony pokojowo, w odróżnieniu od krwawego rozpadu Jugosławii, do którego doszło w tym samym czasie.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Notatki sowieckiego opozycjonisty Ukraińca Wasyla Stusa, zrobione w łagrze (fragment).

Śledzę wydarzenia w Polsce. Niech żyją wolontariusze wolności! Cieszy nieugiętość Polaków wobec radzieckiego [sowieckiego] despotyzmu, ten ogólnonarodowy zgiełk robi wrażenie; robotnicy, inteligencja, studenci – wszyscy oprócz wojska i milicji. [...] Polska robi epokowy krok w totalitarnym świecie i przygotowuje jego upadek. Ale czy polski przykład stanie się i naszym – oto pytanie. [...] Życzę polskim powstańcom najlepszej przyszłości i spodziewam się, że polityczny reżim 13 grudnia nie zdusi świętego ognia wolności.

1. Powiedz, kogo autor nazywa wolontariuszami wolności. Wymień nazwę ruchu politycznego w Polsce, do którego się odwołuje.
2. Powiedz, jakie znaczenie dla Stusa i innych przeciwników sowieckiego reżimu miały wydarzenia w Polsce. Wyjaśnij, dlaczego tak uważasz.

Rozpad Jugosławii

Powstała po I wojnie światowej Jugosławia była państwem wieloetnicznym, zamieszkałym przez: **Serbów, Chorwatów, Słoweńców, Macedończyków, Bośniaków, Albańczyków i Węgrów**. We wspólnym państwie politycznie dominowali prawosławni Serbowie, co nie podobało się innym narodom, zwłaszcza wyznającym katolicyzm Słoweńcom i Chorwatom, a także muzułmańskim Bośniakom. Narastaniu napięć etnicznych w Jugosławii towarzyszył kryzys gospodarczy, w którym pogrążył się ten kraj w latach 80. XX w. Pomiędzy poszczególnymi częściami Jugosławii istniały ogromne różnice w poziomie życia. Próby reform ekonomicznych zakończyły się niepowodzeniem. Stopniowa demokratyzacja i wprowadzanie wolności słowa pokazały skalę niezadowolenia społecznego i nieufności między narodami zamieszkującymi Jugosławię. Regiony bogatsze, jak Słowenia i Chorwacja, czuły się wykorzystywane przez władze centralne zdominowane przez Serbów. W tych warunkach Słoweńcy i Chorwaci zaczęli domagać się prawa do stworzenia niepodległych państw

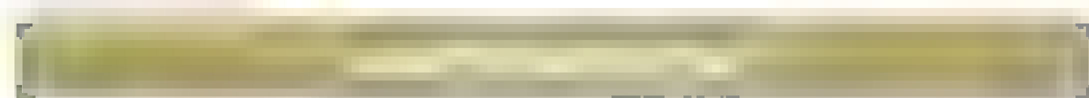

▲ **Zmiany polityczne i terytorialne w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r.**

■ **Wskaż na mapie nowe państwa, które pojawiły się na mapie Europy po 1991 r.**

W 1991 r. doszło do poważnego kryzysu politycznego, **Słowenia** i **Chorwacja** ogłosiły niepodległość. Jugosławia rozpadła się na kilka państw. Na terenach mieszanych etnicznie doszło do wybuchu gwałtownych walk.

Szczególnie brutalny przebieg miała trwająca w latach 1992–1995 **wojna domowa** w Bośni i Hercegowinie zamieszkałej przez Bośniaków, Chorwatów i Serbów. Głośnym echem odbiło się oblężenie Sarajewa przez oddziały serbskie i ostrzelanie przez nie ludności cywilnej. Mediacje ONZ nie przyniosły rezultatów i dopiero interwencja wojsk NATO przywróciła w tym państwie formalny pokój. Jednak wciąż utrzymuje się stan napięcia i nieufność między społecznościami zamieszkującymi to państwo.

Podczas wojny domowej w Bośni i Hercegowinie w lipcu 1995 r. dopuszczono się największej zbrodni wojennej w Europie od zakończenia II wojny światowej. Wydarzyło się to w miasteczku **Srebrenica**, które zgodnie z decyzją ONZ stanowiło strefę bezpieczeństwa. Schronili się tam muzułmańscy mieszkańcy okolicznych wsi. Kiedy jednak do miasteczka wkroczyły jednostki serbskie, aresztowały ponad 8 tys. bośniackich mężczyzn, w tym nastoletnich chłopców. Następnie Serbowie wyprowadzili pojmanych za miasto i bez sądu rozstrzelali. Stacjonujący w Srebrenicy batalion sił pokojowych ONZ nie zapobiegł zbrodni. Osądzeniem winnych tego mordu zajmuje się działający w Hadze w Holandii sąd do spraw badania zbrodni popełnionych w byłej Jugosławii.

Trudny do rozwiązania był konflikt w należącym do Serbii, a zamieszkałym w większości przez Albańczyków **Kosowie**. Serbowie, którzy uważają Kosowo za kolebkę swojej państwowości, odebrali tej prowincji autonomię. W 1995 r. wybuchła tam brutalna wojna domowa. Serbów oskarżono o przeprowadzanie czystek etnicznych. Aby im zapobiec, w 1999 r. lotnictwo NATO przeprowadziło naloty na wojska serbskie i zmusiło je do opuszczenia prowincji, administrowanej od tego czasu przez ONZ. W 2008 r. Kosowo ogłosiło niepodległość.

▲ **Żołnierze ONZ na ulicy Sarajewa**, stolicy Bośni i Hercegowiny. Żołnierze sił pokojowych ONZ są wysyłani na tereny objęte wojną w celu przywrócenia pokoju. Przyjrzyj się ilustracji i powiedz, dlaczego określa się ich „błękitne hełmy".

ZAPAMIĘTAJ

- Nasilający się kryzys gospodarczy i wzrost tendencji separatystycznych wśród narodów zamieszkujących ZSRS doprowadził do rozpadu tego państwa. Wiosną 1991 r. jako pierwsi opuścili ZSRS Litwini, Łotysze i Estończycy.
- W obliczu postępującej dezintegracji kraju w grudniu 1991 r. przywódcy Rosji, Ukrainy i Białorusi uzgodnili rozwiązanie ZSRS i powstanie Wspólnoty Niepodległych Państw.
- W 1993 r. doszło do rozpadu Czechosłowacji, w którego wyniku powstały Czechy i Słowacja.
- W latach 90. XX w. doszło do rozpadu Jugosławii na kilka państw. Wojna domowa miała najbardziej krwawy przebieg w wieloetnicznej Bośni i Hercegowinie.

POLECENIA

1. Opisz okoliczności odzyskania niepodległości przez kraje bałtyckie.
2. Wymień następstwa rozpadu ZSRS. Napisz krótką notatkę w zeszycie przedmiotowym.
3. Wyjaśnij, na czym polegał aksamitny rozwód i których krajów dotyczył.
4. Powiedz, dlaczego i w jakich okolicznościach doszło do rozpadu Jugosławii.

36 III Rzeczpospolita

Przypomnij sobie, co doprowadziło do utraty władzy w Polsce przez PZPR.

Likwidacja spadku po PRL

Powołanie rządu Tadeusza Mazowieckiego było początkiem zmian koniecznych do przeprowadzenia w Polsce wychodzącej z komunizmu. Kraj znajdował się w trudnej sytuacji. Gruntownej przebudowy wymagał aparat państwowy, kształtowany przez partię komunistyczną od zakończenia II wojny światowej. Brakowało kadr, które mogłyby stworzyć podwaliny nowych struktur państwowych. Reformy wymagała także gospodarka (patrz temat 37).

W styczniu 1990 r. podczas zjazdu PZPR **partia zakończyła działalność**. Wiosną tego roku zniesiono cenzurę. Milicja Obywatelska została przemianowana na **policję**, a ZOMO rozwiązano. Zlikwidowano też Służbę Bezpieczeństwa. W połowie 1990 r. premier Tadeusz Mazowiecki usunął z rządu komunistycznych generałów – Czesława Kiszczaka i Floriana Siwickiego.

W 1990 r. przeprowadzono pierwsze po wojnie demokratyczne **wybory samorządowe**, dzięki którym wyłoniono władze w gminach, miastach i województwach.

▲ Zmiany napisów na samochodach policyjnych po likwidacji MO.

Powiedz, dlaczego tak szybko władze chciały zastąpić napis milicja słowem policja.

▲ Wyniesienie sztandaru PZPR na ostatnim zjeździe partii.

Powiedz, jakie symboliczne znaczenie miała ta chwila dla PZPR.

Niestety z trudnością postępowało rozliczanie zbrodni komunistycznych. Co prawda unieważniano wyroki z czasów stalinizmu i rehabilitowano skazanych, lecz przed oblicze sądu trafiali tylko nieliczni odpowiedzialni za działanie aparatu represji w PRL. Utrudniali to politycy lewicowi wywodzący się z PZPR. To oni uniemożliwili m.in. pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej osób, które wprowadziły w kraju stan wojenny w 1981 r.

Życie polityczne na początku lat 90.

Początek lat 90. XX w. w Polsce był okresem wzmożonego rozwoju życia politycznego. Powstawały dziesiątki nowych ugrupowań politycznych, których większość nie przetrwała próby czasu. Dotychczasowi działacze komunistyczni powołali nową partię – Socjaldemokrację Rzeczypospolitej Polskiej – przekształconą później w **Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD)**. Partia była finansowana z majątku PZPR. Z kolei **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL)**, również wywodzące się z PRL, przyjęło nazwę **Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)**. Stopniowo rozpadał się obóz solidarnościowy.

Wśród wielu partii powstałych na jego gruzach były m.in. **Unia Demokratyczna** (później Unia Wolności), **Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (ZChN)** oraz **Porozumienie Centrum (PC)**.

Pierwsze demokratyczne wybory

Jesienią 1991 r. odbyły się w Polsce pierwsze wolne wybory parlamentarne. W ich wyniku w parlamencie znaleźli się przedstawiciele 23 ugrupowań. Zwycięstwo odniosły partie wywodzące się z dawnej Solidarności, ale zauważalnie urosły w siłę ugrupowania będące spadkobiercami sił politycznych z okresu PRL.

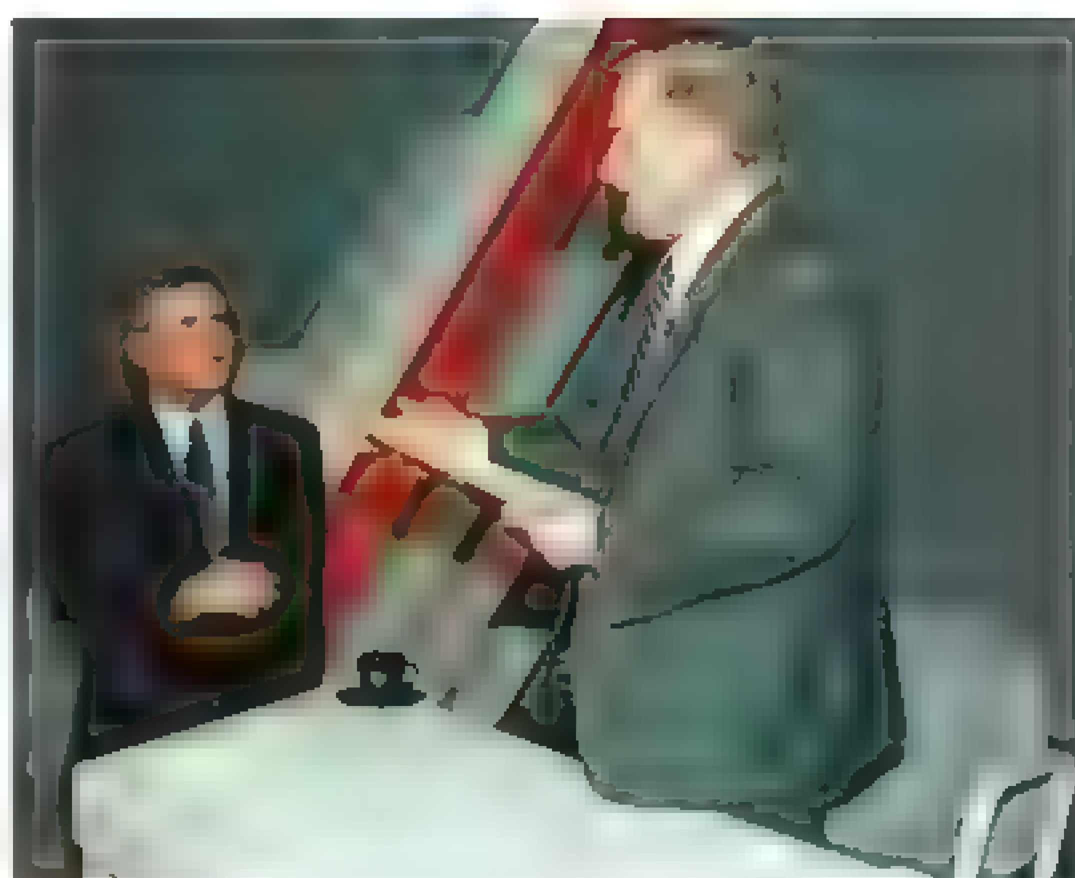
Nowy rząd, na którego czele stanął **Jan Olszewski**, nie dysponował większością parlamentarną. Sytuacja ta odbiła się negatywnie na pracach parlamentu, który był targany licznymi wewnętrznymi sporami.

Na przełomie maja i czerwca 1992 r. Sejm RP przyjął uchwałę, na mocy której miały zostać ujawnione akta komunistycznej bezpieki dotyczące najważniejszych osób w państwie, w tym parlamentarzystów i prezydenta. Pomimo rozwiązania SB, jej dokumenty wciąż były tajne.

Ujawnieniu materiałów sprzeciwili się jednak przedstawiciele części sił politycznych i prezydent Lech Wałęsa.

SŁOWNICZEK

lustracja – procedura sprawdzania przez upoważnione urzędy, czy osoby sprawujące funkcje publiczne nie łamały prawa, nie działały na szkodę państwa i społeczeństwa, nie współpracowały z tajnymi służbami innych państw lub systemów totalitarnych itp.

▲ **Aleksander Kwaśniewski i Lech Wałęsa** podczas debaty w czasie wyborów prezydenckich w 1995 r. Najważniejszy bój polityczny w połowie lat 90. dotyczył urzędu prezydenta RP. Głównymi konkurentami byli dotychczasowy prezydent Lech Wałęsa oraz Aleksander Kwaśniewski reprezentujący SLD. Kwaśniewski zwyciężył w II turze. W 2000 r. został wybrany na kolejną kadencję.

Ważną inicjatywą było powołanie do życia w 1999 r. Instytutu Pamięci Narodowej. Umożliwiło to dostęp do tajnych dokumentów bezpieki, m.in. na potrzeby procesu **lustracji**. Biuro Edukacji Publicznej IPN prowadziło działalność edukacyjną i naukową na szeroką skalę.

Ważne dla pamięci narodowej Polaków było też otwarcie w 2004 r. Muzeum Powstania Warszawskiego.

◄ **Niektórzy politycy sprawujący funkcję premiera w III RP.** Od lewej: Włodzimierz Cimoszewicz, Leszek Miller, Jan Krzysztof Bielecki, Hanna Suchocka, Józef Oleksy, Tadeusz Mazowiecki, Waldemar Pawlak i Jerzy Buzek, Warszawa 2002.

Przeciwnicy uchwały doprowadzili do upadku rządu Jana Olszewskiego. Po kilku tygodniach powstała nowa koalicja, która zakończyła kryzys. Na czele gabinetu stanęła **Hanna Suchocka** z **Unii Demokratycznej** – pierwsza kobieta sprawująca w Polsce funkcję premiera.

We wrześniu 1993 r. w przedterminowych wyborach parlamentarnych, do których doszło przed upływem kadencji, zwyciężył Sojusz Lewicy Demokratycznej. W Polsce zaczęła rządzić koalicja **SLD** i **PSL**.

Nowa konstytucja i wybory w 1997 r.

Pomimo obalenia komunizmu wciąż obowiązywała w Polsce konstytucja z 1952 r. Prace nad nową ustawą zasadniczą trwały długo. Wreszcie w 1997 r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło **konstytucję III Rzeczypospolitej**, którą społeczeństwo zatwierdziło w referendum. Konstytucja ta obowiązuje do dziś.

W konstytucji państwo polskie zostało określone jako „demokratyczne państwo prawne". Władza zwierzchnia należy do narodu, który sprawuje ją przez swych przedstawicieli – posłów i senatorów. Rząd jest kontrolowany przez parlament, którego kadencja trwa cztery lata. Głową państwa jest prezydent wybierany w wyborach powszechnych na pięcioletnią kadencję.

Wybory parlamentarne

Po wyborach parlamentarnych w 1997 r. władzę objął ponownie obóz wywodzący się z antykomunistycznej opozycji. Koalicję utworzyły **Akcja Wyborcza „Solidarność"** (w jej skład wchodziły m.in. ZChN i PC) oraz **Unia Wolności**. Rząd przygotował cztery reformy: oświaty, służby zdrowia, systemu emerytalnego oraz administracji państwowej. W ramach tej ostatniej 49 dotychczasowych województw zastąpiono 16 nowymi, przywrócono też powiaty. Reforma ta miała za zadanie wzmocnić samorządy lokalne.

W wyborach parlamentarnych w **2001 r.** do rządów doszła ponownie koalicja SLD–PSL, która przetrwała do 2005 r. Ten etap polskiej historii zamknęły ważne dla Polaków wydarzenia. W maju 2004 r. **Polska stała się częścią Unii Europejskiej**. W kwietniu 2005 r. **zmarł Jan Paweł II** – jeden z największych autorytetów dla ówczesnych Polaków.

W 2005 r. odbyły się kolejne wybory parlamentarne, w których tryumfowały partie wywodzące się z dawnego obozu Solidarności – **Prawo i Sprawiedliwość (PiS)** oraz **Platforma Obywatelska (PO)**. W tym samym roku w wyborach prezydenckich zwyciężył **Lech Kaczyński**. Tak rozpoczął się nowy rozdział w historii Rzeczypospolitej Polskiej.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Preambuła Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (fragment).

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponadtysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. [...]

1. Powiedz, jakie wydarzenia historyczne przywołano w preambule konstytucji.
2. Wyjaśnij, które wartości wskazano jako najważniejsze dla III Rzeczypospolitej.
3. Powiedz, którą datę uznano za moment odzyskania niepodległości po II wojnie światowej.

Prezydenci Polski w latach 1989–2018

Wojciech Jaruzelski
1989–1990

Ryszard Kaczorowski
1989–1990
(prezydent na uchodźstwie)

Lech Wałęsa
1990–1995

Aleksander Kwaśniewski
1995–2005

Lech Kaczyński
2005–2010

Bronisław Komorowski
2010–2015

Andrzej Duda
od 2015 r.

ZAPAMIĘTAJ

- Na początku lat 90. XX w. doszło do zmian na scenie politycznej – rozwiązała się PZPR i powstało wiele nowych partii politycznych. Najpoważniejszy podział polityczny przebiegał pomiędzy partiami wywodzącymi się z Solidarności a spadkobiercami PZPR.
- W 1990 r. odbyły się wybory samorządowe, a rok później – pierwsze wolne wybory parlamentarne, w których zwyciężyły partie wywodzące się z Solidarności.
- W 1997 r. parlament uchwalił nową konstytucję.
- W 1999 r. zreformowano podział administracyjny kraju – wprowadzono powiaty i utworzono 16 województw.

POLECENIA

1. Wymień najważniejsze zmiany, które wprowadził w Polsce rząd Tadeusza Mazowieckiego.
2. Omów, w jaki sposób zmieniał się obóz polityczny wywodzący się z Solidarności.
3. Opisz kluczowe przemiany ustrojowe w latach 1989–1997.

37 Przemiany gospodarczo-społeczne w Polsce po 1989 r.

■ Przypomnij sobie, w jakiej sytuacji znajdowała się gospodarka PRL w latach 80.

Reformy gospodarki

Jednym z najpoważniejszych zadań rządu Tadeusza Mazowieckiego była gruntowna przebudowa polskiej gospodarki z modelu komunistycznego, czyli z centralnie planowanej, na **model rynkowy**.

Program reformy został opracowany przez zespół ekspertów pod kierownictwem wicepremiera i ministra finansów **Leszka Balcerowicza**. Zaproponował on szokową terapię gospodarki. Głębokie zmiany, dotykające wszystkich Polaków, miały być przeprowadzone bardzo szybko. Za główne cele wicepremier postawił sobie walkę z wysoką inflacją, poprawę zaopatrzenia w sklepach i stworzenie wolnego rynku.

Gospodarka PRL należała do przestarzałych i energochłonnych. Polskie towary były słabej jakości, a ich produkcja była kosztowna. Ludzie woleli więc kupować produkty lepsze i często tańsze z zagranicy, co doprowadziło wiele polskich firm do bankructwa. Znacznie spadła więc produkcja przemysłowa. Z tego powodu konieczna była szybka **restrukturyzacja** przemysłu. Miała ona polegać na zakupie nowoczesnych urządzeń i technologii, nowej organizacji pracy. Wiązało się to niestety często z koniecznością zwolnienia z pracy wielu pracowników i pozyskania funduszy na przeprowadzenie zmian.

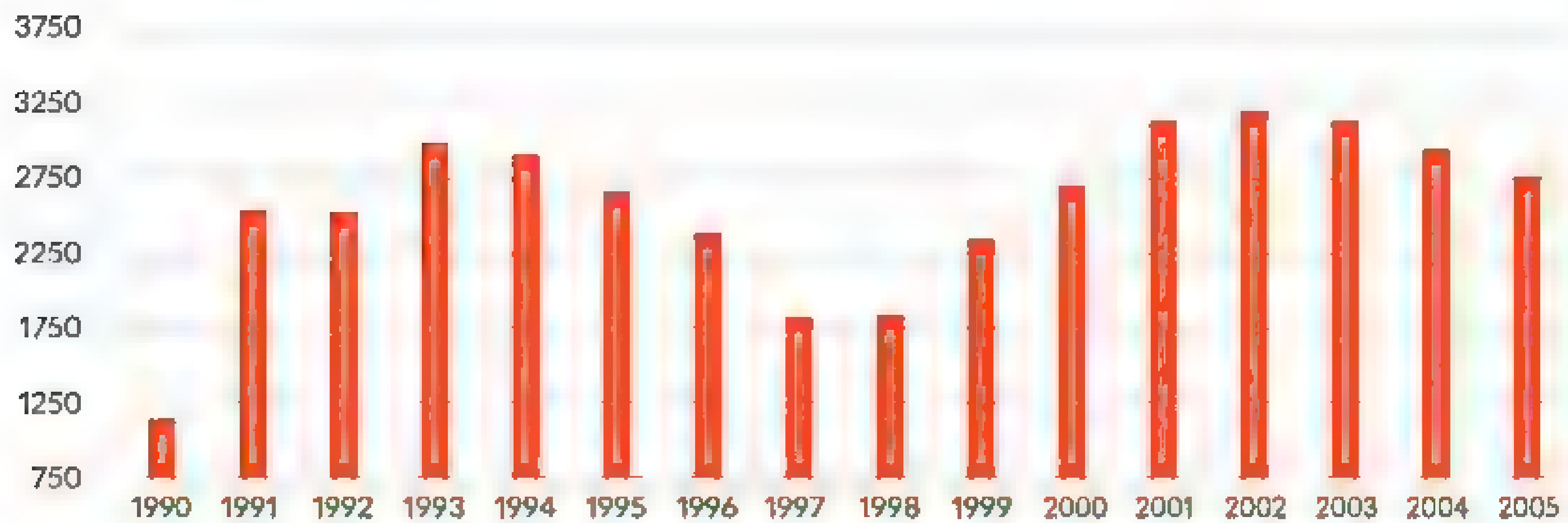
Władze sprzedawały majątek państwowy prywatnym inwestorom. Proces ten nazwano **prywatyzacją**. Kupującymi były duże zagraniczne firmy, rzadziej firmy polskie, ponieważ Polakom brakowało na to pieniędzy. W prywatyzacji pomagała warszawska **Giełda Papierów Wartościowych**, która rozpoczęła działalność w kwietniu 1991 r. Początkowo notowano wówczas na niej akcje pięciu firm, ale ich liczba szybko się zwiększała i w 2016 r. było ich około 900. Podjęto też próbę

TEKST ŹRÓDŁOWY

Wystąpienie Tadeusza Mazowieckiego jako kandydata na premiera w sejmie 24 sierpnia 1989 r. (fragment).

Wysoka Izbo!
Sprawą najważniejszą dla społeczeństwa jest stan gospodarki narodowej, który dziś musi być uznany za krytyczny. Jak jest źle i dlaczego, powiedziano już wszystko. Problemem jest, jak z tego wyjść. Mam pełną świadomość wielkiego trudu, jakiego będzie wymagała od nowo powołanego rządu i od wszystkich naprawa gospodarki. Długofalowym strategicznym celem poczynań rządu będzie przywrócenie Polsce instytucji gospodarczych od dawna znanych i sprawdzonych. Rozumiem przez to powrót do gospodarki rynkowej oraz roli państwa zbliżonej do rozwiniętych gospodarczo krajów. Polski nie stać już na ideologiczne eksperymenty.
Wszelkie zmiany, od których zależą perspektywy narodu i dobrobyt obywateli, blokuje dzisiaj inflacja oraz brak równowagi gospodarczej objawiający się złym zaopatrzeniem i kolejkami [...]
Walka z inflacją i przywracanie gospodarce równowagi były zawsze i wszędzie przedsięwzięciami ryzykownymi dla rządów i bolesnymi dla społeczeństw. Mając na uwadze skuteczność ekonomiczną antyinflacyjnej operacji, rząd zrobi wszystko, co możliwe, by była ona jak najmniej dotkliwa. Nie można jednak obiecać, że będzie całkowicie nieodczuwalna. Odpowiedzialnie takiej oferty nie może złożyć nikt.

1. Powiedz, jak Tadeusz Mazowiecki oceniał stan gospodarki Polski.
2. Wymień największe problemy ówczesnej gospodarki, które Tadeusz Mazowiecki wskazał w przemówieniu.
3. Przypomnij sobie, jakie działania zamierzał podjąć Tadeusz Mazowiecki jako premier, aby uzdrowić polską gospodarkę.

Opracowanie własne na podstawie: *Polska 1989–2014*, GUS, Warszawa 2014, s. 14–15

Bezrobocie w Polsce w latach 1990–2005 (w tysiącach)

Powiedz, w którym roku nastąpił największy wzrost bezrobocia. Jaka liczba osób pozostawała wówczas bez pracy?

przeprowadzenia **programu powszechnej prywatyzacji**, który miał umożliwić każdemu Polakowi otrzymanie cząstki majątku państwowego. W ramach programu każdy dorosły mieszkaniec państwa uzyskał powszechne świadectwo udziałowe, które następnie mógł sprzedać lub wymienić na akcje prywatyzowanych przedsiębiorstw państwowych.

Koszty społeczne reform

Negatywnym skutkiem zmian w gospodarce było pojawienie się **bezrobocia**. W latach PRL praktycznie ono nie istniało. Socjalistyczna gospodarka charakteryzowała się wielkim marnotrawstwem, a finansowanie jej z budżetu państwa wykluczało możliwość upadku przedsiębiorstwa i zwolnienia jego pracowników. Z chwilą wprowadzenia rozwiązań rynkowych pojawiły się problemy z zatrudnieniem. Szczególnie mocno odczuły to osoby w regionach, w których dominowały **Państwowe Gospodarstwa Rolne** (PGR). Pozbawione dotacji państwowych – w większości zbankrutowały. Ich pracownicy, mieszkańcy małych miejscowości, w których często PGR był jedynym miejscem pracy, pozostali bez szans na znalezienie zatrudnienia.

Sukcesy reform gospodarczych

Szokowa terapia polskiej gospodarki z czasem przyniosła pożądane skutki. Inflacja znacznie zmalała, sklepy zapełniły się towarami. Sektor prywatny zaczął odgrywać coraz większą rolę. Wzrósł poziom produkcji. Polacy stali się zamożniejsi, poprawiły się warunki ich życia. Udało się też znacznie zredukować zadłużenie zagraniczne odziedziczone po epoce Gierka.

Nieczynna kopalnia. W III RP rozpoczęto proces ograniczania wydobycia węgla, co skutkowało zamykaniem kopalń. W całości przestały pracować kopalnie węgla kamiennego na Dolnym Śląsku.

▲ Warszawska Giełda Papierów Wartościowych – jedna z ważniejszych instytucji gospodarki rynkowej. Mieściła się w gmachu, który w czasach komunistycznych był siedzibą KC PZPR.

WARTO WIEDZIEĆ

Inflacja bardzo niekorzystnie wpływała na życie codzienne Polaków – towary w sklepach szybko drożały, oszczędności malały, a pensje stawały się realnie mniejsze. W poważnych kłopotach znaleźli się kredytobiorcy – banki, aby uniknąć strat związanych ze spadkiem wartości pieniądza, zwiększały oprocentowanie zaciągniętych kredytów. Wielu pożyczkobiorców wpadło w ten sposób w spiralę zadłużenia, z której trudno było im się wydostać. Doszło do licytacji majątków dłużników.

Inflacja doprowadziła też do konieczności drukowania banknotów o coraz wyższych nominałach. Z obiegu zupełnie zniknęły monety, a trafiły do niego banknoty o nominale 2 mln zł. W 1993 r. za bochenek chleba trzeba było zapłacić 5300 zł, a bilet do kina kosztował ponad 25 tys. zł. Przeciętna miesięczna pensja wynosiła ponad 3 mln zł. Posługiwanie się tak dużymi nominałami było bardzo niewygodne.

▲ W 1995 r. rząd przeprowadził **denominację** polskiej waluty. Zmniejszone zostały nominały złotego. Nowy 1 zł był równy dawnym 10 tys. zł. Według takiego wzoru przeliczono ceny, oszczędności i płace. Wprowadzono wówczas do obiegu nowe monety i banknoty (obowiązujące do dzisiaj).

▲ W każdym polskim mieście pojawiły się bazary i targowiska, na których wielu ludzi starało się zarabiać na życie handlem. Na zdjęciu z 1993 r. jeden z największych ówczesnych bazarów w Polsce, zorganizowany na Stadionie Dziesięciolecia w Warszawie. Obecnie w tym miejscu wznosi się Stadion Narodowy.

Jednak ogólnie pozytywne skutki transformacji nie dotyczyły wszystkich obszarów. Pogłębiały się różnice w zamożności między poszczególnymi regionami kraju. Dużo szybciej rozwijały się duże miasta. W ich cieniu pozostawały tereny rolnicze. Nadal utrzymywało się wysokie bezrobocie. Zatrudnienie tracili m.in. pracownicy upadających dużych zakładów przemysłowych, takich jak Stocznia Gdańska, którzy w latach 80. XX w. strajkami przyczynili się do upadku rządów komunistycznych.

Wychodzenie z zapaści cywilizacyjnej

Polska musiała wydostać się z zapaści cywilizacyjnej. Wieloletnie zaniedbania sprawiały, że w wielu obszarach nasz kraj plasował się nie tylko za najbiedniejszymi państwami Europy Zachodniej, lecz także za niektórymi z dawnego bloku wschodniego. Nie mieliśmy sieci autostrad i dróg szybkiego ruchu. Istniejące drogi i linie kolejowe wymagały pilnych napraw. W złym stanie były też linie telefoniczne. W wielu wsiach aparat

SŁOWNICZEK

inflacja – wzrost cen i spadek wartości pieniądza

telefoniczny znajdował się tylko u sołtysa. Mieszkańcy miast byli skazani na korzystanie z ulicznych budek telefonicznych, ponieważ tylko nieliczni mieli telefony w mieszkaniach.

W latach 90. XX w. prace modernizacyjne prowadzono stopniowo, w miarę zdobywania środków finansowych. Pojawiła się wówczas możliwość korzystania m.in. z **funduszy europejskich** (z budżetu Unii Europejskiej). Połączenia drogowe powoli modernizowano, zaczęto też tworzyć sieć autostrad. W Polsce pojawiły się nowoczesne technologie. W 1991 r. do Polski dotarł **internet**. Na ulicach zaczęły się pojawiać pierwsze bankomaty, a w portfelach – pierwsze karty płatnicze. W 1992 r. rozpoczęła działalność pierwsza sieć telefonii komórkowej.

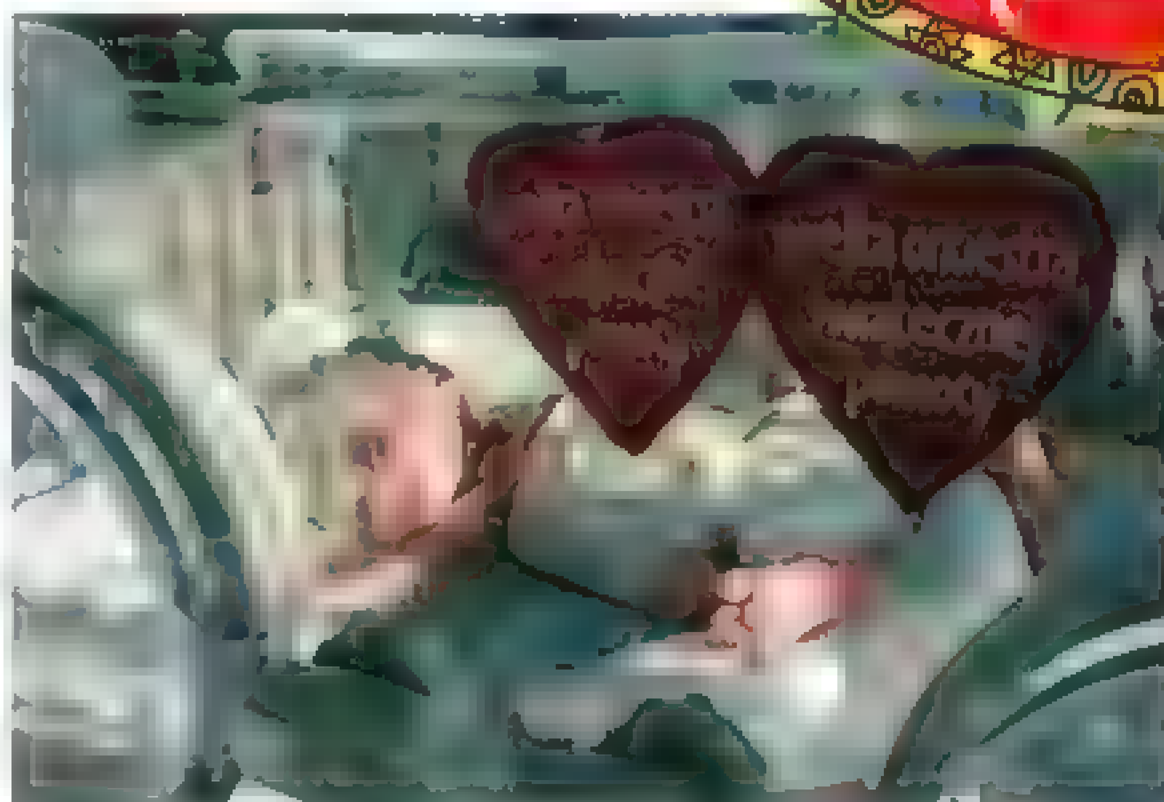
Życie kulturalne i edukacja

Upadek PRL, także likwidacja cenzury, doprowadziły do zmian w polskiej kulturze, nauce i edukacji. W kraju zaczęły powstawać liczne **prywatne media** – najpierw gazety, następnie stacje radiowe i telewizyjne.

Państwo straciło monopol na prowadzenie szkół. Od początku lat 90. zakładano już prywatne i społeczne przedszkola oraz szkoły, także wyższe. W 1989 r. w Polsce studiowało około 400 tys. osób, a 15 lat później uczelnie notowały niemal 2 mln słuchaczy.

Sukcesy na arenie międzynarodowej odnosili polscy twórcy. **Krzysztof Kieślowski** odebrał w Wenecji w 1993 r. nagrodę „Złoty Lew". **Wisława Szymborska** w 1996 r. otrzymała Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury. Nagrodą amerykańskiej Akademii Filmowej (Oscarem) uhonorowano **Andrzeja Wajdę** (2000 r.) i **Romana Polańskiego** (2003 r.).

▲ **Sprzęt dla noworodków kupiony z pieniędzy zebranych przez WOŚP.** Na początku lat 90. sytuacja w służbie zdrowia była bardzo zła. Wyposażenie szpitali było przestarzałe, a na nowe brakowało pieniędzy. Z tego powodu często organizowano spontaniczne akcje charytatywne, mające na celu doraźne wspomaganie placówek służby zdrowia. Właśnie w taki sposób narodziła się w 1992 r. jedna z najbardziej znanych akcji charytatywnych – Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy.

ZAPAMIĘTAJ

- Po 1989 r. zrujnowana gospodarka komunistyczna została przebudowana na gospodarkę rynkową. Rolę państwa przejęli w niej właściciele prywatni
- Dzięki przeprowadzonym reformom udało się zahamować inflację, poprawić zaopatrzenie sklepów i stopniowo polepszyć codzienne warunki życia Polaków.
- Ubocznymi skutkami przemian gospodarczych były upadek wielu państwowych i prywatnych przedsiębiorstw, pogłębienie różnic społecznych oraz wysokie bezrobocie.

1 Opisz sytuację gospodarczą w momencie przejęcia rządów przez gabinet Tadeusza Mazowieckiego.
2 Wyjaśnij, na czym polegał plan Balcerowicza. Co było najtrudniejsze w jego realizacji?
3 Podaj przykłady pozytywnych i negatywnych zmian w życiu Polaków po 1989 r.
4 Powiedz, dlaczego Polska pod koniec XX w. wciąż znajdowała się na niższym poziomie rozwoju gospodarczego niż kraje zachodnie.

38 Polska w NATO i Unii Europejskiej

Przypomnij sobie, jak przebiegał proces integracji europejskiej.

Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej

W 1989 r. Polska odzyskała suwerenność. Sprzyjały temu upadek rządów komunistycznych, rozpad Związku Sowieckiego i zakończenie zimnej wojny. W połowie 1991 r. przestały istnieć RWPG i Układ Warszawski.

W latach 90. ważną kwestią było budowanie pozycji Polski na arenie międzynarodowej, a zwłaszcza ułożenie dobrych stosunków z sąsiadami. W chwili upadku rządów komunistycznych Polska graniczyła na lądzie z trzema krajami: Niemiecką Republiką Demokratyczną, Czechosłowacją i ZSRS. Cztery lata później miała już siedmiu sąsiadów: **Republikę Federalną Niemiec**, **Czechy**, **Słowację**, **Ukrainę**, **Białoruś**, **Litwę** i **Rosję**.

Kolejne polskie rządy dużą wagę przywiązywały do dobrych stosunków ze zjednoczonymi Niemcami. W 1990 r. Polska i RFN zawarły **układ graniczny**, a w 1991 r. **traktat o dobrym sąsiedztwie**. Niemcy uznały ostatecznie granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej. Oba państwa nawiązały przyjazne stosunki.

W tym samym czasie Niemcy, Polska i Francja utworzyły **Trójkąt Weimarski**. Porozumienie zostało podpisane w niemieckim mieście Weimar, stąd jego nazwa. Organizacja ta miała na celu wspomaganie integracji Europy Środkowej i Zachodniej.

Podobne cele przyświecały współpracy Polski z południowymi sąsiadami. Polska, Węgry i Czechosłowacja, najbardziej zaawansowane w przemianach, w 1991 r. podpisały deklarację o współpracy, która zapoczątkowała **Trójkąt Wyszehradzki** (nazwa pochodzi od miejsca pierwszego spotkania przywódców trzech państw – Wyszehrad na Węgrzech). Po rozpadzie Czechosłowacji i powstaniu niezależnych Czech i Słowacji porozumienie funkcjonowało pod nazwą **Grupy Wyszehradzkiej**.

Polska wspierała dążenia niepodległościowe Litwinów, Białorusinów i Ukraińców. Po powstaniu niepodległej Ukrainy Rzeczpospolita Polska jako pierwsze państwo na świecie uznała jej suwerenność.

Wojska sowieckie opuszczają Polskę

Ważną kwestią, która wymagała rozwiązania, było doprowadzenie do **opuszczenia Polski przez wojska Armii Sowieckiej**. Kilkadziesiąt tysięcy sowieckich żołnierzy, oficerów i członków ich rodzin wciąż było rozlokowanych na terenie Polski. Proces wycofywania wojsk rozpoczął się w **1991 r.** i trwał ponad dwa lata. Budynki opuszczane przez żołnierzy sowieckich przechodziły w ręce państwa polskiego, które przejęło także kontrolę nad poligonami, a nawet całymi miejscowościami, wcześniej kontrolowanymi przez Sowietów.

Ostatni żołnierze Armii Rosyjskiej (taka nazwa obowiązywała po upadku Związku Sowieckiego) opuścili Polskę 17 września 1993 r., czyli dokładnie 54 lata po agresji sowieckiej będącej konsekwencją paktu Ribbentrop–Mołotow.

Wyjazd w październiku 1992 r. ostatniego transportu żołnierzy rosyjskich i sprzętu wojskowego z Bornego Sulinowa. Miejscowość ta, od opuszczenia przez Niemców w 1945 r., przez cały okres PRL była zamkniętym miastem sowieckim w granicach Polski.

Powiedz, dlaczego Polacy nie mieli wstępu do tego miasta.

Polska droga do NATO

Jednym z podstawowych celów polityki zagranicznej kolejnych rządów była integracja z Organizacją Paktu Północnoatlantyckiego i Unią Europejską. Zwolennicy integracji z zachodnimi strukturami podkreślali, że przyniosą one Polsce bezpieczeństwo, stabilność i rozwój gospodarczy.

Przed przyjęciem do NATO Polska musiała spełnić wiele wymagań m.in. zmodernizować broń i wdrożyć nowoczesny i bezpieczny system przekazywania informacji.

Starania o przyjęcie do NATO podjęto w 1991 r. Główną przeszkodą było stanowisko Rosji, która sprzeciwiała się rozszerzaniu granic sojuszu na wschód. Z tego powodu Amerykanie też nie należeli do zwolenników tej koncepcji. Po zakończeniu zimnej wojny chcieli oni zachowywać dobre stosunki z Moskwą. Ważną rolę w przekonaniu Stanów Zjednoczonych do rozszerzenia NATO odegrali **Jan Nowak-Jeziorański** i **Zbigniew Brzeziński**. Brzeziński był polsko-amerykańskim politologiem, jednym z doradców amerykańskiego prezydenta Jimmy'ego Cartera. W **1999 r.** Polska została pełnoprawnym członkiem Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego.

▲ W lipcu 1997 r. prezydent Stanów Zjednoczonych **Bill Clinton podczas przemówienia na placu Zamkowym** w Warszawie oficjalnie zaprosił Polskę oraz Czechy i Węgry do Organizacji Sojuszu Północnoatlantyckiego. „Nic o was bez was" – powiedział wówczas po polsku amerykański prezydent.

TEKST ŹRÓDŁOWY

List Jana Nowaka-Jeziorańskiego do prezydenta Stanów Zjednoczonych Billa Clintona, 5 maja 1998 r. (fragment).

Szanowny Panie Prezydencie,
pewny jestem, że wyrażam uczucia milionów Amerykanów polskiego pochodzenia, przekazując Panu, Panie Prezydencie, wyrazy wdzięczności za Pańską decyzję przyjęcia Polski i innych państw do NATO. Również głęboko cenię wysiłek Pana Administracji w stanowczym i umiejętnym dążeniu do tego celu. [...] Patrzyłem na debatę na temat NATO z galerii senatu. Ogłoszenie wyniku głosowania było kulminacyjnym momentem mojego życia. Dziękowałem Bogu, że dał mi żyć dosyć długo, abym widział mój stary kraj nie tylko wolny, lecz także bezpieczny. Polska, przyłączona do obronnej struktury demokratycznych państw pod przewodnictwem Stanów Zjednoczonych, już nigdy więcej nie doświadczy niewyobrażalnych tragedii, które przeżyła przez ostatnie dwa wieki i w czasie mego życia. Ratyfikacja NATO przygniatającą większością głosów była szczęśliwym zakończeniem tego rozdziału, który rozpoczął się we wrześniu 1939 r., kiedy na Polskę najechały i podzieliły ją między siebie nazistowskie Niemcy i Związek Sowiecki.
Jestem głęboko przekonany, że to historyczne wydarzenie jest pierwszym krokiem na długiej drodze do nowej i długotrwałej architektury bezpieczeństwa, opartej na strategicznej współpracy między rozszerzonym NATO a Rosją, nareszcie pogodzoną z utratą imperium. Pana niedawne wypowiedzi stwarzają nadzieję, że przyjęcie Polski, Węgier i Republiki Czeskiej nie będzie równoznaczne z nowym podziałem Europy Środkowo-Wschodniej na NATO-wskie i rosyjskie strefy wpływów, ale że nastąpi następna faza rozszerzenia. Dopiero gdy ten proces doprowadzimy do końca, osiągniemy sukces w budowaniu wspólnego zaufania między Rosją a NATO.

1. Wytłumacz, dlaczego Jan Nowak-Jeziorański uznał, że przyjęcie Polski do NATO było kulminacyjnym momentem jego życia.
2. Powiedz, jak autor postrzegał rolę NATO w ówczesnej rzeczywistości.
3. Powiedz, czy Jan Nowak-Jeziorański widział Rosję w składzie NATO.

▲ **Uroczystość złożenia dokumentów potwierdzających akcesję Polski, Czech i Węgier do NATO.** Podpis składa szef polskiej dyplomacji Bronisław Geremek. Stoją od lewej: sekretarz stanu Stanów Zjednoczonych Madeleine Albright [czytaj: madlen olbrajt] oraz ministrowie spraw zagranicznych Czech i Węgier. Stany Zjednoczone, 12 marca 1999 r.

▶ Współczesny orzeł Wojska Polskiego.

Polska w NATO

Jako sojusznik państw zachodnich Wojsko Polskie brało udział w międzynarodowych operacjach antyterrorystycznych. W ramach NATO Wojsko Polskie w latach 2002–2014 uczestniczyło w operacji militarnej w Afganistanie. Żołnierze RP pełnili w Iraku misję szkoleniową i stabilizacyjną. Polska objęła też dowództwo nad jedną z czterech stref okupacyjnych w tym kraju.

Polska w Unii Europejskiej

Dłuższy i trudniejszy był proces integracji Polski z Unią Europejską. Gospodarka i struktury państwa wymagały naprawy, przebudowy i unowocześnienia. W dodatku część państw unijnych nie była przychylna przyjmowaniu kolejnych członków z uboższej części ówczesnej Europy. W kandydatach widziano bowiem potencjalnych konkurentów do unijnych funduszy.

W grudniu 1991 r. Polska podpisała **układ stowarzyszeniowy ze Wspólnotami Europejskimi**. Jednak dopiero w 1997 r. Rada Europejska podjęła decyzję o rozpoczęciu negocjacji z sześcioma krajami aspirującymi do UE, w tym z Polską.

Do poparcia integracji nawoływali politycy wszystkich najważniejszych partii politycznych, a także Kościół

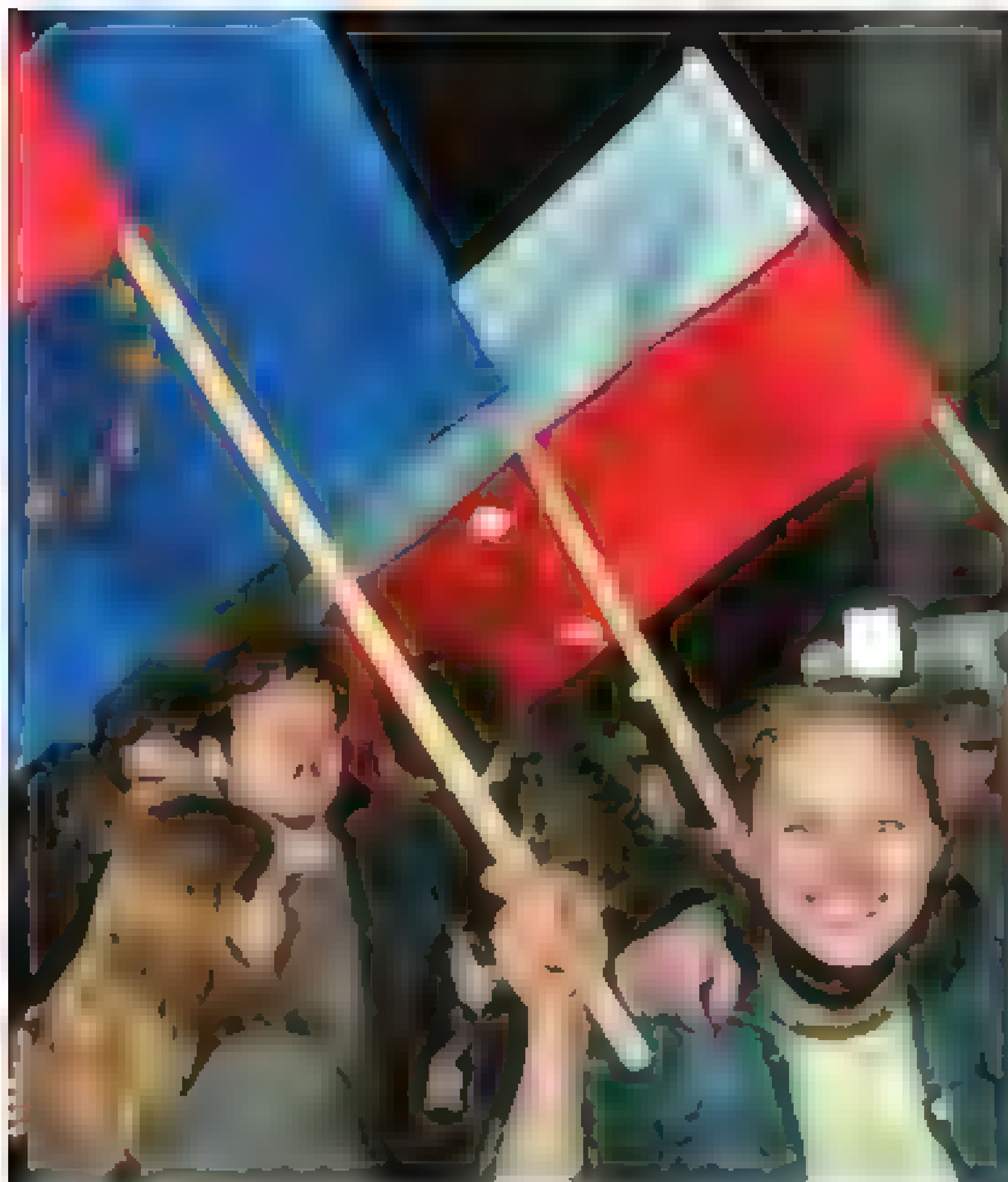

▲ **Przynależność do NATO** zmusiła Polskę do przezbrojenia armii. Stare radzieckie czołgi zostały zastąpione modelami PT-91 Twardy polskiej konstrukcji i niemieckimi Leopardami. Do uzbrojenia weszły również samochody terenowe Hummer i transportery opancerzone Rosomaki.

katolicki. Swoje poparcie dla wejścia Polski do Unii Europejskiej wyraził Jan Paweł II.

W kwietniu 2003 r. w Atenach został podpisany **traktat akcesyjny**, rozszerzający Unię m.in. o Polskę. W tym samym roku w Polsce odbyło się ogólnonarodowe **referendum**. Za przyjęciem traktatu opowiedziało się 77% głosujących. **1 maja 2004 r. Rzeczpospolita Polska została członkiem Unii Europejskiej.**

W grudniu 2007 r. stała się **członkiem układu z Schengen**. Pozwoliło to zlikwidować kontrole na granicach z innymi państwami UE i umożliwiło swobodne podróżowanie.

▲ Mieszkańcy Krakowa w nocy z 30 kwietnia na 1 maja 2004 r. świętują wejście Polski do Unii Europejskiej.

▲ **Przeciwnicy wejścia Polski do UE** stanowili mniejszość wśród Polaków. Przekonywali, że spowoduje ono upadek polskiego przemysłu i eksploatację gospodarczą kraju.

■ Zwróć uwagę na hasło trzymane przez przeciwnika integracji Polski z UE. Do jakich faktów historycznych się odwołuje? Dlaczego używa takiego porównania? Swoją odpowiedź uzasadnij.

ZAPAMIĘTAJ

- W latach 90. XX w. Polsce zależało na ułożeniu dobrych stosunków z nowymi sąsiadami. Przykładem tego był układ graniczny z RFN, który oznaczał ostateczne uznanie przez Niemcy granicy z Polską. W ramach Grupy Wyszehradzkiej Polska współpracowała z Czechami, Słowacją i Węgrami.
- Głównym kierunkiem polskiej polityki zagranicznej w latach III RP była integracja z Organizacją Paktu Północnoatlantyckiego i Unią Europejską.
- W 1999 r. Polska stała się członkiem NATO, a w 2004 r. weszła w skład Unii Europejskiej.

POLECENIA

1. Wymień państwa, które stały się nowymi sąsiadami Polski w latach 90. XX w. Powiedz, jak układały się stosunki III RP z sąsiadami.
2. Opisz w formie notatki w zeszycie przedmiotowym główne etapy integracji Polski ze strukturami NATO.
3. Napisz krótką notatkę w zeszycie przedmiotowym, w której przedstawisz główne etapy integracji Polski z Unią Europejską.

Polska i świat na przełomie XX i XXI wieku

- Na przełomie lat 70. i 80. XX w. **ZSRS pogrążył się w głębokim kryzysie ekonomicznym.** Kryzys był spowodowany niewydolnością gospodarczą, rosnącymi wydatkami na zbrojenia i spadkiem cen surowców eksportowanych przez państwo. Do tego w latach 1979–1989 Armia Sowiecka interweniowała w Afganistanie, aby pomóc tamtejszemu rządowi komunistycznemu. Wojna pogłębiła kryzys wewnętrzny w Związku Sowieckim.

- W 1985 r. władzę w ZSRS objął **Michaił Gorbaczow.** Chciał on zreformować państwo i ożywić gospodarkę przez włączenie do niej elementów wolnego rynku. Reformy gospodarcze w ZSRS nazywano **pierestrojką** (przebudową), ograniczenie cenzury zaś – **głasnostią** (jawnością).

- W 1988 r. w Polsce pod hasłem „Nie ma wolności bez Solidarności" wybuchły strajki, które zmusiły władze do podjęcia prób porozumienia z opozycją. Doprowadziło to w lutym 1989 r. do **rozmów przy okrągłym stole.** Delegacji Solidarności przewodniczył Lech Wałęsa, a delegacji rządowej – Czesław Kiszczak. W kwietniu 1989 r. przedstawiciele części opozycji i PZPR zawarli **kompromis.** Jego głównymi postanowieniami były legalizacja Solidarności, przeprowadzenie wyborów parlamentarnych z udziałem opozycji oraz stworzenie urzędu prezydenta PRL.

- W wyborach w czerwcu 1989 r. sukces odniósł Komitet Obywatelski „Solidarność", który zdobył niemal wszystkie dostępne miejsca w parlamencie – 35% w sejmie i 99% w senacie. W **lipcu 1989 r.** Zgromadzenie Narodowe, czyli połączone sejm i senat, wybrało na **prezydenta PRL Wojciecha Jaruzelskiego.**

- Sukces wyborczy Solidarności dał jej przedstawicielom możliwość powołania w **1989 r.** własnego rządu, na którego czele stanął Tadeusz Mazowiecki. Był on pierwszym niekomunistycznym premierem w bloku wschodnim. Wśród ministrów znaleźli się także członkowie PZPR, którzy kontrolowali m.in. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Obrony Narodowej. Pozwoliło im to zniszczyć lub przywłaszczyć część dokumentów z okresu PRL.

- **Pierestrojka nie przyniosła poprawy sytuacji gospodarczej w ZSRS.** Głasnost doprowadziła za to do ożywienia politycznego i wprowadzenia pewnych swobód obywatelskich w ZSRS. W tej sytuacji narody podbite przez ZSRS, zwłaszcza narody bałtyckie, zaczęły coraz głośniej domagać się prawa do niepodległości i własnego państwa. Doprowadziło to – wbrew zamierzeniom Gorbaczowa – do **rozpadu Związku Sowieckiego w 1991 r.**

- Polityka prowadzona przez Michaiła Gorbaczowa spowodowała **zakończenie zimnej wojny** trwającej cztery dekady. Wpłynęło to m.in. na wycofanie wojsk sowieckich z Afganistanu, podpisanie umów rozbrojeniowych oraz zezwolenie na demokratyzację Europy Środkowo-Wschodniej.

- W 1989 r. zaczął się **proces obalania komunizmu w krajach bloku wschodniego.** Wydarzenia te zostały nazwane **Jesienią Narodów.** Miały one różny przebieg w poszczególnych państwach. W Polsce i na Węgrzech rządy komunistyczne były gotowe pokojowo przekazać władzę opozycji, natomiast w NRD, Czechosłowacji czy w Rumunii nie chciały iść na ustępstwa. Zostały do nich zmuszone dopiero masowymi manifestacjami społecznymi. Najbardziej krwawy przebieg Jesień Narodów miała w Rumunii, gdzie wybuchło powstanie przeciw komunistycznemu dyktatorowi.

- Podczas Jesieni Narodów, w **listopadzie 1989 r., obalono mur berliński,** a wkrótce potem rozpoczęły się rozmowy między RFN i NRD, które w 1990 r. doprowadziły do **zjednoczenia Niemiec.**

- Konsekwencją upadku komunizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej było zaostrzenie się lub odnowienie konfliktów narodowościowych. Z tego powodu w 1993 r. Czechosłowacja rozpadła się na dwa kraje: Czechy i Słowację. Był to proces pokojowy, nazwany **aksamitnym rozwodem.** Z kolei do **rozpadu Jugosławii** doszło w wyniku wojny na Bałkanach, która rozpoczęła się w 1991 r. Najpierw objęła ona tereny mieszane etnicznie: Serbię, Chorwację, Bośnię i Hercegowinę. Wojna zakończyła się dopiero w 1999 r. po interwencji wojsk NATO.

- **Jesienią 1989 r. rozpoczęła się przebudowa systemu politycznego w Polsce.** Pod koniec grudnia powrócono do historycznej nazwy państwa – Rzeczpospolita Polska. Potocznie państwo polskie od tej chwili nazywano **III Rzecząpospolitą.** Przywrócono także historyczny wygląd polskiego godła – orzeł odzyskał złotą koronę. Wiosną 1990 r. zlikwidowano cenzurę oraz komunistyczną bezpiekę. Następnie z rządu usunięto komunistycznych generałów.

● W 1990 r. Wojciech Jaruzelski ustąpił ze stanowiska prezydenta. W **pierwszych powszechnych wyborach prezydenckich**, w których głosować mogli wszyscy pełnoletni obywatele, **zwyciężył Lech Wałęsa**. Nowemu prezydentowi insygnia władzy przekazał Ryszard Kaczorowski – ostatni prezydent RP na uchodźstwie. W ten sposób symbolicznie zakończyła się misja władz II RP w Londynie.

● Na początku lat 90. doszło do zmian na scenie politycznej – **rozwiązała się PZPR**, a jej działacze utworzyli Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD). Z PRL wywodziło się także Zjednoczone Stronnictwo Ludowe przemianowane na Polskie Stronnictwo Ludowe. W tym czasie powstało też wiele nowych partii politycznych. Część z nich wywodziła się z dawnego obozu Solidarności, np. Unia Demokratyczna (później Unia Wolności), Porozumienie Centrum i Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe. Pomiędzy nimi a spadkobiercami PZPR przebiegał najpoważniejszy podział polityczny.

● **W 1990 r.** odbyły się **wybory samorządowe**, a rok później – pierwsze wolne wybory parlamentarne, w których zwyciężyły partie wywodzące się z Solidarności. Powstał wówczas rząd, na którego czele stanął **Jan Olszewski**. Rząd nie miał większości parlamentarnej, niechętny był mu też prezydent Lech Wałęsa. Doprowadziło to do upadku gabinetu. Po kilku tygodniach powstała nowa koalicja rządowa z **Hanną Suchocką** z Unii Wolności jako premierem. W wyborach prezydenckich w 1995 r. zwyciężył **Aleksander Kwaśniewski** z SLD.

● Gospodarka Polski po epoce komunizmu była w fatalnym stanie. **Program reform gospodarczych opracował wicepremier Leszek Balcerowicz.** Za główne cele swojego planu uznał walkę z inflacją, poprawę zaopatrzenia sklepów oraz prywatyzację, którą częściowo przeprowadzono za pośrednictwem warszawskiej Giełdy Papierów Wartościowych oraz programu powszechnej prywatyzacji. Zadania zostały zrealizowane, ale ich koszty były ogromne – wiele państwowych przedsiębiorstw zbankrutowało, co przełożyło się na duże bezrobocie. Po kilku latach Polska zaczęła wychodzić z zapaści gospodarczej. W kraju pojawiły się m.in. internet i telefonia komórkowa.

● **W 1997 r. parlament uchwalił nową konstytucję.** Dwa lata później wprowadzono w życie **cztery duże reformy**: administracji, służby zdrowia, szkolnictwa i systemu emerytalnego. W ramach reformy administracyjnej zamiast 49 województw wprowadzono 16.

● W latach 90. **zmienili się sąsiedzi Polski**. Trzej dotychczasowi: NRD, Czechosłowacja i ZSRS zostali zastąpieni siedmioma nowymi: RFN, Czechami, Słowacją, Ukrainą, Białorusią, Litwą i Rosją. Polsce zależało na poprawnym ułożeniu sobie z nimi stosunków – służyły temu zawierane umowy międzynarodowe. W 1990 r. Polska podpisała z RFN umowę graniczną, co oznaczało uznanie przez Niemcy granicy na Odrze i Nysie. Z Czechosłowacją i Węgrami Polska utworzyła Trójkąt Wyszehradzki.

● **W 1993 r.** z terytorium Rzeczypospolitej wycofała się Armia Rosyjska.

● Głównym kierunkiem polskiej polityki zagranicznej w latach III RP była integracja z Organizacją Paktu Północnoatlantyckiego i Unią Europejską.

● Przystąpieniu Polski do NATO sprzeciwiała się Rosja. Jednak zabiegi Polaków wsparte przez amerykańską Polonię umożliwiły **wstąpienie RP do NATO w 1999 r.**

● Dłużej trwały starania Polski o wejście do Unii Europejskiej. Umowa stowarzyszeniowa RP ze Wspólnotami Europejskimi została zawarta w 1991 r. Traktat akcesyjny podpisano w 2003 r. W tym samym roku Polacy zgodzili się w referendum na jego ratyfikację. **1 maja 2004 r. Polska została członkiem Unii Europejskiej.**

▲ Uroczystości na placu Piłsudskiego w Warszawie z okazji przystąpienia Polski do Unii Europejskiej

PAMIĘTAJ O DATACH!

1979–1989	interwencja sowiecka w Afganistanie
1985	objęcie władzy przez Michaiła Gorbaczowa w ZSRS, początek pierestrojki
1988	strajki pod hasłem „Nie ma wolności bez Solidarności”
1989	• obrady okrągłego stołu • sukces Solidarności w wyborach parlamentarnych • wybór Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta PRL • utworzenie rządu przez Tadeusza Mazowieckiego • przywrócenie historycznej nazwy państwa – Rzeczpospolita Polska – i godła z orłem w koronie • Jesień Narodów
1990	• likwidacja PZPR • pierwsze wybory samorządowe w Polsce po II wojnie światowej • zwycięstwo Lecha Wałęsy w powszechnych wyborach prezydenckich • zjednoczenie Niemiec
1991	• rozwiązanie Układu Warszawskiego, rozpad ZSRS • pierwsze wolne wybory parlamentarne w Polsce • podpisanie układu stowarzyszeniowego Polski ze Wspólnotami Europejskimi
1993	• rozpad Czechosłowacji • wycofanie wojsk Armii Rosyjskiej z Polski
1995	wybór Aleksandra Kwaśniewskiego na prezydenta Polski
1997	uchwalenie nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej
1999	wstąpienie Polski do NATO
1 maja 2004	wstąpienie Polski do Unii Europejskiej

Warto przeczytać

A. Bukowski, *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965–1989*, Warszawa 2008.
A. Burakowski, A. Gubrynowicz, P. Ukielski, *1989 – Jesień Narodów*, Warszawa 2009.
A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2015*, Kraków 2016.
R. Krasowski, *Po południu. Upadek elit solidarnościowych po zdobyciu władzy*, Warszawa 2012.
W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001.
Problemy gospodarcze Trzeciej Rzeczypospolitej, red. Anna Jarosz-Nojszewska, Warszawa 2017.
V. Sebestyen, *Rewolucja 1989. Jak doszło do upadku komunizmu*, Wrocław 2009.
A. Stępień-Kuczyńska, *Michaił Gorbaczow a idea i praktyka pierestrojki*, Łódź 2016.
T. Torańska, *My*, Warszawa 1994.

Rozwiązania zadań zapisz w zeszycie.

ZADANIE 1.

Przyjrzyj się mapie Europy Środkowo-Wschodniej po 1989 r. i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **W państwie oznaczonym literą A**
   A. po 1948 r. stacjonowały wojska amerykańskie.
   B. w 1956 r. wybuchło antysowieckie powstanie.
   C. w 1989 r. doszło do aksamitnej rewolucji.
   D. w 1991 r. obalono mur berliński.

2. **Państwo oznaczone literą B**
   A. należało do NATO.
   B. nigdy nie znalazło się w sowieckiej strefie wpływów.
   C. podczas zimnej wojny pozostało neutralne.
   D. zostało włączone w granice swojego zachodniego sąsiada.

3. **W państwie oznaczonym literą C**
   A. w 1968 r. doszło do antysowieckiego powstania.
   B. rządy komunistów zostały obalone po długich walkach ulicznych.
   C. nie podpisano umowy o współpracy w ramach Układu Warszawskiego.
   D. władzę przejęli komuniści, a kraj włączono do tzw. bloku wschodniego.

4. **W państwie oznaczonym literą D**
   A. rozpoczęły się wydarzenia Jesieni Narodów.
   B. nie doszło do upadku rządów komunistów.
   C. przed 1989 r. władze nie podjęły żadnej decyzji bez konsultacji ze Stanami Zjednoczonymi.
   D. rządy komunistów upadły w wyniku krwawej rewolucji.

ZADANIE 2.

Spośród wymienionych wydarzeń wybierz wydarzenie chronologicznie pierwsze i chronologicznie ostatnie.

wydarzenie chronologicznie pierwsze
A / B / C / D / E

wydarzenie chronologicznie ostatnie
A / B / C / D / E

A. powołanie Tadeusza Mazowieckiego na premiera
B. obrady okrągłego stołu
C. przystąpienie Polski do Unii Europejskiej
D. wstąpienie Polski do NATO
E. wybór Lecha Wałęsy na prezydenta

TEKST I

Fragment książki Swietłany Aleksijewicz „Cynkowi chłopcy".

Przyjechaliśmy budować socjalizm […]. Jedziemy czołgami przez Kabul, kobiety w nas ciskają kijami i kamieniami. Dzieci klną wulgarnie, bez akcentu i wołają: „Rusek, wracaj do domu". Po co tu jesteśmy? […] Kiedyś przyprowadzili jeńców. Patrzę, a to chudzi, zmordowani ludzie, mają spracowane, chłopskie ręce… Jacy tam bandyci! To był lud!

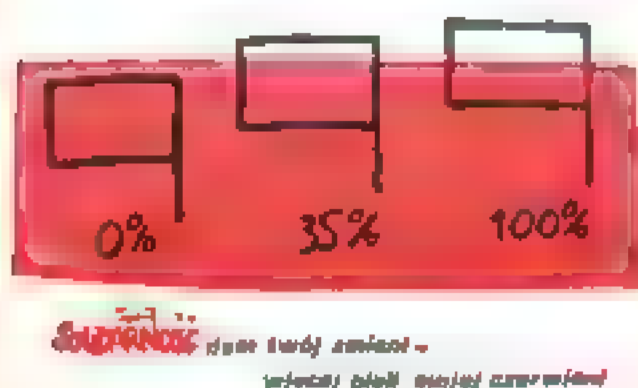
ZADANIE 3.

Przeczytaj tekst I, skorzystaj z wiedzy zdobytej na lekcjach i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Do opisanych wydarzeń doszło**
   A. w Wietnamie. B. w Korei. C. w Afganistanie. D. w Iranie.
2. **Do obcej interwencji w tym państwie doszło**
   A. w latach 50. XX w. C. w latach 80. XX w.
   B. w latach 60. XX w. D. po 1989 r.
3. **Kraj, którego wojska dokonały interwencji, to**
   A. Stany Zjednoczone. B. Chiny. C. ZSRS. D. Japonia.
4. **Ludność kraju opisanego w tekście**
   A. okazywała żołnierzom sympatię. C. odnosiła się do żołnierzy neutralnie.
   B. witała wojska z niechęcią. D. nie zwracała uwagi na żołnierzy.

ZADANIE 4

Przyjrzyj się plakatowi wyborczemu Solidarności z czerwca 1989 r. Skorzystaj ze zdobytej wiedzy i wskaż poprawne dokończenie każdego zdania.

1. **Plakat nawiązuje do**
   A. liczby głosów oddanych na Solidarność w mieście, na wsi i za granicą.
   B. frekwencji wyborczej.
   C. proporcji miejsc w sejmie i senacie, o które mogła się ubiegać Solidarność.
   D. procentowej liczby miejsc w parlamencie, o które na podstawie ustaleń okrągłego stołu mogli walczyć kandydaci Solidarności.
2. **Przedstawiciele Solidarności zdobyli w senacie**
   A. 100% miejsc. B. 99% miejsc. C. 66% miejsc. D. 51% miejsc.
3. **Kandydaci Solidarności zajęli w sejmie**
   A. 0% miejsc. B. 15% miejsc. C. 35% miejsc. D. 99% miejsc.

TEKST II

Relacja Izabeli Nowackiej (fragment).

Wkrótce wyłączono telefony, ogłoszono zakaz wychodzenia z domów od godziny 22.00 do 6.00 rano, na ulicach legitymowano przechodniów. Tego dnia po raz pierwszy nie mogłam pojechać do mojej babci, która mieszkała wówczas w innym województwie, gdyż aby przekroczyć granicę województw, trzeba było mieć specjalną przepustkę. Dla dzieci i młodzieży rozpoczęły się nieplanowane ferie, gdyż na kilka tygodni zamknięto wszystkie szkoły.

ZADANIE 5.

Przeczytaj tekst II, skorzystaj z wiedzy zdobytej na lekcjach i wskaż wszystkie poprawne dokończenia zdań.

1. **Izabela Nowacka opowiada**
   A. o obchodach milenium.
   B. o wprowadzeniu stanu wojennego.
   C. o zwycięstwie wyborczym Solidarności.
   D. o pierwszych wyborach prezydenckich.
2. **Izabela Nowacka opowiada o ograniczeniu wolności polegającym na**
   A. wprowadzeniu godziny milicyjnej.
   B. utrudnieniach w kontaktowaniu się z innymi.
   C. odebraniu części społeczeństwa praw wyborczych.
   D. przymusowym poborze do wojska.

Indeks najważniejszych pojęć z podręcznika

Spis cytowanych źródeł

7 Przemówienie Adolfa Hitlera, cyt. za: N. Davies, *Europa*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 2003; s. 967

9 Przemówienie Stefana Starzyńskiego, cyt. za: M.J. Kwiatkowski, *Wrzesień 1939 w warszawskiej rozgłośni Polskiego Radia*, Warszawa 1984, s. 401–402

16 Pakt trzech, cyt. za: *Wiek XX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1998, s. 198

22 Dziennik z getta warszawskiego, cyt. za: R. Szuchta, P. Trojański, *Holokaust. Zrozumieć dlaczego*, Warszawa 2006, s. 167

25 *Karta atlantycka*, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., s. 205

34 Postanowienia konferencji jałtańskiej w sprawie Niemiec, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., s. 225.

40 Przemówienie Himmlera, cyt. za: *Historia 1789–1990. Wybór tekstów źródłowych dla szkół średnich*, oprac., J. Eisler, M. Sobańska-Bondaruk, Warszawa 1995. s. 197–199

47. Kronika parafialna wsi Wzdół Rządowy, cyt. za: *Historie świętokrzyskie. Z kronik parafialnych Tarczka i Wzdołu czasu wojny 1939–1946*, oprac. W. Kalwat, E. Kołomańska, Warszawa 2017, s. 39–40

50 Nota ministra spraw zagranicznych ZSRS, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., s. 248

51 Relacja Stanisława Jadacha, cyt. za: *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem polskich*, Warszawa 2008, s. 45–46.

53 Protokół nr 13 Biura Politycznego KC WKP w Moskwie, cyt. za: *Katyń. Dokumenty zbrodni*, oprac. W. Materski, B. Woszyński, Warszawa 1995, s. 475.

54. Nota rządu Związku Sowieckiego w sprawie zerwania stosunków dyplomatycznych z rządem Rzeczypospolitej Polskiej z 25 IV 1943 r., cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., s. 262

57 Układ Sikorski–Majski, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., s. 257

66. 10 przykazań walki cywilnej, cyt. za: „Biuletyn Informacyjny" nr 18/122, 7 V 1942, s. 238.

70 Raport Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Chełmie, cyt. za: *Wysiedlenia wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem polskich*, Warszawa 2008, s. 79

75 Przemówienie Jana Stanisława Jankowskiego, cyt. za: *Musimy wytrwać na barykadach. Przemówienie Delegata Rządu Wicepremiera na Kraj*, Rzeczpospolita Polska 2 września 1944, nr 44, s. 2.

77 Wspomnienia Jana Nowaka-Jeziorańskiego, cyt. za: J. Nowak-Jeziorański, *Kurier z Warszawy*, Warszawa 2005, s. 323.

77 Pamiętnik żołnierzy baonu „Zośka", cyt. za: W. Sikorski „Boruta", w: *Pamiętniki żołnierzy baonu „Zośka"*, red. T. Sumiński. Warszawa 1986, s. 327

83 Raport generała Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego, cyt. za: W. Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1991, s. 239–240

90 Preambuła Karty Narodów Zjednoczonych, *Wiek XX w źródłach*, op. cit., s. 230.

93 Przemówienie Winstona Churchilla, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., Warszawa 1998, s. 303

98 Wspomnienia Stanisławy Doktor-Jarosławskiej, cyt. za: S. Doktor-Jarosławska, *Mój wyjazd z Czortkowa w 1945 r.*, w: *Wygnanie zwane repatriacją. Wspomnienia Podolan wygnanych z Ojczyzny 1944–1946*, Warszawa 2004, s. 63

104 Przemówienie Stanisława Mikołajczyka, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., Warszawa 1998, s. 381

107 Pamiętnik Zdzisława Brońskiego, cyt. za: Z. Broński „Uskok", *Pamiętnik (1941–maj 1949)*, wstęp, red. naukowa, oprac. dokumentów S. Poleszak, Warszawa 2004, s. 79

113 Relacja Zbigniewa Węglarza, cyt. za: *Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956*, red. T. Łabuszewski, IPN, Warszawa 2012, s. 388

121 Dokument Głównego Zarządu LWP, cyt. za: *Przez granicę. Polacy – Czesi w XX wieku na łamach „Karty"*, Warszawa 2016, s. 223.

127 *Porozumienie o utworzeniu Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego*, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., s. 317

128 Dziennik Marii Dąbrowskiej, cyt. za: M. Dąbrowska, *Dzienniki powojenne, t. 1*, Warszawa 1996, s. 178.

131 Deklaracja niepodległości Wietnamu, cyt. za: P. Ostaszewski, *Wietnam. Najdłuższy konflikt powojennego świata 1945–1975*, Warszawa 2000, s. 586–587

136. Proklamacja państwa Izrael, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., Warszawa 1998, s. 311

141 Fragment książki Paula Kennedy'ego, cyt. za: P. Kennedy, *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek*, Warszawa 1994, s. 377

144. Wspomnienia Ting-Xing Ye, cyt. za: Ting-Xing Ye, *Nazywam się numer cztery*, Warszawa 2010, s. 34–36.

149 Fragment wstępu do traktatu z 1951 r. powołującego do życia o Europejską Wspólnotę Węgla i Stali, http://www.sgipw.wlkp.pl/dokumenty/ewwis.pdf [dostęp: 04 września 2017]

153. O modzie łupisowskiej, cyt. za: H. Worsley, *100 idei, które zmieniły modę*, Warszawa, 2011, s. 151

164. Przemówienie Władysława Gomułki cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., Warszawa 1998, s. 401

165. List 34, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., Warszawa 1998, s. 399

168. *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w chrystusowym urzędzie pasterskim*, cyt. za: *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek. Prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. Wojciech Kucharski, Grzegorz Strauchold, Wrocław 2009, s. 407–409

169. Protokół z narady w MSW z dnia 18 lutego 1966 r., cyt. za: Archiwum IPN, IPN BU 1585/1191 s. 4–5.

173. Zajścia w Gdańsku 1970 r. (notatka prasowa), cyt. za: „Życie Warszawy", 17 grudnia 1970 r., nr 29(8442), s. 1

173. Przemówienie Edwarda Gierka, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., Warszawa 1998, s. 407

174. Rozmowa z Izabelą i Eugeniuszem Godlewskimi, cyt. za: „Nasz Dziennik" nr 294/2008, [w:] *To nie na darmo... Grudzień 1970 w Gdańsku i Gdyni*. Materiały edukacyjne, IPN, Warszawa 2010, s. 30–31

175. Sprawozdanie z prac komisji KC PZPR, cyt. za: *Sprawozdanie z prac komisji KC PZPR powołanej w 1981 r. dla wyjaśnienia przyczyn i przebiegu konfliktów społecznych w dziejach Polski Ludowej*. Warszawa 1983, s. 52–53

180 Apel do społeczeństwa i władz PRL, cyt. za. J.J. Lipski, *Komitet Obrony Robotników. Komitet Samoobrony Społecznej KOR*, Londyn 1983, s. 393.

181 21 postulatów MKS, cyt. za: *Sprawy gospodarcze w dokumentach pierwszej Solidarności*, t. 1, wybór i oprac. J. Luszniewicz, A. Zawistowski, Warszawa 2008, s. 67–70.

185. Posłanie I Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność" do ludzi pracy Europy Wschodniej, cyt. za: *Wiek XX w źródłach*, op. cit., Warszawa 1998, s. 411

187. Relacja Bogdana Lisa, cyt. za. B. Lis, *Długi marsz i szybki skok*, „Wolność i Solidarność" 2010, nr 1, s. 145

192. Pierwszy apel KOR, cyt. za. J.J. Lipski, Komitet Obrony Robotników Komitet Samoobrony Społecznej KOR, Londyn 1983, s. 388–389.

197. Fragment wspomnień z okresu pierestrojki, cyt. za: S. Aleksijewicz, *Czasy secondhand. Koniec czerwonego człowieka*, Wołowiec 2015, s. 22–23

207. Program Wyborczy Komitetu Obywatelskiego „Solidarność", cyt. za zbiory prywatne autora (plakat).

211. Jerzy Wierzcholski, *Przełamywanie muru*, cyt. za: „Rzeczpospolita", 13 listopada 1989 r., nr 263(2397), s. 5.

215 Wspomnienia Wasyla Stusa, cyt. za *Poezja Wasyla Stusa*, wstęp, wybór i przekł. art. A. Korniejenko; wiersze w przekł. [z ukr.] A. Korniejenko [et al.], Kraków 1996, s. 152.

220. Preambuła Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., *Dziennik Ustaw RP*, nr 78, poz. 483.

222 Wystąpienie Tadeusza Mazowieckiego, cyt. za: *Sprawozdanie stenograficzne z 6 posiedzenia Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 23 i 24 sierpnia 1989 r.*, Warszawa 1989, s. 84.

227. List Jana Nowaka-Jeziorańskiego, cyt. za: J. Nowak-Jeziorański, *Polska droga do NATO. Listy, dokumenty*, publikacje, Wrocław 2006, s. 530

234. S. Aleksijewicz, *Cynkowi chłopcy*, przeł. Jerzy Czech, Wołowiec 2015, s. 75, 126

234. Relacja Izabeli Nowackiej, cyt. za: *Migawki z przeszłości. Opowieści świadków historii*, Warszawa 2010, s. 186

Źródła ilustracji i fotografii

Okładka: (ulica Nowy Świat w Warszawie) Zbyszko Siemaszko/Forum

Tekst główny: s. 5 (desant w Normandii) Photo 12/Getty Images; s. 6 (sztukas 3D) PerspectX/TurbosQuid, (piechur niemiecki, piechur polski, piechur sowiecki, Panzer II, 7TP, BT7, Me109, PZL-23, I-16) M. Szyszko; s. 7 (pancernik Schleswig-Holstein) PAP, (zbombardowany Wieluń) Forum; s. 8 (oddział kawalerii) Archiwum WSiP, (bitwa nad Bzurą) Archiwum WSiP; s. 9 (defilada niemiecko-sowiecka w Brześciu we wrześniu 1939 r.) ullstein bild/BE&W, (Stefan Starzyński) Marek Skorupski/Forum; s. 11 (obrońcy Poczty Polskiej w Gdańsku) FoKa/Forum, (cywilna obrona Warszawy) NAC, (Władysław Raginis) Archiwum WSiP, (Franciszek Kleeberg) FoKa/Forum; s. 12 (herb Warszawy z *Semper invicta*) Wikipedia [Public domain]; s. 13 (linia Maginota) Everett Historical/Shutterstock.com, (fińscy żołnierze) Bettmann/Getty Images; s. 15 (defilada niemieckich żołnierzy w Paryżu 1940 r.) Photo12/UIG/Getty Images, (Winston Churchill) Carl Mydans/The LIFE Picture Collection/Getty Images, (samoloty) Popperfoto/Getty Images; s. 16 (U-boot 3D) S. Dramiński; s. 17 (plakat zachęcający do wstąpienia do SS) Wikipedia [Public domain], (niemieckie czołgi w śniegu w Rosji) NAC; s. 18 (atak na Pearl Harbor) CORBIS/Getty Images; s. 19 (pacyfikacja) akg-images/BE&W; (pomnik zamordowanych dzieci z Lidic) Morovice/Wikipedia [Public domain]; s. 20 (brama obozu Auschwitz) Gelia/Shutterstock.com; (dzieci w Auschwitz) Roger Viollet/East News; s. 22 (Mordechaj Anielewicz) LASKI DIFFUSION/East News, (Janusz Korczak) Israel images/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 23 (rodzina Ulmów) https://rafael.pl, (Irena Sendlerowa) Laski Diffusion/Getty Images, (Brama Auschwitz II-Birkenau) PAP/JACEK BEDNARCZYK; s. 24 (medal Sprawiedliwy wśród Narodów Świata) Żydowski Instytut Historyczny, (Jan Karski) New York Post Archives/Getty Images; s. 26 (jeńcy niemieccy) Sovfoto/UIG/Getty Images, (T-34) PavelSh/Shutterstock.com, (Tygrys 3D) Panaristi/Turbosquid.com; s. 27 (niemieccy grenadierzy) ullstein bild Dtl./Getty Images, (plakat sowiecki) EAST NEWS/LASKI DIFFUSION; s. 29 (B. Montgomery) NARA, (D. Eisenhower) Oscar White/Corbis/Getty Images, (desant w Normandii) Photo 12/Getty Images; s. 30 (bomba Ohka 3D) S. Dramiński, (lotniskowiec na morzu) U.S. Navy/Wikipedia [Public domain], (lotniskowiec USS „Randolph" 3D) S. Dramiński; s. 32 (zbombardowane Drezno) dpa Picture-Alliance/AFP/East News, (walki o Kołobrzeg) NAC; s. 33 (wielka trójka) U.S. Army/Wikipedia [Public domain]; s. 35 (sowiecki sztandar w zdobytym Berlinie) JEWGENIJ HALDEJ/EAST NEWS; s. 36 (wybuch bomby atomowej) GL Archive/Alamy/BE&W, (Iwo-jima. Gwiaździsty Sztandar); Joe Rosenthal/US DoD, s. 39 (podpisanie kapitulacji Japonii) Sovfoto/BE&W; s. 41 (karykatura) Kukryniksy; s. 42 (podpisanie kapitulacji Japonii) Bettmann/GettyImages; s. 43 (walki na barykadzie) S. Kris-Braun/East News; s. 44 (egzekucja Polaków w Bochni) NAC, (ogłoszenie niemieckie z nazwiskami osób rozstrzelanych) Wikipedia [Public domain]; s. 46 (pacyfikacja polskiej wsi) NAC, (Palmiry) R. Piątkowski/WSiP; s. 47 (Pieta Michniowska) PAP/Piotr Polak; s. 48 (plakat zachęcający do wyjazdu na roboty do Niemiec) Archiwum WSiP; s. 49 (powitanie Sowietów na Kresach przez mniejszości narodowe) Sovfoto/BE&W; s. 50 (zesłańcy na Syberii w czasie II wojny) zbiory Ośrodka Karta – udostępniła Halina Karny; s. 52 (Polski Cmentarz Wojenny w Katyniu) Jan Kucharzyk/East News, (orzeł woskowy wz. 19) ze zbiorów A. Zawistowskiego; s. 53 (Matka Boska Katyńska) W. Wójtowicz/Putto/WSiP. Dzięki uprzejmości ks. Zdzisława Peszkowskiego, (protokół KC WKP (b) o rozstrzelaniu polskich oficerów) Wikipedia, (tabliczki z nazwiskami pomordowanych) A. Dusiewicz, (mundur i czapka na drzewie) reprodukcja, s. 54 (Janina Antonina Lewandowska) Archiwum IPN, s. 55 (Władysław Raczkiewicz) NAC, (Władysław Sikorski) The Bridgeman Art Library/PhotoPower; s. 56 (Stanisław Skalski) Archive PL/Alamy Stock Photo/BE&W, (ORP Grom 3D) S. Dramiński; s. 57 (generał Sikorski w Tobruku) NAC; s. 58 (2 Korpus i junacy na Bliskim Wschodzie) Jurek281/Wikipedia, (oznaka rozpoznawcza 5 KDP) Lonio17/Wikipedia [Public domain], (oznaka rozpoznawcza 3 DSK) Halibutt/Wikipedia [Licencja CC 3.0], (defilada) Archiwum WSiP; s. 59 (generał W. Anders) Wacław Kurman/KARTA, (klasztor na Monte Cassino) Bettmann/Getty Images, (niemieccy spadochroniarze) Archiv Heinrich Hoffmann/Bayerische Staatsbibliothek/bpk/BE&W, (niemiecki żołnierz) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSiP, (polski żołnierz) Małgorzata Pakuła/Dreamstime.com, (bitwa o Monte Cassino) FARABOLAFOTO/BE&W; s. 60 (polscy i brytyjscy spadochroniarze podczas walk o Arnhem) NAC, (generał S. Sosabowski) Archive PL/Alamy Stock Photo/BE&W, (czołgi 1 Dywizji Pancernej) NAC, (generał S. Maczek) Wikipedia; s. 61 (PPP – schemat) Public domain; s. 62 (Stefan Rowecki „Grot") Wikipedia [Public domain], (oddział Hubala) NAC; s. 63 (Jan Bytnar) Marek Skorupski/Forum, (Tadeusz Zawadzki) Jan Morek/Forum, (Witold Pilecki w pasiaku) Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau/www.auschwitz.org; s. 64 (Jan Piwnik – cichociemny) POLFILM/EAST NEWS, (oddział Ponurego) NAC, (oddział partyzancki) Zygmunt Zaniszczyński/Ośrodek KARTA; s. 65 (szubienica ze swastyką i znak Polski Walczącej) NAC, (okupacyjne żółw na murze) NAC, (Pawiak pomścimy) CAF/PAP, (winieta „Biuletynu Informacyjnego") Public domain; s. 67 (niemiecki pociąg wysadzony przez GL) NAC; s. 68 (Stepan Bandera) EastNews, (orzeł 1 Dywizji Piechoty LWP) Janina Broniewska/Wikipedia [Public domain], (Michał Bylina *Lenino*) Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie/Laski Diffusion/EAST NEWS, s. 70 (pomnik w Hucie Pieniackiej) PAP/Darek Delmanowicz; s. 71 (sowiecki oficer) reprodukcja, (manifest PKWN) reprodukcja; s. 72 (żołnierze AK i Armii Czerwonej na ulicach Wilna) NAC; s. 73 (Tadeusz Komorowski Bór) ullstein bild Dtl./Getty Images, (Antoni Chruściel „Monter") WOJTEK LASKI/East News, (ewakuacja Zachęty) AAN; s. 74 (opaska powstańcza) TOMASZ WIERZEJSKI/FOTONOVA, (płonąca Warszawa) WAF/NAC, (żołnierze niemieccy) Walhalla Inscenizacje Historyczne fot. Rafał Grzesiak/WSIP; s. 75 (ruiny budynku PAST-y) Wikipedia [Public domain]; s. 76 (barykada powstańcza) J.BERENT-SZCZECINSKI Collection/EAST NEWS; s. 77 (żołnierze wychodzący z kanału) NAC, (ludność cywilna przy studni) Muzeum Powstania Warszawskiego; s. 78 (wymarsz oddziałów powstańczych) NAC; s. 79 (Juliusz Bursche) NAC, (Maksymilian Maria Kolbe) PAP/DPA; s. 84 (rysunki satyryczne) reprodukcja, (znaczek poczty polowej AK) reprodukcja; s. 85 (proces w Norymberdze) akg-images/BE&W; s. 86 (tramwaj obładowany ludźmi) PAP/Zdzisław Wdowiński; s. 88 (proces w Norymberdze) akg-images/BE&W; s. 89 (Bronisław W. Linke *Egzekucja w ruinach getta*) Bronisław Linke; s. 90 (plakat ONZ) NARA/Wikipedia [Public domain]; s. 91 (plakat promujący plan Marshalla) E. Spreckmeester/European Recovery Programme/Wikipedia [Public domain]; s. 93 (greccy partyzanci w górach) The State Archives of the Republic of Macedonia (DARM)/Wikipedia [Public domain]; s. 94 (dzieci z Berlina bawią się w most powietrzny) U.S. Air Force; s. 95 (polski plakat propagandowy z wojny w Korei) Laski Diffusion/East News; s. 98 (Akcja Wisła) reprodukcja; (pomnik Sobieskiego) Robson90/Shutterstock.com; s. 99 (odbudowa Warszawy) PAP/CAF, (zrujnowany Wrocław) Sovfoto/BE&W; s. 100 (plakat propagandowy) reprodukcja, (likwidacja analfabetyzmu) PAP/CAF; s. 101 (Stanisław Mikołajczyk) PAP/CAF, (znaczek pocztowy) katalogznaczkow.net; s. 102 (proces szesnastu) Archiwum Ośrodka Karta; s. 103 (3 x tak głosowanie – plakat propagandowy) Marek Szybka/East News; s. 104 (godło PRL) Public domain, (Cyrankiewicz i Stalin) Laski Diffusion/East News; s. 105 (wybory w 1947 r.) PAP/CAF; s. 106 (Jan Rodowicz Anoda) Stanisław Kowalczuk/East News, (amnestia) Public domain; s. 107 (Olbrzym i zapluty karzeł reakcji – plakat propagandowy) Włodzimierz Zakrzewski; s. 108 (Stefan Wyszyński) Hartwig Edward/Narodowe Archiwum Cyfrowe, (Pilecki podczas procesu) PAP/CAF; s. 109 (Jan Nowak-Jeziorański) RFE/East News; s. 110 (Józef Franczak „Laluś") Archiwum IPN; (Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka") Archiwum IPN, (Zdzisław Broński „Uskok" i Hieronim Dekutowski „Zapora") Archiwum IPN; (Parabellum) Olemac/Shutterstock.com, (pistolet maszynowy) Oleg Proskurin/Shutterstock.com, (ryngraf) Archiwum IPN, (las ze słońcem) Roman Mikhailiuk/Shutterstock.com, (flaga) Alexey V Smirnov/Shutterstock.com; s. 111 (Anatol Radziwonik „Olech") Archiwum IPN, (Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój") Archiwum IPN, (Danuta Siedzikówna „Inka") Archiwum IPN, (granaty) GLYPHstockShutterstock.com; s. 112 (plakat propagandowy Stalin

z Bierutem) reprodukcja, (Konstanty Rokossowski w mundurze marszałka Związku Sowieckiego) ROGER VIOLLET/EAST NEWS, (Konstanty Rokossowski w mundurze marszałka Polski) PAP/CAF; s. 114 (gen. A. Fieldorf „Nil") CENTRALNE ARCHIWUM WOJSKOWE/East News, (pochód pierwszomajowy z 1955 r.) PAP/Zdzisław Wdowiński; s. 115 (plakat propagandowy – plan 6-letni) plakat z kolekcji Galerii Plakatu Piotra Dabrowskiego www.theartofposter.com, (plakat propagandowy – dostawy obowiązkowe) plakat z kolekcji Galerii Plakatu Piotra Dabrowskiego www.theartofposter.com, plakat z kolekcji Galerii Plakatu Piotra Dabrowskiego www.theartofposter.com; s. 116 (Alfred Lenica „Młody Bierut wśród robotników", Aleksander Stefanowski „Na rusztowaniu", Aleksander Kobzdej „Podaj cegłę") Muzeum Narodowe we Wrocławiu; s. 117 (rzeźba z Pałacu Kultury) Szczepanski/Shutterstock.com, (Zbigniew Herbert) PAP/Cezary Langda, (plakat z Pałacem Kultury) Collection Laski/East News; (Pałac Kultury) Siemaszko Zbyszko/NAC; s. 118 (współzawodnictwo) PAP/Jan Tymiński; s. 119 (pomnik Stalina w Pradze) ullstein bild/Getty Images; s. 120 (Berlin 1953 r.) AKG-images/BE&W (manifestacja 1-majowa w Bukareszcie) Sovfoto/BE&W; s. 121 (Węgry 1956 r.) ullstein bild/Getty Images; s. 122 (Czechosłowacja 1968 r.) Bettmann/Getty Images; s. 125 (Stalin na katafalku) Keystone/Getty Images; s. 127 (plakat z planem 6-letnim); s. 129 (Aldrin na Księżycu) Neil A. Armstrong/NASA; s. 131 (Mahatma Gandhi) Ewing Galloway/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 133 (pomnik w Windhuk) Grobler du Preez/Shutterstock.com; s. 134 (Nelson Mandela i Willem de Klerk) David Levenson/Hulton Archive/Getty Images; (obóz dla uchodźców) Howard Sayer/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 135 (uchodźcy w kolejce do studni) Ulrich Doering/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 137 (zamachowiec) Getty Images; s. 138 (Clinton, Rabin i Arafat - podpisanie umowy waszyngtońskiej w 1993 r.) Mark Reinstein/Alamy Stock Photo/BE&W; (mural) Ryan Rodrick Beiler/Shutterstock.com; s. 139 (Castro z Chruszczowem) WORLD HISTORY ARCHIVE/BE&W; s. 140 (wzięci do niewoli francuscy żołnierze) AKG-Images/BE&W, (mur berliński) Science History Images/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 141 (wojska amerykańskie w Wietnamie) Earl A. Young IV, U.S. Army Center of Military History/Wikipedia [Public domain]; s. 142 (lądowanie Apollo 11 na Księżycu w 1969 r.) Neil A. Armstrong/NASA; s. 143 (plakat z Mao) Bridgeman Art Library/PhotoPower; s. 144 (zwolennicy Mao) Keystone Archives/BE&W; s. 145 (Plac Tiananmen) Bettmann/Getty Images, (zdjęcie flagi brytyjskiej w Hong Kongu w 1997 r.) Kimimasa Mayama/AFP/East News; s. 146 (linia produkcyjna samochodów w Japonii) Luke Sharrett/Bloomberg/Getty Images; s. 147 (Robert Schuman) Bridgeman Art Library/PhotoPower; s. 149 (obrady Parlamentu Europejskiego) PAP/Wiktor Dąbkowski; s. 150 (dawne przejście graniczne) BalkansCat/Shutterstock.com; s. 151 (reklama z lat 50.) Karl F. Schofmann/BE&W, (hipermarket) Popperfoto/Getty Images; s. 152 (antywojenna manifestacja w USA) Ken Hawkins/Alamy Stock Photo/BE&W, (hipisi) William L. Rukeyser/Getty Images; s. 153 (Muzeum Guggenheima) Arthur C.C. Hsieh/Shutterstock.com; s. 154 (Sobór Watykański II) Carlo Bavagnoli/The LIFE Images Collection/Getty Images, (The Beatles) Michael Ochs Archives/Getty Images; s. 157 (plakat wakacyjny) Science & Society Picture Library/Getty Images; s. 159 (Mao) AKG-Images/BE&W; s. 160 (rysunek) I. Kołaczek; s. 161 (Poznań 1956) Archiwum IPN; s. 162 (Poznań 1956) Archiwum IPN; (czołgi na ulicy) Archiwum IPN; s. 163 (Gomułka) PAP/Jerzy Baranowski; s. 164 (ZOMO) WOJTEK LASKI/East News; s. 165 (Maria Dąbrowska) PAP/CAF; (strona tytułowa „Po Prostu") Archiwum WSiP; s. 166 (protest przeciwko interwencji na Węgrzech 1956) Archiwum IPN; s. 168 (plakat propagandowy) Archiwum IPN, (Częstochowa – obchody milenijne) PAP/Andrzej Kossobudzki Orłowski; s. 169 (defilada tysiąclecia) LECH ZIELASKOWSKI/REPORTER; s. 170 (szkoła) PAP/CAF/Wdowiński; s. 171 (masówka w Hucie im. Lenina) PAP/Stanisław Gawliński; s. 172 (płonący gmach KW PZPR w Gdańsku) Archiwum IPN; s. 173 (manifestanci niosą ciało Z. Godlewskiego) PAP/Edmund Pepliński, (pomnik Poległych Stoczniowców 1970) PAP/PAI/Tomasz Prażmowski; s. 175 (Fiat 126p) P-szat/Wikipedia [public domain], (Edward Gierek) ullstein bild Dtl./GettyImages; s. 176 (budka telefoniczna) PAP/Tadeusz Zagoździński, (bony towarowe) reprodukcja, (samochód Warszawa) ANDRZEJ ZBRANIECKI/East News, (Pewex) Jacek Barcz/Forum, (rower) Piotr Mecik/East News, (paszport) whitelook/Shutterstock.com; s. 177 (papier toaletowy) Chris Niedenthal/Forum, (telewizor) Tadeusz Wackier/Forum, (magnetofon) Marek Zajdler/East News, (kaseta magnetofonowa) ShutterStockStudio/Shutterstock.com, (kolejka po banany) Jacek Marczewski/Forum, (tarcza szkolna) Andrzej Zawistowski; s. 178 (osiedle mieszkaniowe z początku lat 70.) Andrzej Czyzewski/East News; s. 179 (Radom 1976) Archiwum IPN; s. 182 (potkanie na Śnieżce), PAP/CTK (logo KPN) KPN; s. 183 (opozycyjna drukarnia) Tomasz Michalak/FOTONOVA; s. 184 (Pielgrzymka Jana Pawła I w 1979 r.) PAP/Ireneusz Radkiewicz; s. 186 (A. Walentynowicz i L. Wałęsa) Wojtek Laski/East News, (strajkujący w Stoczni Gdańskiej) Archiwum Ośrodka Karta, s. 187 (logo Solidarności) Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność", (prymas Józef Glemp) PAP/PAI/Leszek Łożyński; s. 188 (kolejka do sklepu) Stefan Zubczewski/REPORTER, (kartka żywnościowa z lat 80.) Kartka_P3_11-83; s. 189 (generał Wojciech Jaruzelski) PAP/PAI/Jan Morek, (*Czas apokalipsy*) Ch. Niedenthal/Forum; s. 190 (logo Solidarności Walczącej) Solidarność Walcząca, (demonstracja Solidarności na pl. Zamkowym) Ch. Niedenthal/Forum; s. 191 (koledzy niosą śmiertelnie rannego Michała Adamowicza) Krzysztof Raczkowiak/FOTONOVA, (ks. Jerzy Popiełuszko) Erazm Ciołek/Forum, (ZOMO w akcji) PAP/Andrzej Rybczyński; s. 196 (pomnik Poznańskiego Czerwca 1956) Alizada Studios/Shutterstock.com, (pomnik przed kopalnią Wujek) Marek Maruszak/BE&W; s. 199 (okrągły stół) Krzysztof Pawela/Forum; s. 200 (żołnierze sowieccy w Afganistanie) Vladimir Zavyalov/ITAR-TASS/Getty Images, (Leonid Breżniew) Keystone-France/Gamma-Keystone/Getty Images; s. 201 (Michaił Gorbaczow) jeremy sutton-hibbert/Alamy Stock Photo/BE&W, (Ronald Reagan) U.S. Department of Defense; s. 202 (znaczek pocztowy) Vector FX/Shutterstock.com, (karykatura) reprodukcja; s. 203 (Czarnobyl) PAP/CAF; s. 204 (demonstracja po mszy na osiedlu Zaspa) Maciej Macierzynski/Reporter; s. 205 (okrągły stół – obrady) Krzysztof Pawela/Forum; s. 206 (plakaty wyborcze) Tomasz Wierzejski/FOTONOVA; (plakat z kowbojem) Tomasz Sarnecki; s. 207 (T. Mazowiecki) PAP/CAF/Damazy Kwiatkowski, (usunięcie pomnika Dzierżyńskiego) PAP/Witold Rozmysłowicz; s. 208 (przekazanie insygniów prezydenckich II RP) Tomasz Wierzejski/FOTONOVA; 210 (Václav Havel) PAP/EPA PHOTO CTK/OTO BALLON MIERNY, (upadek muru berlińskiego) PAP/EPA; s. 211 (plakat z Ambasady RP w Berlinie) ze zb. Piotra Szlanty; s. 212 (walki w Bukareszcie w grudniu 1989 r.) William STEVENS/Gamma-Rapho/Getty Images; s. 213 (protesty w Wilnie) VIRGIS USINAVICHIUS/AFP/East News, s. 214 (rozpad ZSRS karykatura) reprodukcja; s. 215 (pucz w Moskwie w sierpniu 1991 r.) WOJTEK LASKI/East News; s. 217 (żołnierz ONZ na ulicy Sarajewa) Patrick Chauvel/Sygma/Corbis; s. 218 (samochód MO) Andrzej Marzec//East News, (wyniesienie sztandaru PZPR) PAP/Damazy Kwiatkowski; s. 219 (A. Kwaśniewski i L. Wałęsa debata przedwyborcza) PAP/Maciej Belina Brzozowski, (spotkanie premierów III RP) PAP/J. Turczyk; s. 221 (Wojciech Jaruzelski 1989–1990; Wojtek Laski/East News, (Ryszard Kaczorowski) PAP/Leszek Szymański, (Lech Wałęsa) EAST NEWS; (Aleksander Kwaśniewski) PAP/Radek Pietruszka, (Lech Kaczyński) PAP/Bartłomiej Zborowski, (Bronisław Komorowski) PAP/Jacek Turczyk, (Andrzej Duda) PAP/Jacek Turczyk; s. 223 (zamknięta KWK Bobrek-Centrum w Bytomiu) PAP/Andrzej Grygiel, s. 224 (handel na Stadionie Dziesięciolecia) PAP/Adam Urbanek, (moneta) rsooll/Shutterstock.com, (banknot) reprodukcja, (Giełda Papierów Wartościowych w gmachu KC) Wojtek Laski/East News; s. 225 (WOŚP) Bogdan Mysliwiec/REPORTER, (WOŚP – serduszko) Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy; s. 226 (Armia Rosyjska opuszcza Polskę. Borne Sulinowo) PAP/Jerzy Undro; s. 227 (B. Clinton w Warszawie, lipiec 1997) PAP/Radek Pietruszka; s. 228 (Hummer) Andrzej Dusiewicz, (transporter Rosomak) Andrzej Dusiewicz, (czołg) Andrzej Dusiewicz, (współczesny orzełek Wojska Polskiego) Archiwum WSiP, (wstąpienie Polski do NATO) PAP/EPA/CLIFF SCHIAPPA; s. 229 (integracja europejska – protesty) PAP/PAI/Grzegorz Rogiński; (Polska w Unii) Anna Kaczmarz/REPORTER; s. 231 (uroczystość na placu Piłsudskiego) Anna Kaczmarz/REPORTER; s. 234 (plakat Solidarności) reprodukcja.

Propozycje tematów projektów edukacyjnych

DZIAŁ I. II WOJNA ŚWIATOWA

1. **Holokaust – świadectwa czasu wojny.** Odszukajcie informacje na temat żydowskiego dziedzictwa kulturowego waszej miejscowości lub regionu. Przedstawcie los ludności pochodzenia żydowskiego w latach II wojny światowej. Zaprezentujcie społeczne postawy wobec zagłady ze szczególnym uwzględnieniem postawy Polaków. Zebrane materiały przedstawcie w wybranej formie, np. strony internetowej, prezentacji multimedialnej, wystawy, plakatu, gazetki ściennej, portfolio.
2. **Losy Polaków w czasie II wojny światowej na przykładzie żołnierzy armii Władysława Andersa.** Prześledźcie szlak bojowy żołnierzy armii Władysława Andersa do zakończenia II wojny światowej. Wykorzystajcie w tym celu literaturę, oficjalne strony internetowe instytucji edukacyjnych, muzeów, wspomnienia, wybory dokumentów, w tym listy z czasów II wojny światowej. Zebrane i opracowane materiały zaprezentujcie na forum klasy.

DZIAŁ II. POLSKA W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ

1. **II wojna światowa w obiektywie.** Stwórzcie fotoreportaż przedstawiający miejscowość lub region, w którym mieszkacie (małą ojczyznę) w okresie II wojny światowej. Skorzystajcie z materiałów ikonograficznych: pocztówek, zdjęć, zbiorów muzealnych, domowych archiwów, zasobów internetowych.
2. **Powstanie warszawskie – bitwa o wolność.** Przygotujcie gazetkę, w której zaprezentujecie jeden dzień z walki i życia codziennego ludności powstańczej Warszawy.

DZIAŁ III. POLSKA I ŚWIAT PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

1. **Wojna wszystko zmieniła.** Opiszcie, co II wojna światowa zmieniła w waszej miejscowości. Zwróćcie uwagę na przedwojenną i obecną nazwę miejscowości, liczbę ludności oraz jej zróżnicowanie narodowościowe. Wykorzystajcie zdjęcia, mapy, dane statystyczne i rysunki. Zbierzcie relacje świadków historii. Efekty pracy przedstawcie w formie prezentacji multimedialnej.
2. **Pamięć wśród nas.** Sporządźcie mapę miejsc kaźni i miejsc upamiętniających ofiary komunizmu w waszej miejscowości lub regionie. Wykonajcie zdjęcia i rysunki. Zbierzcie relacje świadków historii. Efekty pracy zaprezentujcie na forum klasy.

DZIAŁ IV. ŚWIAT W DRUGIEJ POŁOWIE XX WIEKU

1. **Drogi narodów świata do niepodległości.** Zbierzcie informacje i w uporządkowanej formie zaprezentujcie różne sposoby zdobycia niepodległości przez kraje wyzwalające się z kolonializmu po 1945 r.
2. **Pozaeuropejskie ogniska zapalane zimnej wojny.** Przygotujcie prezentację pokazującą na wybranych przykładach rywalizację ZSRS i Stanów Zjednoczonych na świecie.

DZIAŁ V. POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA

1. **Detektyw przeszłości – śladami PRL.** Odszukajcie w swojej okolicy pozostałości z okresu Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. Opiszcie ich historię i aktualny stan. Wykonajcie stosowną dokumentację fotograficzną i rysunki. Zbierzcie relacje świadków historii pamiętających tamte czasy i losy odnalezionych przez was świadectw. Efekty pracy zaprezentujcie na forum klasy.
2. **Życie na kartki.** Zapytajcie rodziców i dziadków, jak wyglądało życie codzienne, w tym zakupy, w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Z jakimi problemami musieli się wówczas borykać wasi najbliżsi? Przygotujcie w grupie: *Poradnik życia codziennego w czasach PRL.*

DZIAŁ VI. POLSKA I ŚWIAT NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

1. **4 czerwca 1989 r.** Odszukajcie informacje na temat kandydatów obozu Solidarności w wyborach parlamentarnych w 1989 r. Skorzystajcie z materiałów pochodzących z ówczesnej prasy i zachowanych źródeł fotograficznych. Stwórzcie plakaty wyborcze nawiązujące w treści i wymowie do atmosfery wyborczej tamtych przełomowych dni.
2. **Nowe sojusze i wyzwania – Polska na przełomie wieków.** Zbierzcie informacje na temat drogi Polski do członkostwa w strukturach Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego oraz Unii Europejskiej. Opracujcie kalendarium ukazujące najważniejsze etapy dziejów ojczystych na tle historii powszechnej w latach 1989–2004. Pracę wzbogaćcie o fotografie, ilustracje i rysunki związane z wymienionymi wydarzeniami.